

**UNIwersYTET W BIAŁYMSTOKU
WYDZIAŁ EKONOMII I ZARZĄDZANIA**

Izabela Stalończyk

**System wsparcia kapitału intelektualnego przez organizacje
działające na terenie gminy**

Rozprawa doktorska

Promotor

Prof. dr hab. Bazyli Poskrobko

Białystok 2018

Wyrazy podziękowania

Dla Pana Profesora Bazylego Poskrobko,

za pomoc, życzliwość, zaangażowanie oraz wiarę w moją osobę

Spis treści

Wstęp	5
Rozdział 1. Kapitał intelektualny we współczesnej ekonomii i gospodarce	9
1.1. Kapitał intelektualny – ewolucja pojęcia.....	9
1.2. Kapitał intelektualny we współczesnych nurtach ekonomii.....	20
1.3. Rozwój kapitału intelektualnego w teorii ekonomii	24
1.4. Kapitał intelektualny a współczesne siły i trendy rozwojowe.....	30
Rozdział 2. Kształtowanie kapitału intelektualnego	40
2.1. Elementy kapitału intelektualnego.....	40
2.2. Wiedza jako podstawa kształtowania kapitału intelektualnego.....	55
2.3. Edukacja jako kluczowy element rozwoju kapitału intelektualnego.....	68
Rozdział 3. Kapitał intelektualny a rozwój lokalny	84
3.1. Kapitał intelektualny w teoriach rozwoju lokalnego	84
3.2. Współczesne trendy rozwoju społeczności lokalnej.....	90
3.3. Kapitał intelektualny jako czynnik intensyfikacji rozwoju lokalnego.....	93
3.4. Samorząd terytorialny jako instytucja zapewniająca edukację na rzecz rozwijania kapitału intelektualnego	97
3.5. Organizacje uczestniczące w procesie edukacji na poziomie lokalnym.....	102
Rozdział 4. Działania na rzecz kształtowania kapitału intelektualnego w powiecie augustowskim. Wyniki badań własnych	110
4.1. Metodyka, narzędzia i organizacja przeprowadzonych badań	110
4.1.1. Problem badawczy, metoda i narzędzia badawcze	110
4.1.2. Dobór próby badawczej i przebieg badań.....	111
4.2. Działania organizacji pozarządowych	116
4.3. Działania jednostek samorządu terytorialnego	135
4.4. Działania szkół ponadpodstawowych.....	146
4.5. Uogólnienia i wnioski z przeprowadzonych badań własnych.....	161

ROZDZIAŁ 5. Ocena działań na rzecz kształtowania kapitału intelektualnego i koncepcja wsparcia jego rozwoju.....	166
5.1. Ocena działań na rzecz kształtowania kapitału intelektualnego	166
5.2. Koncepcja systemu wsparcia kapitału intelektualnego w powiecie augustowskim ...	195
Zakończenie	207
Streszczenie	212
Summary.....	215
Aneks	218
Bibliografia	265
Spis tabel.....	288
Spis rysunków.....	290

Wstęp

Intensywne przemiany gospodarcze o charakterze cywilizacyjnym, w których kluczowym czynnikiem rozwoju staje się wiedza, wymuszają zmiany w systemach kształcenia. Gospodarka industrialna opierała się na sile mechanicznej i ludzkiej, a umiejętności wykonywania zadań na stanowisku pracy był wystarczające do lat siedemdziesiątych XX wieku. Rozwój gospodarki opartej na wiedzy, postęp technologiczny i nieograniczony dostęp do informacji, formuje nowy etap rozwoju społeczno-gospodarczego. Wiedzę postrzega się jako źródło bogactwa, które jest niewyczerpywalne, co więcej, wiedza w połączeniu z informacją tworzą ogromny potencjał do produktywności¹. Z badań przeprowadzonych przez Manuela Castellsa², w sześciu najbardziej rozwiniętych krajach świata wynika, że już w ostatnich latach XX wieku pracownicy sprzedający swoją siłę roboczą stanowili około połowy ogółu zatrudnionych w gospodarce. Pozostali to pracownicy ukierunkowani na sprzedaż swojej wiedzy. Pracownicy kreatywni, zdolni do rozwiązywania problemów przez wykorzystanie wiedzy, kreujący nowe koncepcje, modele i procesy tworzą kapitał intelektualny.

Kapitał intelektualny może być rozwijany i wzmacniany przez edukację i dostęp do wiedzy. W Polsce system kształcenia w dalszym ciągu bazuje na odtwórczym procesie nauczania. Zmiany w systemie kształcenia wymagają decyzji centralnych, których wdrożenie zajmuje około 12 lat (jeden cykl dydaktyczny).

Reforma terytorialna przeprowadzona w latach dziewięćdziesiątych XX wieku przywróciła instytucję samorządu terytorialnego, uznając gminę jako jego podstawowy podmiot, w świetle Konstytucji stanowiący najważniejszy typ wspólnoty samorządowej. Samorząd gminy przejął odpowiedzialność za ogół spraw związanych z zaspokajaniem potrzeb społeczności lokalnej i jako jednostka zarządzająca ma wpływ na kierunek, przebieg i tempo rozwoju gospodarczego obszaru, którym zarządza. Postęp gospodarczy wymusza na władzach gminy podejmowanie inicjatyw i działań, które służą rozwojowi przedsiębiorczości. Rozwój lokalny nie jest możliwy bez infrastruktury i inwestycji produkcyjnych lub usługowych, ale przede wszystkim bez kapitału intelektualnego, co w warunkach gospodarki opartej na wiedzy staje się już koniecznością.

Rozwój kapitału intelektualnego nie będzie następował w pożądanym tempie i stosownie do aktualnych i przyszłych potrzeb bez udziału i pomocy władz samorządu

¹ E. Mączyńska, *Ustrój gospodarczy w Polsce. Pułapki modelowe*, [w:] E. Mączyńska, P. Pysz (red.), *Ekonomia i świat współczesny*, Wydawnictwo PTE, Warszawa 2003, s. 197–198.

² M. Castells, *Spoleczeństwo sieci*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2008.

terytorialnego. Istnieje wiele czynników i uwarunkowań odpowiadających za kształtowanie kapitału intelektualnego. Zdaniem autorki rozprawy edukacja jest najważniejszym aspektem kształtującym kapitał intelektualny. Rozważania zawężono do edukacji społeczności lokalnych w systemie szkolnym (formalnym) oraz systemie pozaformalnym, rozumianym jako działania mające wpływ na zdobywanie umiejętności praktycznych i poszerzanie wiedzy poza powszechnym systemem oświaty. Edukacja pozaformalna oddziałuje bowiem na wszystkie elementy kapitału intelektualnego (kapitał ludzki, strukturalny, społeczny, kulturowy, relacji). Obszarem badawczym były gminy powiatu augustowskiego.

Problemem naukowym rozprawy jest próba wypełnienia luki poznawczej w zakresie sposobów i narzędzi pobudzania przez organizacje działające na terenie gminy procesów kształtowania kapitału intelektualnego na potrzeby gospodarki opartej na wiedzy. Problem podjęty w rozprawie jest bezpośrednio związany ze zmianami, które dotyczą kierunku rozwoju społeczności lokalnych. Błyskawiczny przepływ informacji wywiera wpływ na życie każdego obywatela. Proces ciągłego pogłębiania wiedzy i konieczność edukacji w ramach idei *lifelong learning* stał się niemalże przymusem, bez którego sprawne funkcjonowanie w otaczającej rzeczywistości byłoby niemożliwe³.

Cel i hipoteza pracy

Cel aplikacyjny rozprawy to opracowanie koncepcji systemu wsparcia kapitału intelektualnego w ramach edukacji formalnej i pozaformalnej dzieci, młodzieży i dorosłych mieszkańców jednostki terytorialnej na przykładzie gmin powiatu augustowskiego. Cel poznawczy rozprawy to zbadanie danych empirycznych dotyczących edukacji w zakresie kształtowania kapitału intelektualnego przez organizacje pozarządowe, szkoły i władze samorządowe funkcjonujących na terenie powiatu augustowskiego. Wskazanie kierunków działań służących pobudzaniu, budowaniu czy też umacnianiu kapitału intelektualnego przez samorząd terytorialny może się przyczynić do bardziej efektywnego kształtowania polityki rozwojowej w układzie lokalnym. W dysertacji przyjęto następujące cele pomocnicze:

- identyfikacja sposobów (form) i zakresu pobudzania kreatywności i przedsiębiorczości w procesie formalnej edukacji dzieci i młodzieży;

³ M. Malewski, *Modele pracy edukacyjnej z ludźmi dorosłymi*, [w:] Przybylska E. (red.), *Andragogiczne wątki, poszukiwania, fascynacje*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2001, s. 271-289.

- identyfikacja sposobów (form) i zakresu pozaformalnego kształcenia realizowanego przez różne jednostki organizacyjne na obszarze gmin powiatu augustowskiego;
- identyfikacja sposobów i zakresu zaangażowania samorządów, urzędów gmin na rzecz realizacji prointelektualnych form kształcenia dzieci, młodzieży i dorosłych mieszkańców;
- identyfikacja instrumentów wsparcia rozwoju kapitału intelektualnego stosowanych w badanych gminach;
- określenie wysokości nakładów gmin przeznaczanych na wsparcie rozwoju kapitału intelektualnego mieszkańców;
- określenie udziału nakładów gmin przeznaczanych na wsparcie rozwoju kapitału intelektualnego w nakładach na oświatę i kształcenie.

Przyjęto następującą hipotezę główną: Samorząd terytorialny i organizacje społeczne działające na terenie gminy wpływają na kształtowanie kapitału intelektualnego przez intelektualizację i upracticznienie procesu edukacji formalnej oraz pozaformalnej dzieci, młodzieży i dorosłych mieszkańców gminy.

Postawiono następujące hipotezy pomocnicze:

- edukacja i wiedza stanowią kluczowe elementy tworzące kapitał intelektualny;
- organizacje pozarządowe działają elastycznie i dopasowują ofertę edukacyjną do potrzeb społeczności lokalnych;
- nowe formy przekazywania wiedzy przez organizacje pozarządowe wypełniają lukę edukacyjną systemu formalnego w zakresie kształtowania kompetencji i umiejętności kapitału intelektualnego;
- elementem warunkującym kreację kapitału intelektualnego w skali lokalnej jest połączenie działań edukacyjnych w obrębie instytucji samorządu terytorialnego, szkół i organizacji pozarządowych działających na danym obszarze.

Weryfikację powyższych hipotez przeprowadzono na podstawie danych literaturowych oraz wyników badań własnych. W badaniach wykorzystano metodę monograficzną, badania dokumentów oraz sondażu diagnostycznego. Ankietę skierowano do celowej grupy badawczej obejmującej organizacje pozarządowe, szkoły ponadpodstawowe i urzędy gmin funkcjonujące na terenie powiatu augustowskiego.

Układ i treść rozprawy

W rozdziale pierwszym, o charakterze wprowadzającym, dokonano analizy literatury przedmiotu w celu zdefiniowania kapitału intelektualnego. Zaprezentowano historię tworzenia tego pojęcia oraz różne podejścia we współczesnych nurtach ekonomii. Przedstawiono uwarunkowania i mechanizmy kształtujące kapitał intelektualny.

W rozdziale drugim skupiono się na procesie kształtowania kapitału intelektualnego. Zwrócono uwagę na elementy kształtujące kapitał intelektualny, do których zaliczono między innymi wiedzę i edukację. Przeanalizowano rolę kształcenia ustawicznego.

W rozdziale trzecim opisano znaczenie kapitału intelektualnego w rozwoju lokalnym. Zwrócono uwagę na instytucje organizujące działania edukacyjne na poziomie lokalnym.

W rozdziale czwartym przedstawiono metodologię badania oraz wyniki badań własnych, dokonano analizy wyników jednostek samorządu terytorialnego, szkół ponadpodstawowych oraz organizacji pozarządowych świadczących usługi edukacyjne.

W rozdziale piątym dokonano oceny działań edukacyjnych z wykorzystaniem współczynnika V-Cramera oraz zaproponowano koncepcję systemu wsparcia kapitału intelektualnego. System opiera się na trzech, ściśle ze sobą powiązanych, filarach jakimi są: organizacje pozarządowe, szkoły oraz władze jednostek samorządu terytorialnego.

Do zaprezentowania danych wykorzystano tabele i rysunki.

W zakończeniu podsumowano wyniki badań w kontekście sformułowanych celów oraz hipotez badawczych i wskazano kierunki dalszych badań mających na celu rozwój proponowanego systemu kapitału intelektualnego.

W dysertacji zamieszczono również wstęp, streszczenie w języku polskim i angielskim, aneks, bibliografię, spis tabel, spis rysunków.

Rozdział 1. Kapitał intelektualny we współczesnej ekonomii i gospodarce

Kapitał intelektualny jest wartością niematerialną o złożonej strukturze, oddziałującą na życie rodziny, funkcjonowanie firm, społeczeństw i państw. Istotnymi jego składowymi z punktu widzenia tematu opracowania są: kapitał ludzki jako atrybut jednostki ludzkiej, dobro niedostępne w tym samym czasie dla innych oraz kapitał organizacyjny i społeczny, czyli dostępna wiedza ucieleśniona w ideach, kryteriach wyboru, strukturach organizacyjnych i produktach⁴. Te cechy kapitału intelektualnego obrazują podejmowany zakres problematyki. W literaturze wieloznaczność pojęcia i systematyka ujmowanych składników kapitału intelektualnego stwarza problemy przy rankingowaniu określonych składników. Badania nad kapitałem intelektualnym dotyczą nie tylko przedsiębiorstw, prowadzone są również na poziomie regionalnym i lokalnym.

1.1. Kapitał intelektualny – ewolucja pojęcia

W naukach ekonomicznych do połowy XX wieku pod pojęciem kapitału rozumiano kapitał fizyczny i materialny, dzięki któremu w procesie pracy uzyskiwano wartość dodaną (zysk). Nie postrzegano człowieka jako osoby myślącej, posiadającej zdolności, talenty, oraz chęci do samodzielnego działania. Koncepcja kapitału intelektualnego zrodziła się na gruncie badań nad oceną działalności przedsiębiorstw i wzrostem ich wartości.

Początki przemysłów na temat roli człowieka w gospodarce, czy też systemie produkcyjnym, były rozważane już w starożytności. Ksenofont, na przykład twierdził, iż „wyspecjalizowany rzemieślnik wykona rzecz lepszą od zwykłego producenta”⁵. W pierwszym okresie powstawania ekonomii jako nauki, zasoby ludzkie traktowane były marginalnie. Człowieka postrzegano jako rzemieślnika, wykonującego określoną pracę, której efektem był produkt materialny. Człowiek po raz pierwszy jako zasób, w który można zainwestować, został zauważony przez Williama Petty’ego (1623–1687) twierdzącego, że „na kapitał, jak i na człowieka ponosi się wydatki, a z nich pochodzi zdolność świadczenia usług, którymi spłaca się te wydatki z zyskiem”⁶. Ludzi postrzegał jako rodzaj kapitału, w który można inwestować. W teorii czynników produkcji, którą stworzył, dużą rolę w podnoszeniu efektywności pracy przypisał kwalifikacjom i umiejętnościom pracowników. Podjął próbę oszacowania wartości całego społeczeństwa

⁴ M.G. Woźniak, *Wzrost gospodarczy. Podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Kraków 2004, s. 179 – 195.

⁵ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, Wydawnictwo PWE, Warszawa 1987, s. 46.

⁶ J.R. Walsh, *Capital Concept Applied to Man*, „The Quarterly Journal of Economics”, 1935 February, s. 225.

Anglii, włączając człowieka do kapitału trwałego. W rezultacie wykazał, iż wartość pracy przewyższyła o 70% wartość majątku trwałego⁷. W *Traktacie o podatkach i daninach* stwierdził, iż człowiek niezamożny, ale posiadający ambicję i chęci do działania jest pracowity. William Petty dostrzegł cechy osobowości człowieka, takie jak ambicja, dążenie do realizacji celów, pragnienie poprawy statutu społecznego⁸.

Adam Smith (1723–1790) dopatrywał się źródeł bogactwa kraju w pracy wykonywanej przez ludzi. Dzieląc pracę na produkcyjną i nieprodukcyjną, wyszczególniając elementy jakościowe i ilościowe, stwierdził, iż każda przyczynia się do wzrostu gospodarczego. Duże znaczenie w efektywności wykonywanej pracy Smith przypisywał elementom, które nie są związane z materialnymi jej wymiarami, takimi jak zadowolenie z wykonywanych czynności, czas niezbędny do osiągnięcia określonych kwalifikacji, okres zatrudnienia, skala odpowiedzialności za wykonywany zawód. W *Bogactwie Narodów* napisał, że „każdy człowiek czyni stale wysiłki, by znaleźć najbardziej korzystne zastosowanie dla kapitału, jakim może rozporządzać. Ma oczywiście na widoku własną korzyść, a nie korzyść społeczeństwa. Poszukiwanie własnej korzyści wiedzie go w sposób naturalny, a nawet nieuchronny do tego, by wybrał takie zastosowanie, jakie jest najkorzystniejsze dla społeczeństwa”⁹. Zdaniem Smith’a człowiek i jego kwalifikacje były siłą napędową rozwoju społeczeństwa, dlatego kształcenie wymagało zaangażowania kapitału zewnętrznego. Zwrócił również uwagę na jakość kształcenia, które zależało nie tylko od osób prowadzących zajęcia, ale i od wysokich wymagań stawianych uczniom. Smith dostrzegał wartość kształcenia, kwalifikacji, doświadczenia zawodowego i umiejętności osób pracujących. Większość jego postulatów w dalszym ciągu jest aktualna i rozwijana w innych dziedzinach nauki.

Problemy związane z wiedzą i oświatą wystąpiły w twórczości Jean’a Baptiste Say’a (1767–1832). Podobnie jak Adam Smith, J.B. Say bogactwa narodu szukał w pracy ludzkiej, jednakże dokonał uzupełnień niektórych kwestii podjętych przez A. Smitha. Uważał, na przykład, każdą pracę za użyteczną pod warunkiem, że zaspokajała potrzeby ludzkie. Nie interesowało go, kto tę pracę wykonywał, nie dzielił grup pracujących na przedsiębiorców, robotników czy księgowych. Z drugiej strony podkreślał rolę przedsiębiorcy w procesie produkcyjnym, w szczególności jego cechy osobowości i predyspozycje umożliwiające kierowanie przedsiębiorstwem. Zdaniem J.B. Say’a,

⁷ S.R. Domański, *Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1993, s. 31.

⁸ W. Petty, *Traktat o podatkach i daninach*, [w:] E. Taylor, S. Zaleski (red.), *Merkantylizm i początki szkoły klasycznej. Wybór pism ekonomicznych*, Wydawnictwo PWN, Wrocław 1958, s. 445-448.

⁹ A. Smith, *Bogactwo Narodów*, cz. 2, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2007, s. 37.

wykorzystywana wiedza naukowców znacząco poprawiała wydajności pracy, co w efekcie miało wpływ na całą gospodarkę¹⁰. Edukacja odbywająca się w takich miejscach, jak szkoła, zakład pracy, dom rodzinny, stanowiły źródło tworzenia kapitału ludzkiego¹¹ wyposażonego w kwalifikacje i umiejętności, które „należały do majątku narodowego i określały losy kraju”¹². Rząd danego państwa powinien wspierać oświatę oraz przeciwdziałać zarobkowej migracji ludności. Praca każdego człowieka uznana została za efektywną: „każda praca, materialna czy niematerialna jest produkcyjna, natomiast źródłem jej efektów jest nagromadzona wiedza”¹³, a w związku z tym wynagrodzenie powinno być adekwatne do czasu, który został poświęcony na naukę.

Ważnym wątkiem w poszukiwaniu śladów kapitału intelektualnego jest sposób postrzegania wiedzy człowieka. Say twierdził, iż wiedza pozostaje w człowieku i jest z nim ściśle związana. Można ją przekazać, na przykład przez wymianę doświadczeń, wzajemne uczenie się, ale cały jej zasób pozostaje w danej osobie. Oznacza to, iż nic nie zastąpi umiejętności wiedzy i kwalifikacji, które posiada człowiek. Zdaniem autorki rozprawy wątek rozmyślań nad edukacją, kształceniem i migracjami ludności jest aktualny do dziś. Określone problemy podjęte przez J.B. Say’a są wciąż analizowane przez współczesnych ekonomistów.

David Ricardo (1772–1823) solidaryzował się z poglądami Adama Smitha dotyczącymi pracy. Wynagradzanie, na tych samych zasadach i w ten sam sposób, wszystkich uczestników procesu zarobkowego było niesprawiedliwe. Pracownik, który posiada wyższe umiejętności i wykształcenie, tworzy wyższą wartość dobra, jednakże zdaniem D. Ricardo „trudno znaleźć dokładną miarę zarówno dla trudu, jak dla uzdolnień”¹⁴. Cena określonego dobra powinna zależeć od nakładu pracy i wykorzystanych umiejętności podczas realizacji jego wykonania. Wiedza w rozumieniu Ricarda mogła być „lekarstwem” na wiele problemów związanych z rozwojem i postępem ekonomicznym.

Johann Heinrich von Thünen (1783–1850) argumentował, że uznawanie człowieka za formę kapitału wcale nie uwłacza jego godności¹⁵, a John Stewart Mill (1806-1873)

¹⁰ J.B. Say, *Traktat o ekonomii politycznej*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1960, s. 548-550.

¹¹ Ibidem, s. 556.

¹² Z. Czajka, *Gospodarowanie kapitałem ludzkim*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2011, s. 867.

¹³ B. Czerniachowicz, S. Marek, *Wybrane elementy teorii kapitału ludzkiego*, [w:] *Wybrane problemy rozwoju kapitału ludzkiego*, „Rozprawy i Studia” t. DCXXI, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2004, s. 19.

¹⁴ D. Ricardo, *Zasady ekonomii politycznej i opodatkowania*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1957, s. 18.

¹⁵ http://www.ue.poznan.pl/att/DZIEK_EKON/1_k.cichy_z23.pdf [dostęp: 08.03.2015].

popierał bezpłatny dostęp do edukacji i uważał, że rząd powinien dołożyć wszelkich starań, aby każdy obywatel mógł korzystać z jej darmowej wersji¹⁶. Podobnie jak A. Smith, dokonał on podziału pracy na produkcyjną i nieprodukcyjną. Nakłady i czas poświęcony na wychowanie dzieci (od wieku niemowlęcego aż do wieku produkcyjnego) zaliczył do pracy produkcyjnej, co więcej uznał, iż osoby wykonujące taką pracę powinny otrzymywać wynagrodzenie. W ten sam sposób J.S. Mill rozumiał wartość wynagrodzenia za pracę i związanego z tym wykształcenia. Uzupełnił rozważania A. Smitha o nierówności, które zauważył w kwalifikacjach pracowników. Zdaniem J.S. Milla, osoby z niższymi kwalifikacjami, które nie zainwestowały w swoje wykształcenie powinny zadowalać się pracą o mniejszym wynagrodzeniu. Pojawia się również wątek motywacji pracowników z wykorzystaniem wzrostu wynagrodzeń, umożliwiających podnoszenie kwalifikacji przez edukację. Występują kwestie związane z równouprawnieniem kobiet, których kariera kończy się na założeniu rodziny. Zdaniem J.S. Mill'a ta „przypadkowa różnica płci jest źródłem nierówności praw i różności położenia w społeczeństwie, wkrótce uznane będą za jedną z największych przeszkód do postępu moralnego, społecznego, a nawet intelektualnego”¹⁷. Biorąc pod uwagę okres, w którym żył J.S. Mill stwierdzenie to było prorocze, choć wtedy dość kontrowersyjne.

Zdolności ludzkie stanowią źródło pomnażania bogactwa, a poparte odpowiednim wykształceniem gwarantują dobrobyt. Postulaty propagujące kształcenie społeczeństwa to między innymi wzrost poziomu inteligencji, wysoki poziom wiedzy ogólnej, skłonność do oszczędzania, przedsiębiorczość, zmniejszenie ubóstwa, spadek przestępczości. Zdaniem autorki rozprawy przemyślenia i postulaty J.S. Milla wykazują związek ze współczesną teorią kapitału intelektualnego.

Szukając źródeł pojęcia kapitału intelektualnego nie można pominąć rozważań Adama Heinricha Müllera (1779-1829), który do majątku narodowego zaliczył dobra niematerialne takie, jak wiedza, kultura, tradycja, talenty. Praca natomiast jest tylko narzędziem, dzięki któremu powstaje produkt, jednakże bez wiedzy i zasobów wyprodukowanie czegokolwiek byłoby niemożliwe. Sklasyfikował czynniki produkcji jako materialne i niematerialne. Do niematerialnych zaliczył kapitał duchowy narodu (tradycje narodowe, prawo, kultura, język, uzdolnienia ludzi, stan wiedzy, poziom

¹⁶ J.S. Mill, *Zasady ekonomji politycznej z niektórymi zastosowaniami ekonomji społecznej*, t. 2, Petersburg 1860, s. 517.

¹⁷ *Ibidem*, s. 341.

technologii), który jego zdaniem jest źródłem sił wytwórczych¹⁸. Wartości niematerialne oddziałują na siebie tworząc różne zależności, a nawet dziedziny życia społecznego. Pracę urzędniczą i naukową traktował jak produkcyjną, ponieważ bez niej byłoby trudne lub wręcz niemożliwe wytwarzanie dóbr materialnych.

Irving Fisher (1867-1947) dostrzegł kapitał w człowieku jako zbiór określonych cech i umiejętności. Zdrowie, energia, kwalifikacje i wiedza mogą być pomnażane dzięki wykorzystaniu inwestycji. Z kolei George Friedrich List (1789-1846) wszelkie umiejętności i zdolności ludzi traktował jako kapitał narodowy. Zainspirowany postulatami reprezentowanymi przez A.H. Müllera twierdził, iż bogactwo tworzone jest przez kapitał materialny oraz interakcje pomiędzy tym kapitałem a zdolnościami, umiejętnościami, przemysłem i inicjatywami. Wyróżnił trzy rodzaje kapitałów, które tworzą siłę wytwórczą (*productive powers*): kapitał natury (*nature capital*), do którego zaliczył bogactwa naturalne, ziemię, oceany, morza i lądy; kapitał rzeczowy (*capital of matter*) - maszyny, urządzenia, materiały wykorzystywane do produkcji dóbr i kapitał umysłu (*mental capital*), czyli umiejętności, trening, przemysł, przedsiębiorstwa, rząd. Ostatni komponent ma najwyższą wartość, ponieważ dotyczy czynnej działalności człowieka. List zauważył, iż kreatywne działanie prowadzi do wzrostu bogactwa narodów. „Jeżeli uważamy pracę za przyczynę bogactwa, jak możemy wtedy wyjaśnić, dlaczego nowoczesne narody są nieporównywalnie bogatsze, bardziej potężne i prosperujące niż narody starożytnych czasów? Starożytne narody zatrudniały (w proporcji do populacji całości) więcej osób, praca była cięższa, każda osoba posiadała znacznie więcej ziemi, a jednak przeważająca część ludności była dużo gorzej nakarmiona i ubrana niż przedstawia się to w nowoczesnych narodach. Aby pojąć taki stan rzeczy należy przyznać, iż obecna sytuacja narodów jest skutkiem akumulacji wszystkich odkryć, wynalazków, wyrobów krajowych, publicznych regulacji, sposobu myślenia, zdolności produkcyjnych i trudu wniesionego przez wszystkie poprzednie pokolenia. Oni tworzyli umysłowy kapitał rodzaju ludzkiego i każdy oddzielny naród jest produktywny tylko w odsetku tych, którzy wiedzą jak odpowiednio powiększać sukces poprzednich pokoleń z uwagą na zaspokajanie własnych potrzeb”¹⁹. List uważał, że kapitał umysłu jest czynnikiem różnicującym gospodarki rozwinięte od gospodarek nierozwiniętych i powinien być siłą napędową rozwoju.

¹⁸ W. Miś, *Kapitał ludzki w gospodarce rynkowej*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Prawa im. Heleny Chodkowskiej, Warszawa 2007, s. 26.

¹⁹ F. List, *The National System of Political Economy*, Longmans, Green and Co, Second Book London 1909, s. 71.

Alfred Marshall (1842-1924), twierdził, że „najbardziej wartościowym ze wszystkich kapitałów jest ten zainwestowany w istoty ludzkie”²⁰. Ludzie nie są przedmiotem wymiany i nie można traktować ich jako osoby nieświadome swoich wartości. Realistyczne podejście A. Marshalla do procesów gospodarczych sprowadza pracę do poziomu podstawowego czynnika produkcji. Pomimo realistycznego postrzegania procesów wytwórczych zwrócił uwagę na czynniki niematerialne (samopoczucie, zdrowie, cechy charakteru, umiejętności, uzdolnienia) mające wpływ na jakość wykonywania pracy, pisząc: „gdy człowiek ma siły świeże i ochoczość do pracy, i pracuje w dziedzinie przez niego wybranej, to praca ta w rzeczywistości nic go nie kosztuje”²¹. Zdaniem Marshalla dostęp do edukacji zależy od zamożności gospodarstw domowych. Rodziny zamożne były skłonne przeznaczać znacznie więcej środków finansowych na kształcenie²². Niekorzystna sytuacja materialna ograniczała dostęp do edukacji, możliwość rozwoju kwalifikacji, poprawy warunków życia, co w konsekwencji skutkowało brakiem produktywności i niskim wzrostem gospodarczym.

W 1834 roku pojawiła się praca dość kontrowersyjna, biorąc pod uwagę poglądy ekonomiczne dominujące w gospodarce w ówczesnych czasach, pod tytułem *The Sociological Theory of Capital* autorstwa Johna Rae’ya. Autor prowadził rozważania na temat ekonomicznych ambicji człowieka, jego możliwości wykorzystania wiedzy, miejsca w społeczeństwie, roli wiedzy ludzkiej w procesie produkcji, co uważane jest za początek rozważań nad kapitałem intelektualnym.

Karol Marks (1818-1883) następująco kwalifikował siłę roboczą: „Praca, która wobec pracy przeciętnej społecznej uchodzi za pracę wyższą, bardziej skomplikowaną, jest uzewnętrznieniem siły roboczej, której powstanie wymaga większych kosztów, której wytworzenie kosztuje więcej czasu pracy i która ma wobec tego większą wartość niż prosta siła robocza. Jeżeli wartość siły roboczej jest wyższa uzewnętrznia się ona w pracy wyższego rodzaju, a wobec tego uprzedmiatawia się w tych samych okresach czasu, w stosunkowo wyższych wartościach”²³. Przez pracę wyższą rozumiał pracę wykwalifikowaną, praca prosta nie wymagała od robotnika specjalnych kwalifikacji.

²⁰ D. Dobija, *Pomiar i sprawozdawczość kapitału intelektualnego przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania, Warszawa 2003, s. 118.

²¹ A. Marshall, *Zasady Ekonomiki*, t.2, Wydawnictwo M. Arcta, Warszawa 1928, s. 23.

²² Należy podkreślić, iż współczesne rozumienie kapitału ludzkiego zawiera w sobie czynniki zauważone przez A. Marshalla, są istotne i uwzględniane przy badaniach związanych z pomiarem i jakością kapitału ludzkiego i intelektualnego.

²³ K. Marks, *Kapitał*, t. 1, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1970, s. 227.

W XX wieku twórcami pojęcia i teorii kapitału ludzkiego byli Theodore William Schultz, Gary S. Becker i Jacob Mincer. W latach sześćdziesiątych rozważali oni temat znaczenia człowieka w rozwoju gospodarczym. Schultz uważał, iż każdy człowiek posiada wrodzone i nabyte umiejętności, a za kapitał ludzki należy uznać cechy nabyte przez populację mające wartości, które można wzmocnić przez odpowiednie inwestycje²⁴. Jako laureat Nagrody Nobla (1979) w swojej doktrynie przypisał ważną rolę inwestycjom, które są podejmowane świadomie przez ludzi w celu doskonalenia umiejętności, podnoszeniu kwalifikacji po to, aby w dłuższej perspektywie czasu osiągnąć oczekiwane rezultaty. Ważny wkład w rozwój koncepcji kapitału ludzkiego i intelektualnego wnieśli również: Robert Lucas, Gregory N. Mankiw, David M. Romer, David N. Weil, Robert Barro, którzy byli twórcami teorii wzrostu endogenicznego.

Zmieniające się otoczenie społeczno-gospodarcze i proces przechodzenia od epoki przemysłowej do epoki wiedzy stały się bodźcem do wypracowania nowych teorii. Koncepcja kapitału ludzkiego stała się niewystarczająca.

Pojęcie kapitału intelektualnego po raz pierwszy zostało użyte w 1969 roku w listach Johna Kennetha Galbraita do Michała Kaleckiego, który napisał: „Jestem ciekaw czy zdaje Pan sobie sprawę z tego jak wiele wszyscy na świecie zawdzięczamy kapitałowi intelektualnemu, którym Pan nas obdarzył w ciągu ostatnich dziesięcioleci”²⁵. Wkład M. Kaleckiego w teorię kapitału intelektualnego jest niepodważalny. W swoim modelu (formule) wzrostu gospodarczego uwzględnił czynniki pozainwestycyjne (kapitał ludzki), odpowiadające za wzrost dochodu narodowego²⁶. Publikacja wydana w Stanach Zjednoczonych pod tytułem *The Intellectual Capital of Michal Kalecki: A Study in Economic Theory and Policy*²⁷ nie pozostała niezauważona. Andrzej Herman w kontekście lektury tekstu Kaleckiego zwrócił uwagę na społeczne uwarunkowania teorii wzrostu gospodarczego. Niezbędne jest rozróżnianie w tym obszarze wiedzy i związanego z nią kapitału intelektualnego jako zasobu i jako strumienia²⁸.

Analitycy finansowi pojęcia kapitału intelektualnego używali już w 1958 roku, dyskutując na temat wartości giełdowej firmy i jej powodzenia na rynku giełdowym twierdząc, iż sukces zawdzięcza właśnie kapitałowi intelektualnemu. W Japonii H. Itami

²⁴ T.W. Schultz, *Investing in People: The Economics of Population Quality*, University of California, California 1981, s. 97.

²⁵ J.W. Hudson, *Intellectual Capital. How to Build It, Enhance It, Use It*, Wiley & Sons, New York 1993, s.15.

²⁶ M. Kalecki, *Zarys teorii wzrostu gospodarki socjalistycznej*, Warszawa 1963, s. 18.

²⁷ G.R. Feiwel, *The Intellectual Capital of Michal Kalecki. A Study in Economic Theory and Policy*, University of Tennessee Press, Knoxville 1975.

²⁸ A. Herman, *Kapitał intelektualny i jego liczenie*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie” 2008, nr 3, s. 39.

w latach osiemdziesiątych XX wieku zajmował się wpływem niematerialnych aktywów (nazywając je jako *invisible assets*) w procesie zarządzania japońskimi korporacjami. Doszedł do wniosku, iż aktywa niematerialne należy wykorzystywać w sposób połączony, ponieważ traktowane pojedynczo czy też wybiórczo nie mają większego znaczenia. Dopiero połączenie ich w całość i wykorzystanie w tym samym okresie generuje określone korzyści.

W artykule *Profiting from technological innovation* David Teece nakreślił wizję wykorzystania innowacji w przedsiębiorstwie w sposób efektywny. Poruszył ważny aspekt wiedzy i przepływu informacji pomiędzy kierownictwem a personelem przedsiębiorstwa, a także wyjaśnił znaczenie kapitału intelektualnego w tworzeniu wartości. Stwierdził, iż czynności związane z tworzeniem kapitału intelektualnego są elementami taktycznymi lub strategicznymi związanymi z czasem teraźniejszym lub przyszłym. Jeżeli wartości intelektualne (niematerialne) w firmie przynoszą korzyści finansowe w danym momencie, wówczas konstruowana strategia, chociażby sprzedaży, powinna być krótkoterminowa. Z drugiej strony, jeżeli przedsiębiorstwo chce wydobywać wartość z aktywów niematerialnych, wymaga to przemyślenia i dobrej długoterminowej strategii działania²⁹.

Karl-Erik Sveiby jako pierwszy podjął próbę określenia kapitału intelektualnego oraz formułowania zasady jego pomiaru. W swoich pracach pokazał wymiar kapitału ludzkiego w tworzeniu kapitału intelektualnego organizacji oraz ukierunkował postrzeganie człowieka wśród pracodawców jako jednostkę posiadającą talenty, kompetencje, wiedzę. Stworzył monitor aktywów niematerialnych, który przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Elementy kapitału intelektualnego

Wyszczególnienie	Aktywa niematerialne		
Wartość majątku przedsiębiorstwa (wartość księgową, aktywa ogółem, zobowiązania)	Zewnętrzne: marka handlowa, klienci, relacje z dostawcami	Wewnętrzne: struktura organizacyjna, zarządzanie, struktura prawna, oprogramowanie, postawy i nastawienie pracowników do działania	Indywidualne: edukacja, doświadczenie, kompetencje

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J.M Viedma Marti, *In Search of an Intellectual Capital General Theory*, "Electronic Journal on Knowledge Management" 2003, t. 1, nr 2, 2003, s. 214.

²⁹ D.J. Teece, *Profiting from technological innovation: Implications for integration, collaboration, licensing and public policy*. "Research Policy" 1986, nr 15, s. 285-305.

W 1987 roku w Szwecji powstała „Grupa Konrada”, mająca na celu opracowanie metody pomiaru kapitału intelektualnego (składników niematerialnych). Wydarzenie to uznawane jest za początek powstania teorii kapitału intelektualnego. Opracowano wskaźniki służące do mierzenia składników niematerialnych. Do kapitału intelektualnego przypisanego jednostce (*individual capital*) zaliczono osobiste i społeczne umiejętności, doświadczenie, wykształcenie. W kapitale intelektualnym organizacji (*structural capital*) uwzględniono historię przedsiębiorstwa, sposoby rozwiązywania konfliktów, koncepcje postępowania wobec klienta, personel. Na bazie raportu stworzono monitor aktywów niematerialnych. Ten raport uzmysłowił, w jaki sposób należy postrzegać przedsiębiorstwo i personel pracujący.

Brian T. Stewart, w czerwcu 1991 roku, publikując *Brain Power: How Intellectual Capital Is Becoming America's Most Valuable Asset* przedstawił pojęcie aktywów niematerialnych oraz wyjaśnił przyczyny niemożności pomiaru kapitału intelektualnego, który określił mianem „bogactwa organizacji”³⁰. Kapitał intelektualny tworzy się dzięki pracy umysłu ludzkiego i nazywany jest jako *self-created assets*; kapitał ten należy odświeżać³¹. Kapitał intelektualny jest sumą wiedzy, jaką posiadają wszyscy pracownicy organizacji, której wykorzystanie pozwala na wypracowanie przewagi konkurencyjnej na rynku; jest dynamiczny i swoje powstanie zawdzięcza inteligencji ludzi. W książce *The New Organizational Wealth* Stewart pokazuje, w jaki sposób zmienić zarządzanie organizacją ze starego w kierunku zupełnie nowego trendu, który stał się początkiem nowej koncepcji zarządzania kapitałem intelektualnym organizacji³².

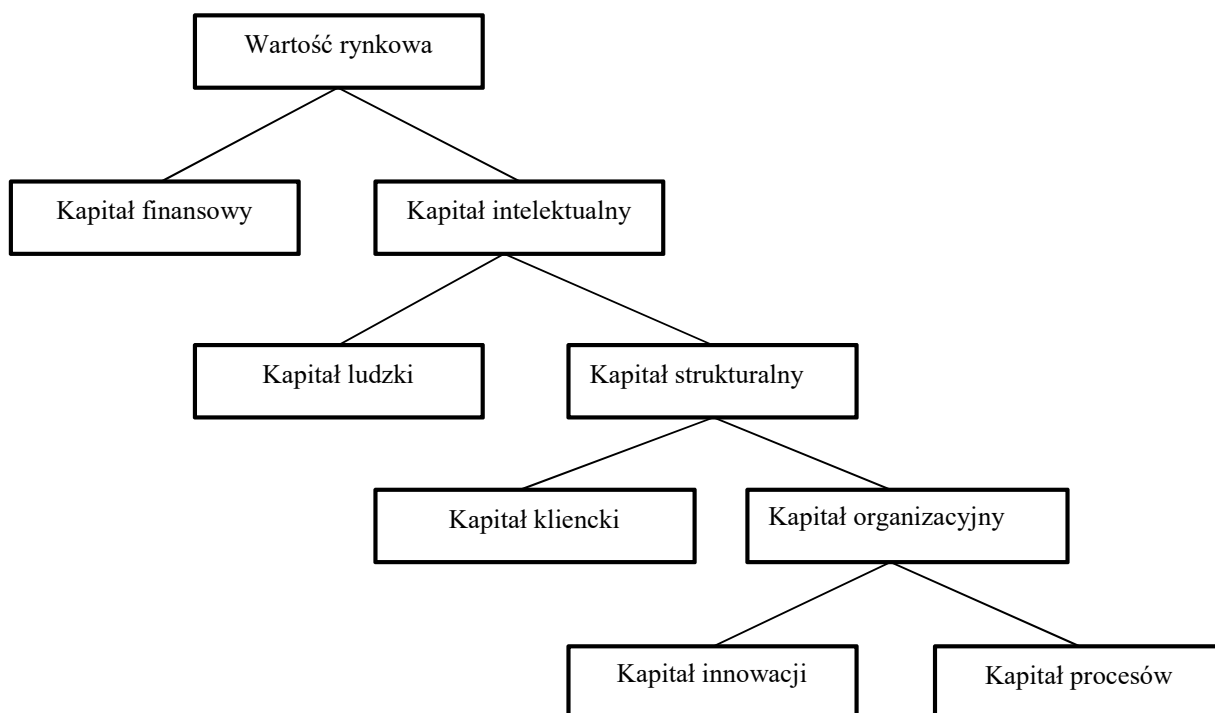
Przełomem w powstaniu teorii kapitału intelektualnego była praca Leif Edvinssona i Michaela S. Malone’a *Kapitał intelektualny*. Ich definicja kapitału intelektualnego uwzględnia jego dwa komponenty: ludzki i strukturalny (rysunek 1). Jako kapitał ludzki przyjęto, iż jest to połączona wiedza, umiejętności, innowacyjność i zdolność poszczególnych pracowników przedsiębiorstwa do sprawnego wykonywania zadań. Kapitał strukturalny to sprzęt komputerowy, oprogramowanie, bazy danych, patenty, znaki handlowe. Może być własnością przedsiębiorstwa i może być sprzedany³³.

³⁰ Za: B. Kaczmarek *Kapitał intelektualny (wiedza) a kreowanie wizji przedsiębiorstwa*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, Rzeszów 2005, nr 7, s. 319.

³¹http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune_archive/1991/06/03/75096/index.htm
[dostęp: 17.05.2014].

³²K.E Sveiby, *The New Organizational Wealth. Managing & Measuring Knowledge – Based Assets*, Berrett-Koehler Publishers, San Francisco, 1997.

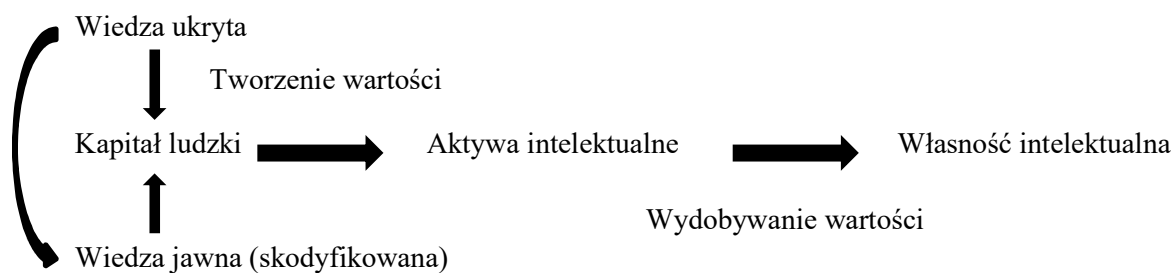
³³ L. Edvinsson, M.S., Malone, *Kapitał intelektualny*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2001, s. 17.

Rysunek 1. Model wartości rynkowej Skandii

Źródło: L. Edvinsson, M.S. Malone, *Kapitał intelektualny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001, s. 45.

W 1995 roku przedsiębiorstwo Skandia, jako pierwsze, w strukturze organizacyjnej utworzyło stanowisko dyrektora do spraw rozwoju kapitału intelektualnego. Korzystając z doświadczenia Skandii przedstawiciele przedsiębiorstw takich, jak Dow Chemical, DuPont, Hewlett-Packard, Hughes Space and Communication, Hoffman LaPoche w styczniu 1995 roku zorganizowały seminarium, na którym wymieniono doświadczenia i spostrzeżenia odnośnie kapitału intelektualnego. Stworzono wówczas ICT Gathering (*Intellectual Capital Management Gathering*), czyli zgromadzenie zarządzające, które ustaliło, iż kapitał intelektualny, szczególnie wiedza pracowników, może być zamieniona w zysk (*knowledge that can be converted into profit*), lecz musi cały czas być rozwijana, pobudzana i tworzona, wówczas przynosić będzie wymierne korzyści. ICT Gathering opracowało również pierwsze elementy składowe kapitału intelektualnego, które tworzą i wydobywają wartość w przedsiębiorstwie. Kapitał ludzki i wiedza wykorzystane stosownie do misji i wizji przedsiębiorstwa tworzą pożądaną wartość.

Rysunek 2. Elementy składowe kapitału intelektualnego w przedsiębiorstwie

Źródło: opracowanie własne na podstawie: S. Harrison, P.H Sullivan, *Profiting from intellectual capital, Learning from leading companies*, "Journal of Intellectual Capital" 2000, t.1, s. 34-35.

Proces przekształcania się wiedzy ukrytej w jawną przedstawiono na rysunku 2. Jest to możliwe przez publikacje artykułów, tworzenie nowych strategii działania, produktów, rozwiązań, co w efekcie tworzy wartość. P.H. Sullivan i S. Harrison stwierdzili, iż dzięki opatentowaniu aktywa intelektualne w większym lub mniejszym stopniu stają się własnością intelektualną.

Model Zrównoważonej Karty Wyników (*Balanced Scorecard*) Roberta S. Kaplana i Davida P. Nortona był kolejnym krokiem wykorzystującym i tworzącym teorię kapitału intelektualnego. Według badań przeprowadzonych w 2003 roku dotyczących popularności nowoczesnych metod zarządzania strategiczna karta wyników zdobyła 16 miejsce na 25 najpopularniejszych koncepcji zarządzania w skali ogólnoswiatowej lat dziewięćdziesiątych XX wieku³⁴. Karta ta wykorzystuje miary finansowe i niefinansowe w celu stworzenia kompleksowego obrazu sytuacji przedsiębiorstwa. Umożliwia całościowe spojrzenie z różnych perspektyw na skuteczność realizacji strategii przedsiębiorstwa mianowicie: z perspektywy finansowej, klienta, procesów wewnętrznych, nauki i rozwoju. Strefa nauki i rozwoju to właśnie kapitał intelektualny, który stał się integralną częścią całej koncepcji zarządzania przedsiębiorstwem.

Problematyka kapitału intelektualnego zainteresowała wielu naukowców, co wygenerowało jego elementy składowe. Obecnie kapitał intelektualny jest zasobem zarówno przedsiębiorstw, jak i regionów. Jakość kapitału determinuje dobre zarządzanie i ciągłe pobudzanie do rozwoju. W rozprawie kapitał intelektualny rozpatrywany jest na tle społeczności lokalnych i dlatego przyjęto, że składniki kapitału intelektualnego obejmują kapitał ludzki, kapitał społeczny, kapitał strukturalny i kapitał relacji a proces jego rozwoju, w dużej mierze zależy od edukacji i dostępu do wiedzy.

³⁴ Z. Łódzki, A. Kozakiewicz-Chlebowska, D. Brenk, *Nowoczesne metody zarządzania w górnictwie naftowym i gazownictwie. Zarys teorii i przykłady*, Uczelniane Wydawnictwo Naukowo-Dydaktyczne AGH, Kraków 2005, s. 16.

1.2. Kapitał intelektualny we współczesnych nurtach ekonomii

Wiedza i kapitał intelektualny nigdy wcześniej nie miały tak dużego wpływu na kształtowanie świata jak na początku XXI wieku. Ułatwiony dostęp do informacji przez wykorzystanie elektronicznego dostępu do baz danych, artykułów i publikacji naukowych przyczynił się do szybszego tworzenia wynalazków i patentów oraz do powstania nowych koncepcji naukowych. XXI wiek już bywa nazywany „wiekiem opartym na wiedzy”³⁵.

Jednym z prekursorów myślenia o kapitale intelektualnym był Peter Drucker. Opracował on nowatorskie koncepcje uczącego się społeczeństwa postkapitalistycznego, stanowiącego elementarny czynnik napędowy rozwoju gospodarki³⁶. Podkreślał rangę wiedzy, która stanowi podstawowy zasób ekonomiczny i tym samym podważał dotychczasowe przekonanie o wyższości kapitału, siły roboczej czy ziemi. Drucker przeciwstawił swoją wizję klasycznej, marksistowskiej, keynesowskiej oraz neoklasycznej teorii ekonomicznej, wprowadzając pojęcie „pracownika wiedzy”³⁷.

Oceniając zaangażowanie kapitału intelektualnego w szeroko rozumiany rozwój gospodarczy, dostrzegalna staje się dwoistość natury tego elementu. Z jednej strony przybiera on cechy typowe dla czynnika produkcyjnego, z drugiej zaś typowe dla źródła wiedzy organizacji. Każda jednostka zatrudniona w określonym przedsiębiorstwie, projekcie, przez stale poszerzane doświadczenie i kompetencje, wspomaga zarówno działania wytwórcze, jak i umożliwia wprowadzanie innowacji, skutkiem których staje się jego rozwój. Zdaniem Armena Alchiana oraz Harolda Demsetza³⁸, wraz ze wzrostem znaczenia wiedzy dochodzi także do modyfikacji relacji, jakie zespalają pracodawcę oraz zatrudnionego pracownika. Wynika to z trudności wyceny i oceny skuteczności posługiwania się tym zasobem. Jest to szczególnie widoczne w odniesieniu do osób pracujących konceptualnie.

Nowa rzeczywistość ekonomiczna spowodowała, że rola pracodawcy bardziej przypomina koordynatora zasobów intelektualnych niż rzeczywistego, obowiązującego w dotychczasowych modelach zarządcy. Takie podejście nie jest czymś nowatorskim, o czym przekonywał w swoich pracach Ronald H. Coese³⁹, uznawany za twórcę

³⁵ M. Kolarz, *Znaczenie wiedzy i kapitału intelektualnego we współczesnej gospodarce i organizacji*, [w:] B. Kozusznik, *Kapitał ludzki w dobie integracji i globalizacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005, s. 81.

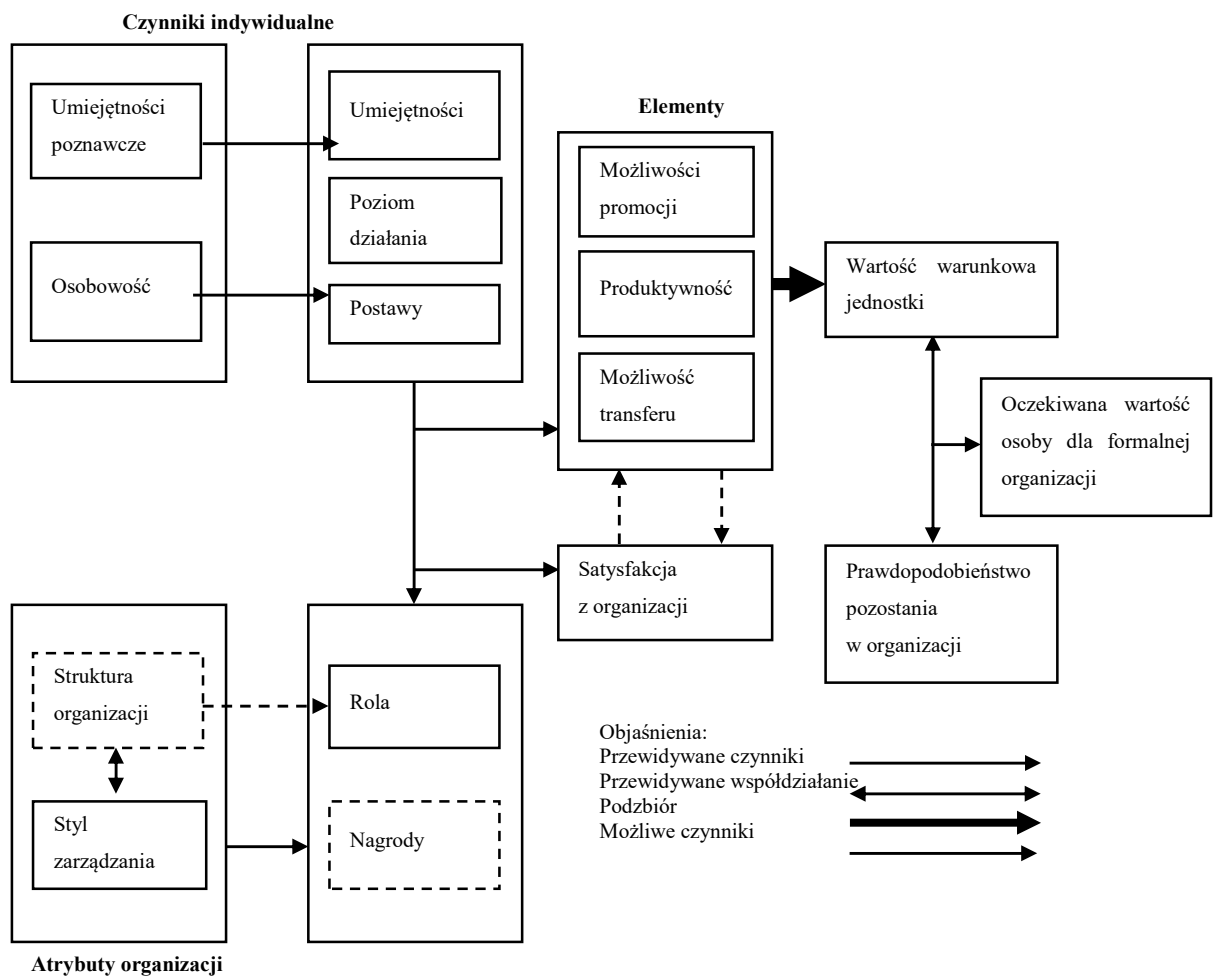
³⁶ P. Drucker, *Post-Capitalist Society*, Harper Business, New York 1993, s. 8.

³⁷ Ibidem, s. 8.

³⁸ A. Alchian, H. Demsetz, *Production, Information Costs and Economic Organization*, “American Economic Review” 1972, t. 62(5), s. 777-795.

³⁹ R. H. Coese, *Nature of the firm*, “Economica” 1937, nr 4, s. 391.

„zadaniowego podejścia do pracy”. Autor ten przyrównywał organizację do układu o określonych zależnościach i relacjach, których istotą stają się prawidłowo ukierunkowane zasoby⁴⁰. Specyfikacja ta przekłada się bezpośrednio na zmiany w obszarze roli i wartości jednostki w organizacji⁴¹. Czynniki oddziałujące na wartość jednostki w organizacji przedstawiono na rysunku 3.

Rysunek 3. Czynniki oddziałujące na wartość jednostki w organizacji

Źródło: Flamhotz E.G. *Assessing the Validity of Theory of Human Resources Value: A Field Study, Empirical Research in Accounting*; "Journal of Accounting Research" 1972, t. 10, s. 241-266.

⁴⁰ Ibidem, s. 390.

⁴¹ E.G. Flamhotz, *Assessing the Validity of Theory of Human Resources Value, A Field Study, Empirical Research in Accounting*, "Journal of Accounting Research" 1972, t. 10, s. 241-266.

O wyższości działań z zakresu koordynacji zasobami nad ogólnie przyjętym sposobem zarządzania opowiedział się także Frederick Harbinson. W jego rozumieniu, zasoby ludzkie to zarówno zaangażowanie, jak i zdolności czy wiedza jednostek uczestniczących w procesie wytwórczym lub usługowym⁴². Zatem przez właściwą koordynację możliwe staje się uzyskanie sukcesów organizacyjnych i generowanie zysków, co często przekłada się na wzrost przewagi konkurencyjnej. Stąd wniosek, że ekonomiści powinni ukierunkować swoje zainteresowania również na badania innowacji organizacyjnych, a więc wszelkich czynników powiązanych z optymalną eksploatacją kapitału ludzkiego⁴³, a w konsekwencji kapitału intelektualnego.

Na istotność powiązań innowacji technicznych i strukturalnych ze społecznymi wskazał Stefan Kwiatkowski. Niezależnie od zastosowanych rozwiązań o wysokim zaangażowaniu technologicznym, niezbędny staje się czynnik ludzki, a więc umiejętność i kompetencja w zakresie jego użytkowania. Pojawia się również zapotrzebowanie rynku na innowacje technologiczno-społeczne⁴⁴.

Wzrost znaczenia jakości zasobów ludzkich i kapitału intelektualnego powoduje, że organizacje, przedsiębiorstwa, regiony, modernizują swoje strategie funkcjonowania, starają się (przynajmniej niektóre z nich) zwiększyć inwestycje w aktywa intelektualne⁴⁵. Rodzi to nowe problemy. Jednym z nich jest włączenie do rachunkowości aktywów niematerialnych. Wymaga to zaangażowania specjalistów w realizację procesów analitycznych⁴⁶. Konieczne stają się badania w obszarze kapitału intelektualnego i wzrostu produktywności. Problem ten w swoich pracach poruszyli między innymi Moses Abramowitz, Robert Solow, Leonard Nakamura⁴⁷. Nakamura analizował relacje zachodzące pomiędzy wskaźnikami produktywności a standardem życia osób pracujących w Stanach Zjednoczonych⁴⁸. Z przeprowadzonych badań jednoznacznie wynikało, że pracownicy innowacyjnych organizacji, otrzymywali wyższe zarobki (wartości

⁴² F. H. Harbinson, *Human Resources as the Wealth of Nations*, Oxford University Press, London, England 1973, s. 44

⁴³ D. Dobija, op.cit., s. 31-33.

⁴⁴ S. Kwiatkowski, *Spoleczeństwo innowacyjne*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1990, s. 21-24.

⁴⁵ S. Kasiewicz, M. Kicińska, W. Rogowski, *Kapitał intelektualny. Spojrzenie z perspektywy interesariuszy*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2006, s. 23.

⁴⁶ D. Dobija, op.cit., s. 40.

⁴⁷ M. Abramowitz, *Resources and Output Trends in the United States since 1870*, "American Economic Review Papers and Proceedings" 1956, nr 46(2), s. 5-23; R. M. Solow, *Technical Change and the Aggregate Production Function*, "Review of Economics and Statistics" 1957 nr. 39(3), s. 312-320; J.W. Kendrick, *Productivity Trends: Capital and Labor*, "Review of Economics and Statistics" 1956, nr. 38(3), s. 248-257.

⁴⁸ L. Nakamura, *Economics and the New Economy: The Invisible Hand Meets Creative Destruction*, Business Review, Federal Reserve Bank of Philadelphia, July/August 2000, s. 25.

uśrednione), a ich poziom życia wzrastał. Co ciekawsze, zmieniał się także ich stosunek do edukacji, która stawała się wartością coraz bardziej znaczącą.

O randze zasobów intelektualnych w ekonomii, świadczyć może między innymi nadanie im odpowiednich (indywidualnych) cech charakterystycznych, czyli⁴⁹:

- stopnia niedostępności dla innych (określanych jako *rivalrous*);
- stopnia wyłączności (określanych jako *excludability*).

Stopień niedostępności wiąże się z tym, że w przypadku dobra w pełni niedostępnego, korzystać mogą z niego jedynie organizacje będące w posiadaniu źródła. Zasób ten staje się poza zasięgiem innych podmiotów. Odwrotnie jest w przypadku dobra w pełni dostępnego, z którego mogą korzystać bez ograniczeń wszystkie zainteresowane podmioty, nawet w tym samym czasie.

Stopień wyłączności klasyfikuje się w funkcji technologii oraz systemie prawnym⁵⁰. O wyłączności mowa jest w chwili, gdy właściciel ma zdolność zabezpieczenia się przed wykorzystaniem dobra przez inne podmioty, a za przykład czasowej wyłączności uznaje się na przykład patent. Nadanie wyłączności cech przedmiotowych spowodowało, że traktowana jest ona jako element predysponowany do wymiany nawet na rynku pracy.

Dostępność zasobów intelektualnych ma znaczące implikacje dla teorii wzrostu gospodarczego⁵¹ - podkreślał Paul Romer. Podejście takie stanowi wstęp dla wdrażania formalnych modeli strukturalnych wzrostów, zarówno gospodarczego, jak i produktywności, z uwzględnieniem nakładów na kapitał ludzki. Wspominali o tym między innymi Scott Shnell, Zvi Griliches i inni⁵². Ponadto, analiza makroekonomiczna zaowocowała wyróżnieniem także takich cech, jak efekt wykorzystania sieci internetowej, potęgujący osiągnięcie zysków, wysokie ryzyko oraz trudności ich upłynnienia na tradycyjnych rynkach⁵³.

⁴⁹ S. Burchell, C. Clubb, A. Hopwood, *Accounting and Its Social Context: Towards a History of Value Added in the United Kingdom*, "Accounting, Organizations and Society" 1985, nr 10, s. 381-413.

⁵⁰ Ibidem, s. 318-413.

⁵¹ P.M. Romer, *Endogenous Technological Change*, "The Journal of Political Economy" 1990, t. 98, nr 5, s. 75.

⁵² S. Snell, *Control Theory in Strategic Human Resources Management: The Mediating Effect of Administrative Information*, "Academy of Management Journal" 1992, nr 35(2) s. 292-327.; Z. Griliches, *R&D and Productivity, Econometric Results and Measurement Issues*, [w:] P. Stoneman (red.), *Handbook of the Economics of Innovation and Technological Change*, Oxford UK, Blackwell 1995, s. 52-89; R.P. Romer, *Endogenous Technological Change*, "The Journal of Political Economy" 1990, nr. 98(5)/1990, s. 71- 102.

⁵³ D. Dobija D., op.cit., s. 41.

1.3. Rozwój kapitału intelektualnego w teorii ekonomii

Postrzeganie kapitału intelektualnego przez pryzmat inwestycji jest innym aspektem jego rozumienia. Pojęcie inwestycji w zasoby intelektualne jest różnorodnie definiowane. Za wyznacznik przyjmuje się definicję zaproponowaną przez OECD w 1992 roku. Inwestycje w zasoby intelektualne to wszelkie długoterminowe nakłady dokonywane przez firmy, które zmierzają do zwiększenia przyszłych wyników w rezultacie działań odmiennych aniżeli nabycie aktywów trwałych⁵⁴. Podejście to jednak nie precyzowało komponentów aktywów z tej grupy. Uszczegółowieniem definicji zajęli się między innymi Jørgen Mortensen, Clark Eustace i Karel Lannoo, którzy byli zdania, że w skład aktywów intelektualnych wchodzi wszelkie czynniki oddziałujące w znaczącym stopniu na wzrost organizacji, przedsiębiorstw, narodów, które nie podlegają klasyfikacji w grupie aktywów trwałych⁵⁵.

Nieco odmienną strukturę takich aktywów prezentował Wim Vosselman, który zaliczył do nich nakłady z tytułu generowania produktów intelektualnych, eksploatowanych w jednostce czasu przekraczającej jeden rok⁵⁶.

Każdy dolar zainwestowany w wiedzę, podkreślają Gene Grosseman i Elhanan Helpman, wnosi udział do produktywności w postaci dodatkowej marży⁵⁷. W przypadku prac ekonomistów, analizy zasobów odnoszą się przede wszystkim do generowanych przez nie korzyści oraz ponoszonych z tego tytułu nakładów. Aktywa intelektualne, mimo swojej wyjątkowości i swoistej „niepoliczalności”, stanowią czynnik podlegający elementarnym prawom ekonomicznym. W praktyce oznacza to, że prowadzone są względem nich analizy tożsame jak te stosowne w odniesieniu do zasobów tradycyjnych.

Jednocześnie do aktywów z tej grupy nie są przypisywane ekonomiczne prawa podatkowe⁵⁸. Podejście to wynika ze zróżnicowania, jakie zachodzi w obszarze kapitału ludzkiego i pozostałych komponentów kapitału intelektualnego. Niejednorodność ta przejawia się między innymi w tym, że użycie kapitału ludzkiego w jednej przestrzeni, ogranicza możliwość jego eksploatacji w innym obszarze, w tej samej jednostce czasu, co przybliża go raczej do zasobów materialnych. W stosunku do aktywów niematerialnych

⁵⁴ OECD, *Technology and the economy. The key relationship*, The Technology/ Economy Program, Paris 1995, s. 114.

⁵⁵ J. Mortensen, C. Eustace, K. Lannoo, *Intangibles in the European Economy*, Centre for European Policy Studies, Brussels 1997, s. 21-23.

⁵⁶ W. Voseelman, *Intangible Investment*, Paper presented at the OECD, Workshop on the measurement of intangible investments, Paris 1992, s. 13.

⁵⁷ G. Grossman, E. Helpman, *Endogenous Innovation in the Theory of Growth*, "Journal of Economic Perspectives" 1994, nr 8(1), s. 31.

⁵⁸ D. Dobija, op.cit., s. 32.

ważną funkcję odgrywają nakłady wytwórcze oraz koszty eksploatacyjne. Zgodnie z obowiązującym podejściem, inwestycje z tego zakresu nie podlegają, w tożsamej formie jak w przypadku aktywów fizycznych, prawu zmniejszających się zwrotów i prawom skali⁵⁹.

W ekonomii spotyka się także określenie „udokumentowanego kapitału intelektualnego”, który cechuje się wysoką bezosobowością. Do jego wygenerowania dochodzi w chwili ujęcia wiedzy oraz umiejętności w ramy dokumentacyjne. Ich przykładem stają się: wynalazki, znaki towarowe, patenty⁶⁰. Nie jest to możliwe bez odpowiednich nakładów, które mogą być rozpatrywane również przez pryzmat ryzyka. Największym zagrożeniem dla aktywów intelektualnych jest brak rynków zbytu, czy obszarów, w obrębie których dopuszczalna byłaby ich wymiana⁶¹. Skoro z punktu widzenia „nowej ekonomii” nie sposób odseparować od siebie nakładów i zysków, konieczne stało się podjęcie badań z zakresu inwestycji w jednostkę. Prekursorem tego typu działań, realizowanych oczywiście w formie podstawowej, był Theodore W. Shultz, który wnioskował, iż tradycyjne koncepcje w ekonomii nie odnosiły się, a dokładniej, nie przejawiały adekwatności względem możliwości rozwojowych krajów ubogich⁶².

Tradycyjne podejście odrzucił również Gary Becker, który wyznawał istnienie różnicy między metodą rachunku kosztów inwestycji w aktywa materialne i aktywa ludzkie⁶³.

Koncepcje te stały się inspiracją dla badań Williama Hudsona, który wspierając się na propozycji Shultza i Beckera, postrzegał kapitał intelektualny jako strukturę składającą się z genetycznego dziedzictwa, edukacji, doświadczenia, postawy w stosunku do życia i biznesu⁶⁴. W takim kontekście pryzmat oceny przez rynkową wartość aktywów niematerialnych przedsiębiorstwa nie jest zbyt dobrym miernikiem. Zdaniem Bazylego Poskrobki, kształtowanie kapitału intelektualnego jest procesem społecznym⁶⁵ i, oprócz czynników wymienionych przed Hudsona, następuje w procesie socjalizacji. To nie jest

⁵⁹ Ibidem, s. 32.

⁶⁰ J. Ross, G. Ross, M.C. Dragonetti, L. Edvinsson, *Intellectual Capital*, Macmillan Business, London 1997, s. 27.

⁶¹ D. Dobija, op.cit., s. 35.

⁶² T. Shultz, *Investing in People. The Economics of Population Quality*, University of California Press, Berkeley 1981, s. 4-9.

⁶³ G.S. Becker, *Human Capital*, National Bureau of Economic Research, Columbia University Press, New York 1964, s. 34-36.

⁶⁴ W.J. Hudson, *Intellectual Capital. How to Build It, Enhance It, Use It*, John Wiley&Sons, Inc. New York 1993, s. 11-14

⁶⁵ B. Poskrobko, *Gospodarka oparta na wiedzy. Materiały do studiowania*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok 2011, s. 40.

nowy aspekt problemu. Zwracał na niego uwagę Gunnar Myrdal (1898-1987) twierdząc, iż „w takich zamkniętych modelach zwykle z góry zakłada się ostre ograniczenie pola widzenia. Traci się z oczu cały system społeczny”⁶⁶. Ekonomia instytucjonalna upatruje przyczyn zapóźnienia rozwojowego w „archaicznych instytucjach społecznych”, które utrudniają wykorzystanie dostępnych zasobów niematerialnych, takich jak wiedza, technologie, kwalifikacje. Co więcej zdarza się, iż instytucje te blokują wykorzystanie istniejących zasobów kapitału ludzkiego.

Peter H. Sullivan, opisując kapitał intelektualny, wyróżnia trzy jego podstawowe części: kapitał ludzki (to możliwości ludzi zatrudnionych w firmie tworzone przez doświadczenie, know-how, umiejętności i kreatywność), aktywa intelektualne (dokumenty, projekty, wynalazki, programy, procesy i dane) oraz własność intelektualną (patenty, prawa autorskie, tajemnice i znaki handlowe). Wyróżnia również kapitał strukturalny (oprogramowanie, systemy informacyjne itp.), w który firma zaopatruje kapitał ludzki, aby umożliwić mu działanie⁶⁷.

Marek Brzeziński kapitał intelektualny postrzega jako składnik kapitału ludzkiego. W tym kontekście kapitał intelektualny to ogół dyspozycji umysłowych człowieka, a kapitał ludzki to całokształt predyspozycji fizycznych i umysłowych, co więcej „kapitał intelektualny jest osobową własnością człowieka i stanowi jego własność”. Jest on naturalną konsekwencją zaspokajania powszechnej życiowej potrzeby, poznawania otaczającego świata. Takie stanowisko zaprzecza podejściu reprezentowanemu przez Romana Przybyszewskiego, który kapitał ludzki postrzega jako najważniejszy komponent kapitału intelektualnego, ponieważ jako jedyny oddziałuje na wszystkie pozostałe składniki. Kapitał intelektualny to suma kapitału strukturalnego i kapitału ludzkiego, aktywów „myślących i niemyślących”⁶⁸. Nieodnawiany kapitał intelektualny traci swoją wartość wówczas, gdy nie jest pobudzany do rozwoju. Odcięcie pracownika od źródeł wiedzy w postaci szkoleń, literatury, edukacji powoduje, że pracownik w przeciągu kilku lat zupełnie traci wartość intelektualną. Takie ujęcie doskonale wpisuje się w rozumienie kapitału intelektualnego Thomasa H. Davenporta, według którego kapitałem intelektualnym są kreatywni pracownicy przedsiębiorstwa, którzy wprowadzają innowacje, stymulują rozwój organizacji, opracowują nowe produkty i usługi, projektują programy

⁶⁶ G. Myrdal, *Znaczenie i wartość ekonomii instytucjonalnej* [w:] K. Dopfer (red.), *Ekonomia w przyszłości*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1982, s. 141.

⁶⁷ B. Mięka, *Organizacje oparte na wiedzy*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Kraków 2006, s. 187.

⁶⁸ J.G. Roos, N.C. Roos, N.C. Dragonetti, L. Edvinsson, *Intellectual Capital: Navigating the New Business Landscape*, Macmillan Press, London 1999, s. 1.

marketingowe i tworzą nowe strategie działania. Zdaniem Anny Pietruszki-Ortyl kapitałem intelektualnym jest „suma wiedzy, jaką posiadają ludzie tworzący organizację, umożliwiając przekształcenie zasobów na mierzalną wartość finansową przedsiębiorstwa. Pojęcie to obejmuje więc ogół wzajemnych zależności pomiędzy poszczególnymi jego elementami składowymi oraz całokształt przepływów wiedzy między nimi, w postaci procesów generowania, pozyskiwania, przekształcania i gromadzenia wiedzy, jak i ich rezultaty, czyli własność intelektualną”⁶⁹. Podobne stanowisko głosi Marian Mroziewski, określając kapitał intelektualny jako koncepcyjną zdolność przedsiębiorstwa i osób w nim zatrudnionych do osiągania dochodów i budowania potencjału konkurencyjności w przyszłości, szczególnie opartych na aktywach intelektualnych i relacjach społecznych, ukierunkowanych na poszukiwanie wiedzy, jej przetwarzanie, wzbogacanie i przekazywanie interesariuszom w postaci artefaktów rodzących różnorodne korzyści i postęp społeczno-gospodarczy⁷⁰. Kapitał intelektualny kreuje wartość przedsiębiorstwa przez wykorzystanie wiedzy w strategicznie ważnych obszarach⁷¹. Ciekawe stanowisko reprezentuje Eric Flamholtz. Jego zdaniem ludzie są zasobem, którym można gospodarować i zarządzać. Wartość zasobów z kolei zależy od możliwości i umiejętności w procesie tworzenia ich wartości dodanej. Formę aktywów intelektualnych, w opisywanych rozważaniach, mają także: misja, polityka i struktura firmy, stosowane procesy, motywacje, zaangażowanie i satysfakcja pracowników oraz kultura organizacyjna. Ciekawie postrzega on strukturę strategiczno-jakościową kapitału intelektualnego, zależną od „artefaktów czysto intelektualnych, które wynikają z trzech podstawowych form inteligencji: intelektualnej, duchowej i emocjonalnej”⁷².

Natomiast Mariusz Bratnicki za kapitał intelektualny uznaje sumę wiedzy posiadanej przez ludzi tworzących społeczność przedsiębiorstwa oraz umiejętność praktycznego przekształcenia tej wiedzy na wartość firmy. Kapitał społeczny to zasoby i procesy, a kapitał ludzki odzwierciedla wiedzę i umiejętności pracowników. Podobne podejście prezentuje Elżbieta Skrzypek, która za podstawę kapitału intelektualnego

⁶⁹A. Pietruszka-Ortyl, *Kapitał intelektualny organizacji*, [w:] B. Mięka, A. Pietruszka –Ortyl, A. Potocki (red.), *Podstawy zarządzania przedsiębiorstwami w gospodarce opartej na wiedzy*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2007, s. 79.

⁷⁰M. Mroziewski, *Kapitał intelektualny współczesnego przedsiębiorstwa. Koncepcje, metody wartościowania i warunki jego rozwoju*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2008, s. 54-56.

⁷¹A. Kianto, P. Ritala, J. Spender, M. Vanhala, *The interaction of intellectual capital assets and knowledge management practices in organizational value creation*. “Journal of Intellectual Capital” 2014, nr 15(3), s. 362-375.

⁷²M. Mroziewski, *Styl zarządzania jako instytucjonalny czynnik kreowania kapitału przedsiębiorczości organizacyjnej. Koncepcja ewolucyjno-normatywna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2010, s. 285.

przyjmuje wiedzę użyteczną dla przedsiębiorstwa. Wyróżnia trzy elementy kapitału intelektualnego: kapitał pracowniczy obejmujący wiedzę indywidualnych pracowników, która wpływa na możliwości zaspokojenia potrzeb klienta; kapitał strukturalny obejmujący istniejące w firmie reguły i zasady oraz kapitał rynkowy obejmujący relacje z klientem. W całościowej strukturze kapitału ludzkiego organizacji, wymienia się⁷³:

- jakość i zasięg systemów informacyjnych;
- reputację firmy;
- akcjonariat;
- koncepcję organizacyjną;
- dokumentację;
- prawa własności intelektualnej, włączając patenty, licencje, znaki towarowe, prawa autorskie.

Kapitał intelektualny to suma predyspozycji, zdolności intelektualnych i umysłowych, a także posiadane doświadczenie i eksploatowana wiedza jednostki, względem takiej specyfiki, traktowany jest on jako wiedza menedżerska⁷⁴.

Dorota Dobija dołączyła do tej grupy także nośnik dziedzictwa genetycznego, którym jest ciało⁷⁵. W aspekcie aktywów intelektualnych gospodarek, Duńska Konfederacja Związków Zawodowych (*Danish Confederation of Trade Unions*) do kapitału intelektualnego zalicza: ludzi, system i rynek, a według Komisji Europejskiej kapitał intelektualny to: kapitał ludzki, kapitał strukturalny i kapitał relacji⁷⁶.

Stanisław Kasiewicz, Waldemar Rogowski i Monika Kicińska, tłumacząc niejasności definicyjne kapitału intelektualnego, podają że „bogactwo definicji wynika częściowo z tego, że impuls innego spojrzenia na aktywa niematerialne wyszedł od praktyki gospodarczej i dopiero poszukuje teoretycznych uzasadnień oraz poglądów tłumaczących i opisujących historię tego pojęcia”⁷⁷.

Kapitał intelektualny powstaje przez proces edukacji i szerzenia wiedzy. Wyposażenie jednostki w wiedzę wymaga określonych nakładów. Oceną ich zwrotu

⁷³ L. Edvinsson, M.S Malone, *Intellectual Capital*, Harper Business Press, New York 1997, s. 34.

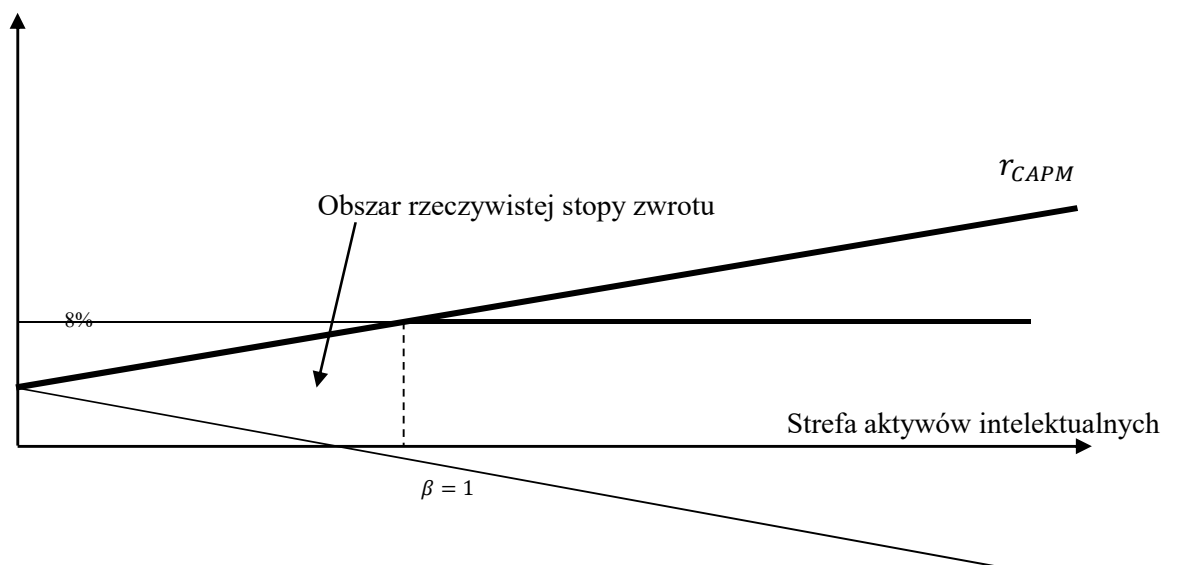
⁷⁴ W.R. Bukowitz, R.L. Williams, *The Knowledge Management Field book*, Financial Time, Prentice Hall, London 2000, s. 222-223.

⁷⁵ D. Dobija, M. Dobija, *Podręcznik do rachunkowości zarządczej*, Wydawnictwo WSPiZ, Warszawa 1998, s. 29.

⁷⁶ H.P. Tan, D. Plowman, P. Hancock, *Intellectual capital and financial returns of companies*, “Journal of Intellectual Capital” 2007, t. 8, nr 1, s. 78.

⁷⁷ Za: D. Węziak-Białowolska, *Model kapitału intelektualnego regionu. Koncepcja pomiaru i jej zastosowanie*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2010, s. 21.

zajmowali się między innymi Gary Becker, Campbeli R. McConnel⁷⁸. Udało się im określić, iż średnia stopa zwrotu przyjmuje wartość rzędu od jedenastu do trzynastu procent z tendencjami do spadku⁷⁹. W perspektywie czasu, nad badaniem stopy zwrotu skupili się również Roger G. Ibbotson i Rex Sinqfield. Prowadzonym przez nich badaniom towarzyszyły założenia typu: premia za ryzyko na poziomie 8% i realna stopa zwrotu (z pominięciem ryzyka) jest mniejsza niż pół procenta. Przy powadzeniu rachunków bieżących (w warunkach zrównoważonego systemu gospodarczego), oprocentowanie rzeczywiście przyjmuje wartość bliską zeru. Tym samym przy przeciętnym ryzyku, rzeczywiście stopa procentowa na poziomie 8% przedstawia naturalną właściwość ekonomicznej rzeczywistości. Zatem graniczny stosunek wartości dodanej do sumy aktywów (A+H) ulokuje się w okolicach 8%. Jeżeli wyniesie więcej, będzie to dowodem na wystąpienie dodatkowych aktywów klasyfikowanych w grupie intelektualnych⁸⁰. Kształtowanie się stopy zwrotu w odniesieniu do kapitału intelektualnego przedstawiono na rysunku 4.

Rysunek 4. Model kształtowania się stóp zwrotu

Źródło: D. Dobija, *Pomiar i sprawozdawczość kapitału intelektualnego przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania, Warszawa 2004, s. 196.

⁷⁸ G.S. Becker, *Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*, The University of Chicago Press, Chicago, London 1993, s. 7.; C.R. McConnell, S. Brue, *Contemporary Labor Economics*, McGraw- Hill Book Company 1986, s. 78.

⁷⁹ ibidem s. 78.

⁸⁰ D. Dobija, M. Dobija, op. cit., s. 30.

Linia pogrubiona (CAPM) to koncentracja oczekiwanej stopy zwrotu przy przyjętym poziomie ryzyka. Linia na poziomie premii za ryzyko zbliżonej do 8% wyznacza granicę między sukcesem a zwyczajnością. Gdy rzeczywista stopa zwrotu jest większa niż 8%, występuje sytuacja oddziaływania niematerialnego zasobu na sukces organizacji⁸¹.

Współczesny pomiar, jak i interpretacja kapitału intelektualnego, dotyczy zarówno organizacji, jak i regionów. Systematyzacja wiedzy, zapoznanie się z istniejącymi teoriami jest warunkiem koniecznym w celu poznania rzeczywistości i kształtujących ją czynników, zarówno ekonomicznych jak i pozaekonomicznych. Spojrzenie interdyscyplinarne na wzrost i rozwój gospodarczy, uwzględnianie wieloaspektowości poszczególnych zagadnień, wnoszą ogromny wkład do teorii ekonomii i uświadamiają złożoność i współzależność poszczególnych elementów badanej rzeczywistości. To z sił wytwórczych człowieka powstaje nowy produkt, nowa metoda produkcyjna, nowe rynki zbytu, nowe źródła surowców i nowa organizacja⁸². Rola wiedzy i postępu technicznego, jako czynników wzrostu gospodarek stały się inspiracją do tworzenia nowych twierdzeń, idei, modeli w celu osiągnięcia jak najlepszych rezultatów. W dalszym ciągu stanowi szerokie pole do badania, zwłaszcza w aspekcie oddziaływania kapitału intelektualnego, wiedzy i edukacji na poziom rozwoju organizacji, regionu i państwa.

1.4. Kapitał intelektualny a współczesne siły i trendy rozwojowe

Proces rozwoju społeczno-gospodarczego współczesnej gospodarki światowej przechodzi liczne przeobrażenia. XXI wiek charakteryzuje się wzrostem tempa postępu technologicznego oraz szybkim przepływem kapitału zarówno ludzkiego, jak i finansowego. Gospodarki poszczególnych krajów i regionów muszą sprostać współczesnym tendencjom rozwojowym, w których wiedza i innowacje odgrywają szczególną rolę. Popularyzacja Internetu, szybki i niemalże nieograniczony dostęp do informacji diametralnie zmienił funkcjonowanie społeczeństw. Rozwój techniki cyfrowej, innowacyjna gospodarka, poprawa jakości życia mieszkańców to zagadnienia wpisywane w krajowe i regionalne dokumenty strategiczne. Zdaniem autorki, kluczem do sukcesu gospodarczego jest umiejętność przyswajania, przetwarzania i wykorzystania wiedzy danego społeczeństwa w praktyce. W dobie obecnych przemian i trendów rozwojowych takich jak globalizacja, rozwój gospodarki opartej na wiedzy i społeczeństwa informacyjnego znaczenie kapitału intelektualnego wciąż wzrasta.

⁸¹ Ibidem, s. 196-197.

⁸² S. Mikosik, *Teoria rozwoju gospodarczego Josepha A. Schumpetera*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1993, s. 67-69.

Globalizacja

Globalizacja to „zespół procesów współorganizujących wspólny świat”⁸³, które działają w sposób wielowymiarowy i wieloaspektowy. W latach osiemdziesiątych XX wieku pojęcie to utożsamiano z konsumpcyjnym modelem życia; później uznano, iż zjawisko wpływa na sektory takie, jak polityka, ekonomia, rozwój społeczno-gospodarczy. Globalizacja to „proces wzrastających, niesymetrycznych zależności i powiązań gospodarek państwowych, powodujący nasilenie wolnego przepływu towarów, usług, ludzi, idei przez granice państwowe i ponad nimi, którego siłą napędową jest rozwój technologii”⁸⁴. Anthony McGrew za globalizację uważa „wielość powiązań, wzajemność oddziaływań państw i społeczeństw tworzących obecny system światowy”⁸⁵, a Thomas Friedman twierdził, że „globalizacja oznacza nieuchronną integrację rynków, państw i technologii, dzięki której jednostki, przedsiębiorstwa, państwa mogą docierać do świata szerzej, szybciej, taniej i głębiej tak samo świat może docierać do jednostek, przedsiębiorstw i państw szerzej, szybciej i też głębiej”⁸⁶. Interakcje zachodzące pomiędzy gospodarkami państw mają wpływ nie tylko na rynki, ale i społeczeństwa. Nasilające się migracje ludności pomiędzy krajami, kontynentami powodują rozszerzanie dialogu kultur, wymianę doświadczeń i wiedzy. Globalizacja jest skutkiem gwałtownych przemian społeczno-gospodarczych, zwłaszcza rozwoju korporacji transnarodowych, liberalizacji handlu, rynków pieniężnych, umiędzynarodowienia produkcji oraz ogromnego postępu technologicznego. To proces charakteryzujący się:

- przełamywaniem granic państwowych w sferze działań społecznych, politycznych i gospodarczych;
- integrowaniem gospodarek na różnych poziomach;
- możliwością koordynacji systemów międzynarodowych;
- silnym związkiem pomiędzy postępem nauki, techniki i organizacji;
- kompresją czasu i przestrzeni;
- narastającym zjawiskiem migrującej ludności;

⁸³ W.J. Cynarski, *Globalizacja a spotkanie kultur*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2003, s. 17.

⁸⁴ A. Moraczewska, *Korporacje transnarodowe w procesach globalizacji*, [w:] M. Pietras (red.), *Oblicza procesów globalizacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2002, s. 85–103.

⁸⁵ A. Zorska, *Ku globalizacji? Przemiany w korporacjach transnarodowych i gospodarce światowej*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2002, s. 15.

⁸⁶ T.L. Friedman, *Lexus i drzewo oliwne. Zrozumieć globalizację*, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2001, s. 27–28.

- złożonością i wyjątkowością (globalizacja rynków pieniężnych, przedsiębiorstw, technologii, rynków pracy)⁸⁷.

Rozwój nowoczesnych technologii pozwala na dostęp do informacji i wiedzy niemal w każdym miejscu na ziemi. Sprawna komunikacja, dostęp do Internetu, ogromna liczba upowszechnionych publikacji naukowych sprzyja procesowi ciągłego uczenia się, korzystaniu z bibliotek cyfrowych, czy też podejmowaniu pracy zdalnej. Sprawność sieci, przepływu ludzi, towarów, czynników produkcji, informacji dynamizuje proces globalizacji, dzięki któremu następuje „zacieranie się” granic państw, o czym pisał Martin Albrow, według którego „tworzą się więzi spajające ludność całego świata w jedno społeczeństwo”⁸⁸. Barbara Liberska wskazuje na obszary, w których przejawiają się procesy globalizacji. Są to:

- globalizacja rynków (finansowych, towarowych, usług, pracy);
- globalizacja działalności gospodarczej i produkcji przemysłowej;
- globalizacja konkurencyjności;
- globalizacja wiedzy i technologii⁸⁹.

Kapitał intelektualny postrzegany jest jako czynnik napędzający globalną gospodarkę, ściśle powiązany z wiedzą, kompetencjami, doświadczeniem i technologią. Nieustanne podejmowanie działań o charakterze innowacyjnym w przedsiębiorstwach stało się koniecznością w utrzymaniu pozycji konkurencyjnej, co więcej wzrasta znaczenie kompetencji transgranicznych, dzięki którym możliwe jest harmonijne istnienie społeczeństw i przedsiębiorstw odnoszących sukces w globalnym świecie. Bogdan Mróz, powołując się na Petera H. Koehna i Jamesa N. Rosenau wyróżnił następujące rodzaje kompetencji niezbędnych w epoce globalizacji:

- kompetencje analityczne - rozumienie systemów wartości, obyczajów, zwyczajów innych społeczeństw i kultur; zdolność formułowania i realizacji efektywnych strategii współpracy w skali międzynarodowej oraz wyciągania wniosków;

⁸⁷ Z. Dach (red.), *Polska wobec procesów globalizacji. Aspekty społeczno-ekonomiczne*, Wydawnictwo PTE, Kraków 2010, s. 14-15.

⁸⁸ M. Albrow, *Globalization*, [w:] A. McGrew, P.G. Lewis, (red.), *The Blackwell Dictionary of Twentieth Century Social Thought*, Oxford 1994; [za:] W. Anioł, *Paradoksy globalizacji*, Wydawnictwo Instytutu Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 2002, s. 13.

⁸⁹ B. Liberska (red.), *Globalizacja. Mechanizmy i wyzwania*, Wydawnictwo PWE, Warszawa, 2002, s. 27.

- kompetencje emocjonalne – umiejętność radzenia z wielonarodowością i wielokulturowością; respektowanie innych kultur, systemów wartości, wierzeń i obyczajów; otwartość na doświadczenia kulturowe;
- kompetencje kreatywne – zdolność wykorzystania synergetycznego potencjału różnych perspektyw kulturowych w rozwiązywaniu problemów globalnych; zdolność wypracowywania międzynarodowych kompromisowych rozwiązań; umiejętność czerpania inspiracji z innych kultur;
- kompetencje behawioralne – wykazanie zrozumienia, wrażliwości i wyobraźni w interakcjach międzynarodowych; elastyczność w opracowywaniu strategii rozwiązywania problemów; radzenie z wyzwaniami globalizacyjnymi; umiejętność angażowania się w pogłębiony dialog na arenie międzynarodowej; umiejętność wysłuchiwanie odmiennych racji i argumentów⁹⁰.

Przywoływany autor uwzględnił również pożądane cechy osobowości człowieka, które, zdaniem autorki rozprawy, mają związek z kapitałem intelektualnym oraz umożliwiają osiągnięcie kompetencji transnarodowych.

Tabela 2. Pożądane cechy osobowości człowieka w epoce globalizacji

Cecha/atrybut	Pożądane właściwości	Najważniejsze składniki kompetencji transgranicznych
Uczenie się	adaptacyjność i elastyczność	wrażliwość i otwartość na inne kultury
Zdolności analityczne	wysoki poziom rozwoju	dostrzeganie wzajemnych powiązań i uwarunkowań między krajami, systemami gospodarczymi i politycznymi
Umiejętności poznawcze	złożone i wielowymiarowe	umiejętność percepcji i włączania doświadczeń poznawczych innych kręgów kulturowych
Sposoby i scenariusze interakcji	wyrafinowane	elastyczność i zdolność dostosowania się do oczekiwań partnerów interakcji
Inteligencja emocjonalna	wysoki poziom	empatia
Umiejętność współpracy	umiejętność współpracy	umiejętność wypracowywania kompromisów, prowadzenia negocjacji i rozumienia innych kodów kulturowych
Komunikatywność	wysoka	elastyczność; zdolność wyrażania własnych racji i emocji w sposób zrozumiały dla reprezentantów innych kultur

Źródło: P.H. Koehn, J.N. Rosenau, *Transnational Competence in an Emergent Epoch*, "International Studies Perspective" 2002, t. 3, nr 2, s. 122. [za:] B. Mróz, *Spoleczne aspekty wpływu globalizacji na kształtowanie się nowych kompetencji transgranicznych*, [w:] A. Zbierzchowska (red.), *Kształcenie ustawiczne w warunkach globalizacji i rozwoju społeczeństwa informacyjnego*, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2002, s. 69-70.

⁹⁰ B. Mróz, *Spoleczne aspekty wpływu globalizacji na kształtowanie się nowych kompetencji transgranicznych*, [w:] A. Zbierzchowska (red.), *Kształcenie ustawiczne w warunkach globalizacji i rozwoju społeczeństwa informacyjnego*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2002, s. 69-70.

Globalizacja prowadzi do licznych zmian w sferze gospodarczej, społecznej i kulturowej. Kapitał intelektualny, a szczególnie wiedza, doświadczenie i kompetencje również podlegają temu procesowi. Wyzwania współczesności stojące przed przedsiębiorstwami, regionami, lokalnymi społecznościami wymagają stałego analizowania i dopasowania do rzeczywistości. Systemy edukacyjne powinny sprzyjać uzyskaniu kompetencji i umiejętności globalnych tak, aby obywatel czuł się potrzebny i wartościowy. W polskim systemie kształcenia formalnego wachlarz takich cech nie jest możliwy do osiągnięcia. Konieczne jest uzupełnienie kształcenia formalnego pozaformalnym.

Rozwój gospodarki opartej na wiedzy

W historii gospodarczej wiedza od zawsze pełniła istotną rolę. Już w czasach starożytnych tajemnice wytwarzania określonych dóbr wyróżniały ich wytwórców spośród społeczności. Rozwój gospodarczy przechodzi przez fazy, które wyróżnił Daniel Bell. Są to: faza preagrarna, agrarna oraz industrialna⁹¹. Pierwsze dwie fazy rozwoju bazowały na pracy ludzkiej, zasobach ziemi oraz związane były z osadniczym trybem życia ludzi. W fazie industrialnej nastąpił rozkwit rynku, wymiany towarowej oraz uprzemysłowienia dzięki wynalazkom.

Obecnie rozwija się gospodarka oparta na wiedzy (GOW), w której umiejętne zarządzanie procesami gospodarczymi stało się priorytetem w kształtowaniu porządku ekonomicznego. Jan Fazlagić uważa, iż „gospodarka oparta na wiedzy polega na tworzeniu, dystrybucji oraz wykorzystaniu wiedzy i informacji – zarówno w sektorze publicznym jak i biznesie. W takiej gospodarce wiedza jest nadrzędnym czynnikiem produkcji, co oznacza, że o sukcesie w biznesie i jakości życia decyduje innowacyjność obywateli i organizacji, w których oni funkcjonują”⁹². Zdaniem Elżbiety Skrzypek gospodarka oparta na wiedzy stanowi wsparcie dla procesów globalizacyjnych, gdyż cechuje ją dominujący udział sektora usług w wytwarzaniu PKB i zatrudnieniu oraz opiera się na wszechstronnym wykorzystaniu wiedzy i informacji⁹³. Gospodarkę opartą na wiedzy określa się mianem „nowej gospodarki”. Jest to taka gospodarka, w której kapitał intelektualny jest wiodącym czynnikiem tworzenia wartości dodanej. „Nowa gospodarka”

⁹¹ D. Bell, *The Doming of Post – Industrial Society*, Basic Books, New York 1973, s. 59.

⁹² J. Fazlagić, *Know-how w działaniu, Jak zdobyć przewagę konkurencyjną dzięki zarządzaniu wiedzą*, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2010, s. 13.

⁹³ E. Skrzypek, *Gospodarka oparta na wiedzy i jej wyznaczniki*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2011, nr 23, s. 271.

określana jest również jako „gospodarka trzeciej fali”⁹⁴. Pojęciu nowa gospodarka towarzyszy określenie „nowa ekonomia”. Zdefiniowanie tego pojęcia nie jest proste. Leonard Nakamura⁹⁵ odnosi je głównie do zmiennego charakteru rynków, powodującego aktywację człowieka i zwiększającego jego zaangażowanie w działalność gospodarczą. Zdaniem Andrzeja Wojtyny⁹⁶ gospodarka oparta na wiedzy to siła napędowa skłaniająca do poszukiwania skutecznych form rozwoju informatycznego, na przykład przez komercjalizację Internetu, przyczyniającego się do gwałtownych zmian w obrębie szeroko pojmowanej działalności gospodarczej. Lech Zacher uznaje, że ilość eksploatowanych określeń ukazuje złożoność i odmienność w traktowaniu analitycznym zagadnień z tego zakresu⁹⁷. Część z nich skupia się na rozwiązaniach technologicznych i ich optymalizacji, część na modyfikacjach ekonomicznych. Ekonomiści odwołują się do Josepha Schumpetera i jego teorii rozwoju gospodarczego⁹⁸. Podzielają pogląd, iż to J. Schumpeter sprowokował do rozważań na temat wiedzy, innowacji, postępu technicznego, w konsekwencji do pojawienia się koncepcji kapitału intelektualnego. Krzysztof B. Matusiak wyszczególnił następujące cechy charakterystyczne gospodarki opartej na wiedzy⁹⁹:

- dematerializację – wzrost znaczenia aktywów niematerialnych;
- dynamizację i przyspieszenie – obecność innowacji;
- decentralizację – rozwój sieci powiązań oraz elastyczność zarządzania w biznesie;
- niepewność;
- globalizację.

Poszukiwania nowych czynników rozwoju doprowadziły badaczy do stwierdzenia, iż wiedza sama w sobie nie przyczynia się do wzrostu gospodarczego. Związek przyczynowo - skutkowy następuje wówczas, gdy zostanie ona wykorzystana do produkcji

⁹⁴ A. Toffler, *Trzecia fala*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1997.

⁹⁵ L. Nakamura, *Economics and the New Economy: The Invisible Hand Meets Creative Destruction*, Business Review, Federal Reserve Bank of Philadelphia, July/August 2000, s. 15.

⁹⁶ A. Wojtyna, *Czy tradycyjna ekonomia pozwala zrozumieć „nową gospodarkę”?*, [w:] Kołodko G. W. (red.), *Nowa gospodarka i jej implikacje dla długookresowego wzrostu w krajach posocjalistycznych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, Warszawa 2001, s. 33.

⁹⁷ L. Zacher, *Nowa gospodarka jako interakcja techniki, gospodarki i społeczeństwa?*, ibidem, s. 56.

⁹⁸ J.A. Schumpeter, *Teoria rozwoju gospodarczego*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1960.

⁹⁹ K.B. Matusiak, *Budowa powiązań nauki z biznesem w gospodarce opartej na wiedzy: rola i miejsce uniwersytetu w procesach innowacyjnych*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2010, s. 17-18.

towarów i usług¹⁰⁰ oraz sprawniejszego zarządzania ukierunkowanego na rozwój kreatywności.

Rozwój gospodarki opartej na wiedzy zależy między innymi od warunków panujących w danym kraju. Bank Światowy rekomenduje podjęcie działań pozwalających na odpowiedni rozwój gospodarki opartej na wiedzy, w szczególności:

- zapewnienie odpowiednich warunków gospodarczych i instytucjonalnych pozwalające na swobodny przepływ wiedzy, inwestycje w technologię informatyczną i komunikacyjną;
- wykształcenie społeczeństwa w kierunku umiejętności tworzenia i wykorzystywania wiedzy;
- rozwój struktury informacyjnej umożliwiający efektywne rozpowszechnianie i przetwarzanie informacji;
- utworzenie sieci ośrodków badawczych, uniwersytetów, zespołów doradców, przedsiębiorców prywatnych oraz grup społecznych zdolnych do wykorzystania, asymilacji i tworzenia nowej wiedzy¹⁰¹.

Ogromne znaczenie dla rozwoju GOW mają polityki rządów w skali regionalnej i lokalnej. Władze regionu są odpowiedzialne za planowanie i realizowanie polityki społeczno-gospodarczej w taki sposób, aby region przeobrażał się w innowacyjny, konkurencyjny, uczący się, charakteryzujący się wykształconą i przedsiębiorczą społecznością. Zdaniem Andrzeja K. Koźmińskiego kraj, w którym rozwija się gospodarka oparta na wiedzy, charakteryzuje się wysokim poziomem nakładów na badania naukowe, rozwojem usług intelektualnych oraz rozwojem technologii informacyjno-telekomunikacyjnych. Społeczeństwo posiada wysoki poziom wykształcenia i umiejętności wykorzystania wiedzy i technologii w praktyce oraz świadomość konieczności ciągłego uaktualniania wiedzy przez uczenie się. Przywoływany autor twierdzi, że gospodarka oparta na wiedzy posiada dobrze rozwiniętą infrastrukturę, przemysł wykorzystujący nowe technologie, a przedsiębiorczość jest jednym z kluczowych czynników rozwoju przedsiębiorstw opartych na wiedzy. Rolą rządu jest stwarzanie takich warunków, aby

¹⁰⁰ A. Kukliński, *Konkurencyjne społeczeństwo permanentnej edukacji jako twórca gospodarki opartej na wiedzy*, [w:] A. Kukliński (red.), *Gospodarka oparta na wiedzy. Wyzwanie dla Polski XXI wieku*, Wydawnictwo KBN, Warszawa 2001, s. 204.

¹⁰¹ D. Makulska, *Kluczowe czynniki rozwoju w gospodarce opartej na wiedzy*, [w:] J. Stacewicz (red.), *Pomiędzy polityką stabilizacyjną i polityką rozwoju*, Prace i Materiały Instytutu Rozwoju Gospodarczego SGH, Warszawa 2012, s. 177.

gospodarkę opartą na wiedzy rozwijać¹⁰². Zdaniem Loeta Leydesdorffa za rozwój gospodarki opartej na wiedzy odpowiadają uczelnie wyższe, przemysł oraz władza polityczna. Wartość dodaną tworzy przemysł, innowacje zaś uczelnie i parki naukowo-technologiczne, a system polityczny układa ramy prawne niezbędne do funkcjonowania całości¹⁰³. Elementy mające wpływ na gospodarkę opartą na wiedzy wymienia Bazyli Poskrobko, akcentując kolejność wdrażania poszczególnych działań. Za najważniejsze uznaje edukację mocno ukierunkowaną na kształtowanie kapitału intelektualnego oraz informatyzację kraju z powszechnym przygotowaniem społeczeństwa do korzystania z najnowszych technologii. Instytucje prawne, organy państwowe, samorządy terytorialne, jego zdaniem, powinny być ukierunkowane na gospodarowanie wiedzą a w podziale środków finansowych powinien zwiększać się udział sektora badawczo-rozwojowego¹⁰⁴.

Powszechność gospodarki opartej na wiedzy kreuje nowe wymagania rozwojowe. Zmiany w prowadzeniu polityk rządowych muszą być dostosowane merytorycznie i praktycznie do sytuacji problemowej oraz poparte rzetelnymi argumentami. Regiony posiadające wysoką jakość kapitału intelektualnego zyskują niemalże w każdym aspekcie funkcjonalności, począwszy od poprawy warunków życia, pozyskania inwestorów, prowadzonych prac badawczo-rozwojowych, po przewagę konkurencyjną. Gospodarka oparta na wiedzy może rozwijać się dzięki kapitałowi intelektualnemu, który potrzebuje otoczenia instytucjonalnego i finansowego.

Spoleczeństwo informacyjne

Pojęcie „społeczeństwa informacyjnego ” po raz pierwszy zostało użyte przez Tadao Umesamo w 1963 roku, a popularyzacja idei nastąpiła w 1968 roku przez Kenichi Koyamę,¹⁰⁵ którego zainteresowania dotyczyły teorii informacji. Społeczeństwo informacyjne postrzegano, jako „następną po społeczeństwie przemysłowym formację, czy wręcz etap rozwoju cywilizacyjnego, która kształtuje się z ogromną prędkością, dokonując kolonizacji praktycznie wszystkich form życia społecznego”¹⁰⁶. XXI wiek charakteryzuje się rozwojem technologii i intensywnym przepływem informacji. W literaturze przedmiotu

¹⁰² A.K. Koźmiński, *Jak zbudować gospodarkę opartą na wiedzy?* [w:] G.W. Kołodko (red.), op. cit., s. 157-158.

¹⁰³ L. Leydesdorff, *The Knowledge-based Economy: Modeled, Measured, Stimulated*, Universal Publishers, Florida 2006, s. 23.

¹⁰⁴ B. Poskrobko, *Wiedza i gospodarka oparta na wiedzy*, [w:] B. Poskrobko (red.), *Gospodarka oparta na wiedzy. Materiały do studiowania*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok 2011, s. 53.

¹⁰⁵ T. Goban-Klas, P. Sienkiewicz, *Spoleczeństwo informacyjne: szanse, zagrożenia, wyzwania*, Wydawnictwo Fundacji Postępu Telekomunikacji, Kraków 1999, s. 42.

¹⁰⁶ M. Muraszkiewicz, *Spoleczeństwo informacyjne i praca*, [w:] B. Sosińska-Kalata, K. Materska, W. Gliński (red.), *Spoleczeństwo informacyjne i jego technologie*, Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 2004, s. 13.

interpretacja definicyjna opisująca społeczeństwo informacyjne nie jest jednolita. Dokonując przeglądu literatury można stwierdzić, iż społeczeństwo informacyjne to „społeczeństwo usług – nowe formy zatrudnienia, nowa jakość pracy, które stawiają zupełnie innego rodzaju wyzwania przed jednostkami i całym społeczeństwem – głównie w zakresie wiedzy, kompetencji i umiejętności korzystania z dobrodziejstw ery informacyjnej”¹⁰⁷. W dokumentach Urzędu Komitetu Integracji Europejskiej przyjęto, iż społeczeństwo informacyjne to „nowy typ społeczeństwa, który ukształtował się w krajach, w których rozwój nowoczesnych technologii teleinformatycznych osiągnął bardzo szybkie tempo. Podstawowymi warunkami, które muszą być spełnione, aby społeczeństwo można było uznać za informacyjne, jest rozbudowana nowoczesna sieć telekomunikacyjna, która swoim zasięgiem obejmowałaby wszystkich obywateli oraz rozbudowane, dostępne dla wszystkich zasoby informacyjne. Społeczeństwo informacyjne nie tylko posiada rozwinięte środki przetwarzania informacji i komunikowania, lecz środki te są podstawą tworzenia dochodu narodowego i dostarczają źródła utrzymania większości społeczeństwa. Ważnym aspektem jest również kształcenie społeczeństwa w kierunku dalszego rozwoju, tak by wszyscy mogli w pełni wykorzystywać możliwości, jakie dają środki masowej komunikacji i informacji”¹⁰⁸.

Lesław Haber twierdził, iż w społeczeństwie informacyjnym „społeczność posiada rozwinięte środki wytwarzania, przekazywania informacji i komunikacji a zdecydowana większość posiada umiejętności posługiwania się i wykorzystania technologii informacyjnych w pracy i życiu codziennym. Przywoływany autor uznał, że „zakres stosowanych technologii informacyjnych stanowi wskaźnik rozwoju cywilizacyjnego i kulturowego związanego ze zmianami w dotychczasowych systemach aksjologicznych i społecznych wzorcach zachowań”¹⁰⁹.

Rozwój społeczeństwa informacyjnego dokonuje się na wielu płaszczyznach, między innymi: technologicznej, ekonomicznej, społecznej i edukacyjnej, co ma ścisły związek z dostępem do nowych technologii informatycznych gromadzących dane i informacje oraz podnoszeniem zdolności intelektualnych ludzi. Postępujące procesy informatyzacji implikują zmiany w systemie społecznym zmuszając do doskonalenia

¹⁰⁷ I. Drozd, M. Miczyńska-Kowalska, *Kapitał ludzki w społeczeństwie informacyjnym*, [w:] L.H. Haber (red.), *Społeczeństwo informacyjne – wizja czy rzeczywistość*, Wydawnictwo AGH, Kraków 2003, s. 107.

¹⁰⁸http://archiwum_ukie.polskawue.gov.pl/www.serce.nsf/0/136A1F328341480FEAC1256F6A0038762F?Open [dostęp: 29.10.2015].

¹⁰⁹ L.H. Haber, *Poznawcze aspekty badań nad społecznością informacyjną*, [w:] L.H. Haber (red.), *Mikrospołeczność informacyjna na przykładzie miasteczka internetowego*, Wydawnictwo AGH, Kraków 2001, s. 44.

umiejętności i ciągłego uczenia się. Dostęp do nowych technologii stwarza wiele możliwości rozwoju społecznego i gospodarczego. E-edukacja, możliwość podjęcia pracy zdalnej, globalizacja kontaktów międzyludzkich, szeroki obieg informacji powodują zarówno szanse, jak i zagrożenia. Na zagrożenia związane z rozwojem społeczeństwa informacyjnego wskazuje Tomasz Goban-Klas oraz Piotr Sienkiewicz. W obszarze decyzji politycznych identyfikują pokusę totalitaryzmu informacyjnego, podatność na zakłócenia informacyjne oraz poczucie ograniczonej wolności i prywatności obywateli. W życiu społecznym zagrożeniem jest dostęp do niewiarygodnej informacji, kontrola obywatela, dehumanizacja i obojętność. Kolejnym zagrożeniem jest zdominowanie procesów gospodarczych przez automatyzację, zwłaszcza robotyzację, co w efekcie przyczynia się do zmniejszenia zatrudnienia. Autorzy zastanawiają się również nad bezpieczeństwem internetowych transakcji gospodarczych. Konflikty w obszarze edukacji to przede wszystkim kopiowanie prac i zróżnicowany dostęp do wiedzy, zwłaszcza na obszarach peryferyjnych, mniej zamożnych. Luka informacyjna tworzy się również pomiędzy osobami wykształconymi. Inaczej technologie poznają osoby uczące się, a inaczej już pracujące¹¹⁰. W społeczeństwie informacyjnym otwartość i kreatywność w sposób naturalny przyczynia się do kształtowania kapitału intelektualnego. Zdaniem autorki, aby ten proces mógł postępować należy przeciwdziałać wykluczeniu cyfrowemu. Społeczeństwo, które nie posiada umiejętności obsługi technologii informatycznych, nie jest w stanie być innowacyjne.

¹¹⁰ T. Goban-Klas, P. Sienkiewicz, op. cit., s. 117-122.

Rozdział 2. Kształtowanie kapitału intelektualnego

Obszarem innowacyjnego podejścia do kształtowania kapitału intelektualnego w organizacji/regionie powinny być segmenty kreujące wartości niematerialne. Wartości te w warunkach gospodarki opartej na wiedzy mogą być efektywnie wykorzystane w procesach kreowania innowacji¹¹¹. Kapitał intelektualny powstaje w efekcie synergii, zachodzącej pomiędzy jego komponentami, przez co wymusza, oparte na wiedzy i doświadczeniu umiejętne kierowanie określonych działań i stosowanie narzędzi, często innowacyjnych, stymulujących rozwój poszczególnych składowych kapitału intelektualnego.

2.1. Elementy kapitału intelektualnego

„Najpoważniejszą słabością w ekonomicznej teorii kapitału intelektualnego jest milczące przyjęcie założenia, że on już ze swej istoty rzeczy istnieje (funkcjonuje) lub też, że co najwyżej się go pomnaża („wydobywa”) za pomocą różnych wyspecjalizowanych technik na poziomie przedsiębiorstwa. Ignoruje się wówczas zasadniczą rolę, jaką odgrywają na poziomie makroekonomicznym różnorodne czynniki kreujące kapitał intelektualny, czyli znajdujące się u jego podstaw”¹¹².

Wysoka jakość kapitału intelektualnego określonej społeczności zależy od jakości kapitału ludzkiego. Aby osiągnąć taki stan konieczne są inwestycje. Becker zdefiniował je jako „ogół działań, które wpływają na przyszły pieniężny i fizyczny dochód przez powiększanie zasobów w ludziach oraz dotyczą wszelkiej działalności, oddziałującej na zmianę produktywności ludzi”¹¹³. Twórcy teorii kapitału ludzkiego do wydatków służących doskonaleniu i podnoszeniu jakości tego kapitału zaliczają¹¹⁴:

- wydatki na formalnie zorganizowaną edukację na poziomie podstawowym, średnim i wyższym;
- wydatki na szkolenia zawodowe;
- wydatki na ochronę zdrowia;
- wydatki związane z wewnętrzną migracją ludzi w celu przystosowania się do zmieniających się możliwości zawodowych;

¹¹¹ C. Galunic, S. Rodan, *Resource recombinations in the firm: Knowledge structures and the potential for Schumpeterian innovation*, „Strategic Management Journal” 1998, nr 19 (12), s. 1193-1201.

¹¹² A. Herman, *Kapitał intelektualny i jego liczenie*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie” 2008, nr 3, s. 39.

¹¹³ W. Jarecki, *Koncepcja kapitału ludzkiego*, [w:] D. Kopycińska (red.), *Kapitał ludzki w gospodarce*, Wydawnictwo PWE, Szczecin 2003, s. 29-37.

¹¹⁴ T.W. Schultz, *Investment in Human Capital*, „American Economic Review” 1961, nr 51(1), s. 1-17.

- wydatki na uzyskanie informacji zawodowych;
- wydatki na badania naukowe;
- wydatki na żywność i schronienie (w niektórych przypadkach).

Wymienione wydatki inwestycyjne nie stanowią jednorodnego zbioru, co oznacza, że różnią się one między sobą okresem, w jakim należy oczekiwać zwrotu nakładów. Stopień skuteczności oddziaływania na powiększanie zasobów kapitału ludzkiego jest różny. Na przykład inwestycje w wykształcenie, szkolenie zawodowe czy migrację przynoszą zwroty dopiero w długim okresie, podczas gdy wydatki na żywność i schronienie mogą zwrócić się już w krótkim okresie. Teoria kapitału ludzkiego rozróżnia inwestycje ogólnego użytku i specyficzne¹¹⁵. Według Beckera to rozróżnienie jest szczególnie istotne w przypadku szkoleń dostarczanych przez pracodawcę. Ogólne szkolenie zwiększa produktywność człowieka w wielu firmach – również tych, które go nie zapewniają. Zdaniem Beckera, to nie firmy będą inwestować w ogólne umiejętności swoich pracowników, lecz oni sami będą ponosić pełen koszt ogólnego szkolenia. Natomiast zwroty ze specyficznego szkolenia mogą być realizowane jedynie w firmie szkolącej i właśnie w ten typ szkoleń będą inwestować pracodawcy.

Kapitał intelektualny należy analizować uwzględniając wszystkie jego elementy, które są ze sobą powiązane i wzajemnie na siebie oddziałują. Nie jest możliwe wyodrębnienie jednego składnika odpowiadającego za stan kapitału intelektualnego. W zależności, czy jest to kapitał przedsiębiorstwa czy regionu, składniki te będą interpretowane inaczej. W rozprawie kapitał intelektualny rozpatrywany jest na tle społeczności lokalnych i dlatego przyjęto, że składniki kapitału intelektualnego obejmują kapitał ludzki, kapitał społeczny, kapitał strukturalny i kapitał relacji. Czynniki wpływające na kapitał intelektualny przedstawiono w tabeli 3.

¹¹⁵ A.S Kessler, CH. Lulfesmann, *The theory of human capital revisited: on the interaction of general and specific investments*, "The Economic Journal" 2006, nr 116, s. 903-923.

Tabela 3. Czynniki kształtujące kapitał intelektualny

Lp.	Wybrane czynniki	Stopień oddziaływania ^{a)}		Składowe kapitału
		słabszy	mocniejszy ^{b)}	
1.	Wykształcenie średnie	x	x	Kapitał ludzki
2.	Wykształcenie wyższe zawodowe	-	x	
3.	Wykształcenie wyższe ogólnorozwojowe (filozofia, matematyka)	-	x	
4.	Doświadczenie zawodowe i życiowe	-	x	
5.	Umiejętności nabyte i wrodzone predyspozycje	-	x	
6.	Kreatywność, pomysłowość	-	x	
7.	Nastawienie do pracy i rozwiązywanego problemu	x	-	
8.	Wartości kulturowe	x	-	Kapitał kulturowy i społeczny
9.	Kultura organizacji	x	-	
10.	Umiejętność pracy zespołowej	-	x	
11.	Empatia (współczucie, zrozumienie)	x	-	
12.	Stosunki międzyludzkie	x	-	
13.	Relacje „góra-dół” i „dół-góra”	x	-	Kapitał relacyjny i strukturalny
14.	Relacje z klientami i innymi interesariuszami	x	-	
15.	Organizacja pracy	x	-	
16.	System przepływu informacji wewnątrz organizacji	-	x	
17.	Dostęp do baz wiedzy i innych informacji zewnętrznych	x	-	
18.	Infrastruktura techniczna i informatyczna	-	x	

a) subiektywna ocena autorki,

b) słabszy – poniżej średniej, mocniejszy – powyżej średniej.

x- oddziaływanie

- - brak oddziaływania

Źródło: opracowanie własne.

Czynniki wpływające na kapitał intelektualny są grupowane, opisywane i obliczane za pomocą wskaźników. Szczegółowe zdefiniowanie czynników ma kluczowy wpływ na ich późniejszą ocenę w procesie kreowania wartości. W zależności do perspektywy i celów pomiaru kapitału intelektualnego czynniki, które go kształtują będą się różniły. Opracowano wiele metod służących pomiarowi komponentów kapitału intelektualnego. Koncentrują się one na wartości aktywów niematerialnych oraz poszczególnych aktywów składowych tworzących kapitał intelektualny. Karl Erik Sveiby zaproponował następujący podział metod pomiaru kapitału intelektualnego:

- metody oparte na kapitalizacji rynkowej – wartość kapitału intelektualnego określana poprzez różnicę pomiędzy wartością księgową a rynkową;

- metody bezpośredniego pomiaru kapitału intelektualnego – mają na celu pieniężne oszacowanie wartości poszczególnych składników (czynników) kapitału intelektualnego;
- metody oparte na zwrocie aktywów – pieniężna wycena aktywów;
- metody kart punktowych – pomiar kapitału intelektualnego na podstawie zestawu wskaźników, najczęściej niepieniężnych¹¹⁶.

Pomiar kapitału intelektualnego regionu to proces dwuetapowy. W pierwszej kolejności przyjmuje się definicję kapitału intelektualnego oraz dobiera wskaźniki. Następnie dokonuje się agregacji wskaźników lub szczegółowo je analizuje. Zidentyfikowanie głównych elementów tworzących kapitał intelektualny zależy od osoby dokonującej pomiaru, założonych celów i metod. Elementy te są wybierane i zmieniane w zależności od potrzeb analizy.

Kapitał ludzki można zdefiniować jako zdolność i umiejętność człowieka do pracy przy wykorzystaniu zaawansowanych technicznie narzędzi i urządzeń produkcyjnych. Zdolność ta zależy od posiadanego wykształcenia, zdobytego doświadczenia życiowego i zawodowego, nastawienia do pracy oraz od ułatwień lub ograniczeń instytucjonalnych¹¹⁷.

Według autorki, zgodnie z danymi tabeli 3, większość wymienionych czynników mocno oddziałuje na kapitał ludzki. Nie jest to jednak prosta suma czynników, ponieważ są one ze sobą sprzężone. Na przykład wrodzone predyspozycje i duże doświadczenie zawodowe mogą w znacznym stopniu rekompensować brak wykształcenia.

Kapitał ludzki uznawany jest za główny element kapitału intelektualnego i źródło tworzenia niematerialnych wartości. Zaniedbania związane z jakością kapitału ludzkiego wywierają negatywny wpływ na jakość kapitału intelektualnego. Wzmocnienie kapitału ludzkiego stanowi jeden z wiodących postulatów zawartych w strategii rozwoju Unii Europejskiej Europa 2020¹¹⁸.

W dobie gospodarki opartej na wiedzy i wzroście znaczenia edukacji w procesie tworzenia dobrobytu społecznego, teoria kapitału ludzkiego jest bardzo ważna. Twórcami teorii kapitału ludzkiego są Theodor Schultz, Garry Becker i Jacob Mincer. Garry Becker pisał: „Jeśli w Polsce zlekceważycie kapitał ludzki i weźmiecie tylko pod uwagę inne

¹¹⁶ K.E. Sveiby, *Methods for Measuring Intangible Assets*, [za:] A. Ujwary-Gil: *Kapitał intelektualny a wartość rynkowa przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2009, s. 56.

¹¹⁷ A. Ludwicyński (red.), *Najlepsze praktyki zarządzania kapitałem ludzkim*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2002, s. 65-69.

¹¹⁸ Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu, Komunikat Komisji, Bruksela, 3.3.2010, KOM(2010) 2020 wersja ostateczna

postacie kapitału, zlekceważycie najpoważniejszą postać kapitału w nowoczesnym społeczeństwie. Nie ma wzrostu bez inwestycji w kapitał ludzki”¹¹⁹.

Ujęcie definicyjne kapitału ludzkiego nie jest jednoznaczne, budzi wiele kontrowersji i zastrzeżeń, zwłaszcza wobec rozpatrywania pojęcia w zależności od skali analizy i dziedziny nauki. Theodor Schultz definiuje kapitał ludzki jako wiedzę, umiejętności i zdolności wykorzystywane przez osoby fizyczne. To również zdolność do sprawnego wykonywania zadań w różnych sytuacjach, to także kultura organizacji, wartości oraz relacje międzyludzkie. W innych definicjach kapitałem ludzkim nazywa się pracowników, w tym zarząd przedsiębiorstwa¹²⁰.

Dość kontrowersyjnie kapitał ludzki rozumie Urszula Swadźba, wyodrębniając: kapitał osobowy, moralny, edukacyjny, demograficzny, społeczny, kulturowy¹²¹. W takim ujęciu kapitał społeczny i kulturowy tworzy kapitał ludzki. Autorka pracy nie podziela takiego rozumowania, ponieważ kapitał ludzki, kapitał społeczny i kapitał kulturowy stanowią odrębne kapitały, pomiędzy którymi zachodzą relacje i sprzężenia zwrotne warunkujące istnienie każdego z osobna. Urszula Swadźba posługuje się pojęciem kapitał demograficzny, chociaż wydaje się, że nie należy używać w tym aspekcie pojęcia kapitału, lecz struktury demograficznej czy też uwarunkowań demograficznych. Kapitał ludzki nie zależy od potencjału demograficznego, gdyż demografia warunkuje tylko liczebność społeczeństwa.

Z perspektywy rozwoju kapitału intelektualnego odpowiednie jest przedstawienie istoty kapitału ludzkiego zgodnie z myślą Stanisława Walukiewicza, który kapitał ludzki definiuje, jako „absolutnie wszystkie zasoby niematerialne (przymioty) kojarzone z człowiekiem traktowanym, jako samodzielna istota ludzka”. Zasoby niematerialne to wiedza, umiejętności, kompetencje, zdrowie, energia witalna, zdolność do adaptacji, ambicja i potrzeba poszukiwania nowych wyzwań, nastawienie życiowe¹²².

Kapitał ludzki budowany jest przez rodzinę, środowisko, wzbogacany przez szkołę i system norm i dopiero w dojrzałej formie dostępny jest gospodarce. Tam może być

¹¹⁹ G.S. Becker, *Rodzina jest podstawową jednostką społeczną*, „Polska Rodzina” 1995, nr 1.

¹²⁰ A. Jaki, *Kapitał intelektualny jako składnik kapitału przedsiębiorstwa*, [w:] R. Borowiecki (red.), *Zarządzanie wiedzą a procesy restrukturyzacji i rozwoju przedsiębiorstw*, Wydawnictwo AE TNOiK, Kraków 2000, s. 140.

¹²¹ U. Swadźba, *Kapitał społeczno-kulturowy Śląska jako czynnik rozwoju regionu*, [w:] S. Partycki (red.), *Strategia rozwoju społecznej gospodarki rynkowej w Polsce*, t.1, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2002, s. 107.

¹²² S. Walukiewicz, *Kapitał ludzki i kapitał społeczny jako nowe przedmioty akademickie*. Wydawnictwo IBS PAN, Warszawa 2010, s. 25.

rozwinęty i wykorzystany, bądź stłamszony i „zamordowany”¹²³. Aleksy Pocztowski kapitałem ludzkim określa „ogół cech i właściwości ucieleśnionych w ludziach (wiedza, umiejętności, zdolności, zdrowie, motywacja), które mają określoną wartość oraz stanowią źródło przyszłych dochodów zarówno dla pracownika – właściciela kapitału ludzkiego, jak i dla organizacji korzystającej z tegoż kapitału w określonych warunkach”¹²⁴.

Z powyższych rozważań wynika, iż kapitał intelektualny indywidualny kształtuje się przez kompetencje, doświadczenie i indywidualny zasób wiedzy. Kapitał ludzki to główne źródło nowych pomysłów i wiedzy w organizacji. Wartość kapitału ludzkiego w znacznej mierze determinują genetyczne cechy populacji oraz różnorodne implikacje zachodzące między pokoleniami. Osiągnięcie wysokiej jakości kapitału ludzkiego w przedsiębiorstwie i regionie wymaga podjęcia działań inwestycyjnych. Garry Becker inwestycje w kapitał ludzki określa jako „ogół działań, które wpływają na przyszły pieniężny i fizyczny dochód przez powiększanie zasobów w ludziach”¹²⁵.

Do podstawowych inwestycji służących poprawie jakości kapitału ludzkiego zalicza się wydatki związane z ochroną zdrowia, praktykami zawodowymi i doksztalcaniem zawodowym, mobilnością związaną z poszukiwaniem zatrudnienia, badaniami naukowymi. W nowoczesnej gospodarce kapitał ludzki, jako główny składnik kapitału intelektualnego, musi być wysokiej jakości. Wysoka jakość kapitału ludzkiego jest czynnikiem tworzącym innowacje, nowoczesne metody rozwiązywania problemów i wzrostu świadomości społeczeństwa.

Uzasadniony staje się postulat zwiększania wydatków na edukację jednostki, ponieważ indywidualny kapitał intelektualny jest jedną z doskonalszych, ponadprzeciętnych form kapitału ludzkiego. Polska, jako kraj dobrze rozwijający się i szybko uczący, potrzebuje zmiany w podejściu do człowieka, społeczeństwa i gospodarki. Polska powinna stać się krajem, w którym obywatel otoczony jest troską i należytą uwagą. Nie należy interpretować tego typu zmian przez pryzmat pomocy socjalnej, gdyż same środki finansowe nie rozwiązują problemów. Potrzebne są nowe pomysły, zaangażowanie lokalnych społeczności, zwiększenie dostępu do edukacji, poszerzania wiedzy, zdobywania nowych umiejętności na poziomie kształcenia ustawicznego z wykorzystaniem nowych metod nauczania.

¹²³ R. Galar, *Gospodarka oparta na wiedzy- sześć wątpliwości*, [w:] A. Kukliński (red.), *Gospodarka oparta na wiedzy. Perspektywy Banku Światowego w Polsce*, Wydawnictwo KBN, Warszawa 2003, s. 308.

¹²⁴A. Pocztowski, *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Strategie-procesy-metody*, Wydawnictwo PWE, Warszawa 2008, s. 33.

¹²⁵ G.S. Becker, *Human Capital. A Theoretical Analysis with special Reference to Education*, New York 1964, s. 9.

Theodore W. Schultz, zdecydowanie dowodzi, „iż niewiele krajów, jeśli w ogóle jakieś, weszło na ścieżkę szybkiego i zrównoważonego wzrostu bez znaczących inwestycji w człowieka”. Ekonomiści współczesnej nauki i praktyki wyrażają przekonanie, że oszczędności na inwestycjach lokowanych w człowieka dzisiaj wygenerują ogromne koszty w przyszłości, co uderzy bezpośrednio w jednostki samorządu terytorialnego. Zwłaszcza oszczędności związane z szeroko pojmowaną edukacją i ochroną zdrowia. Zdaniem autorki tej pracy są to dwa podstawowe filary odpowiadające za jakość wszystkich elementów kapitału intelektualnego.

Współcześnie w literaturze używa się pojęcia „kapitał kreatywny” jako szczególny rodzaj kapitału ludzkiego. Pojęcie kreatywności jest zjawiskiem na tyle złożonym, że próby jego definiowania i pomiaru przysparzają nie tylko trudności ale są wręcz wyzwaniem dla ekonomistów. John O'Connor, twierdzi, że kreatywność polega na odpowiednim zintegrowaniu swoich umiejętności w celu zwrócenia ich na drogę dotychczas nieznaną i stworzenia w ten sposób nowej wartości oraz „ucieczkę od umysłowej stagnacji”¹²⁶. Richard Florida ogólnie określił, że „kreatywność to zdolność tworzenia nowych form”¹²⁷. Szczegółowiej pojawia się również pojęcie „klasy kreatywnej” (*creative class*), którą określa się mianem „zawodów twórczych” (*creative occupation*), w których ludzie angażują się w rozwiązywanie problemów złożonych, obejmujących wiele niezależnych ocen i wymagających wysokiego poziomu edukacji. Do klasy kreatywnej zalicza zawody oparte na wiedzy z zakresu zarządzania, finansów, prawa, zdrowia i edukacji. Jeżeli „klasa kreatywna” ma być postrzegana, jako czynnik poprawiający jakość życia lokalnych społeczności należy umożliwić tym osobom wyrażenie woli aktywnego uczestnictwa i zaangażowania się w sprawy wagi lokalnej¹²⁸. Badania, które Florida przeprowadził wykazały, że „kreatywny środek klasy” przewyższa standardowe mierniki kapitału ludzkiego odnośnie rozwoju regionalnego w Szwecji i Holandii. Florida używa również pojęcia „gospodarka kreatywana” (*creative economy*) określając w ten sposób nową erę gospodarczą¹²⁹.

Kreatywne myślenie jest kluczowym elementem w procesie budowania wysokiej jakości kapitału ludzkiego, który jest w stanie tworzyć intelektualną wartość dodaną (nową

¹²⁶A. Burowiecki, *Sekrety kreatywnego myślenia*, Internetowe Wydawnictwo Złote Myśli, Gliwice 2007, s. 9.

¹²⁷A. Kukliński, *Ku kreatywnej Europie XXI wieku*, [w:] E. Okoń-Horodyńska, K. Piech (red.), *Unia Europejska w kontekście strategii lizbońskiej oraz gospodarki i społeczeństwa wiedzy w Polsce*, Wydawnictwo Instytutu Wiedzy i Innowacji, Warszawa 2006, s. 285.

¹²⁸A. Brown, *An architecture of value*. “Grantmakers in the Arts Reader” 2007, t.17, nr 1, s. 21, [w:] S. Tepper, W. Ivey (red.), *Engaging art: the Next Great revolution in america's Cultural Life*, Routledge, New York 2007.

¹²⁹R. Florida, *Where the brains are*, “The Atlantic Monthly” 2006, nr 298(3) s. 34.

wiedzę). W procesie edukacji formalnej, zwłaszcza w systemie oświaty, przeważa myślenie odtwórcze, twórcze często podlega natychmiastowej ocenie negatywnej.

W teorii kapitału ludzkiego¹³⁰ wykształcenie uznawane jest za najważniejszy czynnik podnoszący umiejętności człowieka. Edukacja, powiększając wiedzę i umiejętności, przyczynia się do wzrostu produktywności ludzi. Dla stanu i rozwoju potencjału intelektualnego i społecznego na poziomie lokalnym edukacja ma podstawowe znaczenie. Tworzywem kapitału intelektualnego jest wiedza, co oznacza, iż wszystkie elementy składowe tego kapitału (umiejętności, kompetencje i zaangażowanie ludzi, wytwory ich myśli intelektualnej, procedury działań oraz relacje z klientami – obiektami otoczenia) istnieją dzięki wiedzy¹³¹. Nabywanie wiedzy jest ściśle powiązane z edukacją formalną i pozaformalną. Działania kształtujące kapitał intelektualny powinny być skoncentrowane na poszerzaniu i dostosowaniu treści nauczania w szkołach do potrzeb gospodarki opartej na wiedzy oraz tworzeniu kapitału społecznego poprzez rozwijanie kooperacji i zaufania pomiędzy uczestnikami procesu dydaktycznego. Model tego typu działań rozpowszechniali między innymi Janine Nahapiet i Sumantra Ghoshal¹³². Brak powszechnej świadomości, jak istotną rolę w rozwoju i odnoszeniu sukcesów, zarówno na gruncie zbiorowym, jak i indywidualnym, odgrywa kapitał społeczny powoduje, iż w Polsce nad zachowaniami prospołecznymi ciągle dominują postawy indywidualistyczne.

Nurt klasyczny ekonomii istotę ludzką traktował jako *homo oeconomicus* człowieka racjonalnego w działaniu, dążącego do optymalizacji korzyści związanych z podejmowaniem decyzji gospodarczych. Identyfikacja rzeczywistości gospodarczej i zmian trendów rozwojowych spowodowały, iż koncepcja *homo oeconomicus* stała się w niektórych obszarach nauki niewystarczająca. Nadmierne stosowanie uproszczeń w modelu *homo oeconomicus*, spowodowało, iż w 1904 roku Thorstein Veblen wprowadził do teorii ekonomii koncepcję człowieka społecznego *homo sociologicus*. Jego zdaniem człowiek społeczny żyje w konkretnym otoczeniu, z wypracowanymi i ogólnie przyjętymi normami i wzorcami postępowania. Jednostka społeczna jest skomplikowana, trudna do badania, a czynniki skłaniające do podejmowania określonych działań są różne, nawet nieprzewidywalne, często nieracjonalne i dalekie od maksymalizacji dobrobytu. Veblen charakteryzował podejście klasyków w taki oto sposób: „psychologicznymi

¹³⁰ T.W. Schultz, op.cit., s.1-17; G.S. Becker, *Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis with special Reference to Education*, „The Journal of Political Economy” 1964, nr 70 (5), s. 9-49.

¹³¹ T. Bał-Woźniak, *Kapitał intelektualny fundamentalnym warunkiem powodzenia regionalnych strategii innowacji*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2010, nr 7, s. 156.

¹³² J. Nahapiet, S. Ghoshal, *Social Capital, Intellectual Capital, and the Organizational Advantage*, „Academy of Management Review”, 1998, nr 23(2), s. 242-266.

i antropologicznymi przesadami ekonomistów są te, które były przyjęte przez nauki psychologiczne i społeczne o kilka generacji wstecz. Hedonistyczna koncepcja człowieka jest błyskawicznym kalkulatorem przyjemności i cierpień, który oscyluje jak homogeniczna globulka pragnienia szczęścia pod wpływem impulsów, które przesuwiają go w przestrzeni ale pozostawiają go w stanie nietkniętym. Nie ma on przyczyny ani skutku. Jest izolowaną, skończoną ludzką daną w stabilnej równowadze, z wyjątkiem szturchańców zadawanych mu przez siły, które przemieszczają go w tym czy innym kierunku”¹³³. Motywy postępowania gospodarczego ludzi zależą od różnych czynników, również tych pozaekonomicznych, takich jak zaufanie czy niepewność. W związku z tym Veblen popiera tworzenie otoczenia instytucjonalnego, mającego na celu pomoc w funkcjonowaniu grup społecznych. Autorka pracy, podobnie jak Andrzej Matysiak, podziela pogląd, że im więcej instytucji społecznych, tym większe są możliwości gospodarowania¹³⁴.

Lyda J. Hanifan w 1916 roku po raz pierwszy użyła terminu „kapitał społeczny” do określenia następujących cech społeczności wiejskich ośrodków edukacyjnych: dobra wola, braterstwo, sympatia, wzajemne relacje społeczne pomiędzy członkami społeczności lokalnej i ich rodzinami¹³⁵. Pierwotne znaczenie kapitału społecznego odnosiło się do norm i wartości życia społecznego małych społeczności, których współpraca owocowała osiągnięciem wspólnych celów i korzyści. Powstanie i gromadzenie się kapitału społecznego dokonuje się w trakcie podejmowania wspólnych działań takich, jak spotkania towarzyskie, wspólne wykonywanie różnych czynności. Sprawne przywództwo w tego typu działaniach może prowadzić do poprawy ogólnego dobrostanu członków grupy współpracującej¹³⁶.

Kapitał społeczny to potencjał zgromadzony w społeczeństwie i w jednostkach w postaci instytucji, norm, wartości, zachowań tworzących podstawę do budowania opartych na zaufaniu relacji społecznych, które sprzyjając współpracy, kreatywności i wymianie wiedzy, przyczyniają się do osiągnięcia celów, których osoby indywidualne nie

¹³³ [za:] H. Landreth, D. Collander, *Historia myśli ekonomicznej*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1998, s. 482.

¹³⁴ A. Matysiak, *Źródła kapitału społecznego*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Wrocław 1999, s. 60.

¹³⁵ A. MacGillivray, P. Walker, *Local Social Capital: Making it Work on the Ground*, [w:] Baron S., Field J., Schuller T. (red.), *Social Capital: Critical Perspectives*, Oxford University Press, New York, 2000, s. 197-211.

¹³⁶ J. Farr, *Social Capital- A Conceptual History*, „Political Theory” 2004, t. 32, nr 1, s. 7.

byłyby w stanie samodzielnie realizować¹³⁷. Kapitał społeczny wpisany jest na trwałe w nurt instytucjonalny. Dzięki instytucjom człowiek potrafi przewidzieć, analizować i dopasowywać swoje działania do swoich potrzeb gospodarczych. W literaturze przedmiotu bardzo często pojawia się twierdzenie, iż problemy, z którymi zmagają się regiony, miejscowości i kraje mogą być rozwiązane przez kreowanie i rozwijanie kapitału społecznego¹³⁸. Carles Boix i Daniel N. Posner pokładają nadzieję na rozwiązanie takich problemów, jak ubóstwo w miastach, przestępczość, niedorozwój ekonomiczny czy też nieefektywność rządu¹³⁹.

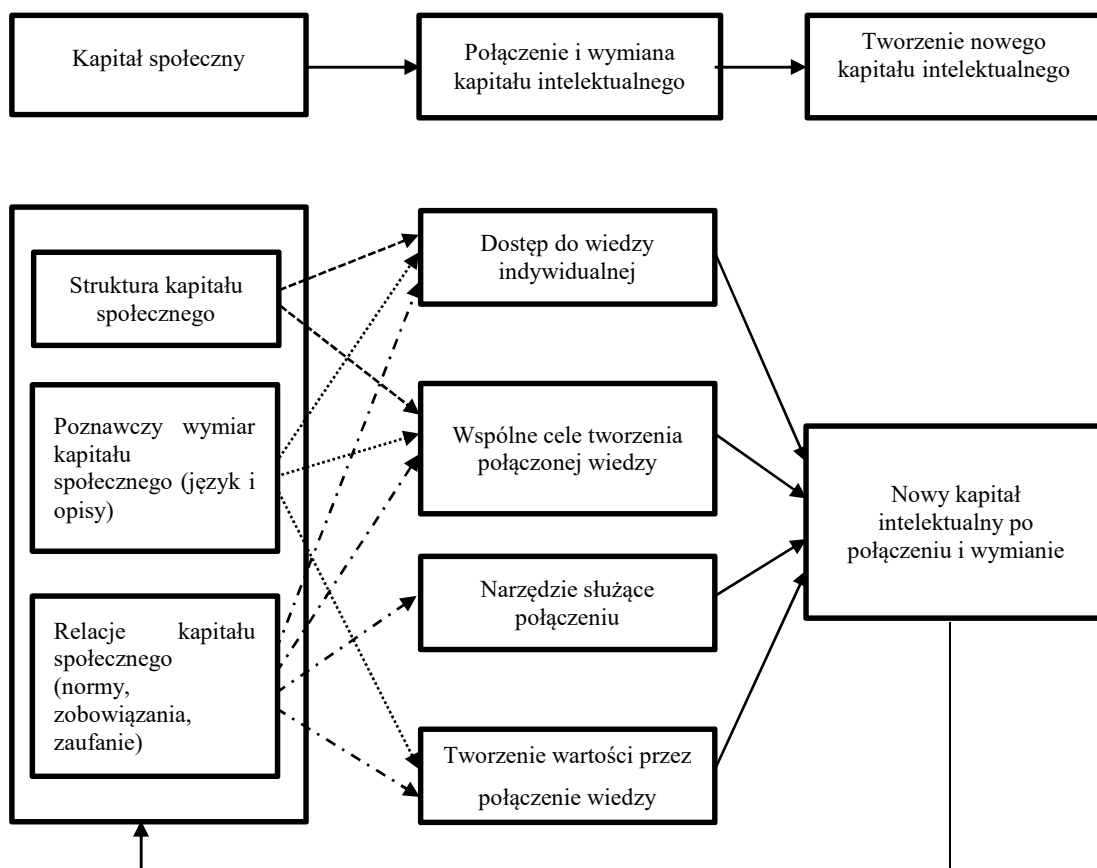
Źródłem tworzenia kapitału społecznego są więzi społeczne, w których uczestniczą zarówno jednostki, zorganizowane grupy lokalne, wspólnoty samorządowe jak i zakłady pracy. Więzi te tworzą sieć relacji międzyludzkich ułatwiających wzajemną współpracę. Powiązania te mogą cechować się obustronnym zaufaniem, uczciwością czy też solidarnością¹⁴⁰. W ramach utworzonych grup społecznych zachodzi zjawisko tworzenia nowych pomysłów, wymiany doświadczeń, wiedzy, i umiejętności (rysunek 5), które w efekcie prowadzą do powstania kapitału intelektualnego.

¹³⁷ *Polska 2030 Trzecia fala nowoczesności*, Długookresowa strategia rozwoju kraju, Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, Warszawa 2013, s. 7.; <https://mac.gov.pl/files/wp-content/uploads/2013/02/Strategia-DSRK-PL2030-RM.pdf> [dostęp: 17.04.2013].

¹³⁸ A. Kiersztyn, *Kapitał społeczny – ideologiczne konteksty pojęcia*, [w:] H. Januszek (red.), *Kapitał społeczny we wspólnotach*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 2005, s. 42.

¹³⁹ C. Boix, D.N. Posner, *Social Capital: Explaining Its Origins and Effects on Government Performance*, "British Journal of Political Science", 1998, t. 28, nr 04, s. 686-693.

¹⁴⁰ A. Przymierzeński, *Kapitał społeczny a społeczeństwo*, [w:] H. Januszek (red.), op. cit., s. 22.

Rysunek 5. Kapitał społeczny w kreowaniu kapitału intelektualnego

Źródło: D. Dobija, *Pomiar...*, Warszawa 2003, s. 41.

Współczesne rozumienie kapitału społecznego ukształtowało się w latach osiemdziesiątych XX wieku głównie w pracach Pierra Bourdieu, Jamesa Colemana, Roberta Putnama i Francisa Fukuyamy. Wymieniani twórcy proponują różne ujęcia definicyjne tego pojęcia, aczkolwiek wszyscy w swoich analizach wykazują podejście zasobowe, wykorzystując więzi, zaufanie i zaangażowanie.

Robert D. Putnam, inspirowany przez Jamesa Colemana, źródeł kapitału społecznego upatruje w kulturze, etosie zbiorowym właściwym pewnym grupom: „kapitał społeczny odnosi się do takich cech organizacji społeczeństwa jak zaufanie, normy i powiązania, które mogą zwiększyć sprawność społeczeństwa, ułatwiając skoordynowane działania”¹⁴¹. Zwraca uwagę jak ważne dla wysokiej jakości kapitału społecznego są „normy wzajemności” oraz sieci obywatelskiego zaangażowania. Dużą rolę przypisuje stowarzyszeniom, których działalność sprzyja socjalizowaniu jednostek do działań kooperacyjnych, tworzy specyficzną sieć więzi społecznych i norm uzupełniających

¹⁴¹ R. Putnam, *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1995, s. 338.

funkcjonowanie klasycznych instytucji ekonomicznych. Stowarzyszenia są ważnym ogniwem obywatelskiego społeczeństwa. Putnam kapitał społeczny przypisuje lokalnym i regionalnym grupom społecznym, nie indywidualnym jednostkom, dlatego im więcej akumulacji kapitału tym silniej i efektywniej rozwija się dany region. Podaje on kilka istotnych argumentów wagi kapitału społecznego. Po pierwsze, umożliwia obywatelom mniej konfliktowe rozwiązywanie wspólnych problemów. Ludzie lepiej współpracują ze sobą mając wspólny cel. Pomimo różnych poglądów natury politycznej potrafią dojść do porozumienia i wykonać przydzielone zadania. Po drugie, kapitał społeczny to sieć powiązań, przez które przepływa informacja i wiedza, co w znacznym stopniu upraszcza osiągnięcie wspólnych celów. Brak możliwości komunikacji, wyrażenia swoich poglądów, nawet swobodnej rozmowy destrukcyjnie wpływa na człowieka, popychając go do popełniania złych czynów. Putnam wyznaje pogląd, iż działanie kapitału społecznego przez procesy psychologiczne i biologiczne przenika jakość życia każdego z nas. Społeczność ufająca sobie nawzajem, gdzie interakcje powtarzają się systematycznie zarówno wewnątrz społeczności, jak i na zewnątrz z innymi obywatelami czy też przedsiębiorstwami znacznie obniżają koszty codziennych transakcji społecznych¹⁴².

Podobne poglądy, odnośnie kapitału społecznego, zauważyć można u Fransisa Fukuyamy, który kapitałem społecznym nazywa zespół nieformalnych wartości i norm, które uznają członkowie danej grupy i które umożliwiają im współpracę. Normy te, to przede wszystkim prawdomówność, wywiązywanie się z obowiązków, wzajemność w stosunkach z innymi¹⁴³, to także więzi zaufania. Fukuyama zwraca uwagę, iż kapitał społeczny może być wykorzystywany w celach destrukcyjnych, jednakże w większości przypadków jest to zjawisko pozytywne. Autor traktuje kapitał społeczny jako zasób o charakterze długookresowym, który zmienia się bardzo wolno, a istotną rolę w jego kreowaniu przypisuje się państwu¹⁴⁴.

Obserwując gospodarki krajów rozwijających się czy też gospodarki krajów opóźnionych gospodarczo można stwierdzić, że kapitał społeczny krajów biednych jest często jedynym kapitałem, który posiadają. Wyjaśnienie istoty kapitału społecznego w tego typu przypadkach jest niezwykle proste: *it is not what you know, it is whom you*

¹⁴² Idem, *Bowling Alone: The collapse and revival of American community*, Simon and Schuster, New York 2000, s. 288-290.

¹⁴³ F. Fukuyama, *Wielki Wstrząs. Natura ludzka a odbudowa porządku społecznego*, Wydawnictwo Politeya, Warszawa 2000, s. 24-25.

¹⁴⁴ J. Przybysz, J. Sauś, *Kapitał społeczny: szkice socjologiczno-ekonomiczne*, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań 2004, s. 16.

*know*¹⁴⁵ – nie liczy się, co wiesz, ale to, kogo znasz. Ludzie biedni, pozbawieni jakiegokolwiek opieki rządu, wspólnie dbają o siebie pokazując przynależność do grupy społecznej, osiągając cel dzięki wspólnemu działaniu.

W koncepcji Jamesa Colemana kapitał społeczny tkwi przede wszystkim w relacjach między jednostkami, jako produkt uboczny racjonalnych działań jednostek. „Nie jest pojedynczym bytem, lecz zbiorem różnych bytów, które łączą dwa wspólne elementy: wszystkie one składają się z jakiegoś aspektu struktury społecznej oraz ułatwiają określone działania jednostek, które znajdują się w obrębie danej struktury”¹⁴⁶. Podobnie jak przytaczani autorzy kapitał społeczny według Colemana przynosi korzyści i istnieje w relacjach zachodzących pomiędzy ludźmi¹⁴⁷. Twórca pomija elementy struktury społecznej, bowiem to co daje korzyści jednej osobie może być bez znaczenia lub powodować straty innej. „Domknięcie struktury społecznej” (*closure of social structure*) stanowi najważniejszy czynnik podtrzymujący kapitał społeczny, co więcej, Coleman uważa to za formę kapitału społecznego, w której wszyscy pozostają ze sobą w ścisłych i rozbudowanych relacjach społecznych. Dzięki temu możliwe jest zaistnienie efektywnych norm i sankcji społecznych, co w konsekwencji tworzy strukturę godną zaufania¹⁴⁸.

Pierre Bourdieu „stosuje w swoich analizach bardzo szerokie pojęcie kapitału – pisze Stanisław Kozyr-Kowalski. Kapitałem jest prawie wszystko, co się dziedziczy, pomnaża zapewnia przewagę i reprodukuje”¹⁴⁹. Specyfika podejścia Bourdieu polega na przypisaniu kapitału społecznego jednostce, a nie wspólnocie i relacjom wewnątrz tej wspólnoty. Postrzega świat społeczny jako całość złożoną z mniejszych części, którymi rządzą określone zasady, specyficzne działania. Według tego badacza kapitał społeczny to „suma zasobów, aktualnych i potencjalnych, które należą się jednostce lub grupie z tytułu posiadania trwałej, mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanej sieci relacji, znajomości i wzajemnego uznania”¹⁵⁰. Pogląd dość odmienny w stosunku do przypisywania kapitału społecznego jednostce uwikłanej w sieci formalnych i nieformalnych stosunków

¹⁴⁵F. Fouenier, *Social Capital Formation in Poverty Reduction: Which Role for Civil Society and the State?*, [w:] *Social Capital and Poverty Reduction. Which role for the civil society organizations and the state?* Published by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO, Paris 2002, s. 7.

¹⁴⁶J. Coleman, *Foundations of Social Theory*, Harvard University Press, Cambridge 1990, s. 302.

¹⁴⁷Ibidem, s. 82.

¹⁴⁸Ibidem, s. 106.

¹⁴⁹S. Kozyr-Kowalski, *Socjologia, społeczeństwo obywatelskie i państwo*, „Seria Socjologiczna” 2000, nr 29, s. 139.

¹⁵⁰P. Bourdieu, L.J.D. Wacquant, *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2001, s. 104-105.

społecznych, znajomości, które zważywszy na pochodzenie jednostki mogą być dziedziczne. Budowanie więzi kontaktów i relacji społecznych przez ludzi jest celowe i generuje określone działania w stosunku do własnej osoby i własnej pozycji społecznej.

Kapitał strukturalny, zdaniem Leifa Edvinssona i Michaela S. Malonea¹⁵¹, to czynniki tworzenia wartości dodanej o charakterze organizacyjnym. Anna Pietruszka-Ortyl zbiór takich czynników nazywa kapitałem organizacyjnym¹⁵². Ułatwiają one rozwój wiedzy organizacyjnej, sprzyjają rozwojowi kreatywności i przedsiębiorczości. Czynniki te można odnieść do trzech grup, którymi są: relacje, system organizacji i zarządzania jednostką (przedsiębiorstwem) oraz infrastruktura.

Relacje, przez niektórych autorów nazywane kapitałem relacyjnym, dotyczą możliwości tworzenia wartości dodanej na bazie odpowiednich relacji z klientami i interakcji z interesariuszami – dostawcami, kontrahentami, konkurentami, mediami, lokalną społecznością, samorządem terytorialnym. Do tej grupy zalicza się także patenty, znaki handlowe i inne wartości niematerialne, które wspierają kreatywność i produktywność pracowników.

Kapitał relacji to zdolność korzystania z zasobów, które generowane są w procesie wykorzystania stosunków zewnętrznych, mających na celu uzyskanie korzyści ekonomicznych¹⁵³. Możliwość tworzenia relacji pomiędzy partnerami biznesowymi, społecznymi, rządowymi zwiększa elastyczność organizacji, umożliwia szybkie reagowanie na zmiany w otoczeniu zewnętrznym.

Tworzenie kapitału relacyjnego powinno opierać się na wzajemnym zaufaniu i wiarygodności, co zapewniają prawidłowe stosunki pomiędzy partnerami biznesowymi blisko współpracującymi, jak i z dalszego otoczenia. Kapitał relacji jest niezwykle istotny w realizacji wspólnych przedsięwzięć, gdzie każda ze stron odnosi potencjalne korzyści, do których Iwona Mendryk zaliczyła:

- zwiększenie aprobaty otoczenia do działań;
- utrwalenie pozytywnego wizerunku;
- stworzenie podstaw do wykreowania reputacji;

¹⁵¹ L. Edvinsson, M.S. Malone, *Kapitał intelektualny*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2001, s. 17.

¹⁵² A. Pietruszka-Ortyl, *Kapitał intelektualny organizacji, organizacji*, [w:] Miłucha B., Pietruszka –Ortyl A., Potocki A. (red.), *Podstawy zarządzania przedsiębiorstwami w gospodarce opartej na wiedzy*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2007, s. 81.

¹⁵³ O. Shkolik, L. Chirkova, P. Chirkova, *The analysis of the influence of the intellectual capital on the results of the commercial activity of financial institutions*, “Journal of Physics IOPscience” Conference Series 2016, nr 738 012075, s. 2.

- skuteczne pozyskiwanie zasobów¹⁵⁴.

W przypadku gminy kapitał relacyjny odzwierciedla jakość relacji zewnętrznych w aspekcie handlu, współpracy gospodarczej, edukacyjnej, kulturowej, społecznej. To udział gminy w regionalnych, krajowych przedsięwzięciach, współpraca z organizacjami pożytku publicznego, współpraca z innymi gminami.

System organizacji i zarządzania jednostką jest szczególnie ważny we współczesnej rzeczywistości, w organizacjach nastawionych na kreatywność, wynalazczość i innowacyjność. System taki musi uwzględniać specyfikę pracowników w takich aspektach, jak organizacja pracy, sposób ich wynagradzania i motywowania, sprawność i funkcjonalność generowania, pozyskiwania, analizowania, przechowywania i udostępniania informacji, dobre planowanie strategiczne, taktyczne i operacyjne, wreszcie możliwości zakupu cudzych i zabezpieczenia własnych praw autorskich, patentów, licencji.

Infrastruktura, jako czynnik kapitału intelektualnego, to wyposażenie techniczne pracowników wiedzy w odpowiednie urządzenia, od komputerów do skomplikowanych urządzeń laboratoryjnych niezbędnych do wykonywania modeli lub doświadczalnych egzemplarzy, to także systemy informacyjne i programy informatyczne. Można również mówić o infrastrukturze społecznej i technicznej. Infrastruktura społeczna definiowana jest jako zespół instytucji i usług zaspokajających w zorganizowany sposób ludzkie potrzeby w dziedzinie prawa, bezpieczeństwa, kształcenia, oświaty, kultury, opieki społecznej, służby zdrowia i budownictwa mieszkaniowego. Wyróżnia się tu szkoły, szpitale, sądy, więzienia, instytucje administracji państwowej i zaznacza, że usługi infrastruktury nie mogą być importowane, a nakłady na nią są kapitałochłonne¹⁵⁵. Jan Rajman do infrastruktury społecznej zalicza ogół wyspecjalizowanych urządzeń i placówek służących do zaspokojenia potrzeb jednostki i gospodarstw domowych, społeczności lokalnych i regionalnych¹⁵⁶. Wspólną ich cechą jest zbiorowy charakter konsumpcji i powszechność świadczeń, która jest miernikiem dostępności i poziomu dobrobytu. Infrastruktura techniczna to zespół podstawowych obiektów, urządzeń i instalacji, takich jak: drogi, mosty, sieci energetyczne i telekomunikacyjne o charakterze usługowym, nieodzownie

¹⁵⁴ I. Mendryk, *Kapitał relacyjny w identyfikowaniu luki kompetencyjnej przedsiębiorstwa*, [w:] Sitko-Lutek A. (red.), *Polskie firmy wobec globalizacji. Luka kompetencyjna*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2007, s. 116.

¹⁵⁵ J. Wojnowski (red.), *Encyklopedia PWN*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2002, t. 12, s. 134.

¹⁵⁶ J. Rajman, *Miejsce infrastruktury społecznej w badaniach geograficznych*, „Folia Geographica” 1978, t. 11, s. 117-124.

potrzebnych dla właściwego funkcjonowania społeczeństwa i produkcyjnych działów gospodarki¹⁵⁷.

Kapitał strukturalny wspiera wszystkie elementy składowe kapitału intelektualnego. Jest niezbędny do przeobrażania społeczeństwa w kierunku społeczeństwa obywatelskiego przez aktualizację, systematyzację i przepływ wiedzy. Służy urzeczywistnianiu kulturowych wartości, których uwspółcześnianie jest związane z zaspokajaniem psychicznych, społecznych, gospodarczych i kulturalnych potrzeb ludzi.

W procesie kształtowania kapitału intelektualnego szybkie reagowanie na zmieniające się potrzeby organizacji, regionu jest niezbędne. Ewolują także kategorie ekonomiczno-społeczne związane z szeroko rozumianym pojęciem kapitału. Ciągłe zbieranie informacji i ich właściwa interpretacja warunkują postęp w osiąganiu wyznaczonych celów.

2.2. Wiedza jako podstawa kształtowania kapitału intelektualnego

W XXI wieku wiedzę uznano za kluczowy zasób w gospodarce. Pojęcie zasobu określa „pewną ilość czegoś, co zostało zebrane, nagromadzone w celu wykorzystania w przyszłości. Jest to swego rodzaju rezerwa, zapas”¹⁵⁸. W zależności od sytuacji, potrzeb, celów i umiejscowienia w gospodarce podmiotów posługujących się zasobami dzieli się je na grupy. Wiedzę zalicza się do zasobów niematerialnych. Według Alicji Jarugowej i Justyny Fijałkowskiej tradycyjne czynniki produkcji, takie jak ziemia, praca, kapitał straciły na znaczeniu na rzecz wiedzy¹⁵⁹. Wymienione zasoby zawsze jednak będą ważne, zwłaszcza, że niektóre z nich są ograniczone, wyczerpywalne i nieodnawialne.

Znaczenie wiedzy zauważył pod koniec lat siedemdziesiątych XX wieku Alvin Toffler opisując teorię fal rozwojowych jako obraz ewolucji społeczeństwa, które będąc określoną strukturą potrzebuje czasu na zaadoptowanie się do zmieniających się warunków. Zmiany, którym poddawane jest społeczeństwo są „większe, głębsze i ważniejsze od rewolucji przemysłowej”¹⁶⁰. Autor ten wyodrębnił cztery cechy wiedzy¹⁶¹:

- dominację – w dobie gospodarki opartej na wiedzy zajmuje miejsce pierwszorzędne o znaczeniu strategicznym;

¹⁵⁷Z. Borcz, *Infrastruktura terenów wiejskich*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej, Wrocław 2000, s. 18.

¹⁵⁸B. Stefanowicz, *Informacja*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2004, s. 78.

¹⁵⁹A. Jarugowa, J. Fijałkowska, *Rachunkowość i zarządzanie kapitałem intelektualnym, koncepcje i praktyka*, Wydawnictwo ODDK, Gdańsk 2002, s. 13.

¹⁶⁰A. Toffler, *Szok przyszłości*, Wydawnictwo KURPISZ 2007, s. 15.

¹⁶¹A. Toffler, *Trzecia fala*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1997, s. 44.

- niewyczerpalność - zasoby wiedzy nie kończą się i mogą być pomnażane;
- symultaniczność - wiedza wykorzystywana jest w różnych miejscach i przez różne osoby;
- nieliniowość - posiadanie ogromnych zasobów wiedzy nie gwarantuje uzyskania przewagi nad jednostkami, które mają do niej ograniczony dostęp.

Wiedza jest zasobem niewyczerpywalnym, wymagającym jednak ciągłego rozwijania i dobrego zarządzania. W zawiązku z tym Peter Drucker wprowadził do literatury pojęcie pracownika wiedzy. Gospodarkę opartą na wiedzy postrzega jako „porządek ekonomiczny, w którym wiedza, a nie praca, surowce lub kapitał, jest kluczowym zasobem, porządkiem społecznym, w którym nierówność społeczna, oparta na wiedzy jest głównym wyzwaniem oraz systemem, w którym rząd nie może być postrzegany jako ten, który ma rozwiązywać społeczne i ekonomiczne problemy”¹⁶².

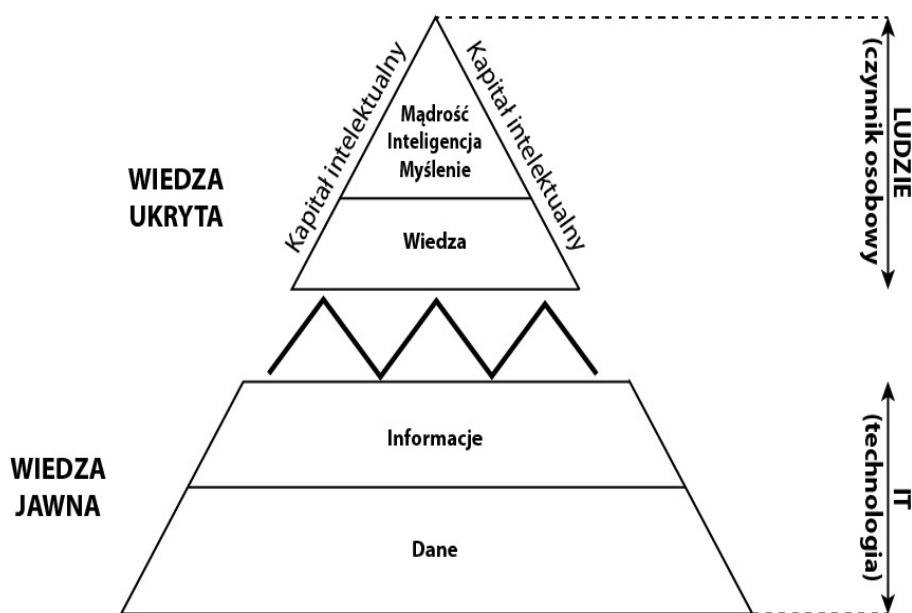
Wiedza ma swoje ujęcia definicyjne w filozofii, psychologii, ekonomii, jest integralną składową zasobów ludzkich. Ludzie są bezpośrednimi źródłami nowej wiedzy i jej końcowymi odbiorcami, tworzą, rozwijają i weryfikują wiedzę, pozyskują, przekształcają, gromadzą, upowszechniają i wykorzystują w realizacji celów funkcjonowania organizacji¹⁶³.

W ekonomii wiedzę postrzega się jako podstawowy element kapitału ludzkiego i wręcz fundament kapitału intelektualnego. Obecnie w literaturze wiedzę postrzega się jako zgromadzoną i w odpowiedni sposób przetworzoną informację, będącą wynikiem obserwacji, doświadczeń i procesu uczenia się¹⁶⁴. Nowa wiedza zawsze pojawia się w umyśle człowieka jako wynik procesu przekształcenia danych w informację i nadawania tejże informacji kontekstu znaczeniowego – teoretycznego lub praktycznego – implementacyjnego (rysunek 6). W tym procesie wyróżnia się wiedzą jawną, dostępną w świadomości oraz wiedzę ukrytą w podświadomości.

¹⁶² P.F. Drucker, *The Age of Social Transformation*, „The Atlantic Monthly”1994. t. 274, nr 5 za: M. Niklewicz – Pijaczyńska, *Od koncepcji gospodarki opartej na wiedzy do nowej strategii rozwoju UE 2020*, [w:] J. Kundera (red.), *Globalizacja, europejska integracja a kryzys gospodarczy*, Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa Wrocław 2011, s. 444.

¹⁶³ Z. Gomółka, *Doskonalenie funkcjonowania organizacji*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2009, s. 70.

¹⁶⁴ M. Salomon, G. Bamossy, S. Askegaard, *Consumer Behaviour, European Perspective*. Prentice Hall, New York 1999, s. 459.

Rysunek 6. Hierarchia wiedzy

Źródło: M. Kłak, *Zarządzanie wiedzą we współczesnym przedsiębiorstwie*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomii i Prawa, Kielce 2010, s. 15.

Bazyli Poskrobko te dwa rodzaje wiedzy definiuje następująco:

- „Wiedza dostępna to dane i informacje zgromadzone w umyśle człowieka świadomie wykorzystywane w różnych sytuacjach życiowych, w tym także w procesach twórczych. Jest to wiedza indywidualna (osobista) nabyta przez kształcenie, doświadczenie i obserwację”¹⁶⁵. Może być ona przywoływana lub odtwarzana w formie nabytej lub w formie syntezy kilku elementów informacji na dany temat, zmagazynowanych w świadomości.
- „Wiedza ukryta to nowe obrazy, idee, koncepcje czy rozwiązania, które pojawiają się w podświadomości na zapotrzebowanie świadomości, przeważnie podczas twórczych poszukiwań i rozwiązywania bieżących problemów życiowych. Wiedza ta jest syntetyzowana na podstawie wszelkich informacji zgromadzonych w umyśle, przeważnie w stanie napięcia twórczego lub emocjonalnego zaabsorbowania umysłu określonym problemem”¹⁶⁶.

Pojawienie się nowej wiedzy nie jest bezwarunkowe. Umysł każdego twórcy nie jest wolny od wartości wpojonych w procesie wychowania, od umownych ideałów i poglądów.

¹⁶⁵ B. Poskrobko, *Nauka o kreowaniu wiedzy. Podręcznik kreatywnego naukowca i menedżera*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2017, s. 52-53.

¹⁶⁶ Ibidem, s. 55-56.

Podział na wiedzę dostępną i ukrytą jest także odnoszony do organizacji. Wiedza dostępna występuje w trzech formach:

- osobista, dostępna wiedza pracowników, nazywana także wiedzą jawną;
- wiedza dostępna (jawna) skodyfikowana, czyli zapisana w opracowaniu o odpowiednim kodzie dostępu;
- wiedza zmaterializowana w technologiach, wyrobach, instrukcjach postępowania, recepturach wytwarzania oraz systemach organizacji i zarządzania.

Tak rozumiana wiedza dostępna, mimo swojej nazwy może być trudna do zdobycia i wykorzystania. Stopień jej dostępności zależy od ochrony interesów organizacji oraz możliwości percepcji pracowników.

Wiedza ukryta w organizacji obejmuje:

- wiedzę ukrytą w umysłach pracowników jeszcze nieświadomioną i nieujawnioną;
- wiedzę utajnioną przez kierownictwo albo projektantów jako tajemnicę technologiczną, handlową lub wojskową;
- wiedzę mistrzów często przez nich nieświadomioną i trudną do przekazania, która umożliwia wykonywanie określonej czynności w sposób niemożliwy lub bardzo trudny do powtórzenia przez innych;
- wiedzę ukrytą w specjalnych relacjach i zwyczajach między pracownikami¹⁶⁷.

Wiedza ukryta w organizacji jest największym, często niedostrzeganym i nieujawnionym lub dostrzeganym ale niewykorzystanym zasobem, który może dotyczyć każdego aspektu jej funkcjonowania. Na wiedzy ukrytej bazuje kapitał intelektualny. Główne cechy wiedzy jawnej i ukrytej zostały przedstawione w tabeli 4.

¹⁶⁷ Ibidem, s. 55-56.

Tabela 4. Różnice pomiędzy wiedzą jawną a ukrytą

Cecha	Wiedza ukryta	Wiedza jawna
Charakter	Osobista, zależna od kontekstu	Kodyfikowana i objaśniana
Formalizacja	Trudna do sformalizowania, zapisania, zakodowania czy wyrażenia	Kodyfikowana i przekazywana w systematycznym i formalnym języku
Proces tworzenia	Praktyczne doświadczenie	Objaśnienie wiedzy ukrytej, interpretacja informacji
Lokalizacja	Ludzkie umysły	Dokumenty, bazy danych, wykresy
Proces konwersji	Przekształcana w wiedzę jawną poprzez eksternalizację, bazuje na metaforach i analogiach	Przekształcana ponownie w wiedzę ukrytą poprzez zrozumienie i przyswajanie
Wsparcie IT	Trudna do zarządzania, udostępniania i wspierania za pomocą technologii informatycznej	Do posługiwania się nią doskonale nadaje się dostępna technologia informatyczna
Wymagane medium	Wymaga bogatego medium komunikacyjnego	Można ją przekazywać przez konwencjonalne kanały elektroniczne

Zródło: A. Tiwana, *Przewodnik po zarządzaniu wiedzą: e-biznes i zastosowania CRM*, Warszawa, Wydawnictwo Placet 2003, s. 65.

W literaturze istnieje wiele systemów klasyfikacji wiedzy. Przykładowo John Lock wyróżnił trzy typy wiedzy: intuicyjną (*intuitive*), pogładową (*demonstrative*) i czułą (*sensitive*). Fritz Machlup podzielił wiedzę na pięć klas: praktyczną, intelektualną, duchową, potoczną, niechcianą, zaś Jerzy Apanowicz na irracjonalną i racjonalną, do której zaliczył wiedzę potoczną, zwaną zdroworoządkową, naukową, techniczną, medyczną, prawną, artystyczno-literacką, spekulatywną¹⁶⁸.

Z punktu widzenia kształtowania kapitału intelektualnego istotne znaczenie ma systematyka OECD i Banku Światowego, według której wyodrębnia się wiedzę:

- know-what (wiedzieć co);
- know-why (wiedzieć dlaczego);
- know-how (wiedzieć jak);

¹⁶⁸ [za:] J. Apanowicz, *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej, prace doktorskie, prace habilitacyjne*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2005, s. 11.

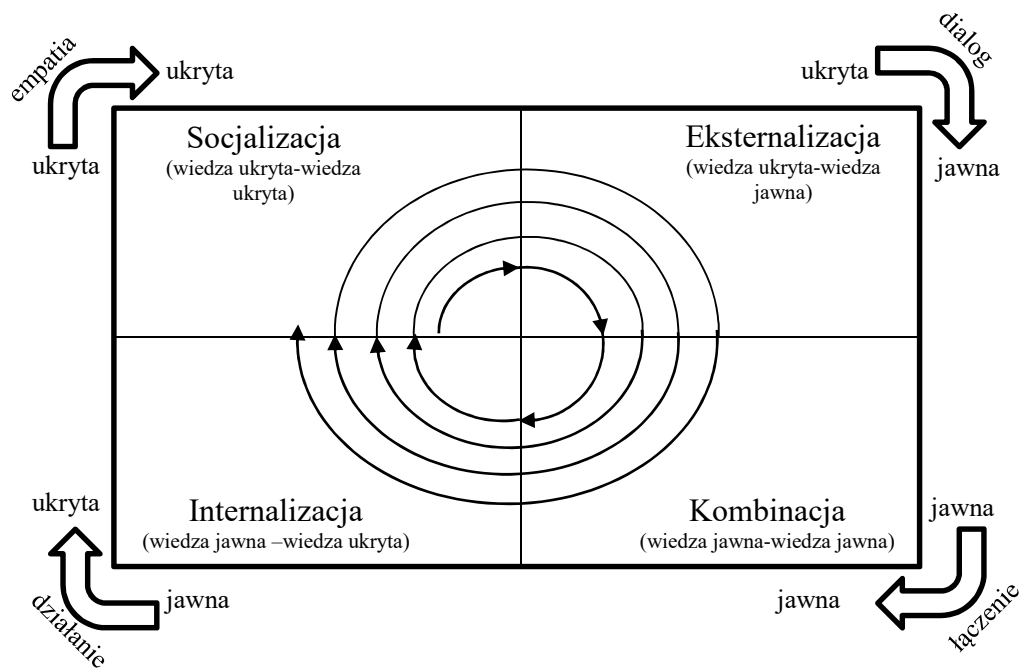
- know-who (wiedzieć kto).

W ekonomii istotny jest podział na wiedzę potencjalną i realną. Wiedzę potencjalną stanowią wszystkie pomysły, które pojawiają się wśród pracowników lub uczonych podczas rozwiązywania postawionego zadania. Nie wszystkie te pomysły znajdują praktyczne zastosowanie. Wiedza ukryta jest trudna do uzewnętrznienia, pokazania i zapisania. Część pomysłów zostaje utrwalona i może inspirować nowe lub ułatwić ich realizację, część natomiast zostaje bezpowrotnie utracona¹⁶⁹.

Na przestrzeni lat wypracowano modele generowania wiedzy. Bogusz Miłucha wyodrębnia trzy podstawowe typy: japoński, zasobowy i procesowy¹⁷⁰. Model japoński zakłada kreowanie wiedzy przez konwersję wiedzy ukrytej w wiedzę jawną w ujęciu osobowym i zespołowym. Wiedza ukryta w umyśle danej osoby przechodzi do wiedzy jawnej, która z kolei jest przekazywana innym pracownikom (członkom zespołu). Pobudza ona wiedzę ukrytą każdego z nich. Współczesna nauka dowodzi, że istnieje konwersja wiedzy ukrytej między członkami zespołu. W efekcie w umyśle każdego z nich pojawia się nowa wiedza ukryta, która jest konwertowana w wiedzę jawną (rysunek 7). W taki sposób następuje wykładniczy przyrost nowej wiedzy generowanej przez zespół. Warunkiem jest odpowiednie przygotowanie ogólne i zawodowe, duża znajomość podejmowanej problematyki oraz osobowościowo-psychologiczne i organizacyjne dopasowanie członków zespołu.

¹⁶⁹ B. Poskrobko, *Nauka...*, ibidem, s. 59-60

¹⁷⁰ B. Miłucha, *Organizacje oparte na wiedzy*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Kraków 2006, s. 151.

Rysunek 7. Model SECI według Ikujiro Nonaka i Hirotaka Takeuchi

Źródło: Nonaka Ikujiro; Takeuchi Hirotaka, *The knowledge creating company: how Japanese companies create the dynamics of innovation*, New York: Oxford University Press 1995, s. 284.

Opisany sposób konwersji wiedzy wymaga szerokiej sieci kontaktów, zaufania i sprawnego współdziałania. Proces ten następuje między innymi przez dialog oraz uczenie się przez działanie. Wydobycie wiedzy ukrytej wymaga obserwacji, poszukiwań, porządkowania faktów oraz możliwości testowania wygenerowanych twierdzeń i pomysłów¹⁷¹.

Podejście zasobowe wyróżnia takie cechy wiedzy, jak niewyczerpalność, spontaniczność, nieliniowość, niematerialność. Podejście to zakorzenione jest w zarządzaniu strategicznym przedsiębiorstw, zwłaszcza w procesie osiągnięcia przewagi konkurencyjnej, gdzie główną rolę odgrywają kluczowe kompetencje i kluczowe umiejętności. Kluczowe umiejętności są efektem strategicznych działań, przede wszystkim odpowiedniego połączenia i oddziaływania unikalnych zasobów tworzących wartość oraz zdolności organizacyjnych związanych z umiejętnością koordynowania i efektywnego wykorzystania tych zasobów¹⁷².

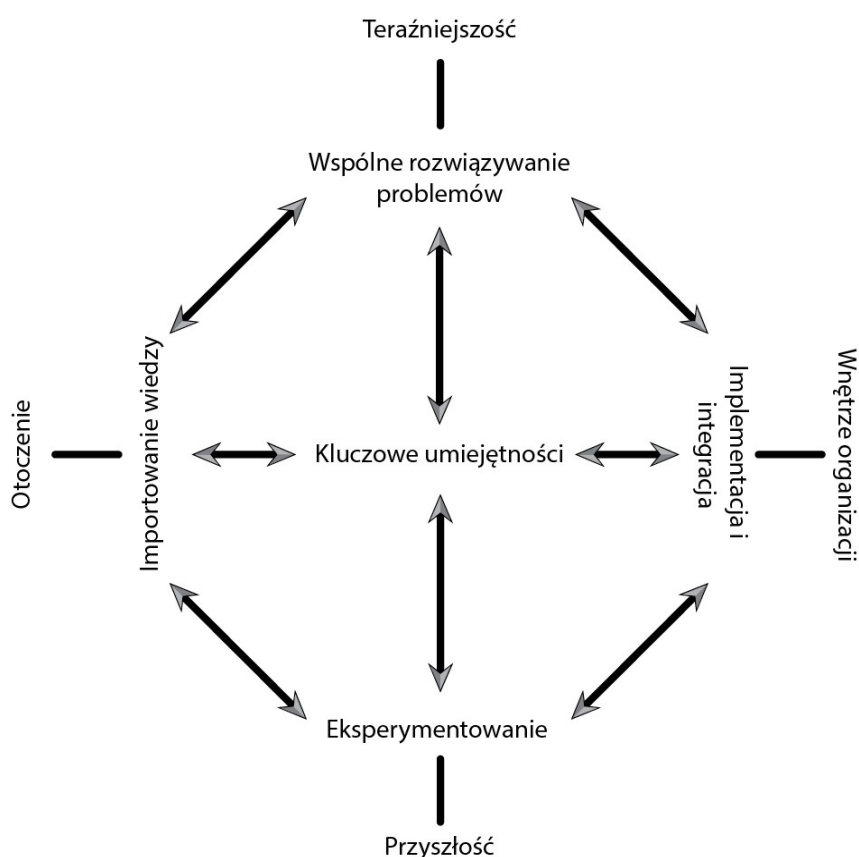
Dorothea Leonard-Barton zwraca uwagę na takie szczegółowe aspekty, jak:

¹⁷¹ S. Seidman, *Contested Knowledge, Social Theory Today*, Wiley Blackwell Publishing, 2017, s. 6.

¹⁷² G. Gierszewska, *Kompetencje strategiczne na poziomie organizacji*, [w:] E. Masłyk-Musiał (red.), *Zarządzanie kompetencjami w organizacji, badania*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Menedżerskiej WSW, Warszawa 2005, s. 33.

- umiejętność wspólnego rozwiązywania problemów;
- zdolność implementacji pomysłów (wdrożenie, praktyczna realizacja zadania), integracji nowych narzędzi i technologii);
- możliwość i gotowość do eksperymentowania;
- importowanie wiedzy z otoczenia¹⁷³.

Kluczowe umiejętności to element integrujący różne składowe procesy od terażniejszości do przyszłości, z otoczenia zewnętrznego i wewnętrznego. Powiązania te przedstawiono na rysunku 8.

Rysunek 8. Kluczowe umiejętności i powiązania między nimi według D. Leonard-Barton

Źródło: opracowanie własne na podstawie D. Leonard-Barton, *Wellsprings of Knowledge. Building and Sustaining the Sources of Innovation*, Harvard Business School Press, Boston 1995.

Podjęcie procesowe, którego propagatorami byli Thomas Davenport i Larry Prusak, jest uważane za najkorzystniejsze i najbardziej przydatne do zastosowania w organizacji, ponieważ bazuje na doświadczeniu, systematycznym rozwijaniu umiejętności i uczeniu się. Twórcy zaproponowali model zarządzania wiedzą składający się z trzech podstawowych procesów:

¹⁷³ [za:] K. Janasz, J. Wiśniewska, *Innowacje i jakość w zarządzaniu organizacjami*, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa 2013, s. 47.

1. Tworzenie wiedzy przez jej import z otoczenia, przejmowanie firm lub najlepszych pracowników oraz przez stwarzanie warunków wewnętrznych sprzyjających powstawaniu nowej wiedzy, takich jak odpowiednia kultura organizacyjna, struktura organizacji i style zarządzania;
2. Kodyfikacja wiedzy przez ułatwianie dostępu do wiedzy tym osobom, które jej potrzebują, oraz przetwarzanie wiedzy w taki sposób, aby było łatwo ją znaleźć i zrozumieć;
3. Transfer wiedzy przez transmisję czyli przekazywanie i przyswajanie wiedzy w celu jej dalszego wykorzystania¹⁷⁴.

Wiedza znajduje się w ciągłym ruchu, ponieważ jest ściśle związana z umysłami konkretnych jednostek¹⁷⁵. Szczególny charakter racjonalnego porządku ekonomicznego polega właśnie na tym, że wiedza, z której musimy korzystać, nie istnieje nigdy w formie skoncentrowanej lub zintegrowanej, a jedynie rozproszonej niepełnej i często wzajemnie sprzecznej w umysłach poszczególnych jednostek¹⁷⁶.

Keith F. Snider i Mark E. Nissen skategoryzowali współczesne postrzeganie wiedzy w trzech kontekstach: wiedza jako doświadczenie (*knowledge as experience*), wiedza jako rozwiązanie (*knowledge as solution*), wiedza kreowana społecznie (*knowledge as socially cerated*)¹⁷⁷. W kontekście rozumienia wiedzy jako doświadczenia główny nacisk jest położony na gromadzenie i zapisywanie wiedzy na użytek w przyszłości. Wiedza przepływa w czasie, pomiędzy uczestnikami organizacji dzielącymi się doświadczeniem. Wiedza jako rozwiązanie bazuje na transferach wiedzy i komunikacji pomiędzy uczestnikami rozwiązującymi problem. Wiedza kreowana społecznie powstaje podczas interakcji i kontaktów społecznych zarówno w społecznościach lokalnych, jak i przedsiębiorstwach. Doświadczenie ludzi nie tworzy się w nich samych, tylko w relacjach, procesach i przez sytuacje, z którymi mają do czynienia każdego dnia. Wiedza i inteligencja kształtują się więc w procesie społecznym.

Rozwój kapitału intelektualnego w dużej mierze zależy od dostępu do wiedzy. Proces upowszechniania wiedzy jest dynamicznym przedsięwzięciem, które bazuje na

¹⁷⁴ Ibidem, s. 79.

¹⁷⁵ Shu-Cheng Lee, Shao-Nung Chang, Chang-Yung Liu, Jie Yang, *Effect of Knowledge Protection, Knowledge Ambiguity, and Relational Capital on Alliance Performance*, "Knowledge and Process Management" 2007, t. 14, nr 1, s. 60.

¹⁷⁶ R. Frydman, M. Goldberg, *Ekonomia wiedzy niedoskonalej*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2009, s. 23.

¹⁷⁷ K.F. Snider, M.E. Nissen, *Beyond the Body of Knowledge, A Knowledge-Flow Approach to Project Management Theory and Practice*, "Project Management Journal" 2003, t. 34, nr 2, s. 4-11.

tworzeniu nowych idei, koncepcji, produktów i usług edukacyjnych. Kształtowanie się kapitału intelektualnego uzależnione jest między innymi od wykształcenia ludności, wrodzonych predyspozycji i nabytych umiejętności, relacji międzyludzkich, samoorganizacji i dyscypliny w wypełnianiu i realizowaniu zadań¹⁷⁸. Kapitał intelektualny to proces, w którym uczestnicy są świadomi swojej wartości, siły doświadczenia, zdolności, umiejętności i z wykorzystaniem tychże elementów potrafią wiedzę przełożyć na konkretny produkt, rozwiązanie czy też czyn. Zdobywanie nowej wiedzy opiera się na racjonalizmie i empiryzmie. W racjonalizmie źródłem powstania nowej wiedzy jest umysł człowieka i procesy w nim zachodzące, które przekształcając i przetwarzając wiedzę już istniejącą dedukcyjnie kreują nową. W empiryzmie wiedza jest efektem zdobytego doświadczenia z wykorzystaniem zmysłów. Logiczne rozumowanie to podstawowy element empirycznego tworzenia się wiedzy¹⁷⁹. Wiedza ludzka w zdecydowanej mierze zależy od procesu uczenia się, dlatego niezbędne jest ciągle uzupełnianie i uaktualnianie wiedzy już posiadanej. Rozwój kapitału intelektualnego to rezultat osiągnięty przez świadome działanie wykorzystujące wiedzę, doświadczenie, umiejętności i zdolności do osiągnięcia nowych wartości, pomysłów, idei.

Nowe wymagania rynkowe i dynamicznie zmieniające się otoczenie przyczyniły się do wzrostu świadomości roli wiedzy i edukacji we współczesnym świecie. Człowiek musi sam kreować swoją rzeczywistość, dopasowywać się do zmieniającego się otoczenia i tworzyć swoim umysłem indywidualną wartość intelektualną. Współczesne przedsiębiorstwa wymagają od pracowników kreatywnego myślenia, twórczego rozwiązywania problemów i umiejętności obrony swoich racji. Konieczność dopasowania się do zmian wydaje się oczywista, z drugiej strony jednak jest bardzo trudna zwłaszcza, iż przez wiele pokoleń panowało przekonanie i wychowanie na autorytetach, których zdań nie podważano. Peter Drucker określa te zmiany jako tworzenie nowego ładu gospodarczego, gdzie wiedza stanowi źródło tworzenia bogactwa przez ludzi, organizacje, regiony i państwa. Umiejętność kreowania nowej wiedzy oraz jej efektywne wykorzystanie jest czynnikiem tworzącym przewagę konkurencyjną.

¹⁷⁸ B. Powichrowska (red.), *Organizacja oparta na wiedzy, Materiały do studiowania*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok 2011, s. 9.

¹⁷⁹ J. Naonaka, H. Takeuchi, *Kreowanie wiedzy w organizacji. Jak spółki japońskie dynamizują procesy innowacyjne*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2000, s. 41-44.

Spółeczeństwo wiedzy jako wyzwanie dla współczesnego systemu edukacji

Perspektywa społeczeństwa wiedzy i znaczenia wiedzy w społeczeństwie odnosi się do kontekstu społeczeństwa spójnego, w którym wiedzę wykorzystuje się do poprawy jakości życia, racjonalnego podejmowania decyzji, promowania innowacji i osiągnięcia dobrobytu. Społeczeństwo oparte na wiedzy powinno umożliwiać i ułatwiać naukę wszystkim swoim członkom, zdobywać, kreować i wykorzystywać wiedzę oraz świadomie przekształcać siebie, jak i otoczenie, w którym istnieje¹⁸⁰.

Rozwój kapitału intelektualnego jest konieczny to przekształcenia społeczeństwa informacyjnego w społeczeństwo oparte na wiedzy, które zdaniem Kazimierza Pawłowskiego „charakteryzuje się otwartością i odwagą intelektualną, jest przekonane o swoich dużych możliwościach i aktywnie, w sposób innowacyjny je wykorzystuje”¹⁸¹. Procesy tworzenia społeczeństwa wiedzy należą do czynności globalnych i są pozytywnym czynnikiem rozwoju społeczno-gospodarczego. Większość prac poświęconych budowaniu społeczeństwa i gospodarki opartej na wiedzy jest ukierunkowana na rozwiązywanie rzeczywistych i faktycznych problemów natury gospodarczej, społecznej, ekologicznej, zrównoważonego rozwoju. Społeczeństwo wiedzy rozwija się w skali lokalnej i regionalnej, posiada swoją tożsamość, kulturę, tradycje.

Urszula Połowiec rozwój społeczeństwa opartego na wiedzy uzależniła od następujących wydarzeń:

- kształtowanie społeczeństwa informacyjnego;
- rozwijanie technologii informacji komunikacyjnej;
- ustalenie obszaru badań i innowacji;
- promowanie nowych technologii;
- dostosowanie edukacji i szkoleń do wymogów społeczeństwa wiedzy;
- rozwój ustawicznego kształcenia dla wszystkich;
- promowanie i ułatwianie mobilności ludności¹⁸².

Społeczeństwo tworzące gospodarkę opartą na wiedzy powinno posiadać trzy cechy: akceptować konkurencyjność, być kreatywne oraz szanować sukces innych.

¹⁸⁰ M.J. Pedler, J.G. Burgoyne, T.H. Boydell, *The learning Company: A strategy for Sustainable Development*, McGraw-Hill, Maidenhead, London 1997, s. 3.

¹⁸¹ K. Pawłowski, *W stronę społeczeństwa wiedzy*, „Forum Akademickie” 2004, nr 12, s. 38-39.

¹⁸² U. Połowiec, *Kierunki działań przyjęte w Strategii Lizbońskiej* [w:] E. Okoń - Horodyńska, K. Piechna (red.), *Strategia Lizbońska a możliwości budowania gospodarki opartej na wiedzy w Polsce – wnioski i rekomendacje*, Wydawnictwo PTE, Warszawa 2005, s. 24.

Warunkiem funkcjonowania społeczeństwa uczącego się jest gotowość i umiejętność ciągłego aktywizowania potencjału intelektualnego, jego odkrywania i rozwijania przez jednostki oraz organizacje zarówno administracyjne jak i społeczne.

Kształtowanie społeczeństwa wiedzy wymaga rozwijania takich cech, jak: kreatywność, asertywność, przedsiębiorczość, komunikatywność, zaradność organizacyjna. Jest to współczesne wyzwanie dla szeroko rozumianej edukacji i ludzi, szczególnie na poziomie lokalnym. Duży odsetek mieszkańców gmin i małych miast musi przezwyciężyć nastawienie, że uczyć się należy w szkole i na studiach, a później pozostaje już tylko praca. Problem w tym, że praca w warunkach gospodarki opartej na wiedzy wymaga ciągłego doksztalcania się, zdobywania nowej wiedzy, doświadczenia i umiejętności. Uczenie się przez całe życie staje się koniecznością. W tym procesie istotną, być może wiodącą rolę powinny spełniać stowarzyszenia, samorządy, ale także koła naukowe i hobbistyczne oraz różne inne instytucje wspierające edukację dorosłych.

W procesie rozwoju kapitału intelektualnego nie bez znaczenia jest zakres i poziom edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej. To na tym etapie następuje kształtowanie postaw, predyspozycji i umiejętności myślenia, łączenie faktów i zdarzeń, przyzwyczajania do pracy w grupie i wspólnego rozwiązywania zadań. Zaangażowanie każdej jednostki w proces dzielenia się doświadczeniem i budowania wzajemnego zaufania pozwala na większe otwarcie się na innych i na przekazywaną wiedzę, co w konsekwencji staje się źródłem innowacji¹⁸³.

W literaturze występuje podział umiejętności osobistych i społecznych na miękkie (*soft skills*), do których zaliczono kreatywność, przywództwo, etykę w biznesie, umiejętność pracy w grupie, rozwiązywanie konfliktów i twarde kompetencje zawodowe (*hard skills*)¹⁸⁴ zdobyte na etapie edukacji i potwierdzone stosownym dokumentem. Umiejętności miękkie i twarde wzajemnie się uzupełniają tworząc kompleksowe narzędzie, służące rozwiązywaniu problemów na różnych szczeblach organizacyjnych struktury społecznej i gospodarczej. Przykładem społeczeństwa opartego na wiedzy, łączącego kompetencje twarde i miękkie w procesie edukacji są kraje skandynawskie, przede wszystkim Finlandia, której system edukacji osiąga w rankingach światowych

¹⁸³ A. Kowalczyk, A. Nogalski, *Zarządzanie wiedzą, koncepcje i narzędzia*, Wydawnictwo Difin, Warszawa, 2007, s. 37.

¹⁸⁴ J. Berridge, *How employable are business school graduates?*, [w:] T. Borkowski, A. Marcinkowski, A. Oherow-Urbaniec (red.), *Dylematy kształcenia menedżerów u progu XXI wieku*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2001, s. 103-105.

najwyższe noty. Finlandia w przeciągu 40 lat odniosła tak znakomity sukces w edukacji, że stała się wzorem dla innych krajów. Tradycyjna koncepcja została zastąpiona decentralizacją szkolnictwa, w którym nie ma miejsca na sztywne kryteria oceniania. Pozaszkolny system edukacji jest bardzo dobrze rozwinięty. Sześćdziesiąt sześć procent fińskich uczniów kontynuuje naukę na studiach, gdzie dziewięćdziesiąt trzy procent z nich otrzymuje dyplom. Działania, które zostały podjęte przez władze Finlandii to między innymi:

- dostępność kształcenia dla dzieci, młodzieży i dorosłych;
- każda placówka edukacyjna posiada psychologa, pedagoga, nauczycieli od zajęć wyrównawczych, lekarza, pielęgniarkę i stomatologa, pomoc specjalistyczną w zależności od potrzeb;
- od 7 do 16 roku życia dzieci nie są oceniane;
- nie są zadawane prace domowe;
- brak podziału na zdolnych i niezdolnych uczniów;
- liczebność klas nie przekracza 16 osób;
- nauczanie na zasadzie partnerstwa;
- indywidualny tok nauczania na poziomie szkoły średniej¹⁸⁵.

Wypracowanie tak skutecznych metod i programów nauczania było procesem trudnym, pracochłonnym, wymagającym konsultacji eksperckich i ogromnych nakładów finansowych. Wszystko to jednak przezwyciężono wspólnymi siłami rządu, samorządów i społeczeństwa.

¹⁸⁵ P. Sahlberg, *Finnish lessons. What can the world learn from?*, Teachers College Press, New York 2011, s. 43-70.

2.3. Edukacja jako kluczowy element rozwoju kapitału intelektualnego

W dobie gospodarki opartej na wiedzy i społeczeństwa wiedzy za najważniejszy aspekt kształcenia uważa się jego wkład w rozwój społeczności, jej twórczości, kreatywności i umiejętności podejmowania działań na rzecz ogólnego dobra i poprawy jakości życia. System kształcenia jest najważniejszym, długoterminowym czynnikiem rozwoju społeczeństwa ukierunkowanego na konkurencję i innowację. Panuje powszechne przekonanie, że w warunkach globalizacji i integracji inwestowanie w edukację oraz naukę staje się jedną z najważniejszych i najefektywniejszych form inwestycji¹⁸⁶.

System edukacji w Polsce w świetle wymogów kształtowania kapitału intelektualnego

Wincenty Okoń pojęcie edukacji definiuje, jako „świadome, zorganizowane działanie ludzkie, którego celem jest wywołanie zamierzonych zmian w osobowości człowieka”¹⁸⁷ oraz jako „ogół procesów i oddziaływań, których celem jest zmienianie ludzi, przede wszystkim dzieci i młodzieży – stosownie do panujących w danym społeczeństwie ideałów i celów wychowawczych”¹⁸⁸. Zbigniew Nęcki edukację postrzega, jako „zespół codziennych, powszechnych zdarzeń, w których uczestniczy każdy człowiek i chociażby z tego względu pedagogika jako nauka o przebiegu procesów edukacyjnych nie może ich bagatelizować”¹⁸⁹. Podobne definicje edukacji znajdziemy w pracach Zbigniewa Kwiecińskiego¹⁹⁰, Mieczysława Malewskiego¹⁹¹ czy też Davida W. Livingstone¹⁹². Ryszard Szafenberg edukację rozumie, jako „ciągły proces przekazywania wiedzy, umiejętności, systemów wartości, norm społecznych, dziedzictwa kulturowego danej społeczności z udziałem specyficznych instytucji społecznych, jakimi są szkoły, przedszkola i inne placówki”¹⁹³. Peter Drucker, w pierwszej czwórce

¹⁸⁶ W.M. Grudzewski, I.K. Hejduk, *E-learning w systemie gospodarki opartej na wiedzy w Polsce*, [w:] M. Dąbrowski, M. Zajac (red.), *E-learning w kształceniu akademickim*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2006, s. 44.

¹⁸⁷ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1989, s. 66.

¹⁸⁸ Idem, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Żak, Warszawa 2001, s. 87–88.

¹⁸⁹ Z. Nęcki, *Komunikacja i negocjacje a współdziałanie interpersonalne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000, s. 200-201.

¹⁹⁰ Z. Kwieciński, *Edukacja jako wartość odzyskiwana wspólnie (Głos w dyskusji o uspołecznieniu szkoły)*, „Edukacja” 1991, nr 1, s. 89.

¹⁹¹ M. Malewski, *Od nauczania do uczenia się. O paradygmatycznej zmianie w andragogice*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2010, s. 46.

¹⁹² D.W. Livingstone, *Adults informal learning. Definitions, fundings, gaps and future research*, “Nall Working Papers” 2001, nr 21, s. 2.

¹⁹³ A. Rajkiewicz, J. Supińska, M. Książkowski, *Polityka społeczna. Materiały do studiowania*. Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1998, s. 149.

najdynamiczniej rozwijających się branż, obok centralnej administracji, opieki zdrowotnej, rozrywki wymieniał edukację¹⁹⁴.

Z raportu UNESCO wynika, że współczesna edukacja powinna opierać się na:

- opanowaniu narzędzi wiedzy, rozwijaniu zainteresowań, zdolności, a nie na zdobywaniu wiedzy encyklopedycznej, czyli „uczyć się, aby wiedzieć”;
- kształceniu zawodowym, które powinno nauczyć stosowania w praktyce zdobytych umiejętności, czyli „uczyć się, aby działać”;
- wpajaniu zasad zaangażowania i współpracy tak, aby uniknąć niepotrzebnych konfliktów - „uczyć się, aby żyć wspólnie”;
- przekazywaniu treści umożliwiających każdej jednostce samodzielne kształtowanie wrażliwości, poczucia estetyki, odpowiedzialności czy duchowości, a więc „uczyć się, aby być”.

Szkoły, przedszkola, uczelnie wyższe i pozostałe placówki świadczące usługi edukacyjne ponoszą odpowiedzialność za jakość przekazywanej wiedzy, kształtowanie systemów wartości, kształtowanie umiejętności i kwalifikacji. Nie liczy się liczba przekazanych definicji, pojęć całej gamy cech i innych elementów wiedzy odtwórczej danego problemu, lecz jakość realizowanych zadań.

Edukacja w systemie formalnym obejmuje naukę w systemie szkolnym na poziomie szkoły podstawowej, gimnazjum (które od roku 2017 jest stopniowo wygaszane), zasadniczych szkół zawodowych, szkół średnich ogólnokształcących, zawodowych, szkół policealnych, jak również kształcenie na poziomie studiów wyższych i doktoranckich. Związane jest to z regularną formą nauki. Kształcenie prowadzone jest przez instytucje szkolne i edukacyjne, publiczne i niepubliczne, uprawnione do nauczania (działalność edukacyjna może być prowadzona przez osoby prawne i fizyczne, uczelnia musi mieć osobowość prawną) odbywa się zgodnie z zatwierdzonymi programami nauczania. Kształcenie oparte jest na standardach przyjętych w systemie oświaty oraz szkolnictwa wyższego uregulowanych prawnie. Kwalifikacje uzyskane w procesie edukacji są potwierdzone świadectwem, zaświadczeniem o ukończeniu szkoły, certyfikatem lub dyplomem.

Podstawowa placówka edukacyjna to szkoła, definiowana jako „instytucja oświatowo wychowawcza, zajmująca się kształceniem i wychowaniem dzieci, młodzieży i dorosłych, stosownie do przyjętych w danym społeczeństwie celów, zadań oraz koncepcji

¹⁹⁴ P. Drucker, *Zarządzanie XXI wieku - wyzwania*, Wydawnictwo New Media, Warszawa 2010, s. 63.

oświatowo-wychowawczych i programów. Osiągnięciu tych celów służy odpowiednio wykształcona kadra pedagogiczna, nadzór oświatowy, baza lokalowa i wyposażenie oraz zabezpieczenie budżetowe ze Skarbu Państwa, samorządów lokalnych lub innych źródeł¹⁹⁵. Szkoła w Polsce przekształcała się równoległe do zmian zachodzących w kraju.

Wraz z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej pojawiły się nowe możliwości w zakresie pozyskania środków finansowych z przeznaczeniem na rozwój edukacji. W latach 2007-2013 na ten cel przeznaczono 4,2 mld euro, w tym 2,7 mld na rozwój oświaty i 1,5 na rozwój szkolnictwa wyższego¹⁹⁶.

Wraz z nowymi realiami pojawia się potrzeba zmian w procesach kształcenia. Nowe wzorce osobowości człowieka określono w raporcie interdyscyplinarnego Komitetu Prognoz PAN. Zgodnie z dokumentem pożądany wzorzec osobowości człowieka powinien odznaczać się:

- aktywnością i przedsiębiorczością;
- zdolnościami umożliwiającymi sprostać wymaganiom konkurencyjnej gry sił ekonomicznych w gospodarce rynkowej;
- wrażliwością humanisty;
- szacunkiem dla wartości wyższych i motywacją do bezinteresownych działań społecznych;
- kulturą moralną i kulturą uczuć;
- motywacją do działań i odwagą w podejmowaniu decyzji;
- otwartością i empatią;
- umiejętnościami służącymi do budowy więzi społecznych;
- ograniczeniem zachowań konsumpcyjnych;
- poczuciem godności, samodzielność myślenia i kreatywność¹⁹⁷.

Osiągnięcie opisanego wzorca osobowości w procesie edukacji szkolnej nie jest możliwe bez zaangażowania partnerów z otoczenia zewnętrznego szkoły, takich jak lokalni przedsiębiorcy, organizacje pozarządowe posiadające określoną ofertę edukacyjną, instytucje kultury i sztuki, instytucje badawczo-rozwojowe.

Struktura systemu oświaty w Polsce zaczyna się od wychowania przedszkolnego, które, zdaniem autorki, jest ważnym elementem budowy społeczeństwa opartego na

¹⁹⁵ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1992, s. 201.

¹⁹⁶ www.funduszeuropejskie.gov.pl [dostęp: 10.08.2014].

¹⁹⁷ I. Wojnar, J. Kubina *Edukacja wobec wyzwań XXI wieku*, Komitet Prognoz Polska w XXI wieku przy Prezydium PAN, Wydawnictwo ELIPSA, Warszawa 1996, s. 82.

wiedzy. Rozwój poznawczy, kompetencje społeczne i psychologiczne, samodzielność, pewność siebie, rozwój mowy, umiejętności współpracy z innymi dziećmi i dorosłymi, większa otwartość i ciekawość świata, objawiająca się zadawaniem pytań i chęcią do eksperymentowania to tylko niektóre z zalet edukacji wczesnoszkolnej. Wskaźniki upowszechnienia wychowania przedszkolnego w Polsce zmieniają się dzięki reformom. Wskaźnik dotyczących dzieci 3-5- letnich i uczęszczających do przedszkoli w 2000 roku kształtował się na poziomie 23%, w przypadku dzieci czteroletnich wskaźnik ten wyniósł 33%¹⁹⁸. Celem strategicznym Unii Europejskiej jest objęcie opieką wczesnoszkolną dzieci w wieku od 3 do 5 lat w 99% i osiągnięcie tego wskaźnika do 2020 roku. W 2015 roku 90% dzieci w Polsce korzystało z edukacji przedszkolnej. Od 1 września 2015 roku dzieciom w wieku czterech lat przyznano prawo do korzystania z wychowania przedszkolnego. Jednocześnie na jednostki samorządu terytorialnego nałożono obowiązek zapewnienia każdemu czterolatкови miejsca w placówce przedszkolnej. Od 1 września 2017 roku obowiązek ten dotyczy dzieci trzyletnich.

W roku szkolnym 2017/2018 wdrożono kolejną reformę edukacji. Nastąpiło wygaszanie gimnazjów, a edukacja w szkole podstawowej ponownie obejmuje 8 lat. Szkoły ponadpodstawowe to czteroletnie liceum ogólnokształcące, pięcioletnie technika, a zamiast zasadniczych szkół zawodowych pojawiły się szkoły branżowe: 3 - letnia pierwszego stopnia, 2 – letnia branżowa drugiego stopnia, szkoła policealna.

Pierwszy etap szkoły podstawowej (klasy 1-4) to nauczanie w formie zintegrowanej. Podstawy programowe są takie same dla wszystkich uczniów i powstają na poziomie zarządzania centralnego. Programy nauczania zatwierdza dyrektor szkoły. Z punktu widzenia ogólnospołecznego, znaczącą rolę odgrywa odpowiednio wczesna edukacja w zakresie posługiwania się nowymi technologiami, zwłaszcza narzędziami i technikami wyszukiwania informacji, wzbogacona o umiejętności selektywnego doboru wartościowych źródeł i oceny dokumentów¹⁹⁹.

Drugi etap edukacyjny, obejmujący klasy 5-8, to wprowadzanie podstawowych przedmiotów i ścieżek edukacyjnych o charakterze wychowawczo – dydaktycznym takich, jak edukacja czytelnicza i medialna, edukacja ekologiczna, edukacja prozdrowotna, wychowanie do życia w społeczeństwie, w tym wychowanie do życia w rodzinie, wychowanie regionalne - dziedzictwo kulturowe w regionie, wychowanie patriotyczne i obywatelskie. Edukacja na poziomie drugim powinna zapewnić wszechstronny rozwój

¹⁹⁸ *Starting strong. Early childhood education and care*, OECD, Paris 2001.

¹⁹⁹ M. Karciarz, *Informacja w internecie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 47.

osobowy w wymiarze intelektualnym, psychicznym, społecznym, zdrowotnym, estetycznym, moralnym, duchowym; rozwijać dociekliwość, poznawczość i kierunkować na poszukiwanie prawdy. Ważnym elementem procesu dydaktyczno-wychowawczego jest kształtowanie samodzielności i odpowiedzialności uczniów za współtworzenie własnego dobra i dobra innych przez rzetelną pracę. Uczenie szacunku dla dobra wspólnego jako postawy życia społecznego; przygotowanie do rozpoznawania wartości moralnych; umiejętności dokonywania wyborów i współdziałania²⁰⁰. Cele edukacji na drugim poziomie są zbieżne z wymogami kształtowania kapitału intelektualnego.

Postęp technologiczny, nowe odkrycia w różnych dziedzinach nauki wymuszają ciągłą aktualizację wiedzy, zwłaszcza wśród osób dorosłych. W Polsce wskaźnik osób w wieku od 25 do 64 lat, biorących czynny udział w edukacji permanentnej dotychczas był stosunkowo niski. W roku 2014 kształtował się na poziomie 4,1%. Na tle krajów Unii Europejskiej nie jest to stan zadowalający. W wybranych krajach wskaźnik ten wyniósł: Dania – 31,7%, Holandia – 17,8%, Francja 18,6%, Finlandia – 25,1%, Szwecja 28,9%²⁰¹. Do roku 2020 realizacja polityki *lifelong learning* w Polsce ma przyczynić się do wzrostu odsetka osób uczestniczących, co najmniej do poziomu 10%. Za ten rodzaj edukacji odpowiadają koła zainteresowań mające siedzibę w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych, projekty edukacyjne realizowane przez fundacje i stowarzyszenia, kursy, szkolenia, warsztaty praktyczne, zajęcia pozalekcyjne, uniwersytety społeczne, prywatne firmy edukacyjne, instytuty badawczo-rozwojowe, związki zawodowe oraz dostępność do kultury i sztuki. Osoby z wykształceniem wyższym podejmują się podnoszenia kwalifikacji w postaci studiów podyplomowych.

Barierami rozwoju permanentnej edukacji jest brak środków finansowych, odpowiednio adresowanej informacji na temat organizowanych zajęć edukacyjnych, niekorzystne terminy, godziny prowadzonych zajęć oraz brak czasu, szczególnie osób zatrudnionych. Niepokojącym zjawiskiem jest spadek zainteresowania edukacją wraz z wiekiem. Im osoba starsza, tym rzadziej decyduje się na udział w zajęciach edukacyjnych.

Wykorzystanie naturalnej potrzeby człowieka, ucznia, studenta, jaką jest konieczność rozmowy, nieustannego stawiania pytań sobie i innym, przygotowuje

²⁰⁰ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14. lutego 2017 r, w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej Dz. U. 2017, poz. 356.

²⁰¹ <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> [dostęp: 26.04.2016]

w efekcie finalnym aktywnego odbiorcę, otwartego na drugiego człowieka. Ten aspekt w całym systemie kształcenia w Polsce jest dopiero na początku wdrażania, wciąż pozostaje postulatem teoretycznym²⁰².

Kapitał intelektualny wymaga wysokiej jakości edukacji. Roman Dolata wymienia działania, które mogą poprawić jakości polskiej oświaty i zalicza do nich²⁰³:

- uczynienie szkoły skutecznym narzędziem podtrzymywania spójności społecznej, przeciwdziałania procesom marginalizacji i wykluczenia społecznego;
- pobudzanie procesu instytucjonalizacji szkoły i włączenia jej w struktury lokalnej wspólnoty;
- kontynuację procesu demokratyzacji życia szkolnego;
- modernizację programów nauczania;
- doskonalenie systemu egzaminów zewnętrznych i stworzenie systemu oceny jakości kształcenia;
- przebudowę systemu nadzoru pedagogicznego.

Trudno ocenić, jak tego typu wyzwania i postulaty zostaną zrealizowane w ramach postępującej reformy szkolnictwa. Pierwszy rok wdrażania reformy systemu edukacji to okres pewnej dezorientacji, co do przydatności (aktualności) zgromadzonych doświadczeń. Wejście na nową ścieżkę edukacji sprzyja konfliktom interesów grup. Biurokracja szkolna pochłania energię nauczycieli, którym dodatkowo ograniczono autonomię działania, poprzez bardzo sztywne zapisy minimum programowych. Uczniowie nie mają wpływu na to czego się uczą, a często uczą się tego czego nie chcą. Niezależnie od działań sformalizowanych na poziomie lokalnym jest możliwe podjęcie wielu rozwiązań umożliwiających spełnienie wymogów kształcenia na rzecz rozwoju kapitału intelektualnego, na przykład wsparcie merytoryczne procesu edukacji formalnej i pozaformalnej powinno zostać wpisane na stałe w plany rozwoju lokalnego. Stanowią one pierwszy krok procesu podnoszenia poziomu oraz jakości kształcenia dla wiedzy, umiejętności i działań. Mogą one w istotny sposób determinować postępowanie instytucji oświatowych, szczególnie dyrektorów szkół.

Kolejnym problemem współczesnej, polskiej edukacji jest brak współpracy międzysektorowej oraz niewystarczająca ilość środków finansowych, a według

²⁰² Z. Nęcki, *Komunikacja i negocjacje a współdziałanie interpersonalne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009, s. 65.

²⁰³ R. Dolata, *Najważniejsze wyzwania stojące przed polską oświatą*, Instytut Spraw Publicznych, „Analizy i Opinie” 2005, nr 45, s. 5-6.

W. Mendysa „finanse stanowią najbardziej wrażliwe miejsce systemu organizacyjnego szkolnictwa (...), gdyż to dzięki nim najłatwiej i najskuteczniej można sprawować kontrolę”²⁰⁴.

Edukacja powinna umożliwiać jednostce zrozumienie złożoności współczesnego świata, związków łączących człowieka ze środowiskiem, uczyć szacunku do innych ludzi. Pod tym względem system edukacji był często krytykowany. Przedmiotem krytyki był fakt, że system kształcenia formalnego nie nadążał za zmianami w rozwoju rynku, wiedzy i techniki. Szkoła nie była przygotowana do rozwiązywania współczesnych wyzwań cywilizacyjnych. W systemie edukacji – zdaniem znawców problemu – bardziej koncentrowano się na aspektach ważnych dla społeczeństw rolniczych i przemysłowych, niż na wiedzy i umiejętnościach przyszłych pracowników gospodarki opartej na wiedzy²⁰⁵. Nowym wymogom nie odpowiadają tradycyjne sposoby nauczania²⁰⁶. Kształcenie powinno przybierać nowe, bardziej elastyczne formy²⁰⁷. Ken Robinson zwrócił uwagę, że edukacja szkolna, prowadzona według ścisłych ram, pozbawia umiejętności krytycznego myślenia, motywacji, współpracy w grupie. Polskiej edukacji jeszcze daleko do nowego paradygmatu edukacji – uczenia *just-in-time*, w którym uczestnicy wyraźnie identyfikują, czego potrzebują się nauczyć i uzyskują dostęp do tej wiedzy od szerokiego grona różnych nauczycieli czy praktyków²⁰⁸.

Przywództwo edukacyjne w polskich szkołach to element, wciąż niedoceniany i nierozwiązany. W dalszym ciągu brakuje nowoczesnego systemu kształcenia dyrektorów placówek oświatowych, odpowiadającego koncepcji uczenia się przez całe życie. Dyrektorzy dotychczas podnoszą swoje kompetencje zazwyczaj wtedy, kiedy jest to konieczne, gdy pojawia się nagła potrzeba w postaci zmian formalnych.

Analizując rolę edukacji formalnej należy również odnieść się do uczelni wyższych²⁰⁹, wśród których mamy uczelnie akademickie (posiadające uprawnienia do nadawania stopnia doktora) oraz uczelnie zawodowe prowadzące studia pierwszego lub

²⁰⁴ W. Mendys, *Mienie i finanse szkół wyższych*, [w:] S. Waltoś, A. Rozmus (red.), *Szkolnictwo wyższe w Polsce. Ustrój – prawo – organizacja*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania, Rzeszów 2009, s. 150.

²⁰⁵ J. Fazlagić, *Edukacja na rzecz gospodarki opartej na wiedzy w Polsce – diagnoza i kierunki działań*, [w:] B. Poskrobko (red.), *Gospodarka oparta na wiedzy. Materiały do studiowania*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok 2011, s. 171-179.

²⁰⁶ T. Lewowicki, *Przemiany oświaty – szkice o ideach i praktyce edukacyjnej*, Wydawnictwo Żak, Warszawa 1994, s. 11.

²⁰⁷ U. Beck, *Spoleczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002, s. 225-231.

²⁰⁸ K. Piech, *Wiedza na czas*, „Computerworld Polska” 2001, nr 2, s. 44.

²⁰⁹ Ustawa z dnia 27 maja 2005 r.- Prawo o szkolnictwie wyższym, Dz. U. 2016, poz. 1842 z późn. zm.

drugiego stopnia, bądź jednolite studia magisterskie – niemające uprawnień do nadawania stopnia doktora. Większość uczelni akademickich proponuje trzy etapowe studia: pierwszy etap to licencjat lub tytuł inżyniera, drugi etap to studia uzupełniające, kończące się uzyskaniem stopnia naukowego magistra. Pięcio- lub sześciolate studia magisterskie prowadzone są tylko na niektórych kierunkach, takich jak medycyna, sztuki plastyczne, teologia, psychologia. Trzeci etap kształcenia to studia doktoranckie, przeznaczone dla osób zainteresowanych rozwojem naukowym. Wybitnie zdolni studenci mogą studiować zgodnie z indywidualnym planem i programem na międzywydziałowych studiach, a także studiować jednocześnie dwa kierunki. Mogą także otrzymać pozwolenie na indywidualny program studiów, jednakże zależy to od wewnętrznych przepisów uczelni. W procesie kształtowania kapitału intelektualnego uczelnie wyższe mają korzystniejsze warunki niż szkoły niższych szczebli edukacji.

Polska stała się krajem ludzi intensywnie kształcących się, a sektor edukacji był pierwszym, który doświadczył demograficznego wyżu. Od początku lat dziewięćdziesiątych, wskaźniki skolaryzacji wzrosły prawie czterokrotnie. Jak duża jest w naszym społeczeństwie wartość wykształcenia, widać po składzie społecznym studentów uczelni prywatnych – mimo wysokich opłat przeważa w nich młodzież z biedniejszych rodzin zamieszkujących prowincję²¹⁰.

Szkolnictwo wyższe stoi przed trudnym zadaniem, ponieważ oczekuje się od środowiska akademickiego absolwentów przygotowanych do pracy w gospodarce opartej na wiedzy, kreatywnych, przedsiębiorczych, asertywnych, pewnych siebie, zdolnych do tworzenia nowej wiedzy. Nie da się tego dokonać, jeżeli w systemie edukacji niższych szczebli aspekt przygotowania ucznia chociażby do pracy w zespole wciąż jest niedoceniany. Zdaniem autorki pracy należy zwrócić uwagę także na aspekt dotyczący kształcenia przyszłych nauczycieli, których miejscem pracy będzie szkoła podstawowa lub ponadpodstawowa. Standardy kształcenia dotyczące zawodu nauczyciela, wprowadzone zostały na szczeblu centralnym, zarządzeniem Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Na studiach potencjalny nauczyciel ma zdobyć wiedzę, kwalifikacje i umiejętności z zakresu nie tylko nauczanego przedmiotu, ale i z psychologii, pedagogiki, komunikacji, kultury języka, nowoczesnych technologii. Standardy ograniczają elastyczne kształcenie nauczyciela. Przyszły nauczyciel jest najczęściej biernym odbiorcą przekazywanych mu treści. W efekcie absolwent opuszczający mury uczelni jest słabo przygotowany do

²¹⁰E. Świerzbowska-Kowalik, *Wykształcenie środowisk rodzinnych i miejsce zamieszkania jako wyznaczniki szans na podjęcie studiów*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 2000, nr 2/16, s. 124.

pełnienia zawodu nauczyciela w warunkach rozwoju społeczeństwa i gospodarki opartej na wiedzy. Problematyka kształcenia przyszłych nauczycieli to niezwykle interesujący problem badawczy.

Edukacja pozaformalna w procesie kształtowania kapitału intelektualnego

W procesie kształtowania kapitału intelektualnego ważną rolę spełnia edukacja pozaformalna. Podziału na edukację formalną, nieformalną i incydentalną dokonał w 1973 roku Philip H. Coombs²¹¹. Do rozwoju koncepcji edukacji pozaformalnej przyczyniły się rozważania takich uczonych, jak Paulo Freire, Howard Gardner, David A. Kolb, Malcolm Knowles i Bernice McCarthy. W edukacji pozaformalnej wykorzystywane są aktywizujące metody pracy, a proces uczenia się bazuje między innymi na osobistych doświadczeniach uczestników w ramach zaplanowanych zajęć, niemających charakteru edukacyjnego. Edukacja incydentalna wynika z codziennych zajęć związanych z pracą zawodową, życiem rodzinnym lub rozrywką. Nie jest ona zorganizowana ani ustrukturyzowana pod względem wyznaczonych celów, przeznaczanego czasu lub wsparcia dydaktycznego. Nauka incydentalna w większości przypadków stanowi dla osoby uczącej się zajęcie niezamierzone²¹².

Edukację pozaformalną określa się mianem „nauki poprzez praktykę”²¹³. Wynika to z metodologii zajęć, która polega na interakcji pomiędzy uczniami i konkretnymi sytuacjami, których doświadczają. Uczący się i facylitatorzy (osoby prowadzące zajęcia edukacyjne) razem pracują nad wykorzystaniem i zdobywaniem wiedzy i umiejętności. Taka forma kształcenia, wykorzystująca pozaszkolne instytucje oświatowe przyczynia się do poznania różnych dziedzin życia, nauki, kultury²¹⁴. Edukator lub facylitator może być bardziej lub mniej aktywny w organizowaniu uczniowi doświadczeń edukacyjnych. Taka sytuacja ma miejsce podczas pracy z młodzieżą. Możliwa jest maksymalizacja korzyści płynących z edukacji pozaformalnej przez wykorzystanie metod, takich jak edukacja rówieśnicza, praca nad projektem, projekty mobilne, i inne. Uczący się znajdują się

²¹¹ M. Majewski, *Teoretyczne problemy edukacji dorosłych i polityki oświatowej*, „Edukacja Dorosłych” 1996, nr 2, s. 11.

²¹² *Terminology of European education and training policy*, CEDEFOP, Luksemburg 2014, s. 133.

²¹³ B. Chrostowska, *Edukacja nieformalna jako katalizator inkluzji społecznej*, [w:] K. Białobrzeska, S. Kawula (red.), *Wykluczenie i marginalizacja społeczna. Wokół problemów diagnostycznych i reintegracji psychospołecznej*, Wydawnictwo Edukacyjne AKAPIT, Toruń 2006, s. 234.

²¹⁴ R. Góralska, J. Puturzycki, (red.), *Edukacja ustawiczna w szkołach wyższych-od idei do praktyki*, Wydawnictwo ITE, Płock-Toruń 2004, s. 38.

w centrum własnego procesu edukacyjnego, a pracownicy młodzieżowi wspierają ich w tym procesie.

Kształcenie pozaformalne może odbywać się zarówno w obrębie instytucji edukacyjnych, jak i poza nimi. Mogą w nim uczestniczyć osoby ze wszystkich grup wiekowych. Kształcenie to, w zależności od kontekstu, może obejmować programy edukacyjne dorosłych, młodzieży lub dzieci, kształtując umiejętności życiowe, zawodowe i kultury ogólnej. Programy kształcenia pozaformalnego nie muszą tworzyć systemu drabinowego i mogą mieć różny czas trwania²¹⁵. Edukacja pozaformalna posiada następujące cechy:

- dobrowolność;
- dostępność dla wszystkich;
- zorganizowany proces zakładający konkretne cele edukacyjne;
- aktywne angażowanie i skoncentrowanie na określonych problemach;
- nauczanie umiejętności i zachowań społecznych;
- realizowanie zarówno indywidualizowanego jak i grupowego procesu uczenia się;
- podejście holistyczne i zorientowane na zdobywanie nowej wiedzy i umiejętności;
- skoncentrowanie się na doświadczeniach uczestników i ich działaniu²¹⁶.

Cel działania powinien być ukierunkowany na rozwiązanie konkretnego problemu, osiągnięcie zamierzonych celów w kształtowaniu kapitału intelektualnego.

Kształcenie pozaformalne, inaczej niż w przypadku edukacji formalnej, nie powoduje zmiany w poziomie wykształcenia. Zazwyczaj jest prowadzone w formie kursów, szkoleń, instruktaży (w miejscu pracy lub poza nim), seminariów, konferencji lub wykładów dla dobrowolnych uczestników. Zdaniem autorki kształcenie pozaformalne prowadzi do rozwoju, poszerzania i zdobywania umiejętności w różnych dziedzinach życia zawodowego, społecznego, kulturalnego w sposób swobodny i bezstresowy. Asertywna i przyjazna postawa osoby prowadzącej pomaga zdobyć potrzebne umiejętności i kwalifikacje zawodowe.

Formy edukacji pozaformalnej zależą od instytucji, które taką edukację prowadzą. Fundacje i stowarzyszenia oświatowe, placówki paraszkolne (na przykład uniwersytety ludowe) świetlice i kluby to główne organizacje zajmujące się edukacją pozaformalną.

²¹⁵ *Clasification of learning activities-Manual*, Eurostat, Luksemburg 2006, s. 13.

<http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/7659750/KS-GQ-15-011-EN-N.pdf/978de2eb-5fc9-4447-84d6-d0b5f7bee723> [dostęp 29.10.2016]

²¹⁶ P. Brander, R. Gomes, E. Ken, *Edukacja o prawach człowieka z młodzieżą*, Wydawnictwo CODN, Warszawa 2005, s. 22.

W procesie edukacji pozaformalnej wykorzystywane są metody aktywizujące takie jak analizowanie, obserwowanie, poszukiwanie wiadomości z wykorzystaniem urządzeń medialnych. Stosuje się następujące techniki nauczania:

- praca w grupach;
- gry symulacyjne i szkoleniowe;
- inscenizacje;
- dyskusja (punktowa, panelowa, okrągłego stołu, debata);
- burza mózgów;
- wywiady;
- warsztaty praktyczne
- kwestionariusze, quizy;
- analiza dokumentów źródłowych, w tym dokumentów prawnych;
- analiza przypadku;
- podejmowanie decyzji metodą *drzewa decyzyjnego*;
- analiza SWOT;
- nauka pisania petycji, skarg, wniosków;
- praca w terenie (wycieczki, wizyty w urzędach, zielone szkoły);
- portfolio i wystawy;
- metody audiowizualne;
- metoda projektów.

Zdaniem autorki przedstawione techniki umożliwiają zdobycie umiejętności i cech niezbędnych do tworzenia kapitału intelektualnego. Najważniejsze, które powinny być wykorzystywane w edukacji formalnej to praca w grupach, warsztaty praktyczne, gry i symulacje szkoleniowe, inscenizacja, burza mózgów, analiza SWOT, analiza przypadku, praca w terenie oraz metoda projektów.

Techniki edukacyjne wykorzystywane w edukacji pozaformalnej uczą poprzez praktykę zgodnie z zasadą „powiedz mi a zapomnę, pokaż a zapamiętam”. Kształtując kapitał intelektualny właśnie z takich metod przekazywania wiedzy należy korzystać. Ludzie zapamiętują 90% danej wiedzy wówczas, gdy czynnie uczestniczą w realizacji określonego zadania, jeżeli tylko słuchają w pamięci pozostaje 10%. Aktualizacja wiedzy i trening kompetencji z wykorzystaniem przedstawionych metod jest procesem efektywnym i trwałym, wzmacniającym aspekty poznawcze uczestników.

W Polsce, jak wynika z danych Eurostatu, w różnych formach edukacji pozaformalnej w 2015 roku uczestniczyło 21% obywateli w grupie wiekowej 25-65 lat,

podczas gdy w Danii wskaźnik ten kształtował się na poziomie 52,7%, Finlandii 51,3%, Szwecji 67%, Francji 49,1%, w Luksemburgu aż 68%²¹⁷. Uczestnictwo w edukacji pozaformalnej zależy od osiągniętego wykształcenia, statusu zatrudnienia, wieku i umiejętności. Osoby najmniej wykwalifikowane nie są aktywne na rynku edukacyjnym, są mniej skłonne do podnoszenia kwalifikacji przez udział w szkoleniach. Oznacza to wyzwanie dla systemu kształcenia i szkoleń. Dorośli, którzy potrzebują edukacji w stopniu największym mają utrudniony do niej dostęp. W dobie gospodarki opartej na wiedzy udział w zajęciach kształtujących umiejętności miękkie jest konieczny. Z treningu kompetencji i umiejętności osób w wieku 25-64 lata w Polsce korzysta niewiele osób, w roku 2013 wskaźnik ukształtował się na poziomie 4,3%, a średnia krajów Unii Europejskiej wynosiła 10,5%. Najwyższe wskaźniki odnotowano w Danii- 31,4%, Szwecji – 28,1%, Finlandii – 24,9%, Francji -17,7%²¹⁸.

Edukacja pozaformalna jest niedocenionym źródłem kształtowania kapitału intelektualnego, podnoszenia kompetencji i rozwijania umiejętności.

Rola kształcenia ustawicznego

W procesie kształtowania kapitału intelektualnego coraz większą rolę spełnia kształcenie ustawiczne. Kształcenie ustawiczne w rozumieniu Komisji Europejskiej odnosi się w dużej mierze do koncepcji nauki przez całe życie: „to wszelkie formy nauki podejmowane przez całe życie, mające na celu doskonalenie, pogłębianie wiedzy, umiejętności i kompetencji z perspektywy osobistej (indywidualnej), obywatelskiej, społecznej i/lub zawodowej”²¹⁹. Zdaniem Daniela Korzana to „potrzeba i cecha charakteryzująca współczesnego człowieka, warunkująca rozwój jego zdolności i osobowości w ciągu całego życia. Edukacja oznacza kształcenie, którego celem jest podtrzymanie lub ciągłe rozwijanie wiedzy i umiejętności zawodowych”²²⁰.

Z pojęciem kształcenia ustawicznego ściśle wiąże się pojęcie edukacji permanentnej (*education permanente*), które dotyczy odświeżania i aktualizacji wiedzy. Proces ten jest niezbędny przy realizacji przedsięwzięć dotyczących rozwoju osobistego,

²¹⁷ Ibidem

²¹⁸ www.eacea.ce.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/179EN.pdf [dostęp: 08.06.2017].

²¹⁹ *Making a European Area of lifelong learning reality, Communication from the Commission*, European Commission, 2001; <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2001:0678:FIN:EN:PDF>; [dostęp: 26.11.2016].

²²⁰ D. Korzan, *W poszukiwaniu istoty edukacji permanentnej*, „E-mentor” 2005, nr 2, s. 83.

nadążaniu za nowościami, zmianami w otoczeniu społeczno-gospodarczym²²¹. Definicja edukacji permanentnej, bardzo często używanej zamiennie z pojęciem kształcenia ustawicznego, brzmi następująco: „system elastycznych form uczenia się; kształcenie ogólne, zawodowe, kulturalne, socjalne i obywatelskie; stałe edukacyjne poradnictwo; wspieranie rozwoju krytycznych i twórczych zdolności; samokształcenie przy zastosowaniu nowoczesnych technik komunikacyjnych”²²². Edukacja permanentna dotyczy kształcenia osób w każdym wieku. Zmieniające się otoczenie cywilizacyjne, społeczne, gospodarcze i kulturowe wymusza ciągłe odświeżanie wiedzy, podnoszenie kwalifikacji i rozwijanie umiejętności.

W dokumencie pod nazwą *Biała Księga* Komisja Europejska przedstawiła kierunki działań edukacyjnych w realizacji kształcenia ustawicznego nowoczesnego społeczeństwa. Nacisk położono na realizację takich działań, jak:

- zachęcanie ludzi do poszerzania i zdobywania nowej wiedzy;
- stwarzanie warunków do oceny i weryfikacji własnych kwalifikacji;
- możliwości przenikania z jednego poziomu kształcenia na drugi;
- wprowadzenie multimedialnych programów komputerowych;
- walka z marginalizacją form i placówek edukacji dorosłych;
- współpraca sektora przedsiębiorstw z placówkami edukacyjnymi poprzez organizację praktyk i staży;
- traktowanie nakładów na kształcenie na takim samym poziomie jak w innych sektorach gospodarki;
- rozwijanie funduszy kształceniowych;
- zachęcanie do nauki języków obcych²²³.

Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 sierpnia 2017r. w sprawie kształcenia ustawicznego w formach pozaszkolnych wyróżnia się następujące formy kształcenia:

- kwalifikacyjny kurs zawodowy;
- kurs umiejętności zawodowych;
- kurs kompetencji ogólnych;

²²¹ A. C. Tuijnman, *Intrnational Encyklopedia of Adult Education and Training*, London, New York, Tokyo 1996, s. 28.

²²² Ibidem, s. 28.

²²³ Z. Frączak, *Oświata polska wobec perspektyw globalizacji oświatowej*, [w:] A. Śniegulska (red.), *Reforma oświatowa wobec wiedzy pedagogicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2004, s. 42-43.

- turnus dokształcania teoretycznego młodocianych pracowników;
- kurs umożliwiający uzyskanie i uzupełnienie wiedzy, umiejętności i kwalifikacji zawodowych²²⁴.

Kursy umiejętności zawodowych, kwalifikacyjne kursy zawodowe oraz zajęcia z zakresu doskonalenia kompetencji ogólnych prowadzą publiczne i niepubliczne instytucje kształcenia ustawicznego, na przykład, ośrodki dokształcania i doskonalenia zawodowego. W celu uaktualnienia wiedzy dostępne są szkolenia, kursy i warsztaty praktyczne. Ogłoszenia o nowych możliwościach edukacyjnych oferują również urzędy pracy.

Kształcenie ustawiczne w Polsce musi być zgodne z potrzebami nowoczesnego społeczeństwa, uwzględniać przemiany czasu, wartości rynku oraz rytm indywidualnej egzystencji. W literaturze znajdują się raporty z badań, w których stwierdza się, że edukacja ustawiczna już nie jest traktowana jako odległa idea, ale stała się systematycznie realizowaną rzeczywistością oświatową. Służą jej i jednocześnie ją ukierunkowują, takie zjawiska, jak rozwój nauki i technologii, konieczność doskonalenia zawodowego, dostosowanie do zmian ekonomicznych, wymagania rynku pracy wobec siły roboczej oraz rozpowszechnienie kształcenia know how. Kształcenie ustawiczne w Polsce nie jest niestety tak popularne jak w pozostałych krajach Unii Europejskiej. Osoby dorosłe niechętnie podnoszą swoje kwalifikacje. Starzejące się społeczeństwo, zwłaszcza w sytuacji pogłębiającego się niżu demograficznego, gdzie nie ma perspektyw na jego wzrost, potrzebuje uzupełnienia wykształcenia i ciągłego podnoszenia kwalifikacji.

Rekomendacje ekspertów OECD dla Polski w dziedzinie kształcenia ustawicznego to:

- zwiększenie udziału w kształceniu ustawicznym osób starszych;
- zwiększenie zwrotów z inwestycji w kształcenie ustawiczne;
- nadanie większej wagi kształceniu dorosłych w polityce państwa i polityce zatrudnienia;
- położenie większego nacisku na ewaluację zastosowanych rozwiązań w stosunku do opracowywania nowych dokumentów strategicznych²²⁵.

Paul Lengrand proponuje koncepcję kształcenia ustawicznego, uwzględniającą dążenie do stworzenia nowego systemu edukacyjnego, który potrafiłby zaszczerpić

²²⁴ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 sierpnia 2017 r. w sprawie kształcenia ustawicznego w formach pozaszkolnych, Dz. U. 2017, poz. 1632.

²²⁵ www.oecd.org/publications/education-policy-outlook-2015 [dostęp: 10.06.2017].

umiejętności uczenia się przez całe życie, rozwijania zainteresowań z wykorzystaniem pozaszkolnego systemu nauczania.

W Polsce 62% uczniów deklaruje, że nigdy lub prawie nigdy nie robi w trakcie lekcji doświadczeń w laboratorium (we Francji odsetek ten wynosi 27%, średnia w krajach OECD – 32%). 52% polskich uczniów deklaruje, że nigdy lub prawie nigdy nie wymaga się od nich, by zaplanowali, w jaki sposób dane zagadnienie można zbadać w laboratorium (we Francji - 36 %, średnia w krajach OECD - 37%)²²⁶. Współpraca instytucji edukacji formalnej i pozaformalnej może przyczynić się do znacznej poprawy jakości wiedzy, umiejętności i kwalifikacji społeczeństwa lokalnego.

Edukacja formalna i pozaformalna potrzebują działań komplementarnych, które podniosą jakość oferowanych usług edukacyjnych. Instytucje edukacji formalnej wymagają modernizacji pod względem merytorycznym, w którym uczniowie nie będą musieli powielać sposobu myślenia nauczycieli, a twórcze pomysły nie będą krytykowane. Konsekwencje uczenia „do testów” to ograniczenie samodzielnego myślenia i kreatywności. Wraz z latami spędzonymi w szkole aktywność uczniów maleje. Począwszy od klasy pierwszej, w której dzieci wrywają się do odpowiedzi, w klasach starszych zazwyczaj takie sytuacje nie występują.

Problemem polskiej formalnej edukacji jest przypisywanie i dzielenie uczniów na posiadających i nieposiadających określone zdolności. Jest to wielce krzywdzące i może zostać w pamięci osoby do końca życia. Co więcej, stałe poczucie strachu przed popełnieniem błędów tłumi chęć do eksperymentowania i podejmowania działań kreatywnych. Edukacja pozaformalna pozwala na dopasowanie działań edukacyjnych do ucznia, rynku pracy, potrzeb społeczności lokalnych. W sposób bezstresowy zachęca uczestników do aktywnego działania i pogłębiania zainteresowań.

Bieżący dostęp do informacji, nowe techniki umożliwiają stworzenie ciekawych scenariuszy zajęć, zachęcających do poznawania określonego zjawiska. Instytucje edukacji pozaformalnej oferują formy edukacji w postaci warsztatów, gier edukacyjnych, prac zespołowych, zielonych szkół. Dzięki połączeniu obydwu form osiągnięcie celu, jakim jest przygotowanie ucznia do uczenia się przez całe życie jest możliwe. Współdziałanie instytucji oświatowych różnych szczebli formalnych i pozaformalnych oraz instytucji władzy ustawodawczej przyczynia się do efektywnej pracy na rzecz tworzenia kapitału

²²⁶R. Tarka, Z. Tarka, *Rola edukacji formalnej i nieformalnej w nauczaniu przedmiotów matematyczno-przyrodniczych na przykładzie współpracy Uniwersytetu Wrocławskiego ze szkołami*, prezentacja konferencyjna, Kraków 2011.

intelektualnego. Nawiązywanie pozytywnych relacji może zaowocować wzrostem zaufania, wiarygodności i poczucia realizacji celów wyższych, służących dobru społecznemu.

Potrzeba komplementarności działań dotyczy nie tylko samych instytucji świadczących usługi edukacyjne. Zmiany muszą zaistnieć w szkole. Konieczne jest ciągle modyfikowanie celów, programów, podnoszenia kwalifikacji osób nauczających i przede wszystkim dostrzeganie potrzeb uczniów. Szkoła ma dostarczać wiedzę, ułatwiającą młodym ludziom funkcjonowanie w społeczeństwie na każdym etapie rozwoju²²⁷. Zdaniem autorki zachowanie ciągłości procesu uczenia się to główny cel współczesnych systemów edukacyjnych krajów Europy, natomiast edukacja pozaformalna pomoże ten cel osiągnąć.

W świetle rozważań zawartych w rozdziale drugim zweryfikowano hipotezę, iż edukacja i wiedza stanowią kluczowe elementy tworzące kapitał intelektualny.

²²⁷I. Majewska-Opiełka, *Lepsza edukacja to sprawa naszego pokolenia*, [w:] J. Szomburg (red.), *Priorytety edukacji Polaków w XXI wieku*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2009, s. 6.

Rozdział 3. Kapitał intelektualny a rozwój lokalny

3.1. Kapitał intelektualny w teoriach rozwoju lokalnego

Kapitał intelektualny i jego komponenty warunkują rozwój społeczno-gospodarczy regionu. To proces zachodzący wewnątrz i przy udziale lokalnej społeczności, w obrębie której dochodzi do określonych interakcji. Zależy on od aktywności tych społeczności, ich postaw prorozwojowych, obecności instytucji społecznych, kwalifikacji i kompetencji obywateli. Zbyszko Chojnicki i Teresa Czyż zwracają uwagę, iż zmiany zachodzące w otoczeniu społeczno-gospodarczym zmniejszają wagę teorii i badań ogólnoeconomicznych na rzecz badań regionalnych. Utrwała się przekonanie, że koncepcje i badania regionalne stają się kluczem do poznania charakteru i rozwoju społeczno-gospodarczego²²⁸. Spójny sposób wyjaśniania mechanizmu rozwoju został zamknięty w ramy teoretyczne, których treści ewoluowały z upływem czasu i zmieniających się warunków otoczenia. Regionalny charakter rozwoju wynika z terytorialnego umiejscowienia przemian przy wykorzystaniu potencjału gospodarczego, kapitału naturalnego i ludzkiego oraz czynników egzogenicznych, których oddziaływanie jest nieuniknione. Systematyka podstawowych teorii i koncepcji rozwoju w sposób przekrojowy została opracowana przez Magdalenę Kogut-Jaworską, która teorie rozwoju regionalnego przedstawiła w sposób następujący:

A. Teorie lokalizacji:

- a) teoria wyborów lokalizacyjnych Alfreda Webera;
- b) teorie lokalizacji struktur (produkcyjności państwa Johanna H. von Thunena, ośrodków centralnych Waltera Christallera, sieci rynkowej Augusta Loscha);
- c) koncepcja układu terytorialnego działalności gospodarczej konkurujących podmiotów (Walter Isard, Lousi Lefeber, Edvin von Boventner).

B. Teorie rozwoju „od góry”:

- a) teorie neoklasyczne (neoklasyczny model podstawowy Smitha, teoria korzyści komparatywnych Ricarda, teoria proporcjonalnych czynników produkcji Heckschera i Ohlina);
- b) teorie keynesowskie (model podstawowy, teoria bazy ekonomicznej);
- c) teorie zrównoważonego i niezrównoważonego rozwoju;
- d) teoria biegunów wzrostu (polaryzacji sektorowej, regionalnej);

²²⁸ Z. Chojnicki, T. Czyż, *Aspekty regionalne gospodarki opartej na wiedzy w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe Bogucki, Poznań 2006, s. 26.

- e) teoria dyfuzji hierarchicznej (teoria Jose R. Lasuena);
- f) teoria centrum i peryferii (teoria Milтона Friedmana, Raula Prebisch).

C. Teorie rozwoju „od dołu”:

- a) koncepcja potrzeb podstawowych (teoria redystrybucji ze wzrostem, koncepcja modernizacji);
- b) koncepcja rozwoju autocentrycznego i selektywnej separacji;
- c) koncepcja niezależnego rozwoju regionalnego;
- d) koncepcja wykorzystania potencjału endogenicznego²²⁹.

W teoriach neoklasycznych rozwój rozpatrywany jest przez pryzmat klasycznych czynników produkcji - pracy, ziemi i kapitału. Cena danego czynnika zależy od sytuacji rynkowej. Założenia koncepcji neoklasycznej odnoszą się do wyrównywania szans rozwojowych w skali regionalnej. Teoria korzyści komparatywnych Davida Ricardo dotyczy różnic efektywności produkcyjnej poszczególnych regionów. Specjalizacja produkcji umożliwia optymalizację procesów wytwórczych oraz handel międzyregionalny²³⁰, co w konsekwencji przynosi korzyści w ogólnej skali kraju. Koncepcja proporcjonalności czynników produkcji, której autorami są Eli Heckscher i Bertil Ohlin, koncentruje się na regionalnym poziomie zasobów pracy i kapitału. W teorii bazy ekonomicznej, którą stworzyli postkeynesiści, zasadniczym czynnikiem rozwoju jest eksport dóbr i usług produkowanych przez dany region. Istnienie firm eksportowych tworzy bazę ekonomiczną regionu.

Teorie biegunów wzrostu to grupa teorii ekonomicznych odnoszących się do dominujących na rynku podmiotów gospodarczych. Zakłada się w nich, że rozwój gospodarczy skoncentrowany jest w najsilniej rozwiniętych gałęziach przemysłu, czyli sektorach stanowiących bieguny wzrostu gospodarczego. Teorie te odnoszą się również do regionów, te najbardziej rozwinięte uzależniają od siebie regiony peryferyjne. Obszary metropolitalne dominują nad mniejszymi miastami.

Teoria rdzenia i peryferii opiera się na działalności wytwórczej i usługowej najbardziej konkurencyjnych przedsiębiorstw i ich usytuowaniu. Koncentracja sił wytwórczych występuje w regionach najbardziej rozwiniętych i dużych ośrodkach

²²⁹ M. Kogut-Jaworowska, *Instrumenty interwencjonizmu lokalnego w stymulowaniu rozwoju gospodarczego*, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa 2008, s. 20-21.

²³⁰ Z. Strzelecki (red.), *Gospodarka regionalna i lokalna*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2008, s. 85-86.

metropolitalnych. Centra wzrostu gospodarczego dążą do dominacji w obszarze ekonomicznym, politycznym i kulturowym²³¹.

Przedstawiciele teorii rozwoju „od dołu” koncentrują się na specyfice regionu oraz jakości cech generujących potencjał zewnętrzny regionu. Rozwój zależy od właściwie dobranych i wykorzystanych cech i zasobów regionu. Nie bez znaczenia pozostaje wsparcie ośrodków silniejszych gospodarczo. Koncepcje te podkreślają znaczenie inicjatyw społeczności lokalnych.

Teoria potrzeb podstawowych neguje klasyczną teorię dyfuzji rozwoju z centrum na peryferia. Rozwój społeczno-gospodarczy dostosowany jest do warunków i możliwości panujących w danym regionie angażujący regionalne zasoby i wewnętrzny rynek. Powiązania zewnętrzne, zwłaszcza te odgórnie narzucane nie są konieczne.

W teorii rozwoju autocentrycznego i selektywnej separacji rozwój regionów peryferyjnych zależy od wewnętrznego wykorzystania zasobów i umocnienia wewnętrznych rynków. Współpraca międzyregionalna powinna odbyć się dopiero po umocnieniu wewnętrznej, lokalnej gospodarki.

W teorii niezależnego rozwoju regionalnego rozwój opiera się na wewnątrzregionalnych powiązaniach politycznych, ekonomicznych, wewnętrznych aspektach środowiskowych i kulturowych²³². Wykorzystanie potencjału endogenicznego to uruchomienie dodatkowych możliwości regionu, które tkwią w czynnikach produkcji, potencjale inwestycyjnym, wykorzystaniu wiedzy, innowacyjności środowiska lokalnego, elastyczności produkcji oraz specjalizacji.

Wizję znaczenia wiedzy i kapitału intelektualnego w rozwoju regionalnym, prezentują teorie wzrostu endogenicznego. Teorie klasyczne pomijały wpływ postępu technologicznego i kapitału ludzkiego. Dopiero nowa teoria wzrostu ilustruje rozwój jednostki terytorialnej, jako proces wewnętrzny, gdzie postęp techniczny bazuje na umiejętnościach i wiedzy społeczności zamieszkującej dany region. W paradygmacie rozwoju endogenicznego mieszczą się koncepcje rozwoju lokalnego (*community development*), rozwoju oddolnego (*development from below*), liczenia na własne siły (*self-reliance*), rozwoju opartego na zasadzie zmiany immanentnej. Studia regionalne i lokalne podkreślają jak ważne jest endogeniczne gospodarowanie i kreowanie nowych wartości materialnych i niematerialnych, którymi są: nowe rodzaje działalności, atrakcyjne

²³¹ E. Malizia, E. Feser, *Understanding Local Economic Development*, New York Center for Urban Policy Research, Rutgers, 1999, s.109-117.

²³² Z. Strzelecki (red.), *Gospodarka regionalna i lokalna w Polsce, Czynniki i bariery rozwojowe*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2011, s. 36-42.

lokalizacje, nowoczesna infrastruktura, nowa wiedza, informacje, idee, koncepcje i technologie, innowacje, kwalifikacje i umiejętności, przedsiębiorczość i inicjatywy lokalne, nowe wzorce zachowań, nowe sposoby komunikacji²³³. Rola wiedzy i postępu technicznego jako czynników wzrostu gospodarek wpisane zostały na stałe do nowej teorii wzrostu. Kapitał intelektualny uważany jest za ważny, samodzielny czynnik produkcji. Dlatego też, jak zauważył Bengt-Ake Lundvall, „najważniejszym zasobem współczesnej gospodarki jest wiedza i (...) najważniejszym procesem jest uczenie się”²³⁴.

Nowe podejście w regionalistyce oraz jej najnowsze ustalenia wynikają pośrednio z ogólnych zmian zachodzących we współczesnych społeczeństwach, do których przede wszystkim zaliczyć należy: globalizację, upadek „fordowskiego” sposobu produkcji i akumulacji, powodujący intensyfikację restrukturyzacji gospodarczej, rozwój form nowej gospodarki opartej na wykorzystywaniu wiedzy i informacji, silne zmiany demograficzne i społeczne, takie jak: starzenie się społeczeństw, nasilanie się migracji międzykulturowej, przeobrażenie modelu rodziny, przekształcanie państwa opiekuńczego i form zabezpieczenia społecznego, zmiany form politycznej reprezentacji, w tym w szczególności związanych z państwem narodowym²³⁵. Współczesne teorie rozwoju regionalnego uwzględniają obszar jako miejsce specjalizacji eksportowej, rosnących przychodów oraz centrum kreowania wiedzy.

Region w dobie gospodarki opartej na wiedzy ma stanowić centrum kreowania, przepływu i wykorzystania wiedzy. Przez kreowanie nowych pomysłów i wiedzy dochodzi do wzrostu endogenicznego, pobudzanego wewnątrz systemu gospodarczego regionu. Istotną rolę odgrywa *learning by doing* oraz *knowledge spillover*, uczenie się przez pracę i transfer wiedzy tworzy kapitał intelektualny i skłania ku koncepcji regionu uczącego się, która została opracowana przez Richarda Floridę. Koncepcja ta opiera się na przekonaniu, że dla konkurencyjności regionalnej kluczowe znaczenie ma sprawność tworzenia specyficznych i strategicznych zasobów²³⁶, czyli umiejętności i wiedzy. Samo tworzenie tych zasobów jest długotrwałym procesem i tylko regiony szybko przyswajające wiedzę

²³³ A. Klasik, F. Kuźnik, *Planowanie strategiczne rozwoju lokalnego i regionalnego*, [w:], S. Dolata (red.), *Funkcjonowanie samorządu terytorialnego. Doświadczenia i perspektywy*. t. 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1998, s. 397.

²³⁴ B. Lundvall (red.), *National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*, London 1992, [za:] M. Markowska, *Zróźnicowanie europejskiej przestrzeni regionalnej w świetle koncepcji gospodarki opartej na wiedzy* [w:] D. Strahl (red.), *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej, Wrocław 2007, nr 1161, s. 36.

²³⁵ J. Brdulak, *Problemy rozwoju regionalnego*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2001, s. 11.

²³⁶ A. Jewtuchowicz, *Terytorium i współczesne dylematy jego rozwoju*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2005, s. 132.

mają szansę na wyższą pozycję konkurencyjną. Wiedza jest zasobem niewyczerpywalnym i należy ją stale uaktualniać. Regiony, przyjmując zasady tworzenia wiedzy i ciągłego jej pogłębiania stają się „regionami uczącymi się”. Przez środowisko instytucjonalne, infrastrukturę techniczną i społeczną wspierają przepływ pomysłów i wiedzy tworząc kapitał intelektualny²³⁷ i otoczenie innowacyjne (*innovative milieux*). Rozwój regionalnych sieci wiedzy, instytucji, zasoby naukowo-badawcze regionu, wykwalifikowani pracownicy, instytucje otoczenia biznesu to podstawy do osiągnięcia trwałego rozwoju gospodarczego bazującego na innowacjach²³⁸. Osiągnięcie takiego stanu wymaga współpracy pomiędzy władzami regionu, przedsiębiorcami, uczelniami i szkołami. Niezbędne są takie elementy, jak zaufanie, przedsiębiorczość, przeświadczenie o wspólnych celach i wspólnych korzyściach.

Rozwój regionalny i lokalny jest długotrwałym procesem angażującym zasoby, jak i ludzi. Jest to wreszcie proces pracochłonny i nowatorski, niekiedy wręcz innowacyjny²³⁹ stanowiący próbę poprawy dostępności dochodu, możliwości zatrudnienia i jakości życia mieszkańców²⁴⁰. W literaturze przyjęto, że rozwój regionalny odnosi się do województw, natomiast gminy i powiaty stanowią jednostki lokalne²⁴¹. Wanda Gaczek twierdzi, iż jest to ewolucja jednostki terytorialnej ponieważ „przechodzi od form i stanów prostszych, mniej doskonałych do form lub stanów bardziej złożonych, doskonalszych pod określonym względem”²⁴², jednakże różnice w możliwościach stymulowania rozwoju na poziomie regionalnym i lokalnym wynikają z kompetencji władz samorządowych. Tworzenie warunków sprzyjających rozwojowi danej jednostki terytorialnej musi być zgodne z zakresem wykonywanych przez nich zadań oraz w ramach kompetencji określonych w obowiązującym prawie. Ustawodawca sprecyzował zadania i kompetencje organów samorządowych, jednakże rola samorządów gmin staje się niezwykle istotna, ponieważ w najwyższym stopniu odnosi się bezpośrednio do codziennych spraw mieszkańców. Należy pamiętać, że czynniki warunkujące rozwój gmin zależą od wpływów otoczenia zewnętrznego, chociażby od polityki prowadzonej przez władze wyższego szczebla oraz

²³⁷ E. Łażniewska, D. Czyżewska, *Wybrane czynniki określające konkurencyjność regionów uczących się we Francji*, „Samorząd Terytorialny” 2011, nr 3, s. 28–42.

²³⁸ D. Maillat, *Globalizacja, terytorialne systemy produkcyjne i środowiska innowacyjne*, „Wywiady Rektorskie” 2002, nr 52, s. 7-17.

²³⁹ J. Parysek, *Podstawy gospodarki lokalnej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 2001, s. 49.

²⁴⁰ *Best Practices in Local Development*, OECD, Paris 2001, s. 22.

²⁴¹ A. Szewczuk, M. Kogut-Jaworska, M. Ziolo, *Rozwój lokalny i regionalny. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo C. H Beck, Warszawa 2011, s. 19.

²⁴² W.M. Gaczek, *Potencjał naukowo-badawczy regionów a ich innowacyjność w aspekcie realizowania celów Strategii Lizbońskiej*, Ekspertyza MGPIPS, Poznań 2004, s. 85.

czynników wewnętrznych takich jak zasoby materialne i infrastruktura, stan środowiska przyrodniczego, aktualny poziom rozwoju społeczno-gospodarczego. W literaturze przedmiotu rozwój lokalny zależy od:

- czynników ekonomicznych - funkcjonowanie regionalnego rynku dóbr i usług, tendencje zmian na lokalnym rynku pracy, zmiany dochodów ludności, przedsiębiorstw i samorządu terytorialnego, napływy inwestycji krajowych i zagranicznych, możliwości wsparcia zewnętrznego, sytuacja makroekonomiczna kraju;
- czynników społecznych – zmiany demograficzne społeczności, zmiany w satysfakcji społecznej, poziomie wykształcenia, życia, postęp kulturalny, innowacyjność i przedsiębiorczość władz i społeczeństwa, sprawność funkcjonowania samorządów, udział społeczności w podejmowaniu decyzji lokalnych;
- czynników technicznych i technologicznych – wzrost kapitału trwałego i zmiany w jego strukturze, rozwój zaplecza techniczno-badawczego, poprawa jakości produkcji, rozwój przemysłów wysokiej technologii, innowacyjność techniczna i innowacje produktowe;
- czynników ekologicznych – postęp w zakresie ochrony środowiska, świadomość i kultura ekologiczna społeczeństwa, postęp w edukacji ekologicznej²⁴³.

Jerzy J. Parysek jako czynniki rozwoju lokalnego podaje między innymi:

- potrzeby społeczności lokalnej;
- dostępne zasoby i walory środowiska przyrodniczego;
- szkolnictwo i kulturę mieszkańców;
- inwestycje infrastrukturalne;
- potencjał naukowy, techniczny i ekonomiczny;
- aktywność i przedsiębiorczość mieszkańców;
- pozytywne nastawienie władz do podejmowanych projektów²⁴⁴.

Samorząd terytorialny na szczeblu gminy i powiatu odpowiada za rozwój jednostki terytorialnej, którą zarządza. Tworzenie dokumentów planistycznych i strategii działania umożliwia szczegółowe planowanie służące stymulowaniu rozwoju lokalnego. Samorząd,

²⁴³ W. Kosiedowski, *Teoretyczne problemy rozwoju regionalnego*, [w:] *Zarządzanie rozwojem regionalnym i lokalnym, Problemy teorii i praktyki*, (red.) W. Kosiedowski, Wydawnictwo Towarzystwa Nauk Organizacji i Kierownictwa, Dom Organizatora, Toruń 2001, s. 30-32.

²⁴⁴ J.J. Parysek, *Podstawy gospodarki lokalnej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu w Poznaniu, Poznań 2001, s.19.

wypełniając zadania z obszaru administracji wykorzystuje środki finansowe oraz ma zdolność organizacyjną do podejmowania inicjatyw służących integracji mieszkańców wokół wartości istotnych dla tworzenia społeczeństwa obywatelskiego. Zadaniem samorządu jest również promocja uwzględniająca prowadzenie marketingu terytorialnego, którego celem jest pozyskiwanie inwestorów, turystów, naukowców, konsumentów produktów kulturalnych, turystycznych czy też naukowych gminy i powiatu. W ten sposób popularność działań występujących w danej jednostce terytorialnej, zwłaszcza tych służących kształtowaniu kapitału intelektualnego, rozprzestrzenia się na skalę całego województwa a nawet kraju. Jednostki samorządu terytorialnego mogą przyczynić się także do wzrostu potencjału regionalnego dzięki bezpośredniej oraz sformalizowanej współpracy samorządów (na zasadzie porozumień i związków międzygminnych), a także współdziałaniu z gminami oraz innymi podmiotami na zasadzie dążenia do osiągnięcia celów ważnych dla mieszkańców danego obszaru.

3.2. Współczesne trendy rozwoju społeczności lokalnej

Rozwój krajowy i międzynarodowy zależy od kondycji i sytuacji lokalnej. Zaplanowany i zorganizowany proces działań społeczności lokalnych jest wyznaczany przez współczesne trendy rozwojowe, bazuje na elementarnych aktywach, związanych pośrednio i bezpośrednio z dobrobytem społeczności lokalnej oraz z rozwojem regionalnej gospodarki. W dobie globalizacji rośnie znaczenie wspólnot lokalnych, jako czynnika integrującego mieszkańców, rozwiązujących problemy społeczne. „Region staje się fundamentalną płaszczyzną organizacji gospodarki, miejscem tworzenia wiedzy i innowacji oraz zdolności technologicznych podmiotów”²⁴⁵. Kreacja endogennych czynników rozwoju we współczesnej gospodarce zależy od sieciowo zorganizowanego systemu regionalnego, wyposażonego w odpowiednie zasoby, w tym społeczność lokalną. W strukturze każdego zasobu, wyodrębnia się określone podzasoby o stałej charakterystyce oraz ich fluktuacje. Jak podaje Jules Pretty, aktywami są²⁴⁶:

- zasoby i bogactwa naturalne oraz usługi;
- kapitał społeczny - spójna społeczność, więzi międzyludzkie;
- kapitał ludzki - sytuacja i status indywidualnych członków społeczności;
- kapitał fizyczny - infrastruktura lokalna;
- zasoby finansowe.

²⁴⁵ A. Nowakowska, *Regionalne strategie innowacji w Polsce – pierwsze doświadczenia i oceny*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego”, Szczecin 2007, nr 453, s. 203.

²⁴⁶ J. Pretty, *O zrównoważonym rozwoju gospodarki lokalnej*, Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa 1999, s. 11-12.

Odpowiednia struktura procesu zarządzania oraz właściwie dobrane narzędzia polityczne zapewniają wysoką skuteczność i wydajność eksploatacyjną tych zasobów. Wiąże się to z różnorodnymi wymiernymi korzyściami (jak na przykład generowaniem nowych miejsc zatrudnienia, zwiększeniem dobrobytu, pobudzeniem rozwoju). Celem polityki rozwoju regionalnego i lokalnego powinno być jak najlepsze wykorzystanie wymienionych zasobów w celu zaspokojenia potrzeb społeczności oraz poprawie jakości ich życia. W naszych warunkach jest to między innymi poprawa stanu zatrudnienia i zapewnienie możliwie najwyższej produktywności pozostałych czynników wytwórczych²⁴⁷. Za rozwój społeczności lokalnej odpowiada szereg uwarunkowań, które podzielono na „twarde i miękkie”. Twarde czynniki rozwoju obejmują:

- „położenie geograficzne regionu i jego cechy topograficzne;
- dostęp do infrastruktury, informacyjnej, edukacyjnej z dziedziny badań naukowych, kultury, ochrony zdrowia, prawnej, administracyjnej oraz wydajność i jakość funkcjonowania tej infrastruktury;
- usytuowanie regionu w krajowej i międzynarodowej sieci transportowej, a także sieci nowoczesnej łączności;
- umiejscowienie i powiązanie z zewnętrznymi sieciami usług infrastruktury energetycznej i ciepłowniczej (energetyka, gazownictwo, ciepłownictwo, energetyka odnawialna);
- wielkość, jakość i różnorodność kapitału ludzkiego w kontekście struktury i potrzeb rynku pracy, struktura branżowa, wielkość i typ własności istniejących podmiotów gospodarczych.

Natomiast do miękkich, trudno mierzalnych czynników rozwojowych zalicza się:

- kreatywność i innowacyjność społeczności lokalnej;
- intensywność, różnorodność i jakość działań w dziedzinie kultury;
- ofertę usług rekreacyjno-wypoczynkowych;
- jakość środowiska stworzonego przez człowieka i środowiska naturalnego;
- klimat przedsiębiorczy i twórczy połączone z angażowaniem się obywateli w działalność publiczną;
- poczucie identyfikacji społeczności lokalnych z miastem lub regionem, w którym mieszkają”²⁴⁸.

²⁴⁷ J. Chmiel, *Małe i średnie przedsiębiorstwa a rozwój regionów*, GUS, Warszawa 1997, s. 80.

²⁴⁸ J. Brdulak, *Cechy rozwoju lokalnego*, „Kwartalnik Celny” 2011, nr 1 (12), s. 4.

Siłą napędową endogenicznego rozwoju stanowi potencjał leżący wewnątrz grupy lub przez nią wygenerowany²⁴⁹. Lokalny kapitał intelektualny z jednej strony jest filarem rozwoju, z drugiej zaś rozwój lokalny sprzyja kształtowaniu się tego kapitału. W efekcie powstają warunki sprzyjające przedsiębiorczości lokalnej, edukacji, tworzenia wiedzy, powoływaniu instytucji, dzięki którym zacieśniają się więzi społeczne i osiągnięte są wspólne cele²⁵⁰. Istotne znaczenie ma też łączenie interesów lokalnych organizacji, które generują nowe możliwości realizacji wspólnych celów²⁵¹.

W literaturze przedstawiono kilka ciekawych teorii uwzględniających wpływ społeczności lokalnej na rozwój danego obszaru. Teoria słabej więzi, jako punkt centralny działania, odnosi do siły więzi społecznych, jakie wykorzystane zostają w szeroko rozumianym procesie pracy²⁵². Poszczególni członkowie społeczności, są wyposażeni w specyficzne pakiety informacji i dochodzi między nimi do ich wymiany (alternatywnie pakiet zanika w sytuacji, gdy znajduje się w posiadaniu przez innego członka grupy). Mimo, iż więzi tworzone ze środowiskiem zewnętrznym, odnoszą się w tym przypadku do relacji powierzchownych, ograniczonych emocjonalnie i sporadycznych, mogą pełnić funkcję pomostu pomiędzy hermetycznymi grupami społecznymi i umożliwiać nabywanie innych danych. Zdarza się, że więzi słabe okazują się w praktyce korzystniejsze, gdyż zapewniają dotarcie do innych grup i zdobywanie nietypowego kapitału (również niematerialnego w postaci nowej wiedzy, korzystnego dla społeczności, z której wywodzi się podmiot). W rozwoju lokalnym, słabe więzi generują nowe kontakty i stają się tym samym źródłem dodatkowych możliwości²⁵³.

Teorię strukturalnych dziur zaproponował Ronald Steward Burt. Jego punktem zainteresowania jest wzorzec relacji, jakie zachodzą pomiędzy „innym” w sieci społecznej²⁵⁴. Autor ten zaproponował całkowite odcięcie od tak zwanych więzi „ego” z „innymi”. Najczęściej występowanie strukturalnej dziury obserwuje się w przypadku istnienia dwóch autonomicznych i niezależnych grup, między którymi nie występuje żadna więź. Jak wskazuje koncepcja Burt, dla „ego” pożądane jest powiązanie z wieloma

²⁴⁹ W. Welfe (red.), *Gospodarka oparta na wiedzy*, Wydawnictwo PWE, Warszawa 2007, s. 113-126.

²⁵⁰ J. Pretty, *O Zrównoważonym rozwoju gospodarki lokalnej*, Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa 1999, s. 11-12.

²⁵¹ K.L. Heinze, S. Soderstorm, J.E. Heinze, *Translating Institutional Change to Local Communities, The Role of Linking Organizations*, „Organization Studies” 2016, t. 37, nr 8, s. 1141.

²⁵² M.S. Granovetter, *The strength of weak ties*, „American Journal of Sociology” 1973, nr 6, s. 1360–1380.

²⁵³ K. Cichy, *Kapitał ludzki i postęp techniczny jako determinanty wzrostu gospodarczego*, Instytut Wiedzy i Innowacji, Warszawa 2008, s. 33.

²⁵⁴ Więcej w: R.S. Burt, *Structural holes: The social structure of competition*, Harvard University Press, Cambridge, 1992, [w:] S.E. Seibert, M.L. Kraimer, R.C. Liden, *A Social Capital Theory of Career Success*, „The Academy of Management Journal” 2001, t. 44, nr 2, s. 219-237.

innymi grupami, które same nie są powiązane z grupami w sieci „ego”. Z punktu widzenia kreowania kapitału intelektualnego, sieci obfitujące w dziury strukturalne, dostarczają jednostce między innymi wyjątkowego oraz terminowego dostępu do danych, gwarantują korzystniejszą pozycję wyjściową w procesie negocjacyjnym; zapewniają szeroką perspektywę oraz oferują perspektywę kariery w systemie społecznym²⁵⁵. Przy optymalnej eksploatacji, dziury zwiększają potencjał kapitału społecznego. Jednostka nabiera znaczenia względem grupy, wraz z nawiązywaniem relacji z jej uczestnikami, którzy nie kontaktują się z innymi jednostkami. Sytuacja ta tworzy poczucie ważności każdego elementu społeczności.

Istnieje również teoria zasobów społecznych, która skupia się na istocie zasobów wbudowanych w sieć²⁵⁶. Jej twórca, Nan Lin twierdzi, że elementem generującym i przekazującym korzyść jest nie sama siła czy też słabość więzi, ale świadomość prawdopodobieństwa sytuacji, w której tego typu więzi mogą osiągnąć jednostki o tożsamym rodzaju zasobów niezbędnych do osiągnięcia zamierzonego celu²⁵⁷. Zatem w uproszczeniu, przyjmuje się, że istotne stają się jedynie takie solidne więzi, z których możliwe jest czerpanie korzyści. W tym układzie więź traktowana jest, jako zasób zapewniający nadzór nad funkcjonowaniem społeczności lokalnej, źródło prestiżu. Ważne staje się również łatwiejsze docieranie do osób, zajmujących taką samą pozycję w grupach stanowiących punkt zainteresowania i wspomagających rozwój lokalny.

Wspólnym aspektem dla wszystkich teorii jest fakt, że jednostki działające w obrębie określonej społeczności, czerpią korzyści. Zazwyczaj mają one charakter ekonomiczny przez zagwarantowanie dostępności do zasobów materialnych. Skutecznie wspomagają również rozwój lokalny na różnorodnych poziomach funkcjonowania grupy²⁵⁸. Kształtowanie kapitału intelektualnego jest procesem ściśle powiązaniem z lokalną społecznością. O sukcesie tego procesu decyduje poczucie realizacji wspólnych celów ekonomicznych i społecznych oraz lokalne wsparcie instytucjonalne.

3.3. Kapitał intelektualny jako czynnik intensyfikacji rozwoju lokalnego

W grupie czynników gospodarki opartej na wiedzy, które szczególnie intensywnie przyczyniają się do rozwoju gospodarczego niezależnie od jego zakresu - kraju, regionu, miasta, gminy - wymienia się przede wszystkim kapitał społeczny oraz ludzki. Oba są

²⁵⁵Ibidem.

²⁵⁶ N. Lin, *Building a network theory of social capital*, "Connections" 1999, nr 22 (1), s. 28–51.

²⁵⁷ Ibidem.

²⁵⁸ H. Herbst (red.), *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2007, s. 10-51.

determinantami skutecznej współpracy oraz optymalnej eksploatacji powiązań i ukrytej wiedzy pochodzącej z interakcji międzyludzkiej, które znajdują z powodzeniem zastosowanie w procesach tworzenia, popularyzacji czy wdrażania nowych koncepcji i idei²⁵⁹. Umiejętność współpracy władz, przedstawicieli sfery nauki oraz przedsiębiorstw kształtuje pozytywne relacje i likwiduje bariery psychologiczne²⁶⁰.

W różnorodnych badaniach dowiedziono istnienia zależności między inwestycjami ponoszonymi w zakresie nabywania wiedzy i umiejętności przez jednostkę a wzrostem jej dochodów²⁶¹. Gdy podejście takie zostanie przełożone na skalę makroekonomiczną, zwiększenie kapitału intelektualnego spowoduje szybszy wzrost gospodarczy oraz podniesie poziom rozwoju²⁶². Największą trudność stanowi brak świadomości, że w miejscowych społecznościach tkwią uśpione aktywa²⁶³, które przez odpowiednią politykę można kreatywnie wyzwolić i skierować na rzecz rozwoju lokalnego. Czynnikiem intensyfikującym rozwój jest jak najwyższe zaangażowanie się podmiotów w coraz wydajniejsze funkcjonowanie społeczności. Na pytanie jak wyzwolić kapitał intelektualny drzemący w społeczności lokalnej Przemysław Kulawczuk odpowiada, że możliwe staje się to przez²⁶⁴:

- stworzenie jednostce poczucia ważności (docenienie jej godności);
- zaprezentowanie korzystnych wzorców i ukształtowanie pożądanых postaw/umiejętności;
- działanie zbiorcze przejawiające się między innymi na wspólnym opracowywaniu zadań umożliwiających wykazanie się członków społeczności;
- stałe motywowanie i zachęcanie, z wykorzystaniem zarówno materialnych jak i niematerialnych bodźców stymulacyjnych;
- dzielenie się osiąganymi sukcesami, na przykład publiczne nagłośnienie i eksponowanie osiągnięć przekładających się na sukces społeczności²⁶⁵.

W społeczności lokalnej ważne znaczenie mają relacje międzyludzkie, istniejące więzi rodzinne, przyjacielskie czy biznesowe²⁶⁶. Dzięki odpowiedniej pielęgnacji

²⁵⁹ B. Bal-Domańska, *Ekonometryczna analiza zależności poziomu rozwoju regionalnego i kapitału ludzkiego*, [w:] R. Bról (red.), *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Wrocław 2009, s. 40-50.

²⁶⁰ I. Pietrzyk, *Paradygmat rozwoju regionalnego*, [w:] W. Kosiedowski (red.), *Gospodarka przestrzenna i regionalna w trakcie przemian*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1995, s. 13–23.

²⁶¹ Tamże.

²⁶² M.F van Breda, E.S Hendriksen, *Accounting Theory*, Burr Ridge, Irvin 1992.

²⁶³ P. Kulawczuk, *Inwestycje w kapitał ludzki jako czynnik przyspieszenia rozwoju*, Instytut Badań nad Demokracją i Przedsiębiorstwem Prywatnym, Warszawa 2010, s. 7-12.

²⁶⁴ Ibidem.

²⁶⁵ Ibidem.

i wspomaganie tego typu powiązań, procesy rozwojowe w skali lokalnej, przebiegają znacznie sprawniej.

Kapitał intelektualny regionu to „aktywa niematerialne, postrzegane jako czynniki konkurencyjności, osadzone we wzorcach społeczno-kulturowych, skłonnościach do nowych technologii, otwartości na świat, przedsiębiorczość, przychylność do zmian, a także ambicjach”²⁶⁷. Nick Bontis twierdzi, iż kapitał intelektualny regionu obejmuje ukryte wartości jednostek, przedsiębiorstw i instytucji, które są potencjalnym źródłem tworzenia bogactwa. Aby śledzić rozwój kapitału intelektualnego każdy region powinien posiadać narzędzie służące do jego obrazowania i opisywania²⁶⁸.

Niezwykle ważnymi czynnikami kształtującymi kapitał intelektualny w regionie są wykwalifikowani pracownicy, sprawna administracja publiczna, infrastruktura techniczna, poziom instytucji oświatowych i kulturalnych, a także jakość środowiska naturalnego. Dodatkowo, duży wpływ odgrywają czynniki miękkie takie, jak: przedsiębiorczość, zaufanie, współzależności pozabranżowe, wspólna wizja przywództwa. Optymalne warunki rozwoju kapitału intelektualnego można wykreować prowadząc odpowiednią politykę społeczno-gospodarczą. Ważne są takie działania, jak nadanie odpowiedniej rangi problemom edukacji i wiedzy w dokumentach planistycznych i strategicznych samorządu terytorialnego; koordynacja działań, współpraca samorządu ze środowiskiem biznesu, lokalną społecznością i siecią organizacji edukacyjnych²⁶⁹.

Ważnym elementem procesu wspierającego rozwój kapitału intelektualnego w wymiarze przestrzennym są nowoczesne instrumenty polityki regionalnej, a szczególnie atrakcyjne rozwiązania wspierające kreowanie kapitału intelektualnego. Mogą to być między innymi: klastry, działania na zasadach partnerstwa publiczno-prywatnego, lokalne sieci innowacji, inkubatory przedsiębiorczości, lokalne agencje usługowe i doradcze. Klaster to grupa składająca się z konkurujących ze sobą przedsiębiorstw z tej samej branży oraz innych podmiotów działających w danym regionie²⁷⁰. Zazwyczaj powstają klastry biznesowe, aczkolwiek coraz częściej spotykane są klastry wiedzy, których celem jest

²⁶⁶ S. Kwiatkowski, *Przedsiębiorczość intelektualna*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2000, s. 24.

²⁶⁷ U. Schneider, *The Austrian National Knowledge Report*, „Journal of Knowledge Management” 2007, t. 11, nr 5, s. 129-140, Za: E. Bombiak, *Diagnoza kapitału intelektualnego w ujęciu makroekonomicznym – przegląd koncepcji teoretycznych i podejść badawczych*, „Marketing i Rynek” 2015, nr 10, s. 59.

²⁶⁸ N. Bontis, *National Intellectual Capital Index. A United Nations initiative for the Arab region*, „Journal of Intellectual Capital” 2004, t. 5, nr 1, s. 14-15.

²⁶⁹ J. Kolehmainen, J. Irvine, L. Stewart, *Quadruple Helix, Innovation and the Knowledge-Based Development: Lessons from Remote, Rural and Less-Favoured Regions*, „Journal of the Knowledge Economy” 2016, t. 7, nr 1, s. 23.

²⁷⁰ A. Stabryła, *Doskonalenie struktur organizacyjnych przedsiębiorstw w gospodarce opartej na wiedzy*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2009, s. 68.

generowanie i transfer wiedzy. Organizacje działające w klastrze przez rozwijane relacje generują know how oraz przekazują wiedzę ukrytą. Wymiana kadr i wzmocniona współpraca z jednostkami pobudza innowacyjność. Lokalne sieci innowacji to grupy mające na celu ocenę potrzeb i możliwości technologicznych, doradztwo oraz wdrożenie transferu technologii. Dzięki ich pomocy lokalne organizacje mają określony, konkretny kierunek działania. Przez mniej lub bardziej sformalizowane wzajemne kontakty występujące pomiędzy wymienionymi instytucjami pojawiają się więzi społeczne, których istnienie sprzyja budowaniu kapitału intelektualnego.

W literaturze przedmiotu funkcjonuje pojęcie koncepcji regionów uczących się (*learning regions*). Tu również podkreśla się, że zasobem w regionie są umiejętności i wiedza mieszkańców, przedsiębiorców, władz, a czynniki tworzące kapitał intelektualny powstają na skutek interakcji i sprzężeń zwrotnych między uczestnikami życia społeczno-gospodarczego. Szczególną uwagę zwraca się na stworzenie odpowiedniej infrastruktury instytucjonalnej, odpowiedzialnej za dostępność do wiedzy²⁷¹. Zdaniem autorki rozprawy strategiczne elementy regionu, bez których kapitał intelektualny nie może się rozwijać to: spójność społeczno-ekonomiczna, zapewnione źródła finansowania działań prointelektualnych, zdolność dopasowania się do zmieniającego się otoczenia zwłaszcza w aspekcie nowych technologii, instytucje zapewniające dostęp do wiedzy i edukacji, otwartość na przedsiębiorczość i innowacje.

Badania dotyczące kapitału intelektualnego regionu wskazały, iż na poziomie gminy i powiatu akumulacja kapitału intelektualnego dokonuje się przez inwestycje w edukację, twórczość i przedsiębiorczość człowieka, co w efekcie jest inwestycją wielopokoleniową, czyli długoterminową²⁷². W procesie edukacji są kształtowane podstawowe zdolności i umiejętności społeczeństwa. Koncentracja działań samorządów terytorialnych na rzecz kreowania kapitału intelektualnego powinna być ukierunkowana na:

- podniesienie jakości nauczania i dostosowanie szkolnictwa do potrzeb rynku pracy;
- prowadzenie skutecznej polityki innowacyjnej polegającej na wspólnej pracy przedsiębiorców, naukowców, władz samorządowych;
- wzmacnianie zaufania do instytucji publicznych;

²⁷¹ A. Nowakowska, Z. Przygodzki, M.E. Sokołowicz, *Region w gospodarce opartej na wiedzy*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2011, s. 96.

²⁷² *Raport o kapitale intelektualnym Polski*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2008, s. 6.

- podniesienie jakości życia poprzez politykę prorodzinną, ochronę zdrowia, aktywizację rynku pracy;
- wzmacnianie elementów kapitału społecznego²⁷³.

Anna Ujwary-Gil zwraca uwagę, że kapitał intelektualny regionu kształtuje się pod wpływem powiązań pomiędzy podmiotami w zależności od stopnia uprzemysłowienia regionu, mobilności i dostępności wykwalifikowanych pracowników, dostępu do wiedzy naukowej i technologicznej, proinnowacyjnej aktywności władz samorządowych, rozwoju przedsiębiorczości oraz infrastruktury komunikacyjnej²⁷⁴. Zdaniem Jana Fazlagicia aktywa intelektualne stanowią od 60 do 80% czynników wpływających na zjawisko wzrostu gospodarczego regionu²⁷⁵. Zasoby kapitału intelektualnego umiejscowione są w różnych systemach, strukturach i funkcjach systemu społeczno-gospodarczego. W aspekcie makroekonomicznym w proces tworzenia kapitału intelektualnego zaangażowane są organizacje, przedsiębiorstwa oraz jednostki publiczne. Działania podnoszące atrakcyjność inwestycyjną, osiedleńczą, turystyczną danego terytorium, import nowych technologii, inwestycje zewnętrzne, międzynarodowe sieci współpracy, wsparcie sfery badawczo-rozwojowej tworzą warunki do rozwoju kapitału intelektualnego. Natomiast w ujęciu mikroekonomicznym akumulacja tego kapitału następuje na skutek inwestycji w człowieka. Dlatego tak ważny jest problem doskonalenia i rozszerzania procesu edukacji w polityce rozwojowej powiatu i gmin. Ważnym aspektem w planowaniu podejmowanych działań jest umiejętnie rozpoznane mocnych i słabych stron tego obszaru oraz potrzeb i szans rozwojowych.

3.4. Samorząd terytorialny jako instytucja zapewniająca edukację na rzecz rozwijania kapitału intelektualnego

Na poziomie lokalnym instytucją warunkującą dostęp do edukacji jest samorząd terytorialny, który zdaniem Eugeniusza Ochendowskiego „stanowi wyodrębniony w strukturze państwa, powstały z mocy prawa, związek lokalnego społeczeństwa, powołany do samodzielnego wykonywania administracji publicznej, wyposażony w materialne środki umożliwiające realizację nałożonych na nie zadań. Samorząd

²⁷³ Ibidem, s. 143-151.

²⁷⁴ A. Ujwary-Gil, *Kapitał intelektualny- problem interpretacji kluczowych terminów*. „Organizacja i Kierowanie” 2010, nr 2, s. 100.

²⁷⁵ J. Fazlagić, *Kapitał intelektualny powiatu jako zbiorowa inteligencja*, „Kwartalnik Naukowy Akademii Finansów i Biznesu Vistula” 2015, nr 3, s. 163.

terytorialny zarządza sprawami publicznymi przez samych zainteresowanych”²⁷⁶. Bogdan Dolnicki samorząd terytorialny określa jako „jednostkę o charakterze kooperacyjnym, wyposażoną w osobowość prawną, o charakterze publicznym i prywatnym, wypełniającą, poprzez organy wyłonione w drodze wyboru, zadania administracji publicznej na zasadach określonej prawem niezależności i podlegającą przy tym nadzorowi państwowemu”²⁷⁷. Pojęcie zostało ugruntowane przez Międzynarodowy Związek Władz Lokalnych w Rio de Janeiro w 1985 roku w Światowej Deklaracji Samorządu Terytorialnego, wedle której „samorząd lokalny to prawo i zdolność społeczności lokalnych, w granicach określonych prawem, do kierowania i zarządzania zasadniczą częścią spraw publicznych na ich własną odpowiedzialność i w interesie mieszkańców. Prawo to jest realizowane przez rady lub zgromadzenia, w których skład wchodzi członkowie wybierani w wyborach wolnych, tajnych, równych, bezpośrednich i powszechnych i które mogą dysponować organami wykonawczymi im podlegającymi”²⁷⁸.

Podział samorządu terytorialnego w Polsce jest trzystopniowy: gmina, powiat oraz województwo. Aktualnie w Polsce jest szesnaście województw, 314 powiatów (w tym 66 miast na prawach powiatu), 2478 gmin (303 miejskich, 616 miejsko-wiejskich, 1559 wiejskich)²⁷⁹. Samorząd terytorialny pełni dwie kluczowe role. Po pierwsze, świadczy usługi komunalne, po drugie kształtuje warunki rozwoju lokalnego. W ten sposób dualistyczny charakter pełnionych funkcji stwarza dylematy związane z zarządzaniem i organizowaniem usług publicznych. Zaspokajanie potrzeb mieszkańców, wraz z ich oczekiwaniami kształtuje pozycję samorządu terytorialnego jako partnera w działaniach na rzecz rozwoju społeczno-gospodarczego. Zarządzanie relacjami samorządu terytorialnego z otoczeniem zewnętrznym, w tym z mieszkańcami, staje się punktem kluczowym zarządzania jednostką i obiektem do dalszych badań.

Podstawową jednostką samorządu terytorialnego i jednocześnie najniższą w hierarchii podziału jest gmina, którą tworzy wspólnota mieszkańców zajmująca odpowiednie terytorium²⁸⁰, w ramach którego wytworzyły się więzi społeczne oraz

²⁷⁶ E. Ochendowski, *Prawo administracyjne, część ogólna*, Wydawnictwo TNOiK, Toruń 2002, s. 312.

²⁷⁷ B. Dolnicki, *Samorząd terytorialny- zagadnienia ustrojowe*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 1999, s. 13.

²⁷⁸ Europejska Karta Samorządu Terytorialnego, Strasburg 15 październik 1985, Dz. U. 1994, nr 124, poz. 607, art. 3.

²⁷⁹ www.stat.gov.pl [dostęp: 29.03.2016].

²⁸⁰ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r o samorządzie terytorialnym, Dz. U. 1990, nr 16 poz. 95 art. 1 (dalej: uost).

gospodarcze umożliwiające wykonywanie zadań publicznych²⁸¹. Organem sprawującym władzę w gminie jest rada gminy jako organ stanowiący i kontrolny, zaś organem wykonawczym jest burmistrz, prezydent miasta bądź wójt. W gminie mogą być tworzone jednostki pomocnicze takie, jak: sołectwo, dzielnica (osiedle). Sołectwa oraz dzielnice (osiedla) nie posiadają odrębnej osobowości prawnej, są jednostkami pomocniczymi gminy, a ich działalność w granicach określonych statutem, jest prowadzona w zakresie osobowości prawnej gminy (uost, art. 5.).

Do zadań rady gminy należą wszystkie sprawy pozostające w zakresie działania gminy, o ile ustawy nie stanowią inaczej. Z punktu widzenia kształtowania kapitału intelektualnego za najważniejsze zdaniem autorki jest uchwalanie budżetu gminy oraz podejmowanie uchwał w sprawach majątkowych gminy (emisja obligacji, zaciąganie pożyczek i kredytów)²⁸².

Do zadań wójta należy między innymi:

- przygotowywanie projektów uchwał rady gminy oraz określanie sposobu ich wykonania;
- gospodarowanie mieniem komunalnym;
- wykonywanie budżetu;
- zatrudnianie i zwalnianie kierowników gminnych jednostek organizacyjnych (uost, art.30).

Decyzje wójta oraz rady gminy kształtują politykę rozwoju danego obszaru. Sposób jej sformułowania i realizacji zależy głównie od kompetencji, wiedzy i zaangażowania władz samorządowych. Kształtowanie kapitału intelektualnego wymaga długookresowej wizji, uwzględniającej dalekosiężne plany i rozwiązania stymulujące rozwój edukacji, wspierające społeczność lokalną oraz otoczenie instytucjonalne gminy.

Wójt wykonuje zadania z pomocą urzędu gminy. Organizację i zasady funkcjonowania urzędu gminy określa regulamin organizacyjny, nadany przez wójta w drodze zarządzenia. Wójt może powierzyć prowadzenie określonych spraw gminy w swoim imieniu zastępcy wójta lub sekretarzowi gminy. Sekretarz urzędu posiada

²⁸¹ B. Czubaszek, *Ustrój administracji publicznej: zbiór najnowszych przepisów: stan prawny na dzień 1 stycznia 1999*, Wydawnictwo INFOR, Warszawa 1999, s. 42.

²⁸² W. Wójtowicz (red.), *Zarys finansów publicznych i prawa finansowego*, Wydawnictwo LEX a Wolters Kluwer business, Warszawa 2011, s. 104.

uprawnienia zwierzchnika służbowego w stosunku do pracowników urzędu oraz kierowników gminnych jednostek organizacyjnych²⁸³.

Do obowiązków gminy należy wykonywanie zadań własnych oraz zleconych²⁸⁴. Zadania własne to wykonywanie czynności sprzyjających zaspokojeniu potrzeb mieszkańców wspólnoty, zaś zadania zlecone to spełnianie potrzeb państwa, odpowiednio uregulowanych prawem²⁸⁵. Jednostki samorządu terytorialnego nie mają zamkniętego katalogu zadań (z wyjątkiem powiatów). Głównym celem władz gminy, przy realizacji zadań, powinno być zaspokojenie potrzeb mieszkańców oraz zapewnienie lokalnego rozwoju jednostki terytorialnej.

Zadania własne gminy mogą mieć charakter obligatoryjny lub fakultatywny. Pierwsza grupa zadań musi być wykonana obowiązkowo, druga wynika z uchwały organu stanowiącego danej jednostki i jest wykonywana wówczas, gdy jednostka dysponuje wystarczającymi środkami. Dostęp do edukacji publicznej należy do zadań własnych jednostki samorządu terytorialnego o charakterze obligatoryjnym. Ustawa o systemie oświaty nakłada na gminę obowiązek zakładania i prowadzenia szkół o charakterze publicznym. Samorząd w aktywny sposób uczestniczy w redagowaniu statutów podległych szkół i jako organ prowadzący oraz dysponujący środkami publicznymi otrzymywanymi z budżetu państwa sprawuje nadzór nad efektami ich wydatkowania.

Zadania oświatowe nałożone ustawowo na samorządy terytorialne obejmują prace księgowo, planistyczne i organizacyjne. Dodatkowo wymaga się od jednostek samorządu terytorialnego sprawnego zarządzania oświatą²⁸⁶. Politykę oświatową określa się jako „działania mające na celu rozpoznanie lokalnych potrzeb i możliwości oświatowych w celu tworzenia odpowiednich warunków finansowych, administracyjnych, organizacyjnych służących wielostronnemu rozwojowi młodego pokolenia mieszkańców gminy”²⁸⁷.

Gmina jako podstawowa jednostka zarządzająca podejmuje następujące działania w zakresie oświaty:

²⁸³ E. Olejniczak-Szałowska, *Konsultacje we wspólnocie samorządowej*, „Wspólnota” 1997, nr 1/2, s. 113.

²⁸⁴ A. Korzeniowska (red.), *ABC samorządu terytorialnego*, Oficyna Wydawnicza „Branta”, Warszawa, 2004, s. 35.

²⁸⁵ Z. Leoński, *Samorząd terytorialny w RP*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2002, s. 177.

²⁸⁶ M. Herbst, J. Herczyński, A. Levitas, *Finansowanie oświaty w Polsce - diagnoza, dylematy, możliwości*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2009, s. 17.

²⁸⁷ S. Wlazło, *Polityka oświatowa w gminie*, [w:] *Zarządzanie Oświatą. Poradnik dla gmin*, cz. 1, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych School of Education (University of Birmingham) Brytyjski Fundusz Know-How, Warszawa 1999, s. 38.

- kształtowanie i prowadzenie sieci placówek oświatowych;
- sprawowanie nadzoru nad wykonaniem obowiązku szkolnego;
- współdziałanie z organami nadzoru pedagogicznego w sprawach określonych w prawie oświatowym, w tym realizacji dyspozycji kuratorium oświaty;
- rekrutacja dyrektorów publicznych placówek oświatowych;
- zatwierdzanie arkuszy organizacyjnych podlegających publicznym placówkom oświatowym;
- ustalanie szkolnych planów finansowych i ich realizacja zgodnie z przepisami prawa²⁸⁸.

Polityka gminy dotycząca sieci szkół, ich utrzymania oraz dalszego rozwoju zależy od priorytetów szczebla centralnego oraz od potrzeb społeczności lokalnej.

Struktura celów oświatowych powinna być skorelowana z innymi politykami społecznymi, uwzględniając również wymogi współczesnej gospodarki opartej na wiedzy. Dokumenty planistyczne projektowane przez władze samorządowe powinny zawierać sylwetkę absolwenta szkoły ze wskazaniem kompetencji nabytych w procesie kształcenia.

Gmina ponosi nakłady na poprawę bazy dydaktycznej. Dofinansowania do zajęć pozalekcyjnych, współorganizacja warsztatów i festynów szkolnych to tylko niektóre działania na rzecz rozwoju edukacji i kapitału intelektualnego.

Gmina może wykonywać zadania zlecone z zakresu administracji rządowej, na których realizację otrzymuje środki finansowe. Na przykład podczas reformy szkolnictwa w 2016 roku gminy otrzymały środki na przystosowanie bazy oświatowej do realizacji nowych zadań.

Dochody gminy stanowią dotacje celowe, subwencje ogólne, udziały w podatkach oraz dochody własne pochodzące przede wszystkim z podatków i opłat lokalnych oraz z gospodarowania mieniem komunalnym. Gmina bowiem dysponuje majątkiem, który może sprzedawać, dzierżawić, oddać w użytkowanie.

Środki na oświatę są częścią subwencji ogólnej gminy. Jest to dochód gminy ustalony na mocy stosownych ustaw, jest świadczeniem przekazywanym z budżetu

²⁸⁸ K. Pająk, *Rola samorządu terytorialnego w kształtowaniu rozwoju lokalnego*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 2005, s. 142.

państwa na finansowanie ich zadań własnych²⁸⁹. Cel subwencji ogólnej nie musi być sprecyzowany. Każdą część subwencji oblicza się w sposób specyficzny, określony w ustawie budżetowej.

Dodatkowe działania edukacyjne związane bezpośrednio z kształtowaniem kapitału intelektualnego mogą być finansowane tylko wówczas, gdy gmina dysponuje wolnymi środkami pieniężnymi. Dlatego w ostatnich latach środków na finansowanie takich działań poszukuje się w funduszach europejskich.

Dotacja celowa jest kolejnym źródłem finansowania gmin. Cechą charakterystyczną dotacji jest sanacyjny mechanizm, co oznacza, że wykorzystanie pieniędzy musi mieć sprecyzowany, określony cel. Niestety gminy bardzo rzadko otrzymują dotację na cele oświatowe.

Kształtowanie kapitału intelektualnego w procesie edukacji wymaga odważnych decyzji ze strony władz samorządowych oraz sprawnego zarządzania środkami finansowymi. Niezbędne staje się strategiczne planowanie długookresowe łączące cele edukacyjne z rozwojem społeczno-gospodarczym regionu. Rozwój kapitału intelektualnego zależy nie tylko od działalności instytucji już istniejących. Potrzebna jest przestrzeń dla rozwoju edukacji całościowej, której odbiorcą jest każdy członek społeczności lokalnej, mający możliwości ciągłego uczenia się, podnoszenia kwalifikacji, doskonalenia zawodowego, zdobywania nowych umiejętności. Realizacja tego celu przez samorząd lokalny wymaga dodatkowego wsparcia finansowego z budżetu centralnego (na przykład w formie grantów wojewody) oraz ze środków Unii Europejskiej.

3.5. Organizacje uczestniczące w procesie edukacji na poziomie lokalnym

W proces realizacji zadań edukacyjnych na poziomie lokalnym, mającym bezdyskusyjny wpływ na kształtowanie kapitału intelektualnego, zaangażowane są szkoły podstawowe oraz ponadpodstawowe, organizacje samorządowe (biblioteki, gminne ośrodki kultury) oraz organizacje pozarządowe.

Szkoła to „instytucja oświatowo-wychowawcza zajmująca się kształceniem i wychowywaniem dzieci, młodzieży i dorosłych, stosownie do przyjętych w danym

²⁸⁹ W. Miemiec, K. Sawicka, M. Miemiec, *Prawo finansów publicznych sektora samorządowego*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 94.

społeczeństwie celów i zadań oraz koncepcji oświatowo-wychowawczych”²⁹⁰. Każde pokolenie dzięki szkole nabywa umiejętności, wiedzę, wartości, które są ważne dla społeczeństwa²⁹¹. W literaturze wyszczególniono elementy, którymi powinna się charakteryzować współczesna szkoła to:²⁹²

- działanie ukierunkowane na wszechstronny rozwój;
- postrzeganie ucznia jako uczestnika procesu nauczania, a nauczyciela jako doradcy;
- wprowadzanie innowacji dydaktycznych, a przeciwdziałanie rutynie;
- wykorzystanie technologii informacyjnej w nauce czynności i relacji społecznych;
- otwartość szkoły na otoczenie zewnętrzne;
- przygotowanie uczniów do bycia obywatelem Europy.

Model szkoły zawiera takie elementy jak: procesy nauczania i wychowania, strukturę, kulturę, ludzi²⁹³. Procesy wychowania i nauczania kształtują uczniów i ich postawy. Strukturę stanowi wewnętrzna organizacja szkoły. Kulturę tworzą normy i wartości oraz relacje międzyludzkie. Ludzie to osoby zajmujące się i uczestniczące w edukacji z otoczenia zewnętrznego i wewnętrznego szkoły. Wszystkie elementy oddziałują na siebie i są ze sobą powiązane.

Szkoły publiczne, zdaniem Barbary Kożuch, realizując cele społeczne, dostosowują się w ramach możliwości do potrzeb społeczności lokalnych²⁹⁴. Szkoła powinna stawać się żywym środowiskiem społeczno-pedagogicznym i systemem organizacyjnym dla uczniów, nauczycieli, rodziców oraz sojuszników szkół. W świetle rosnących aspiracji i potrzeb tych wszystkich podmiotów szkoła powinna świadomie i efektywnie stwarzać im możliwości kreowania własnej teraźniejszości i przyszłości²⁹⁵.

Dyrektorzy szkół zarządzają placówkami i mają wpływ na jakość i program kształcenia. Od ich działań zależy jakość świadczonych usług edukacyjnych zwłaszcza

²⁹⁰ W. Okoń, *Nowy...*, s. 383.

²⁹¹ H. Fend, *Die Neue Theorie der Schule. Einführung in das Verstehen von Bildungssystemen*, VS für Sozialwissenschaften, Wiesbaden 2008, s. 28.

²⁹² D. Elsner, *Doskonalenie kierowania placówką oświatową. Wokół nowych pojęć i znaczeń*, Wydawnictwo Mentor, Chorzów 1999, s. 153.

²⁹³ I. Bednarska-Wnuk, *Zarządzanie szkołą XXI wieku*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Business, Warszawa 2010, s.17

²⁹⁴ B. Kożuch, *Specyficzne cechy organizacji publicznej*, [w:] *Z teorii i praktyki zarządzania publicznego*, (red.) B. Kożuch, T. Markowski, Fundacja Współczesne Zarządzanie, Białystok 2005, s. 35.

²⁹⁵ Cz. Banach, *Edukacja i szkoła – dziś i w perspektywie*, [w:] Z. Ratajka, (red.), *Szkoła w perspektywie XXI wieku, Teraźniejszość – Przyszłość*, cz. 1, *Problemy podstawowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego, Kielce 2009, s. 44- 45.

tych rozwijających umiejętności i kompetencje niezbędne do rozwoju kapitału intelektualnego. W literaturze przedmiotu często pojawiają się opinie, że dyrektor jest najsłabszym ogniwem w systemie edukacji²⁹⁶, przede wszystkim w kontekście obowiązków i przywilejów przypisanych i realnych możliwości ich wykorzystania. Zdaniem Antoniego Jeżowskiego dyrektorzy szkół zobligowani są do wykonania 1100 zadań obłożonych klauzulą obowiązkowej realizacji, w tym, co najmniej 400 zadań dotyczy wszystkich szkół i placówek²⁹⁷. Zdaniem autorki najważniejszą decyzją, jaka stoi przed dyrektorem szkoły to określenie jej strategii rozwoju zwłaszcza wizji, misji i celów szkoły. Wizja szkoły powinna być jasna, czytelna i inspirująca. Józef Penc twierdzi, iż dobrze sprecyzowana wizja pozwala ustalić kierunki działań inwestycyjnych w dłuższej perspektywie czasowej, stymuluje grono pedagogiczne do pracy, wywołuje pozytywne emocje, jest wskazówką do lokalizacji zasobów i wysiłku²⁹⁸. Planowanie strategiczne w szkole nie jest obowiązkowe, lecz zdaniem autorki jest wskazane, a nawet konieczne z punktu widzenia kształtowania kapitału intelektualnego. Długofalowe koncepcje są trudne do opracowania zwłaszcza w sektorze finansowania zadań szkoły, której rok działalności nie pokrywa się z rokiem budżetowym jednostki samorządu terytorialnego. W sytuacji niewystarczających środków pieniężnych dyrektor szkoły może zdecydować między innymi o pobieraniu odpłatności za zajęcia pozalekcyjne.

Rada rodziców reprezentuje rodziców w danej szkole może występować do dyrekcji lub organu prowadzącego szkołę z wnioskami i opiniami w sprawach szkoły. Ważną kompetencją rady jest współtworzenie programu wychowawczego szkoły oraz opiniowanie planu finansowego przedstawionego przez dyrekcję²⁹⁹. Jest to drugi czynnik, który powinien efektywnie oddziaływać w procesie kształtowania kapitału intelektualnego. Na proces ten ponadto istotny wpływ wywiera:

- otoczenie ekonomiczne, którego elementami jest zakres i poziom działalności gospodarczej prowadzonej na terenie gminy ale także inflacja, bezrobocie, skłonność podmiotów do inwestycji;

²⁹⁶ S. Więśław, *Sytuacja i status zawodowy dyrektorów szkół i placówek oświatowych*, Wydawnictwo ORE, Warszawa 2012, s. 24.

²⁹⁷ A. Jeżowski, *Zadania dyrektora szkoły i placówki oświatowej*, Wydawnictwo IBO, Wrocław 2009, s. 18.

²⁹⁸ J. Penc, *Encyklopedia zarządzania: podstawowe kategorie i terminy*, Wyższa Szkoła Studiów Międzynarodowych, Łódź 2008, s. 1050.

²⁹⁹ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r.- Prawo oświatowe, Dz. U. 2017, poz 59, art. 84 z późn. zm.

- otoczenie społeczno-kulturowe obejmujące ogół relacji międzyludzkich, poczynając od idei politycznych, przekonań religijnych, a kończąc na stosunku do różnych mniejszości; to także takie cechy społeczności lokalnych jak nawyki, gusta, które mogą wspierać lub hamować proces kształtowania kapitału intelektualnego;
- otoczenie technologiczne i teleinformatyczne, ze szczególnym uwzględnieniem dostępu do oprogramowania informatycznego i baz danych;
- otoczenie prawnoinstytucjonalne stwarzające ramy organizacyjnoprawne działalności gospodarczej, społecznej-formalnej i pozaformalnej³⁰⁰.

Skuteczność nauczania w szkole zależy od nauczyciela i jego umiejętności zainteresowania nauką. Aktywne włączanie młodzieży do twórczego rozwiązywania problemów, uszanowanie prawa wyboru ucznia oraz dopuszczenie myśli o możliwościach popełniania błędów przybliża postać nauczyciela jako przewodnika i partnera w nauce. Bez tego nie sposób mówić o otwartości, innowacyjności i twórczości nauczyciela³⁰¹. Szkoła i nauczyciele znajdują się w okresie permanentnej zmiany, która musi być ukierunkowana na kształtowanie i rozwój kapitału intelektualnego.

W procesie kształtowania kapitału intelektualnego istotną rolę spełniają instytucje kultury. Domy kultury, kina, zespoły artystyczne, muzea, teatry, biblioteki oraz ośrodki sportowe umożliwiają dostęp do szeroko pojętych działań edukacyjno-kulturowych.

Gminne ośrodki kultury są animatorami życia publicznego. Organizują imprezy integracyjno-kulturowe oraz prowadzą atrakcyjne formy zajęć dla różnych grup wiekowych, takie jak: warsztaty, pracownie, zajęcia pozaszkolne lub inscenizacje uzupełniające program szkolny. Ich działalność ceniona jest zwłaszcza w gminach wiejskich, w których możliwości efektywnego i ciekawego spędzenia czasu są ograniczone.

Muzea uczestniczą w działalności oświatowej przez udostępnianie zbiorów historycznych i artystycznych. To miejsca w których odbywają się lekcje muzealne mające charakter przygotowawczo-powtórzeniowy. Zajęcia te ułatwiają realizację programu

³⁰⁰ E. Urbanowska-Sojkin, P. Banaszyk, H. Witczak, *Zarządzanie strategiczne przedsiębiorstwem*, Wydawnictwo PWE, Warszawa 2007, s. 105-112

³⁰¹ M. Czerepaniak-Walczak, *Pedagogika emancypacyjna*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006, s. 16.

nauczania a odbiorcy, mając kontakt z eksponatami, kształtują wrażliwość społeczną, rozwijają zdolności poznawcze i estetyczne.

Biblioteki publiczne są demokratycznymi instytucjami kultury zapewniającymi ciągłość rozwoju kulturowego i naukowego jednostki terytorialnej. Bank Światowy uznał bibliotekę za najważniejszy czynnik w budowaniu i utrzymaniu społecznego dobrobytu³⁰². Biblioteki publiczne nie tylko udostępniają literaturę piękną, popularno-naukową i naukową ale także służą pomocą w wyszukiwaniu informacji, pośredniczą w dostępie do darmowych baz danych, organizują spotkania tematyczne, wystawy i wernisaże. Na spotkania często zapraszane są osoby znane w społeczności lokalnej. Wszystkie inicjatywy oprócz walorów poznawczych aktywizują społeczność lokalną, a także powiększają zakres wiedzy uczestników, tak istotny w kształtowaniu kapitału intelektualnego.

Organizacje pozarządowe należą do trzeciego sektora, który wypełnia lukę pomiędzy sektorem publicznym a sektorem rynkowym. Powstają one w wyniku inicjatywy społecznej i zaspokajają popyt na różne usługi społeczne³⁰³. W zależności od sposobu i rodzaju działalności określa się je mianem organizacji non-profit, organizacjami społecznymi, obywatelskimi, charytatywnymi. W ustawie o działalności pożytku publicznego i wolontariacie organizacje pozarządowe zdefiniowano jako „niebędące jednostkami sektora finansów publicznych, w rozumieniu ustawy o finansach publicznych i niedziałające w celu osiągnięcia zysku, osoby prawne lub jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, którym odrębna ustawa przyznaje zdolność prawną, w tym fundacje i stowarzyszenia”³⁰⁴. Organizacja non-profit „służy poprawie ogólnego poziomu życia społecznego, dzięki zebraniu i redystrybucji odpowiednich zasobów oraz dostarczeniu dóbr fizycznych i usług”³⁰⁵. Organizacje tworzące trzeci sektor charakteryzują się³⁰⁶:

³⁰² J. Thorhauge, *Rosnące znaczenie biblioteki jako instytucji obywatelskiej*. Biuletyn EBIB 2/2004/53. www.open.ebib.pl [dostęp:24.08.2016].

³⁰³ E. Pałowska, *Organizacje pozarządowe a kapitał społeczny*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, „Organizacja i Zarządzanie”, Katowice 2015, nr 77, s. 168.

³⁰⁴ Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r., o działalności pożytku publicznego i wolontariacie, Dz. U. 2003, nr 96, poz 873, z późn. zm., art. 3.

³⁰⁵ A. Sargeant, *Marketing w organizacjach non-profit*, Oficyna Ekonomiczna, Oddział Polskich Wydawnictw Profesjonalnych, Kraków 2004, s. 17.

³⁰⁶ J. Wygnański, *Terminologia*, [w:] A. Gałązka (red.), *Elementarz III sektora*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2005, s.13; M. Adamski, K. Goś-Wójcicka, K. Jaszczyk-El Guerouani, A. Knapp, S. Nałęcz, *Trzeci sektor w Polsce. Stowarzyszenia, fundacje, społeczne podmioty wyznaniowe, organizacje samorządu zawodowego, gospodarczego i pracodawców w 2012 r.*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2014, s. 17.

- strukturą organizacyjną oraz formalną rejestracją;
- strukturalną niezależnością od władz publicznych;
- niezarobkowym charakterem;
- suwerennością i samorządnością (władze, kierunki i sposób działania organizacji określane są wewnątrz organizacji);
- dobrowolnością przynależności do organizacji i uczestnictwa w podejmowanych przez nie działaniach.

W literaturze wymienia się następujące funkcje organizacji pozarządowych³⁰⁷:

- pomocowa – związana z zaspokajaniem podstawowych potrzeb ludzkich;
- afiliacyjna – realizacja potrzeby przynależności jednostki ludzkiej do grupy społecznej;
- ekspresyjna – zaspokajanie potrzeb samorealizacji;
- opiekuńczo-wychowawcza – kształtowanie osobowości człowieka w całym okresie jego życia;
- integracyjna – budowanie więzi społecznych, rozwój umiejętności nawiązywania kontaktów i porozumień.

W Polsce jest zarejestrowanych 17 tysięcy fundacji oraz 86 tysięcy stowarzyszeń (nie licząc Ochotniczych Straży Pożarnych), spośród których aktywnych jest około 70 tysięcy. W województwie podlaskim pod koniec 2015 roku było zarejestrowanych 3 512 fundacji i stowarzyszeń, co stanowi 30 organizacji na 10 tysięcy mieszkańców. Główne dziedziny aktywności organizacji pozarządowych to sport, turystyka, rekreacja i hobby – 35% ogółu organizacji, kultura i sztuka – 16%, edukacja i wychowanie – 13%. Członkowie 44% stowarzyszeń pracują w ramach wolontariatu nie pobierając wynagrodzenia za pracę. Z pracy wolontariuszy korzysta 75% fundacji i 59% stowarzyszeń³⁰⁸.

W procesie kształtowania kapitału intelektualnego szczególne znaczenie ma działalność tych organizacji pozarządowych, których celem jest edukacja wszystkich lub wybranych grup wiekowych. Funkcjonowanie organizacji społecznych przyczynia się do tworzenia więzi społecznych i pozyskiwania potencjalnych partnerów do współpracy.

³⁰⁷ M. Załuska, *Prawne i organizacyjne ramy działania organizacji pozarządowych*, [w:] Załuska M., Boczoń J. (red.), *Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1998, s. 38-40.

³⁰⁸ http://www.nck.pl/media/attachments/318004/Raport_Klon_Kondycja_2015.pdf [dostęp: 14.03.2017.]

Finansowanie działalności organizacji pożytku publicznego zależy od statutu i formy prawnej. Źródłem podstawowym są składki członkowskie, majątek założycielski, wpływy jednego procenta podatków od osób fizycznych, dofinansowania pochodzące z budżetów jednostek samorządu terytorialnego. Organizacje pozarządowe współpracują z jednostkami samorządu terytorialnego. W ramach wspólnego funkcjonowania możliwe są następujące działania³⁰⁹:

- wzajemne informowanie się o planowanych kierunkach działalności i współdziałania;
- konsultowanie z organizacjami pozarządowymi projektów lokalnych aktów normatywnych;
- tworzenie wspólnych zespołów o charakterze doradczym i inicjatywnym, złożonych z przedstawicieli organizacji pozarządowych i przedstawicieli właściwych organów administracji publicznej.

Zapewnienie lepszego finansowania organizacji pozarządowych podniosłoby ofertę edukacyjną skierowaną do lokalnej społeczności. Czterdzieści procent organizacji pozarządowych w województwie podlaskim w roku 2015 nie miało zagwarantowanych środków finansowych na kolejny rok³¹⁰. Stwarza to niedogodności związane z planowaniem działań średnioterminowych (powyżej jednego roku do trzech lat). Co więcej podlaskie organizacje pozarządowe zajmujące się edukacją i wychowaniem miały zagwarantowane istotnie mniejszą część budżetu niż pozostałe organizacje. Czterdzieści trzy procent nie posiada żadnego majątku³¹¹, a podstawowe środki finansowe to dotacje z budżetu jednostek samorządu terytorialnego, które zlecają działania edukacyjne.

Działania edukacyjne z wykorzystaniem oferty organizacji uczestniczących poza formalnym system edukacji wymagają organizacji, planów i środków finansowych. Wykorzystanie stosownych urozmaiceń w procesie dydaktycznym wzbogaca, przyspiesza przyswajanie i tworzenie nowej wiedzy. Inwestycje w edukację i twórczość powodują, iż

³⁰⁹ P. Frączak, R. Skrzypiec, *Analiza aktualnych warunków współpracy administracji publicznej z sektorem pozarządowym*, [w:] M. Rymśza (red.), *Standardy współpracy administracji publicznej z sektorem pozarządowym*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2006, s. 12-15.

³¹⁰ *Potrzeby i możliwości organizacji pozarządowych województwa podlaskiego*, Wydawnictwo Klon Jawor, 2016, s.47. <http://www.nck.pl/media/attachments/318443> [dostęp:17.05.2017].

³¹¹ *Ibidem*, s. 50-51.

w społeczności lokalnej następuje akumulacja kapitału intelektualnego, który jest siłą napędową rozwoju społeczno-gospodarczego.

Rozdział 4. Działania na rzecz kształtowania kapitału intelektualnego w powiecie augustowskim. Wyniki badań własnych

4.1. Metodyka, narzędzia i organizacja przeprowadzonych badań

4.1.1. Problem badawczy, metoda i narzędzia badawcze

Postępowanie badawcze rozpoczęto od analizy literatury krajowej i zagranicznej, na podstawie której sprecyzowano problematykę i cel badań. Problem badawczy w niniejszej rozprawie dotyczył opisu i określenia miejsca edukacji formalnej i pozaformalnej świadczonej przez różne organizacje w procesie kształtowania kapitału intelektualnego badanego obszaru. Celem badania była identyfikacja form, zakresu i sposobu realizacji działań edukacyjnych w procesie formalnym i pozaformalnym oraz określeniem zależności pomiędzy podmiotami realizującymi różne formy edukacji. Na podstawie uzyskanych wyników opracowano system wsparcia kapitału intelektualnego przy wykorzystaniu organizacji istniejących na terenie powiatu augustowskiego.

Cel główny pracy to opracowanie koncepcji systemu wsparcia kapitału intelektualnego w ramach edukacji formalnej i pozaformalnej dzieci, młodzieży i dorosłych mieszkańców jednostki terytorialnej na przykładzie gmin powiatu augustowskiego.

Autorka przeprowadziła badania weryfikacyjne i diagnostyczne. Badania weryfikacyjne dotyczyły sprawdzenia trafności twierdzeń i związków między badanymi zjawiskami oraz identyfikacji zależności przyczynowo-skutkowych. Badania diagnostyczne miały na celu ustalenie cech, zasad funkcjonowania badanego fragmentu rzeczywistości. W pracy wykorzystano triangulację³¹² metod badawczych, czyli połączenie metod ilościowych i jakościowych, co pozwoliło na zrozumienie badanego fragmentu rzeczywistości. Wielu badaczy, między innymi David Silverman, Catherine Cassell, Gillian Symon potwierdzają słuszność użycia metod ilościowych i jakościowych w jednej pracy³¹³.

W pracy wykorzystano metodę monograficzną, metodę desk research oraz metodę sondażu diagnostycznego. Metoda monograficzna w tej pracy rozumiana jest jako szczegółowe badanie indywidualnego przypadku, czyli jednostki statystycznej, którą może być instytucja, zakład, określona zbiorowość, populacja gdzie uwzględnia się informacje

³¹² U. Flick, *Jakość w badaniach jakościowych*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2011, s. 79, 154.

³¹³ D. Silverman, *Interpretacja danych jakościowych – Metody analizy rozmowy, tekstu i interakcji*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2007, s. 62.

w formie jakościowo-opisowej. Służy naukowemu zgłębieniu wyodrębnionych cech, elementów jakościowych określonej struktury, systemu lub procesu, wielkości i charakteru, scharakteryzowaniu ich funkcjonowania i rozwoju. Pozwala na rozpoznanie określonego elementu rzeczywistości w sposób szczegółowy. Metodę monograficzną zastosowano do badania urzędów gmin powiatu augustowskiego.

Metoda badania dokumentów (desk research), to jakościowa analiza źródeł wtórnych, poszukiwanie informacji, które już istnieją. Polega ona na analizie danych zgromadzonych przez inne podmioty. Podstawę analizy desk research autorki stanowiły ustawy, akty prawne, dokumenty, statystyki publiczne, sprawozdania, analizy i publikacje oraz roczniki statystyczne związane z edukacją w powiecie augustowskim.

Autorka wykorzystała metodę sondażu diagnostycznego, która według T. Pilcha „jest sposobem gromadzenia wiedzy o atrybutach strukturalnych i funkcjonalnych oraz dynamicznie zjawisk społecznych, opiniach i poglądach wybranych zbiorowości, nasilaniu się i kierunkach rozwoju określonych zjawisk i wszelkich innych zjawiskach instytucjonalnie nie zlokalizowanych – posiadających znaczenie wychowawcze – w oparciu o specjalnie dobraną grupę reprezentującą populację generalną, w której badane zjawisko występuje”³¹⁴. Wykorzystanie tej metody pozwoliło na poznanie badanego zjawiska. W pracy w metodzie sondażu diagnostycznego zastosowano techniki badawcze w postaci ankiety. Kwestionariusz zawierający pytania otwarte i zamknięte został sporządzony i skierowany do organizacji świadczących edukację formalną, pozaformalną oraz do władz jednostek samorządu terytorialnego na terenie powiatu augustowskiego.

4.1.2. Dobór próby badawczej i przebieg badań

W pracy autorka zastosowała celowy dobór próby badawczej. Wynikało to z ograniczonego budżetu i specyfiki badanego problemu. Obszarem badawczym był powiat augustowski.

Badaniem objęto instytucje pozarządowe świadczące edukację pozaformalną, instytucje świadczące edukację formalną oraz urzędy gmin na obszarze powiatu augustowskiego. Instytucje pozarządowe wybrano wykorzystując informacje zamieszczone w Krajowym Rejestrze Sądowym. Wszystkie organizacje sprawdzono pod względem rodzaju prowadzonej działalności. Dokonano wyszczególnienia organizacji pozarządowych, których nadrzędnym zadaniem jest upowszechnianie i szerzenie wiedzy

³¹⁴T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1998, s. 42.

wśród społeczności lokalnej oraz edukacja z zakresu przedsiębiorczości, kreatywności, rozwoju osobistego i kompetencji społecznych. Spośród instytucji świadczących edukację formalną autorka objęła badaniem tylko szkoły ponadpodstawowe. Zamierzeniem autorki było określenie poziomu zależności i współpracy pomiędzy organizacjami pozarządowymi, niezależnymi finansowo (fundacje, stowarzyszenia) oraz instytucjami formalnymi systemu edukacji (szkoły policealne, szkoły średnie, gimnazja).

Okres badawczy obejmował drugi, trzeci i czwarty kwartał 2015 roku. W procesie badania szkół okres ten rozszerzył się o pierwszy kwartał 2016 roku. Informacje zostały zebrane z lat 2010-2014. Kwestionariusz ankiety został sporządzony w trzech wersjach: dla instytucji świadczących edukację formalną, organizacji zajmujących się edukacją pozaformalną oraz jednostek samorządu terytorialnego. Ankiety i analizę danych zastanych zrealizowano samodzielnie. Po zebraniu wszystkich ankiet dane wprowadzono i posegregowano. Uzyskane wyniki poddano analizie statystycznej i opisowej. Zebrany materiał empiryczny dostarczył informacji na temat stanu i rozwoju edukacji formalnej i pozaformalnej w kontekście kreowania kapitału intelektualnego.

Charakterystyka badanego powiatu

Powiat augustowski położony jest w północno-wschodniej części województwa podlaskiego, graniczy z Rosją, Litwą i Białorusią. Zajmuje powierzchnię 1658 km², którą zamieszkuje około 60 tys. osób, z czego 51% stanowią kobiety a 49% mężczyźni. Stopa bezrobocia wykazuje tendencję spadkową i w 2015 roku ukształtowała się na poziomie 15,6% (w województwie 11,8%, w skali kraju 9,7%)³¹⁵. Osoby pozostające bez pracy dłużej niż rok stanowiły 47,7% osób zarejestrowanych, natomiast osoby poniżej 25 roku życia to 15% grupy osób bezrobotnych, natomiast osoby aktywne zawodowo stanowiły 7,7% osób w grupie bezrobotnych. Osoby pozostające bez pracy posiadające wykształcenie wyższe stanowiły 10% ogółu bezrobotnych, wykształcenie policealne posiadało 22%, wykształcenie średnie 11,5%, zasadnicze zawodowe 28%, gimnazjalne i niżej 27% ogółu bezrobotnych. Osoby bezrobotne, bez stażu pracy stanowiły 20% osób bez zatrudnienia. Wydawać by się mogło, że staż pracy chroni przed brakiem zatrudnienia, natomiast w powiecie augustowskim osoby posiadająca staż pracy powyżej pięciu lat stanowiły aż 24% ogółu bezrobotnych. Powiat augustowski ma ujemny przyrost naturalny (-78) oraz ujemny wskaźnik salda migracji (-154), co jest zjawiskiem niekorzystnym. Osoby w wieku nieprodukcyjnym stanowiły około 60% populacji (w województwie 60,8%

³¹⁵ www.bdl.stat.gov.pl [stan z dnia 07.08.2018.]

w skali kraju 63,4%) natomiast w wieku poprodukcyjnym 32% (w województwie 32,8%, w skali kraju 34%). Starzejące się społeczeństwo i odpływ mieszkańców może powodować większe trudności ze znalezieniem potrzebnych pracowników, co w dłuższej perspektywie czasu może spowolnić lokalną gospodarkę³¹⁶. Według Narodowego Spisu Powszechnego z 2011 roku 12,9% ludności powiatu posiadało wykształcenie wyższe (w województwie podlaskim 17,5%, w kraju 17,9%), 2,7% wykształcenie policealne (w województwie 3,1%, w kraju 2,7%), 12,7% średnie ogólnokształcące (w województwie 12% w kraju 12,4%, a 17,3% średnie zawodowe (w województwie 17,8%, w kraju 18,1%). Wykształceniem zasadniczym zawodowym legitymowało się 18,4% mieszkańców powiatu augustowskiego (w województwie 17,5%, w kraju 22,9%), gimnazjalnym 6,5% (w województwie 5,9%, w kraju 5,2%) natomiast 27,3% podstawowym ukończonym (w województwie 23,3%, w kraju 19,3%). Edukacji na poziomie szkoły podstawowej nie ukończyło 2,2% mieszkańców (w województwie 3%, w kraju 1,4%). W porównaniu do średniej krajowej mieszkańcy powiatu augustowskiego mają niższy poziom wykształcenia. Wśród kobiet mieszkających w powiecie augustowskim największy odsetek ma wykształcenie podstawowe ukończone (27,9%) oraz średnie zawodowe (16,0%). Mężczyźni najczęściej mają wykształcenie podstawowe ukończone (26,7%) oraz zasadnicze zawodowe (23,6%)³¹⁷.

W wieku potencjalnej nauki znajdowało się 15% mieszkańców powiatu. Na tysiąc dzieci w wieku przedszkolnym 746 uczęszcza do placówek wychowania przedszkolnego. Na jedno miejsce w placówce wychowania przedszkolnego przypadało 1,08 dzieci w wieku przedszkolnym. Na poziomie podstawowym (7-12 lat) kształcą się 26,0% ludności (26,5% wśród dziewczynek i 25,6% wśród chłopców). Na jeden oddział w szkołach podstawowych przypada 15 uczniów. Współczynnik solaryzacji brutto (stosunek wszystkich osób uczących się w szkołach podstawowych do osób w wieku 7-12 lat) wynosił 91,34. Na poziomie ponadgimnazjalnym (16-18 lat) kształciło się 12,9% mieszkańców (12,5% wśród dziewczyn i 13,2% wśród chłopców). Na 1 oddział w szkołach ogólnokształcących przypadało 30 uczniów, na oddział w szkołach średnich zawodowych i artystycznych przypadało 25 uczniów. W przedziale wiekowym odpowiadającym edukacji w szkołach wyższych (19-24 lat) znajdowało się 33,4% mieszkańców powiatu augustowskiego (34,3% kobiet i 32,5% mężczyzn). W roku 2015

³¹⁶ www.bdl.stat.gov.pl [stan z dnia 10.08.2018.]

³¹⁷ www.stat.gov.pl/spisy-powszechn/nsp-2011/nsp-2011-wyniki [stan z dnia 08.08.2018.]

absolwenci szkół ponadgimnazjalnych w powiecie to w 40% osoby kończące licea ogólnokształcące, w 37,9% technika, w 20,9% zasadnicze szkoły zawodowe.

Infrastruktura edukacyjna w powiecie augustowskim jest bardzo dobrze rozwinięta. Uczniowie szkół korzystają z nauki się języka angielskiego, francuskiego, niemieckiego i rosyjskiego. Zdawalność egzaminów zawodowych wśród uczniów powiatu augustowskiego kształtuje się na poziomie 75% i jest to wskaźnik najwyższy w województwie podlaskim. W szkołach działających na terenie miasta Augustów organizowane są zajęcia z praktyczną częścią nauki zawodu. Władze powiatu konsekwentnie wdrażają szereg ważnych i wartościowych merytorycznie inicjatyw edukacyjnych, zapewniając kształcenie dzieci i młodzieży zgodnie z indywidualnymi potrzebami rozwojowymi i edukacyjnymi oraz ich predyspozycjami. Władze systematycznie podnoszą jakość pracy szkół i placówek oświatowych poprzez integrację i współpracę środowiska szkolnego z lokalnymi pracodawcami i przedsiębiorcami pod kątem zapewnienia możliwości kształcenia praktycznego. Realizują programy wspomaganie uczniów, polegające na wprowadzeniu dodatkowych godzin zajęć, stypendiów, indywidualnego toku nauki i pomocy psychologicznej udzielanej uczniom bezpośrednio w szkole. Władze powiatu augustowskiego realizują koncepcję uczenia się przez całe życie, obejmującą rozwój indywidualny i rozwój cech społecznych we wszystkich formach i we wszystkich kontekstach – w systemie formalnym i pozaformalnym w szkołach, placówkach kształcenia zawodowego, uczelniach i placówkach kształcenia dorosłych. Podkreśla się potrzebę przygotowania i zachęcania wszystkich dzieci do nauki przez całe życie, już od wczesnego wieku. Koncepcja ta ukierunkowuje działania w taki sposób, by zapewnić odpowiednie możliwości wszystkim – osobom dorosłym, pracującym i bezrobotnym, które muszą przekwalifikować się lub podnieść swoje kwalifikacje. Z danych Powiatowego Urzędu Pracy wynika, że osoby pracujące są zainteresowane podnoszeniem kwalifikacji, nabywaniem nowych umiejętności i kompetencji. Obszary zainteresowań dotyczyły szkoleń branżowych związanych z ówczesnie zajmowanym stanowiskiem pracy³¹⁸. Powiat augustowski cyklicznie otrzymuje wyróżnienie w konkursie „Samorządowy Lider Edukacji”, co potwierdza, że władze samorządowe są zainteresowane unowocześnianiem procesów dydaktycznych w szkołach ponadpodstawowych.

³¹⁸ www.augustow.praca.gov.pl/rynek-pracy [stan z dnia 10.08.2018.]

Miasto Augustów skupia ponad 65% wszystkich przedsiębiorców działających na terenie powiatu augustowskiego. Dominują przedsiębiorstwa handlowo-usługowe aczkolwiek występują również firmy zajmujące się działalnością profesjonalną, naukową i techniczną (7,7% ogółu przedsiębiorstw, odsetek ten jest wyższy niż w powiatach sąsiadujących). Duży wpływ na sytuację ekonomiczną regionu mają dotacje krajowe i unijne. W powiecie augustowskim przeciętne miesięczne wynagrodzenia brutto zwiększyło się w ciągu ostatnich pięciu lat o 340,73 zł i w 2015 roku wynosiło 3761,95 zł. Jest to kwota niższa od średniego wynagrodzenia w kraju, które w analizowanym okresie wyniosło 4150,88 zł. Średnie miesięczne wynagrodzenie w powiecie, w przedsiębiorstwach zatrudniających, co najmniej 9 pracowników jest wyższe niż wynagrodzenie na terenie województwa podlaskiego. Przedsiębiorstwa zatrudniające 50-ciu i więcej pracowników stanowią 0,7% ogółu zarejestrowanych podmiotów, jednak ich oddziaływanie na lokalny rynek pracy jest bardzo wysokie, bowiem to właśnie te firmy mają największy wpływ nie tylko na modyfikacje systemu kształcenia, ale również na poziom wynagrodzeń w mieście i jego okolicach. Przedsiębiorcy działający na terenie powiatu aktywnie uczestniczą w programach staży i praktyk uczniowskich. Niestety niektóre przedsiębiorstwa nie sprawdziły się w praktyce edukacyjnej nie zapewniając uczniom odpowiedniego, merytorycznego i praktycznego przygotowania zawodowego. Szkoły powiatu augustowskiego praktyczną naukę zawodu starają się organizować we własnym zakresie poprzez przygotowywanie odpowiednich projektów, często finansowanych z funduszy unijnych. Szkoły powiatu augustowskiego współpracują z ośrodkami akademickimi w województwie podlaskim i mazowieckim.

Problemy społeczne mieszkańców powiatu to przede wszystkim trudności związane z zatrudnieniem, ograniczony dostęp do żłobków i przedszkoli oraz odpływ wykształconej kadry do innych miast i województw. Stopa bezrobocia systematycznie spada, aczkolwiek może być to skutek migracji osób wykwalifikowanych.

Miasta i gminy należące do powiatu posiadają wyjątkowe walory przyrodnicze, turystyczne i uzdrowiskowe. Powiat zajmuje trzecie miejsce w rankingu najzdrowszych powiatów Polski. Tereny chronione obejmują 65% całkowitej powierzchni powiatu. Na terenie powiatu znajdują się dwa parki narodowe, 10 rezerwatów przyrody, cztery obszary chronionego krajobrazu, 55 jezior oraz Kanał Augustowski łączący systemy wodne rzeki Wisły i Niemna. Bogata linia brzegowa jest cechą charakterystyczną przyrody powiatu, co sprzyja rozwojowi turystyki wodnej i rybactwa.

W rankingu powiatów do 60 tys. mieszkańców powiat augustowski w 2015 roku zajął czwarte miejsce. Ocena bazowała na niemalże stu kryteriach, które ujęto w 11 grup tematycznych takich jak: działania proinwestycyjne i prorozwojowe; rozwiązania poprawiające jakość obsługi mieszkańca oraz funkcjonowania jednostki samorządu terytorialnego; rozwój społeczeństwa informacyjnego; rozwój społeczeństwa obywatelskiego; umacnianie systemów zarządzania bezpieczeństwem informacji; promocja rozwiązań z zakresu ochrony zdrowia i pomocy społecznej; promocja rozwiązań z zakresu edukacji, kultury i sportu; wspieranie działań na rzecz gospodarki rynkowej; promocja rozwiązań ekoenergetycznych i proekologicznych; współpraca krajowa i międzynarodowa oraz działania promocyjne. Dotychczas nie przeprowadzono analizy stanu kapitału intelektualnego w powiecie augustowskim.

4.2. Działania organizacji pozarządowych

Identyfikacja podejmowanych działań

Powiat augustowski charakteryzuje się znaczną dynamiką rozwoju organizacji pozarządowych, działających na rzecz edukacji społeczeństwa. Jest czwartym, co do wielkości powiatem w województwie podlaskim pod względem ich liczebności. W 2015 roku w powiecie augustowskim działało 216 różnych organizacji pozarządowych³¹⁹.

Badaniem objęto 25 organizacji pozarządowych, których profile działania obejmowały rozwój wiedzy, edukacji, kompetencji społecznych i interpersonalnych, wspierających kreatywność i rozwój lokalnej przedsiębiorczości. Wyselekcjonowania konkretnych organizacji zajmujących się wymienionymi zagadnieniami dokonano na podstawie Krajowego Rejestru Sądowego oraz wykazu organizacji pozarządowych, funkcjonujących na terenie powiatu augustowskiego, gdzie zamieszczono profil ich działania. Kwestionariusz ankiety zawierał 34 pytania i skierowany był do założyciela/prezesa organizacji pozarządowej. Braki występujące w odpowiedziach zdarzały się rzadko, niemniej zostały uwzględnione w trakcie analizowania pytań.

Główne cele działania badanych organizacji to w większości upowszechnianie wartości narodowych i edukacji obywatelskiej, zaspokajanie potrzeb edukacyjnych oraz wyrównywanie szans rozwojowych społeczności lokalnych (tabela 5). Tylko jedna organizacja wskazała za działalność priorytetową upowszechnianie wiedzy i wdrażanie idei uczenia się przez całe życie.

³¹⁹ www.stat.gov.pl Bank danych lokalnych [dostęp: 10.07.2017]

Tabela 5. Cele działania badanych organizacji pozarządowych w powiecie augustowskim

Cel działania	Liczba odpowiedzi badanych organizacji
Upowszechnianie wartości narodowych i edukacji obywatelskiej	12
Zaspokajanie edukacyjnych potrzeb społecznych	5
Wyrównywanie szans rozwojowych społeczności lokalnych	6
Aktywizacja zawodowa i walka z bezrobociem	1
Upowszechnianie wiedzy i wdrażanie idei uczenia się przez całe życie	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Oferta związana z działaniami edukacyjnymi świadczonymi przez badane organizacje zależała od rodzaju instytucji zainteresowanej problematyką edukacyjną. Głównym odbiorcą zajęć oferowanych przez organizacje pozarządowe były szkoły. W zależności od zgłaszanego zapotrzebowania ofertę edukacyjną tworzone pod określoną grupę odbiorców (40% wskazań). Prowadzone działania edukacyjne miały charakter wszechstronny i różnorodny, odpowiedni do ówczesnego zapotrzebowania. Osiągane przychody organizacji pozarządowych „regulowały” liczbę i rodzaj oferowanych zajęć edukacyjnych. Edukacją osób dorosłych zajęło się tylko 16 % badanych organizacji. Zdaniem autorki w ramach wzrostu znaczenia idei uczenia się przez całe życie, organizacje pozarządowe mogłyby rozszerzyć ofertę i objąć działaniem szerszą grupę odbiorców. Na terenie powiatu augustowskiego w latach 2010-2014 organizacje pozarządowe nie osiągnęły wysokich przychodów. Ukształtowały się one w granicach od tysiąca do dziesięciu tysięcy złotych. Współpraca z przedsiębiorcami w znacznym stopniu ułatwiłaby pozyskanie dodatkowych środków finansowych, jednakże chęć kooperacji musi wynikać z obu stron.

Edukacja społeczeństwa, zdaniem 60% założycieli/prezesów badanych organizacji, jest głównym czynnikiem rozwoju powiatu augustowskiego (tabela 6). Pozostała część ankietowanych wskazała, iż znaczenie edukacji jest ważne, ale nie najważniejsze. Wnioskując, można stwierdzić, że znaczenie edukacji w rozwoju społeczno-gospodarczym odgrywa coraz większą rolę.

Tabela 6. Znaczenie edukacji w rozwoju regionu w opinii przedstawicieli badanych organizacji pozarządowych

Wyszczególnienie	Liczba odpowiedzi badanych organizacji
Edukacja jako główny czynnik rozwoju lokalnego	
Znaczenie edukacji w rozwoju powiatu systematycznie wzrasta	15
Znaczenie edukacji w rozwoju powiatu jest ważne ale nie najważniejsze	6
Trudno powiedzieć	4

Przystosowanie systemu edukacji do życia w społeczeństwie informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy	
System edukacji w zupełności wystarcza	4
System wymaga wprowadzenia zmian	16
W ogóle nie przygotowuje do życia w społeczeństwie wiedzy	4
Trudno powiedzieć	1
System edukacji a rozwój postaw przedsiębiorczych uczniów	
Zdecydowanie rozwija postawy przedsiębiorcze	1
Rozwija postawy przedsiębiorcze	14
Raczej rozwija	8
Nie wpływa na rozwój	2

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Podstawa programowa, obowiązująca przed reformą z 2016 roku, nakładała na szkołę obowiązek przygotowania młodzieży do funkcjonowania w społeczeństwie, w tym do kształtowania postaw przedsiębiorczych. Zdecydowana większość (60%) przedstawicieli badanych organizacji wskazała, iż obowiązujący w chwili badania system edukacji przygotowuje do życia w społeczeństwie informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy, ale wymaga wprowadzenia modyfikacji. Tylko 16% respondentów stwierdziło, iż stan ówczesny edukacji w zupełności wystarcza i jakiegokolwiek zmiany nie są potrzebne. Wobec ówczesnej wiedzy ankietowanych system edukacji szkolnej (56% badanych) rozwijał postawy przedsiębiorcze uczniów, jednakże działania służące poprawie jakości kształcenia powinny być podejmowane. Stosunkowo krytycznie respondenci z tej grupy odnieśli się do problemu kształcenia i kształtowania postaw przedsiębiorczych młodzieży. Postawy przedsiębiorcze uczniów w systemie edukacji szkolnej są ich zdaniem rozwijane, ale odczuwa się brak wizji pojęcia i idei przedsiębiorczości w programach nauczania. Teoretyczne podejście dominujące w realizacji tego przedmiotu nie przynosi pożądanych efektów. Zdaniem autorki stwierdzenie to można skonfrontować śledząc liczbę przedsiębiorstw nowo powstałych i tych, które nie przetrwały roku działalności. Nauczyciele nie czują „ducha” przedsiębiorczości, znając problem ten tylko z podręcznika. Owszem, szkoła uczy jak zrobić biznes plan i skąd pozyskać środki finansowe. Nie uczy natomiast motywacji i wytrwałości w osiąganiu celów. Brakuje zajęć związanych z szeroko rozumianą inteligencją emocjonalną, która określa potencjalne zdolności uczenia się umiejętności praktycznych.

W dobie szybkiego postępu technicznego biegłość w posługiwaniu się nowymi technologiami jest umiejętnością, którą należy posiadać. Niestety dwie trzecie badanych organizacji pozarządowych (68%) nie posiadało nowoczesnego oprogramowania, które mogłoby być wykorzystane w celach dydaktycznych. Wynika to głównie z braku środków.

Przychody organizacji, które nie posiadały oprogramowania, w okresie przeprowadzonych badań nie przekroczyły 50 tysięcy złotych, w tym 30% organizacji osiągnęło przychody poniżej tysiąca złotych, 18% w przedziale od tysiąca stu złotych do dziesięciu tysięcy złotych i 14% do pięćdziesięciu tysięcy złotych.

Badane organizacje pozarządowe w latach 2010-2014 prowadziły różne zajęcia edukacyjne. Głównie były to kursy i szkolenia – 52% ogółu zajęć, wyjazdy studyjne do instytucji naukowych – 12%, warsztaty praktyczne – 4%, seminaria i konferencje – 4%. Zajęcia edukacyjne, jakie badane organizacje pozarządowe przeprowadziły w 2015 roku to: 52% kursy i szkolenia tematyczne, 28% wycieczki terenowe, 12% wyjazdy studyjne do instytucji naukowych 4% warsztaty praktyczne, 4% seminaria i konferencje. Respondenci wskazali wszystkie realizowane formy działań (tabela 7).

Tabela 7. Formy zajęć edukacyjnych organizowanych przez badane organizacje pozarządowe w 2015 roku

Realizowane zajęcia edukacyjne	Liczba organizacji realizujących zajęcia
Kursy i szkolenia tematyczne	13
Wyjazdy studyjne do instytucji naukowych	3
Wycieczki terenowe	7
Warsztaty praktyczne	1
Zielone szkoły	2
Zajęcia wyrównawcze	1
Koła zainteresowań	1
Kursy językowe	1
Seminaria i konferencje	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Zdaniem autorki kursy i szkolenia tematyczne, a szczególnie wycieczki terenowe i wyjazdy studyjne bez wątplenia stanowią urozmaicenie w procesie dydaktycznym, natomiast w procesie kształcenia na rzecz przedsiębiorczości mają mniejsze znaczenie niż warsztaty praktyczne.

Współpraca badanych organizacji pozarządowych ze szkołami na rzecz poszerzania procesu edukacji formalnej

Połowa badanych organizacji współpracowała ze szkołami, co piąta (21%) w 2015 roku nie współpracowała, aczkolwiek kategorycznie tej współpracy nie odrzucała. Nie współpracowało i nie planowało podjęcia takich działań 29% badanej grupy. Postawa połowy badanych organizacji potwierdziła, iż współpraca różnych podmiotów w procesie rozwoju i dostępu do edukacji stanowi ważny czynnik kształtowania kapitału

intelektualnego. Warto podkreślić, że organizacje, które współpracowały ze szkołami osiągały przychody w granicach do 10 tysięcy złotych, co oznacza, że ich działania były na pograniczu wolontariatu.

Czas trwania współpracy organizacji pozarządowych ze szkołami był różny. W ankiecie badawczej respondenci mieli do wyboru trzy okresy: do 3 lat, od 3 do 5 lat i powyżej 5 lat. Jedna trzecia badanych jednostek współpracowała ze szkołami trzy lata lub krócej, 32% powyżej pięciu lat, zaś 7% badanych prowadziło działania średnioterminowe. Pozostała część badanych organizacji pozarządowych nie współpracowała ze szkołami. Zdaniem autorki współpraca pomiędzy sektorem edukacji formalnej i pozaformalnej może stanowić źródło poszerzania oferty edukacyjnej na terenie powiatu augustowskiego*

Jakość współpracy organizacji pozarządowych ze szkołami zależała od kilku czynników. W zależności od zapotrzebowania i rodzaju kierowanej oferty współpraca zachodziła pomiędzy tymi samymi organizacjami lub/i innymi. Zdarzało się, że przebiegała pomiędzy kilkoma równocześnie, co w efekcie tworzyło sieć więzi i powiązań między nimi.

Sposób nawiązywania współpracy organizacji pozarządowych ze szkołami był różny. W większości to oferta organizacji kierowana była bezpośrednio do szkoły. Tylko 9% badanych organizacji pozarządowych otrzymało bezpośrednio zapytanie o realizowane zajęcia ze strony szkoły (tabela 8). Zdaniem autorki są dwie możliwości takiej postawy dyrektorów szkół: brak zainteresowania organizowaniem zajęć edukacyjnych przez inne podmioty lub brak dostatecznych informacji o możliwościach skorzystania z takiej formy współpracy.

Tabela 8. Częstotliwość i sposoby nawiązywania współpracy badanych organizacji pozarządowych ze szkołami

Wyszczególnienie	Liczba odpowiedzi
Częstotliwość współpracy organizacji	
Współpraca systematyczna z wieloma szkołami	3
Współpraca systematyczna z tymi samymi szkołami	7
Od czasu do czasu	3
W zależności od zapotrzebowania i zainteresowania ofertą	3
Sporadycznie, są to działania jednorazowe od projektu do projektu	2
Nie określono	7
Sposoby nawiązywania współpracy	
Bezpośrednio przez wysłanie oferty do szkoły	9
Szkoła kieruje zapytanie bezpośrednio do organizacji	3

* Dane zamieszczono w aneksie, załącznik 4

Na zlecenie samorządu terytorialnego	2
Inne	4
Nie określono	7

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Przedsięwzięcia organizacji pozarządowych adresowane do szkół to głównie organizacja wyjazdów studyjnych uczniom (37%), organizacja imprez szkolnych i zajęć pozalekcyjnych (11%), wspólne aplikowanie o środki unijne (11%), udział uczniów w organizacji imprez pozaszkolnych skierowanych do lokalnych społeczności (26%), zakup materiałów edukacyjnych (7%).

Kolejne pytanie dotyczyło postrzegania korzyści wynikających ze współpracy organizacji pozarządowych ze szkołami. Spośród pięciu możliwych odpowiedzi respondenci zdecydowanie wybrali dwie: (1) uzupełnienie form kształcenia, wzmocnienie nabywania umiejętności miękkich, kompetencji uczniów i nauczycieli oraz (2) wzrost konkurencyjności i poprawa wizerunku organizacji. Oznacza to, że organizacje pozarządowe podejmujące działania proedukacyjne kierowały się zarówno dobrem uczestników jak i własnym wizerunkiem. Zdaniem autorki jest to racjonalna postawa organizacji pozarządowych. Warto podkreślić, że współpraca tworzy więzi społeczne pomiędzy partnerami generując obopólne korzyści.

W kwestionariuszu badania zamieszczono pytanie dotyczące postrzegania barier współpracy występujących pomiędzy organizacjami pozarządowymi a instytucjami świadczącymi edukację formalną. W kafeterii pytania wymieniono sześć możliwych barier. Uzyskano zróżnicowane odpowiedzi w zależności od obszaru działania organizacji. Przedstawiciele organizacji działających na terenie gminy i województwa zdecydowanie wskazywali na barierę komunikacji i dialogu między szkołami a organizacjami, a działające na obszarze powiatu na pierwszym miejscu wskazali barierę braku środków finansowych (tabela 9).

Tabela 9. Korzyści i bariery współpracy organizacji pozarządowych z instytucjami świadczącymi edukację formalną

Wyszczególnienie	Liczba odpowiedzi organizacji pozarządowych
Korzyści współpracy	
Uzupełnienie form kształcenia, wzmocnienie nabywania umiejętności miękkich, kompetencji uczniów i nauczycieli	9
Wzrost konkurencyjności i poprawa wizerunku organizacji	8
Rozwój współpracy międzysektorowej	2

Poszerzenie wiedzy o nowe formy kształcenia	5
Możliwość pozyskania dodatkowych środków finansowych	1
Bariery współpracy	
Brak chęci komunikacji	8
Brak dialogu i wzajemnego informowania się o potrzebach edukacyjnych społeczności lokalnej	6
Niewystarczające środki finansowe	8
Brak zaufania pomiędzy podmiotami	1
Trudności wynikające w przepisów prawnych	1
Bariery nie występują	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Zdaniem autorki korzyści zawarcia współpracy pomiędzy stronami są warte przezwyciężenia wymienionych barier. Komunikacja pomiędzy stronami poparta informacją o wzajemnych potrzebach podniosłaby jakość świadczonych usług edukacyjnych. Wspólnie działania w sektorze oświaty przyczyniłyby się do rozwoju kapitału intelektualnego.

Poruszane kwestie występują nie tylko w skali regionalnej. Organizacje pozarządowe w Polsce mają podobne problemy. Stowarzyszenie Klon/Jawor w 2015 roku zrealizowało badania oceniające kondycję polskich organizacji pozarządowych, z których wynika, iż organizacje zajmujące się edukacją stanowiły 15% badanej grupy. Działania wyłącznie na poziomie najbliższego sąsiedztwa prowadziło 5% organizacji, na terenie gminy i powiatu aktywnych było 32%, województwa 25%. Na skalę ogólnopolską działało 28% organizacji. Na pracy społecznej swoich wolontariuszy opierało się 45% organizacji. W latach 2011-2014 przeciętne przychody wyniosły 27 tysięcy złotych, a duża niestabilność finansowa dotyczyła 51% organizacji, którym połowa rocznego budżetu musiała wystarczyć na 10 kolejnych miesięcy działania. Niedobory środków pieniężnych wymuszały poszukiwania partnerów zewnętrznych i sponsorów. Kontakty z lokalnymi publicznymi szkołami utrzymywało 80% organizacji, ze społecznością lokalną 89% a z innymi organizacjami publicznymi 92%. Z przedsiębiorcami współpracowało 75% organizacji pozarządowych. Dla porównania w 2000 roku grupa ta stanowiła około 53%³²⁰. Wsparcie materialne otrzymane od firm prywatnych pozwalało na sprawne działanie i realizację założonych celów.

³²⁰ P. Adamiak, B. Charycka, M. Gumkowska, *Kondycja sektora organizacji pozarządowych w Polsce 2015. Raport z badań*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2016, s. 9-15.

Współpraca badanych organizacji pozarządowych z samorządem terytorialnym

Zdecydowana większość (80%) badanych organizacji pozarządowych współpracowała z jednostkami samorządu terytorialnego na rzecz pozaformalnego kształcenia i wychowania młodzieży. Jest to zjawisko pożądane, ponieważ dobra współpraca gwarantuje obopólne korzyści i przyczynia się do systematycznego rozwoju edukacji w powiecie. Współpracę jako systematyczną, na zasadzie partnerstwa wskazało 60% badanych organizacji, zaś 18% jako sporadyczną. Spośród czterech form tej współpracy respondenci wskazali tylko dwie: działania na rzecz aktywizacji lokalnych społeczności oraz udział w konkursach ogłaszanych przez samorząd terytorialny.

Oczekiwania współpracy organizacji pozarządowych od samorządu terytorialnego to przede wszystkim wsparcie finansowe (66%) a także przeprowadzenie szkoleń i doradztwo (22%) oraz cykliczna aktualizacja informacji na temat ogłaszanych komunikatów i projektów przygotowywanych przez samorząd do realizacji (22%).

Przedsięwzięcia realizowane przez badane organizacje pozarządowe, na zlecenie samorządu terytorialnego w powiecie augustowskim w latach 2010-2014 przedstawiono w tabeli 10.

Tabela 10. Przedsięwzięcia realizowane przez organizacje pozarządowe w powiecie augustowskim na zlecenie samorządów terytorialnych

Rodzaj przedsięwzięcia	Liczba przedsięwzięć realizowanych w powiecie					
	2010	2011	2012	2013	2014	ogółem
Festyny i jubileusze	8	6	4	7	5	30
Kultura ludowa i utrwalanie tradycji	2	1	3	2	1	9
Organizacja wypoczynku letniego i zimowego dzieci i młodzieży	2	1	4	2	3	12
Edukacja prozdrowotna	2	3	2	1	1	9
Inne przedsięwzięcia	1	2	1	3	3	10

Zródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

W latach 2010-2014 zrealizowane zadania na rzecz społeczności lokalnych to w większości festyny. Kultura ludowa i utrwalanie tradycji to przedsięwzięcia związane z historią regionu, których celem było upamiętnianie ważnych wydarzeń, na przykład dni pamięci oblawy augustowskiej, rajd niepodległości, jubileusz 15-lecia sztabińskiego domu kultury. Inne przedsięwzięcia zrealizowane to między innymi targi agroturystyczne, akademie młodych talentów, gotowanie w domu, projekt „z małej szkoły lepszy start”. Edukacja prozdrowotna to przede wszystkim informowanie w zakresie profilaktyki chorób

nowotworowych. Zdaniem autorki wymienione działania mają pośredni wpływ na kształtowanie kapitału intelektualnego w powiecie.

Najskuteczniejszą formą promocji i aktywizacji przedsiębiorczości mieszkańców w opinii prezesów/założycieli badanych organizacji pozarządowych były szkolenia z zakresu prowadzenia działalności gospodarczej. Kolejne formy wskazane przez respondentów to pomoc z zakresu doradztwa finansowego, wypłacanie dofinansowania oraz refundacja kosztów w pierwszych latach prowadzenia działalności (tabela 11).

Tabela 11. Działania pobudzające aktywność przedsiębiorczą społeczności lokalnych w opinii prezesów/założycieli badanych organizacji pozarządowych

Rodzaj działania	Liczba odpowiedzi
Szkolenia z zakresu prowadzenia działalności gospodarczej	12
Doradztwo finansowe	4
Wypłacanie dofinansowania na podjęcie działalności gospodarczej	3
Refundacja kosztów w pierwszych latach działalności	2
Wspólny cel działania i wspólne korzyści	2
Sytuacja ekonomiczna i wyposażenie techniczne regionu	2

Zródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Do rozwoju przedsiębiorczości niezbędne są odpowiednie kompetencje. W kwestionariuszu ankiety kompetencje zostały podzielone na trzy grupy: osobiste, społeczne i twarde. Respondenci poproszeni zostali o zaznaczenie trzech odpowiedzi w każdej grupie. Do wyboru mieli osiem lub sześć odpowiedzi (w zależności od grupy kompetencji) zamieszczonych w kwestionariuszu ankiety.

Zdaniem autorki kompetencje osobiste odpowiadają za sposób realizacji określonych zadań, znajomość posiadanych talentów, zwłaszcza umiejętności łączenia posiadanej wiedzy z praktyką. Na świecie polscy menedżerowie i przedsiębiorcy są cenieni za umiejętność dostosowywania się do określonych sytuacji, nawet tych trudnych, wymagających uporczywości, konsekwencji i przemyślanych działań. Brakuje im tylko współpracy i umiejętności porozumiewania się w zespole w sposób niekonfliktowy. W kafeterii kwestionariusza wymieniono osiem cech charakteryzujących kompetencje osobiste: dążenie do osiągania celów, gotowość do ciągłego uczenia się i pogłębiania wiedzy, kreatywność, organizacja pracy własnej, samodzielność, otwartość na zmiany, szybkość podejmowania decyzji oraz odporność na stres. Respondentów poproszono o wskazanie trzech, które można uznać za najważniejsze dla sprawnego funkcjonowania człowieka we współczesnym świecie. Wykaz badanych kompetencji zamieszczono w tabeli 12.

Tabela 12. Kompetencje niezbędne do funkcjonowania we współczesnym świecie w opinii prezesów/założycieli badanych organizacji pozarządowych

Wyszczególnienie	Liczba odpowiedzi
Kompetencje osobiste	
Dążenie do osiągnięcia celów	12
Gotowość do uczenia się	7
Kreatywność	2
Organizacja pracy własnej	3
Samodzielność i otwartość na zmiany	1
Myślenie analityczne	1
Szybkość podejmowania decyzji	1
Odporność na stres	10
Kompetencje społeczne	
Autoprezentacja	3
Umiejętność budowania poprawnych relacji z ludźmi	19
Komunikatywność	2
Dzielenie się wiedzą i doświadczeniem	1
Wysoki poziom kultury osobistej	4
Umiejętność pracy w zespole	12
Kompetencje twarde, specjalistyczno-techniczne	
Wykształcenie kierunkowe	11
Znajomość języków obcych	9
Specjalistyczna wiedza zawodowa	1
Umiejętność korzystania z nowych technologii	3
Doświadczenie zawodowe	1
Umiejętności zawodowe	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Respondenci zdecydowanie wskazali, że wiodącą kompetencją osobistą jest dążenie do osiągnięcia celów (12 wskazań). Na drugim miejscu pojawił się problem odporności na stres (10 wskazań), zaś na trzecim gotowość do uczenia się (7 wskazań). Dostrzeżono także problem organizacji pracy własnej (3 wskazania). Problem stresu i jego skutków ubocznych ściśle wiąże się z niechęcią do podejmowania działalności gospodarczej przez Polaków. W 2014 roku 58% obywateli nie zdecydowało się na założenie własnej działalności gospodarczej z powodu strachu przed porażką, co umiejscowiło Polskę na drugim miejscu w czołówce „bojaźliwych” krajów Unii Europejskiej. Z drugiej strony otoczenie jako przyjazne prowadzeniu działalności gospodarczej potwierdził co trzeci dorosły Polak, co więcej ponad 54% oceniło posiadaną wiedzę i umiejętności, jako wystarczające do prowadzenia działalności gospodarczej³²¹. Kompetencje osobiste są istotnym elementem w kształtowaniu kapitału intelektualnego

³²¹ D. Więclawska, A. Tarnawa, M. Nieć, P. Zbierowski, *Global Entrepreneurship Monitor Polska 2014*, Wydawnictwo GEM, Warszawa 2015, s. 17.

i obejmują znacznie szersze spectrum cech. Wydaje się, że ważną cechą obok gotowości do uczenia się jest także kreatywność, zdolność do tworzenia i realizowania nowych pomysłów. Działania na rzecz kształtowania (rozwijania) kompetencji osobistych nie są mocną stroną organizacji pozarządowych zaangażowanych w proces edukacji lokalnych społeczności powiatu augustowskiego.

Kompetencje społeczne są drugim ważnym elementem odgrywającym istotną rolę w kształtowaniu kapitału intelektualnego. Wpływają na jakość wykonywanych zadań oraz na rozwój interpersonalny. Sprzyjają sukcesom zawodowym i osobistym, adaptacji do nowych warunków życia, rozwiązywania problemów i trudnych sytuacji, jest to ważny aspekt procesu tworzenia i umacniania kapitału intelektualnego. Respondenci mieli wybrać trzy spośród sześciu odpowiedzi: autoprezentacja, umiejętność budowania poprawnych relacji z innymi ludźmi, komunikatywność, dzielenie się wiedzą i doświadczeniem, wysoki poziom kultury osobistej, umiejętność pracy w zespole.

Respondenci za najważniejsze uznali umiejętność budowania poprawnych relacji z ludźmi i umiejętność pracy w zespole. Na trzecim miejscu dostrzeżono taką cechę jak wysoki poziom kultury osobistej. Respondenci nie dostrzegli roli dzielenia się wiedzą i doświadczeniem.

Kompetencje twarde były przedmiotem zainteresowania badawczego w kolejnym pytaniu. W kafeterii wymieniono sześć kompetencji, bez których trudno byłoby kształtować kapitał intelektualny. Są to: wykształcenie kierunkowe, znajomość języków obcych, specjalistyczna wiedza zawodowa, umiejętność korzystania z nowych technologii, doświadczenie zawodowe, umiejętności zawodowe. Respondenci zostali poproszeni o wybranie trzech, ich zdaniem najważniejszych kompetencji twardych.

Wykształcenie kierunkowe, znajomość języków obcych oraz umiejętność korzystania z nowych technologii według respondentów to najważniejsze kompetencje twarde. Autorka rozprawy podziela pogląd, że wykształcenie i znajomość języków obcych są istotnymi determinantami sukcesu zawodowego, uzyskania atrakcyjnego miejsca zatrudnienia lub samozatrudnienia. Dodając do tego umiejętności miękkie w postaci efektywnej pracy zespołowej, tworzenia poprawnych relacji z ludźmi osoba znająca języki obce jest idealnym, pożądanym uczestnikiem rynku pracy. Umiejętności i doświadczenie zawodowe rozwijane są systematycznie podczas wykonywania określonych zadań. Stwarzając możliwości wdrażania polityki *lifelong learning* oraz motywacji obywateli do uczestnictwa w tym procesie generuje się idealne warunki do rozwoju kapitału intelektualnego.

Przy organizacji zajęć edukacyjnych dużą uwagę należy zwrócić na formy realizacji zajęć oraz na te umiejętności i cechy, które są nabywane lub wykształcane przy realizacji danego zadania. Organizacje pozarządowe w swych działaniach są elastyczne, mogą znacznie szybciej reagować na potrzeby edukacyjne lokalnych społeczności. Ograniczenia prawne nie są aż tak restrykcyjne, jak w przypadku szkół, które są zobowiązane do realizacji minimum programowego.

W kwestionariuszu ankiety poproszono o wskazanie jak oddziałują na kształtowanie umiejętności i cech wybrane zajęcia, takie jak: warsztaty praktyczne, praca w grupach, projekt indywidualny, burza mózgów, analiza SWOT, inscenizacja wydarzeń, dyskusja problemowa, wywiady, praca terenowa, gry edukacyjne, obserwacja, analiza dokumentów. Wymieniono następujące umiejętności i cechy: pewność siebie, organizacja czasu pracy, kreatywność, przedsiębiorczość, umiejętność pracy w zespole, wykorzystanie wiedzy w praktyce, asertywność, analityczne myślenie, systematyczność. Pytanie to miało na celu poznanie opinii respondentów na temat zależności pomiędzy wymienionymi zajęciami i ich wpływem na kształtowanie poszczególnych cech i umiejętności (tabela 13).

Tabela 13. Umiejętności i cechy rozwijane poprzez wyszczególnione działania edukacyjne w opinii założycieli/prezesów badanych organizacji pozarządowych

Lp.	Sposób rozwijania umiejętności i cech	Umiejętności i cechy								
		Pewność siebie	Organizacja czasu pracy	Kreatywność	Przedsiębiorczość	Umiejętność pracy w zespole	Wykorzystanie wiedzy	Asertywność	Analityczne myślenie	Systematyczność
1	Warsztaty praktyczne	8	4	2	5	3	3	0	0	0
2	Praca w grupach	6	5	2	0	9	0	3	0	0
3	Projekt indywidualny	7	0	2	2	0	0	0	3	1
4	Burza mózgów	1	0	10	0	0	0	2	2	0
5	Wykorzystanie analizy SWOT	0	3	3	2	0	0	0	16	1
6	Inscenizacja zdarzeń	7	7	2	2	0	0	3	2	0
7	Dyskusja	5	1	1	1	0	0	2	15	0
8	Wywiady	0	2	1	1	1	0	2	1	1
9	Praca w terenie	0	1	2	0	3	4	1	2	0
10	Gry edukacyjne	0	5	6	3	3	1	1	5	0
11	Obserwacja	0	4	3	1	0	2	1	3	1
12	Analiza dokumentów	0	3	1	1	1	1	0	4	3

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Opis działania i jego wpływu na kształtowanie umiejętności i cech ważnych w kształtowaniu kapitału intelektualnego przedstawia się następująco:

1. Zdaniem respondentów warsztaty praktyczne doskonala daną umiejętność oraz angażują uczestników do wykonania określonych zadań. Ich wykorzystanie w edukacji podnosi samoocenę uczestnika, który może sprawdzić swoje umiejętności oraz poznać nowe sposoby pracy obrębie danego zadania. Zaletą tego typu zajęć jest możliwość wymiany doświadczeń z pozostałymi uczestnikami. Zdaniem ankietowanych zajęcia warsztatowe wpływają na umacnianie poczucia pewności siebie (32% wskazań), rozwijają przedsiębiorczość (20% wskazań), uczą organizacji czasu pracy (16% wskazań).

2. Praca w grupach ma na celu osiągnięcie maksymalnego zaangażowania w rozwiązanie postawionego problemu (zadania). Sprawdza się w różnych sytuacjach, także wrażliwych emocjonalnie. Praca w małych grupach od trzech do pięciu osób uczy współpracy, umożliwia znajdowanie ciekawych rozwiązań, a także zapewnia uczestnikom poczucie komfortu, pozwala na opanowanie emocji zwłaszcza u osób, które nie mają poczucia pewności w swoich działaniach oraz unikają zawierania kontaktów interpersonalnych. Zdaniem respondentów praca w grupach przede wszystkim rozwija umiejętność pracy w zespole (36% wskazań), wzmacnia pewność siebie (24% wskazań) a także w pewnym stopniu uczy organizacji czasu pracy (20% wskazań).

3. Projekt indywidualny to działanie polegające na osobistym wykonaniu określonego działania na przykład rozwiązania określonego problemu, przeanalizowaniu danych i dokonaniu interpretacji problemu. Zdaniem respondentów rozwija to takie umiejętności jak organizacja czasu pracy (40% wskazań), umacnianie pewności siebie (28% wskazań).

4. Burza mózgów wywodzi się z metod heurystycznych. Jest to forma dialogu aktywizująca wszystkie osoby uczestniczące w grupie. Nazywana jest również giełdą pomysłów lub fabryką pomysłów. Respondenci wyselekcjonowali dwie najważniejsze cechy/umiejętności: analityczne myślenie (48% wskazań) oraz kreatywność (40% wskazań). Analityczne myślenie pomaga w rozwoju kreatywności. Przez analizę faktów i zdarzeń, rozdzielanie danych z całości i dochodzenie do części składowych problemu powstają nowe rozwiązania.

5. W badaniach pod pojęciem analiza SWOT rozumiano najpopularniejszą metodę służącą porządkowaniu informacji w ściśle określonych przypadkach. Analiza ta najczęściej jest stosowana na wszystkich etapach planowania strategicznego. W edukacji wykorzystywana jest przy projektach, służy do analizy otoczenia zewnętrznego jak

i wewnętrznego. Według ankietowanych wykorzystywanie analizy SWOT głównie rozwija analityczne myślenie (64% wskazań).

6. Inscenizacja wydarzeń angażuje bezpośrednio uczestników do czynnego udziału w zadaniu/projekcie. Uczestnicy odtwarzają lub prezentują wybrany utwór, sztukę lub sytuację przed publicznością. Podstawą inscenizacji jest scenariusz, w którym określone są role i zadania poszczególnych członków grupy. W literaturze wskazuje się, że inscenizacja zdarzeń rozwija kreatywność. Takiego poglądu nie podzielają badani założyciele/prezysi organizacji pozarządowych. Ta cecha uzyskała tylko 8% wskazań. Ich zdaniem inscenizacja wpływa na umacnianie pewności siebie (28% wskazań) oraz uczy organizacji czasu pracy (28% wskazań). Z punktu widzenia kształtowania kapitału intelektualnego ta forma zajęć wykazuje drugorzędne znaczenie.

7. Dyskusja problemowa, zdaniem respondentów, jest popartym argumentami sposobem prezentacji i wymiany poglądów na określony temat. Odbywa się w gronie dwóch lub więcej osób. Osoby biorące udział w dyskusji uczą się wyrażania swoich poglądów w sposób konkretny i zrozumiały dla odbiorcy. Według respondentów dyskusja rozwija głównie analityczne myślenie (60% wskazań) i częściowo przyczynia się do umacniania pewności siebie (20% wskazań).

8. Wywiady polegają na pozyskaniu informacji bezpośrednio od respondenta. Przez rozmowę osobistą lub telefoniczną, z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety. Mogą być to wywiady indywidualne lub zbiorowe. Wywiady w opinii badanych przedstawiciele organizacji pozarządowych nie mają istotnego znaczenia w rozwijaniu wymienionych umiejętności i cech ważnych w procesie kształtowania kapitału intelektualnego.

9. Praca terenowa jako realizacja działań edukacyjnych w terenie na przykład w postaci zielonej szkoły angażuje uczestników do aktywnego spędzania czasu. To forma nauczania przez zabawę i zaangażowanie. Zdaniem respondentów uczy głównie organizacji czasu pracy (44% wskazań), w mniejszym stopniu wpływa na rozwijanie umiejętności wykorzystania wiedzy w praktyce (16% wskazań) oraz pracy w zespole (12% wskazań).

10. Gry edukacyjne to zajęcia typu „nauka przez zabawę”. Jej elementy służą poprawie umiejętności lub poszerzeniu zasobów wiedzy graczy oraz stymulują rozwój graczy w określonych kierunkach i obszarach. Gry edukacyjne są popularnym narzędziem dydaktycznym, cenionym za skuteczność, osiąganą dzięki zwiększeniu atrakcyjności procesu dydaktycznego. Mimo, że ich podstawowym celem jest edukacja, stanowią formę rozrywki, wywołują pozytywne emocje, pobudzają mózg do pracy, rozwijają

umiejętności³²². Zdaniem respondentów gry edukacyjne nie wywierają większego wpływu na żadną z wymienionych umiejętności i cech, chociaż wspomagają rozwijać kreatywność (24% wskazań) i analityczne myślenie (20% wskazań).

11. Obserwację, choć jest to jedna z metod badawczych, wykorzystywana jest w edukacji. Polega na obserwowaniu określonego zjawiska, grupy społecznej, procesu. Na podstawie uzyskanych wyników wyciąga się wnioski i formułuje określone prawa. Zdaniem respondentów obserwacja głównie rozwija myślenie analityczne (52% wskazań).

12. Analiza dokumentów – to uporządkowywanie, analiza i interpretacja treści zawartych w tych dokumentach. W celach edukacyjnych wykorzystuje się między innymi pamiętniki, listy, twórczość literacką, dzienniki, sprawozdania statystyczne, kroniki klasy i szkoły, materiały przygotowane przez nauczyciela (prowadzącego). Zdaniem respondentów analiza dokumentów głównie rozwija analityczne myślenie (56% wskazań).

Przedstawione formy realizacji zajęć edukacyjnych w znacznym stopniu poprawiają ich atrakcyjność i przyswajanie wiedzy. Nauka z wykorzystaniem omówionych metod pracy jest ciekawa, wyzwała w uczestnikach chęci poznawcze, kształtuje umiejętności i cechy kluczowe do tworzenia kapitału intelektualnego. Edukacja formalna umożliwia zdobycie wykształcenia kierunkowego i wiedzy, ale, niestety, nie kształtuje pożądanych kompetencji. W Polsce pracodawcy mają trudności z oceną kwalifikacji potencjalnego pracownika, alarmują, iż istnieje problem niedopasowania osób do potrzeb rynku pracy. Według badań Ireneusza Zawłockiego oraz Krzysztofa Niewiadomskiego skutecznie działający rynek pracy wymaga zbilansowania struktury popytowo-podażowej w ramach struktury zawodów i wymagań kompetencyjnych. Przytoczeni autorzy twierdzą, iż system oświaty, sprzed reformy 2016 roku, w obszarze edukacyjnym i programowym nie przygotowywał młodych ludzi do wykonywania określonych zawodów. Nauczanie teoretyczne, pozbawione praktycznej części nauki skutkuje barakiem podstawowych kompetencji wśród absolwentów³²³. Badania kompetencji przeprowadzone w 2014 roku przez Stowarzyszenie Akademickich Biur Karier oraz Instytut Liderów Zmian ujawniły ciekawe zjawisko dotyczące postrzegania kompetencji i umiejętności wśród absolwentów i pracodawców. Różnice w ocenie kluczowych kompetencji są zaskakujące (tabela 14).

³²² G. Marcus, *Prowizorka w mózgu*, Wydawnictwo Smak Słowa, Sopot 2009, s. 135–155.

³²³ I. Zawłocki, K. Niewiadomski, *Optymalne ścieżki kształcenia prowadzące do uzyskania pełnych kompetencji zawodowych*, „Edukacja-Technika-Informatyka” 2016, nr 4, s. 164-165.

Tabela 14. Ocena kompetencji według absolwentów i pracodawców

Kompetencje	Ocena według absolwentów [%]	Ocena według pracodawców [%]
Inteligencja emocjonalna	60	26
Przetwarzanie dużej liczby informacji	59	25
Doprowadzenia zadań do końca	85	38
Koncentracja i selekcja informacji	67	30
Adaptowanie się do nowych warunków	67	41
Kreatywność, innowacyjność	56	43
Samodzielność	78	32
Wielozadaniowość	65	23
Świadomość słabych i mocnych stron	63	27
Radzenie sobie ze stresem	43	18
Doświadczenie zawodowe w branży	28	17
Proaktywność	40	15
Budowanie relacji z otoczeniem	81	35
Praca zespołowa	79	37
Systematyczność	72	34
Przekuwanie pomysłów w działanie	49	23
Otwartość na pomysły i wiedzę innych	78	32

Źródło: *Raport Dwa Światy- Kompetencje przyszłości*, Stowarzyszenie ABK i Instytut Liderów Zmian [dostęp: 18.10.2017].

Absolwenci kompetencje oceniają wysoko, ale pracodawcy nie są optymistyczni. Zdaniem pracodawców nowi pracownicy nie radzą sobie ze stresem, nie są otwarci na pomysły i wiedzę innych, nie radzą sobie z wieloma zadaniami i nie doprowadzają poleconych prac do końca. Proces rozwoju osoby, jako pracownika posiadającego odpowiednie kompetencje, zależy od możliwości udziału w szkoleniach, kursach i warsztatach. Zdaniem autorki rozprawy pracodawca, który chce mieć wykwalifikowany personel powinien zapewnić wsparcie pracownikom, dzielić się wiedzą, zapewnić poczucie przynależności do przedsiębiorstwa oraz okazywać należyty szacunek. Kompetencje miękkie i twarde są równoważne. Posiadanie dyplomu uczelni wyższej, kierunkowego wykształcenia zawodowego jest tak samo ważne jak posiadanie kompetencji miękkich. Weryfikacja umiejętności i posiadanej wiedzy następuje w momencie realizacji zadań praktycznych. Niedobory kompetencyjne wskazywane przez

pracodawców, w ramach badania z 2010 roku *Uczelnia Przyjazna Pracodawcom* uznane, jako deficytowe to³²⁴:

- umiejętność łączenia teorii z praktyką – 45% (wskazań badanych pracodawców);
- umiejętność organizacji pracy – 37%;
- komunikacja interpersonalna - 34%;
- umiejętność rozwiązywania problemów – 32%;
- znajomość języków obcych – 30%;
- umiejętności interpersonalne – 24%;
- kreatywność – 23%³²⁵;
- umiejętność pracy w zespole – 22%;
- umiejętność do dostosowania się do zmian w otoczeniu – 22%;

Teoretycznie przez wykład i ćwiczenia w 25-30 osobowej grupie trudno jest nauczyć dobrej organizacji czasu pracy, umiejętności komunikacji interpersonalnej czy rozwiązywania postawionych problemów. Niepokoi również nie zawsze dostateczna znajomość języków obcych, mimo tego, że ich nauka rozpoczyna się od najmłodszych lat. To też jest efekt niedostatecznego upracticznienia zajęć, zbytnim koncentrowaniu się na opanowaniu struktur gramatycznych zamiast poznawaniu sposobu posługiwania się językiem obcym w konkretnej sytuacji na przykład w biurze, zakładzie. Organizacje pozarządowe, które mogą szybko dostosować ofertę edukacyjną do potrzeb społeczności lokalnej, powinny być głównym realizatorem pozaformalnych działań edukacyjnych odpowiadających oczekiwaniom rynkowym.

Kolejny problem podjęty w badaniu organizacji pozarządowych to pozyskanie informacji o formach realizowanych przez nie zajęć na terenie powiatu augustowskiego. W kafeterii pytania wymieniono sześć form: praca terenowa, warsztaty praktyczne, praca w grupach, projekty tematyczne, burza mózgów, dyskusja problemowa. Respondentów poproszono o wskazanie tych form, które stosowały badane organizacje.

Pozytywnie należy ocenić fakt, że 68% organizacji pozarządowych realizowało zadania edukacyjne przez organizację warsztatów praktycznych. W mniejszym stopniu stosowano pracę w grupach, projekty tematyczne, burzę mózgów oraz dyskusje problemowe (od 12% do 4%). Niektóre organizacje (12%) dodatkowo stosowało

³²⁴ Ł. Arendt, *Raport z badań w projekcie Uczelnia Przyjazna Pracodawcom*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2010, s. 15.

³²⁵ Bazyli Poskrobko podaje, że dzięki odpowiedniej edukacji udział osób kreatywnych w średniej wielkości populacji może osiągnąć nawet 80% jej członków, średnio około 50-60%, B. Poskrobko, *Nauka o kreowaniu wiedzy*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2017, s. 111.

obserwację. Inscenizację wydarzeń i gry edukacyjne wykorzystywały pojedyncze organizacje. Organizacja zajęć zależała od czasu, dostępności środków finansowych przeznaczonych na ich realizację oraz od ówczesnego zapotrzebowania na działania edukacyjne.

Cykliczność działań organizacji pozarządowych jest zróżnicowana. Spośród badanych organizacji działających w powiecie augustowskim 52% prowadziło działania systematyczne, powtarzane w określonych odstępach czasu, zaś 48% niecykliczne. Na przestrzeni lat 2010 - 2014 forma oferowanych zajęć nie uległa zmianie. Tylko w jednej organizacji na bieżąco dokonywano zmian w ofercie edukacyjnej oraz zestawie tematycznym oferowanych zajęć.

Badane organizacje pozarządowe współpracowały nie tylko ze szkołami i samorządami, ale także z innymi instytucjami. Najczęściej były to instytucje kultury i sztuki (56%), w mniejszym zakresie lokalni przedsiębiorcy (32%), oraz z organizacjami obywatelskimi (20%). Prawie wszyscy badani założyciele/prezesi organizacji pozarządowych (92%) wyrazili pogląd, że zacieśnienie współpracy pomiędzy instytucjami mającymi wpływ na edukację jest bardzo potrzebne. Zdaniem autorki, szczególnie wskazana jest współpraca organizacji pozarządowych z lokalnymi przedsiębiorcami. Utrzymywanie systematycznej współpracy i kreowanie dobrych relacji tworzy więzi społeczne, co w dłuższej perspektywie czasu przyczynia się do budowy kapitału intelektualnego. Poczucie przynależności do społeczności lokalnej, udział w procesie poprawy warunków życia, edukacji, sprzyja tworzeniu postaw obywatelskich. Tworzenie kapitału intelektualnego jest procesem społecznym, dlatego nie jest możliwe kreowanie go bez sektora pozarządowego.

Certyfikacja uczestnictwa w edukacji pozaformalnej jest kwestią godną uwagi. Do tej pory w Polsce nie opracowano narzędzi służących dokumentacji osiągniętych wyników, nabywanych umiejętności, doskonalenia zawodowego dzięki edukacji pozaformalnej. W ślad za polityką Unii Europejskiej stworzono Krajowe Ramy Kwalifikacji i Krajowy Rejestr Kwalifikacji³²⁶, które mają pomóc w certyfikacji edukacji pozaformalnej. Zdaniem większości założycieli/prezesów badanych organizacji pozarządowych (64%) istnieje potrzeba certyfikacji zajęć odbytych w ramach edukacji pozaformalnej. Mogłaby ona przynieść następujące korzyści:

³²⁶ Ustawa z dnia 22 grudnia 2015 r., o Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji, Dz. U. 2016, poz. 64, art. 4. z późn. zm.

- zwiększyć motywację zainteresowanych do uczestnictwa w różnych zajęciach;
- potwierdzać wiedzę i umiejętności praktyczne;
- eliminować podmioty świadczące usługi o niskiej jakości;
- pozytywnie wpływać na wzrost pewności siebie osoby posiadającej certyfikat;
- zwiększać szanse na znalezienie pracy, szczególnie przez osoby młode.

Co czwarty respondent z tej grupy wskazał, że jego organizacja nie była zainteresowana certyfikacją, ponieważ certyfikaty i świadectwa nie zawsze są dowodem posiadanego poziomu wiedzy i umiejętności, a stanowią zbędny obowiązek biurokratyczny.

Zdaniem autorki możliwość udokumentowania posiadanych umiejętności zdobytych w inny sposób niż szkolny, potwierdzenie kompetencji zachęciłoby obywateli do aktywnego uczestnictwa w przedsięwzięciach edukacyjnych i uczenia się przez całe życie. Ustawa o Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji ma zapewnić jakość nadawanych kwalifikacji, ma pomóc w uznaniu efektów uczenia się uzyskanych w edukacji pozaformalnej, umożliwić etapowe gromadzenia osiągnięć oraz porównywać kwalifikacje uzyskane na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej z kwalifikacjami osiąganymi w innych państwach członkowskich Unii Europejskiej³²⁷. Jest to dobry kierunek zmian. Z drugiej strony wydawanie certyfikatów wiąże się z procedurami prawnymi i kosztami finansowymi. Wiele małych organizacji działających na pograniczu wolontariatu nie posiada potrzebnych do tego środków i pracowników. Pojawia się więc zagrożenie dla ich funkcjonowania. Nie mając możliwości wydawania dokumentów potwierdzających kwalifikacje zainteresowanie ofertą edukacyjną tych organizacji może się zmniejszyć. Jednym z możliwych rozwiązań tego problemu mogłoby być zaangażowanie finansowe urzędów gmin lub starostwa powiatowego w opracowaniu i drukowaniu certyfikatów edukacyjnych oraz prowadzeniu ewidencji ich posiadaczy. Oczywiście najpierw należałoby opracować regulamin certyfikowania określający między innymi sposób sprawdzenia nabytej umiejętności lub kompetencji.

W codziennej działalności organizacje pozarządowe narażone są na szereg niedogodności. W pytaniu dotyczącym problemów codziennej działalności zastosowano odpowiedzi wielokrotnego wyboru. Respondenci określili najczęściej występujące

sytuacje. Głównym problemem wskazanym przez założycieli/prezesów badanych organizacji pozarządowych jest pozyskiwanie środków finansowych i sprzętu. Trudności są związane nie tylko ze zdobyciem pieniędzy, ale bardzo rozbudowanym biurokratycznym procesem rozliczania wydatków, szczególnie środków pochodzących z funduszy unijnych oraz z planowaniem inwestycyjnym. Znacznie mniejszą trudność stanowi problem dostępu do odpowiedniej bazy informacji, promocji własnych działań.

Główne źródła dochodów badanych organizacji pozarządowych to: składki członkowskie (64% organizacji), dotacje gminy/powiatu (32% organizacji), fundusze unijne (4% organizacji). Sponsorzy pomagają 24% organizacji w finansowaniu różnych działań.

W związku z powyższymi wynikami badań dokonano pozytywnej weryfikacji hipotezy szczegółowej stanowiącej, że nowe formy przekazywania wiedzy przez organizacje pozarządowe wypełniają lukę edukacyjną systemu formalnego w zakresie kształtowania kompetencji i umiejętności kapitału intelektualnego.

4.3. Działania jednostek samorządu terytorialnego

Badany obiekt i identyfikacja podejmowanych działań

Jednostki samorządu terytorialnego mają ogromny wpływ na kształtowanie i rozwój kapitału intelektualnego w regionie. Od sposobu prowadzenia polityki edukacyjnej, pobudzania i umacniania przedsiębiorczości, tworzenia nowych miejsc pracy, prowadzenia polityki społecznej i tworzenia więzi społecznych zależy poziom życia mieszkańców gminy.

Badaniem objęto osiem urzędów gminnych w powiecie augustowskim. Kwestionariusz ankiety był skierowany do osób zarządzających gminą – wójta, ewentualnie jego zastępcy lub sekretarza gminy. Ankiety były wypełniane anonimowo. Kwestionariusz zawierał 30 pytań. Uzyskano 100% odpowiedzi na każde pytanie.

Większość „włodarzy” gmin (6 na 8 badanych) uznaje edukację i jej rozwój za kluczowy czynnik rozwoju. Ich zdaniem ówczesny system edukacji szkolnej w sposób wystarczający przygotowuje do życia w społeczeństwie informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy oraz rozwija postawy przedsiębiorcze mieszkańców. W opinii dwóch respondentów edukacja jest ważna, ale nie najważniejsza. Przedstawiciel jednej gminy

wiejskiej stwierdził, iż system edukacji nie spełnia zadań związanych z aktywnym przygotowaniem obywateli do życia w gospodarce opartej na wiedzy.

Pogląd przedstawicieli ścisłego kierownictwa gmin, że system edukacji w wystarczającym stopniu przygotowuje młodzież i w ogóle mieszkańców do życia w społeczeństwie informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy jest jedną z przyczyn słabego rozwoju tego regionu. Faktem jest, iż w programie nauczania na poziomie średnim jest przedmiot pod nazwą „Przedsiębiorczość”, którego rolą jest przygotowanie młodzieży do prowadzenia działalności gospodarczej. Jest on realizowany tak samo jak inne przedmioty „w ławce szkolnej”. Powierzchnowa i teoretyczna znajomość problemu to nie to samo, co działania przedsiębiorcze w praktyce. Z punktu widzenia kształtowania kapitału intelektualnego wiedza z podręcznika i zajęć lekcyjnych w szkole powinna być rozwijana w formie dodatkowych szkoleń, warsztatów i informacji. Trudno je realizować w ramach procedur obowiązujących w edukacji formalnej i środków finansowych związanych z tymi procedurami. Znaczenie łatwiej rozwiązać ten problem wykorzystując edukację pozaformalną. Niestety dla większości „włodarzy” badanych gmin ten problem „nie istnieje”. Zdaniem autorki jest to doskonały przykład postrzegania rzeczywistości przez osoby rządzące w gminach. Być może odpowiedzi te były sposobem asekuracji, ponieważ inne odpowiedzi wskazywałyby na zaangażowanie urzędu gminy w proces edukacji pozaformalnej. Powyższe przypuszczenie wynika z faktu, że trzy czwarte tej grupy respondentów odpowiedziało, że urząd i rada gminy, jako organ wykonawczy, sprzyja rozwojowi przedsiębiorczości mieszkańców.

Przedsiębiorczość najbardziej rozwinięta jest w mieście Augustów – jednej z badanych gmin. Tymczasem badani w 2012 roku mieszkańcy Augustowa ocenili warunki do prowadzenia działalności gospodarczej jako korzystne, przedsiębiorcy zaś nie zgodzili się z tym stwierdzeniem. Ponad 70% przedsiębiorców uważało, iż w Augustowie nie ma odpowiednich warunków do prowadzenia działalności gospodarczej³²⁸.

Długofalowe kierunki rozwoju przedsiębiorczości na danym terenie powinien określać dokument strategiczny, w którym zostałyby zapisane określone działania z tego zakresu. W latach 2010-2014 w czterech gminach (w tym jednej miejskiej i trzech wiejskich) opracowano strategie określające długofalowe kierunki rozwoju

³²⁸ K. Czupryński, i.in., *Ocena aktywności przedsiębiorczej mieszkańców Augustowa*, [w:] Sadowski A., Wyszowski A. (red.), *Innowacyjność i przedsiębiorczość w rozwoju społeczno-gospodarczym*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2013, s. 29.

przedsiębiorczości. Główne założenia opracowanych dokumentów strategicznych w tych gminach to:

- stymulowanie rozwoju gospodarczego gminy;
- utworzenie inkubatora przedsiębiorczości;
- stworzenie zintegrowanego systemu promocji gospodarczej i turystycznej;
- rozwój współpracy w ramach platformy EGO SA (obejmujące powiaty: Ełk, Gołdap, Olecko, Suwałki, Augustów);
- aktywizacja społeczności lokalnej;
- rozwój współpracy międzygminnej.

W czterech gminach (jednej miejskiej, dwóch wiejskich i jednej miejsko-wiejskiej) takiego dokumentu nie stworzono. Zdaniem autorki brak dokumentów strategicznych nie pozwala na sprawne i efektywne podejmowanie działań rozwojowych.

W latach 2010-2014 siedem badanych jednostek samorządu terytorialnego dokonało analizy stanu przedsiębiorczości na swoim terenie działania. Tylko w jednej gminie miejskiej nie wykonano tego typu analizy. W pięciu badanych jednostkach samorządu terytorialnego, w latach 2010-2014 podejmowano następujące samodzielne inicjatywy na rzecz rozwoju lokalnej przedsiębiorczości:

- Rok 2010 - pomoc w pozyskaniu środków unijnych; rozwój infrastruktury społecznej; systematyczne działania promocyjne, edukacyjne i wdrożeniowe; wsparcie dla projektów edukacyjnych promujących przedsiębiorczość.
- Rok 2011 - pomoc w pozyskiwaniu środków unijnych; stymulowanie rozwoju działalności gospodarczej sprzyjające zmniejszeniu bezrobocia; stymulowanie rozwoju gospodarczego.
- Rok 2012 - pomoc w pozyskiwaniu środków unijnych; rozwój agroturystyki i turystyki kwalifikowanej; wspieranie małych i średnich przedsiębiorstw.
- Rok 2013 - pomoc w pozyskaniu środków unijnych; stymulowanie rozwoju rolnictwa i turystyki, tworzenie lokalnych form partnerskich, tworzenie placówek otoczenia biznesu.
- Rok 2014 - pomoc w pozyskiwaniu środków unijnych, wsparcie dla grupy łączącej interesy rolników, wspieranie i promowanie rozwoju rolnictwa ekologicznego.

Władze powiatu augustowskiego również przywiązują dużą wagę do rozwoju przedsiębiorczości. Zainteresowanym osobom i podmiotom gospodarczym koncentrowano się na pomocy w pozyskiwaniu środków finansowych, organizowaniem szkoleń z zakresu

przedsiębiorczości, tworzeniem placówek otoczenia biznesu, stosowano preferencyjne warunki opodatkowania. Utworzono Augustowską Strefę Aktywności Gospodarczej – to tereny przygotowywane pod inwestycje. Władze powiatu proponowały nowym inwestorom zwolnienia podatkowe w zależności od stanu zatrudnienia. Przyjęto 2 lata zwolnienia z płacenia podatku od nieruchomości przy minimalnym zatrudnieniu 5 osób; 3 lata przy minimalnym zatrudnieniu 15 osób; 4 lata przy zatrudnieniu 25 osób oraz zwolnienie z podatku od nieruchomości dla nowo wybudowanych nieruchomości na okres jednego roku pod warunkiem utrzymania działalności przez kolejne dwa lata.

Władze powiatu augustowskiego prowadzą działania mające na celu włączenie terenów inwestycyjnych do Suwalskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej. Nowi przedsiębiorcy mogli liczyć na pomoc w postaci zwolnień od podatku dochodowego z tytułu kosztów nowych inwestycji, lub tworzenia nowych miejsc pracy. Wielkość tej pomocy w przypadku inwestycji realizowanych na terenie strefy to 50% w przypadku dużych przedsiębiorców, 60% w przypadku średnich przedsiębiorców, 70% w przypadku małych przedsiębiorców. W grudniu 2015 roku uchwalono niski podatek od środków transportowych. Podjęte działania miały na celu zachęcenie przedsiębiorców do lokowania kapitału w regionie.

Nie są to działania nowatorskie. Podejmowały je inne jednostki samorządu terytorialnego w kraju. Z badań Grzegorza Gołębińskiego i Moniki Korolewskiej wynika, że w latach 2007-2013 niższe stawki podatku od nieruchomości dla prowadzących działalność gospodarczą zastosowało 96% gmin, umorzenia, ulgi i zwolnienia podatkowe 83%. Samorządy terytorialnego w kraju inwestowały w poprawę infrastruktury komunalnej (63,3%), komunikacyjnej (76,6%), społecznej (12,8%), rekreacyjno-kulturowej (21%) oraz pozostałej (26,7%). Niestety obszar infrastruktury społecznej, do której zaliczono także szkolnictwo stanowił najrzadziej wybieraną formę inwestycji. W latach 2007-2012 aż 76,9% samorządów nie zrobiło nic w tym zakresie, a 78% nie uczestniczyło w tworzeniu otoczenia instytucjonalnego biznesu³²⁹.

W samorządach gminnych nie odczuwano potrzeby posiadania lokalnego programu rozwoju przedsiębiorczości, którą 44,7% gmin wpisało w inne programy działania, plany lub strategie, przeważnie w formie ogólnych haseł oraz schematycznych i powtarzających się rozwiązań. Ponad połowa jednostek samorządowych (57%) nie posiadała stanowiska w urzędzie odpowiadającego za politykę gospodarczą, rozwój przedsiębiorczości, opiekę

³²⁹ G. Gołębiński, M. Korolewska (red.), *Wspieranie rozwoju przedsiębiorczości przez jednostki samorządu terytorialnego w Polsce. Raport z badań*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013, s. 9-67.

nad inwestorem. Kontakty z przedsiębiorcami utrzymywało 28,3% jednostek samorządu terytorialnego stosując takie formy działania, jak: konferencje, specjalne spotkania i fora gospodarcze. Najmniej popularną formą kontaktów interpersonalnych była instytucja opiniodawcza działająca w ramach stowarzyszenia przedsiębiorców powołana przy organie jednostki samorządu terytorialnego (13%). Władze samorządowe (91%) nie posiadały wiedzy na temat opinii lokalnych przedsiębiorców odnośnie prowadzonej przez nich polityki proprzedsiębiorczej, rezultatów podejmowanych decyzji i wykonanych działań³³⁰. Zdaniem autorki brak informacji zwrotnej hamuje rozwój społeczno-gospodarczy, ponieważ nie ma możliwości poprawy i doskonalenia kierunku prowadzonej polityki samorządu.

Formy i uwarunkowania edukacji w badanych jednostkach samorządu terytorialnego

Proces kształtowania kapitału intelektualnego wymaga integracji dwóch systemów edukacji – formalnego realizowanego przez szkoły oraz pozaformalnego, którym zajmują się organizacje społeczne. Koordynatorem tych dwóch systemów powinien być samorząd i urząd gminy. W powiecie augustowskim w latach 2010-2014 tylko jedna gmina miejska i dwie wiejskie miały opracowane dokumenty strategiczne określające długofalowe kierunki rozwoju lokalnej polityki edukacyjnej.

Główne założenia zawarte w opracowanych dokumentach strategicznych to:

- organizacja kursów i szkoleń podnoszących kwalifikacje zawodowe;
- rozwój ogólnodostępnego systemu edukacji, w tym ustawicznego kształcenia kadr dostosowanego do potrzeb regionu;
- edukacja osób zagrożonych bezrobociem i pozostających bez pracy;
- unowocześnienie bazy oświatowo-dydaktycznej;
- wdrożenie programów rozwoju przedsiębiorczości i kreatywności w szkołach podstawowych i gimnazjalnych;
- wspieranie działań na rzecz doradztwa zawodowego;
- rozszerzenie oferty edukacyjnej w szkołach ponadgimnazjalnych.

Zdaniem autorki tej pracy działania te należy uznać za właściwe z punktu widzenia analizowanego problemu.

W kwestionariuszu badania poproszono też o wskazanie barier w planowaniu strategicznym działań edukacyjnych. Proces ten utrudnia przede wszystkim:

³³⁰ Ibidem.

- zmieniająca się polityka państwa;
- brak współpracy ze strony partnerów społecznych;
- ograniczone środki finansowe uniemożliwiające planowanie długoterminowych inwestycji;
- brak dostatecznych informacji o możliwościach podjęcia współpracy z organizacjami świadczącymi różne formy edukacji;
- brak informacji o potrzebach edukacyjnych mieszkańców.

Władze samorządów terytorialnych w skali kraju dostrzegają trzy główne bariery w planowaniu strategicznym w oświacie: zmieniająca się polityka państwa (52,8%), brak środków finansowych (53,6%) oraz kadencyjność władz samorządowych (18%)³³¹. Zdaniem autorki pracy większość tych barier jest możliwa do przewyciężenia przez lokalne samorządy.

Rozwój szeroko rozumianej edukacji w powiecie augustowskim według przedstawicieli władz badanych gmin ograniczany jest głównie z powodu niedostatecznej ilości środków przeznaczanych na edukację (4 wskazania). Odpowiedzi na kolejne pytania, jednak dowodzą, że w trzech gminach na osiem badanych w latach 2010-2014 nie analizowano zapotrzebowania mieszkańców na usługi edukacyjne. Spośród pozostałych pięciu gmin, dwie rozpoznały sytuację, ale nie podjęły jakichkolwiek działań a tylko trzy w latach 2010 – 2014 podjęły inicjatywy na rzecz rozwoju edukacji i kapitału ludzkiego. Z badań wynika, że gminy, które nie interesują się edukacją swojej społeczności zaniedbują jej rozwój. Stan wiedzy o potrzebach edukacyjnych mieszkańców umożliwia dostosowanie oferty edukacyjnej, pozyskanie środków finansowych na ich realizację oraz podniesienie atrakcyjności regionu.

Badane jednostki samorządu terytorialnego, niezależnie od tego czy posiadały gminne programy działania, czy nie, organizowały we własnym zakresie zajęcia edukacyjne mieszkańcom. Respondentów zapytano o rodzaj organizowanych zajęć. Pytanie miało na celu diagnozę zaangażowania władz samorządów terytorialnych w proces edukacji mieszkańców. Z odpowiedzi wynika, że najczęściej organizowano kursy i szkolenia (4 wskazania), zajęcia artystyczne (3 wskazania) oraz warsztaty praktyczne (3 wskazania). Taka ilość przedsięwzięć edukacyjnych może obejmować tylko kilkadziesiąt osób na kilka lub kilkanaście tysięcy mieszkańców. Jest to przysłowiowa kropla w morzu potrzeb.

³³¹ A. Sobotka, *Strategie oświatowe polskich samorządów*, [w:] J. Herczyński (red.), *Strategie oświatowe*, Wydawnictwo ICM, Warszawa 2012, s. 48.

Kolejne pytanie dotyczyło sposobów rozpowszechniania informacji o ofercie edukacyjnej skierowanej do mieszkańców. Respondenci mieli do wyboru sześć odpowiedzi, z których mogli wybrać te formy, które stosowano w ich gminie. Wszystkie gminy powiatu augustowskiego przekazywały informacje za pośrednictwem lokalnej prasy, pięć jednostek dodatkowo rozpowszechnia ulotki i plakaty. Stosunkowo rzadziej wykorzystywano internetowy kanał informacji.

Tabela 15. Problemy podejmowane na zajęciach edukacyjnych organizowanych przez badane jednostki samorządu terytorialnego w latach 2010-2014

Rok	Podjęte działania
2010	• projekty lokalne animujące społeczność lokalną • rozwój kształcenia ustawicznego • stymulowanie rozwoju rolnictwa i turystyki • systematyczne działania promocyjne edukacyjne i wdrożeniowe
2011	• rozwój agroturystyki i turystyki kwalifikowanej • rozwój wolontariatu edukacyjnego • stymulowanie rozwoju społeczeństwa obywatelskiego
2012	• podnoszenie kwalifikacji zawodowych • rozwój kształcenia ustawicznego • warsztaty dla seniorów i młodzieży
2013	• przeciwdziałanie marginalizacji grup społecznych • stymulowanie rozwoju społeczeństwa obywatelskiego • warsztaty kulinarne
2014	• podnoszenie kwalifikacji zawodowych społeczeństwa • przeciwdziałanie marginalizacji grup społecznych

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Podejmowane problemy (tabela 15) miały mniejszy lub większy, bezpośredni lub pośredni wpływ na rozwój kapitału intelektualnego lokalnej społeczności. Korzyści płynące ze zrealizowanych zadań to między innymi rozwój relacji pomiędzy samorządem a obywatelem, wzmocnienie poczucia ich podmiotowości i odpowiedzialności za obie strony, zarówno tą uczestniczącą jak i organizującą proces edukacyjny. Warto podkreślić, że w literaturze podaje się liczne przykłady wpływu szkoleń, kursów, pokazów na efektywność obywateli, szczególnie w opracowaniu i realizowaniu projektów związanych z kształtowaniem własnej kariery zawodowej. Barbara Jedlewska twierdzi, iż tego typu animacje środowisk lokalnych odkrywają twórcze potencjały jednostek i grup, pobudzają ludzi to twórczego działania³³². Według badań przeprowadzonych przez Łukasza Hajduka uczestnictwo w inicjatywach edukacyjno-kulturalnych organizowanych przez samorządy

³³² B. Jedlewska, *Animatorzy kultury wobec wyzwań edukacyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1999, s. 52.

przyczyniło się do zmiany mentalności mieszkańców. Co więcej czynny udział w inicjatywie skutkowało nabyciem nowych umiejętności i podniesieniem kompetencji uczestników. Dzięki treningowi umiejętności społecznych osoby nabyły kompetencje przydatne na rynku pracy. Obserwacje przywołanego autora wskazały, iż udział w organizacji przedsięwzięcia wzmacnia pewność siebie oraz uczy organizacji czasu pracy³³³.

Wszystkie badane gminy powiatu augustowskiego utrzymywały stały kontakt i współpracowały z dyrektorami podległych im szkół. Współpraca wójtów/burmistrzów z dyrektorami szkół w latach 2010-2014 określona została jako „na przestrzeni lat nie zmieniła się” (7 wskazań), władze jednej gminy uznały, iż w nieznacznym stopniu uległa poprawie (więcej kontaktów i wzajemnej wymiany doświadczeń). Władze samorządów terytorialnych w ramach swoich możliwości starają się wspierać uczniów zdolnych. Wszystkie badane gminy przyznawały stypendia i przekazywały środki na zakup pomocy naukowych. Pięć gmin partycypowało w organizacji bezpłatnych zajęć pozalekcyjnych.

Współpraca samorządów terytorialnych z organizacjami świadczącymi edukację pozaformalną

Badane jednostki samorządu terytorialnego powiatu augustowskiego w zdecydowanej większości (siedem na osiem badanych) współpracowały z organizacjami pozarządowymi, świadczącymi usługi w zakresie edukacji. Tylko jeden respondent z tej grupy uniknął jednoznacznej deklaracji stwierdzając, że gmina jest zainteresowana taką współpracą. Z kolejnych pytań jednak wynikało, że tylko jedna gmina prowadziła taką współpracę systematycznie, dwie sporadycznie, cztery w zależności od proponowanej oferty przedstawionej przez organizacje pozarządowe. Badania potwierdzają bierność działań władz gminy.

Jako najważniejszą formę współpracy rzeczywistej i potencjalnej (spośród sześciu wymienionych w kafeterii pytania) „włodarze” gmin wskazali wzajemne informowanie się o planowanych kierunkach rozwoju edukacji, tworzenie zespołów doradczych oraz wspólne ubieganie się o środki unijne. Warto podkreślić, że plany działań gminy są upublicznione i powszechnie dostępne także organizacjom społecznym. Tworzenie zespołów o charakterze doradczym jest propozycją a nie opisem rzeczywistości, ponieważ badane organizacje nie potwierdzają istnienia takich zespołów. Zdaniem autorki sposób

³³³ Ł. Hajduk, *Edukacyjne uwarunkowania rozwoju regionalnego, W świetle badań wsi Związku Gmin Jeziora Rożnowskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013, s. 129-130.

prowadzenia polityki edukacyjnej przez władze samorządu terytorialnego wymaga większego zaangażowania ze strony osób rządzących. Kapitał intelektualny, edukacja i wiedza to źródło bogactwa³³⁴ i samorządy terytorialne powinny dołożyć wszelkich starań, aby to potencjalne źródło uruchomić i rozwijać. Zaangażowanie podmiotów publicznych musi być większe zwłaszcza w aspekcie współpracy dotyczącej długofalowego rozwoju edukacji.

Współpraca z organizacjami świadczącymi pozaformalne formy edukacji zdaniem respondentów może przynieść korzyści w postaci wzrostu konkurencyjności i poprawy wizerunku gminy, uzupełnienia form kształcenia, aktywizacji zawodowej mieszkańców, poprawy jakości kształcenia, nabywania umiejętności miękkich i kompetencji społecznych uczestników zajęć (tabela 16).

Tabela 16. Korzyści i bariery współpracy pomiędzy badanymi jednostkami samorządu terytorialnego a organizacjami świadczącymi pozaszkolne formy edukacji

Przewidywane korzyści ze współpracy	Liczba odpowiedzi
Uzupełnienie form kształcenia, nabywanie umiejętności i kompetencji	7
Możliwość pozyskania dodatkowych środków finansowych	6
Aktywizacja zawodowa mieszkańców gminy	5
Poprawa jakości kształcenia	1
Umacnianie więzi społecznych	1
Wzrost konkurencyjności i poprawa wizerunku gminy	4
Bariery współpracy	
Brak zaufania między podmiotami	2
Brak przeświadczenia o korzyściach współpracy	3
Trudności wynikające z przepisów prawnych	3
Niewystarczające środki finansowe	5

*pytanie wielokrotnego wyboru

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Wśród barier wymienionych w kafeterii pytania wskazano przede wszystkim na niewystarczające środki finansowe. Dostrzeżono, chociaż w mniejszym stopniu takie bariery, jak: brak przeświadczenia o korzyściach współpracy oraz trudnościach wynikających z przepisów prawnych.

³³⁴ Z. Chojnicki, T. Czyż, *Polska na ścieżce rozwoju gospodarki opartej na wiedzy. Podejście regionalne*, [w:] A. Kukliński (red.), *Gospodarka oparta na wiedzy. Perspektywy Banku Światowego*, Wydawnictwo KBN, Warszawa 2003, s. 203.

Ankietowani wskazali na kilka ważnych aspektów, które należy poprawić przy organizacji działań edukacyjnych na rzecz społeczności lokalnej. Zmiany dotyczą sfery zarówno organizacyjnej jak i finansowej. Propozycje poprawy działań są następujące:

- dostosowanie oferty edukacyjnej do potrzeb lokalnego rynku pracy i potrzeb mieszkańców;
- jasne i klarowne zasady przyznawania pomocy publicznej oraz ustalenie kryteriów jej rozdzielania;
- lepsza diagnoza zapotrzebowania na usługi edukacyjne w regionie;
- promocja oferowanych działań edukacyjnych;
- wsparcie finansowe i organizacyjne inicjatywom społecznym;
- wsparcie kształcenia ustawicznego i praktycznego.

Wskazane bariery, jak i propozycje poprawy istniejącej sytuacji są możliwe do przezwyciężenia i realizowania pod warunkiem, że wójtowie (burmistrzowie) i pracownicy urzędów gminnych zrozumieją znaczenie kapitału intelektualnego w rozwoju lokalnym i odejdą od administrowania na rzecz zarządzania rozwojem swojej jednostki. Problemem rzeczywiście trudnym do przezwyciężenia w małych gminach wiejskich jest brak środków na realizację pozaformalnych zadań edukacyjnych. Wynika to z małych wpływów, które zależą od podatków podmiotów prowadzących działalność gospodarczą. Gmina nie mając środków nie pobudza rozwoju gospodarki. Koło pozornie się zamyka. Z obserwacji autorki wynika, że w badanych gminach wciąż przeważa stereotypowe myślenie dotyczące finansów, w którym każda inicjatywa pociąga za sobą wydatkowanie środków pieniężnych. Przedstawiciele badanych jednostek samorządu terytorialnego stwierdzają, że przy każdym działaniu na rzecz społeczności lokalnej obawiają się wydatków związanych z realizacją przedsięwzięcia. Z drugiej strony respondenci stwierdzili, iż środki finansowe „zawsze się znajdują”, aczkolwiek zależy to od rodzaju inicjatywy, kontaktów organizacji i zaangażowania społeczności lokalnej. Zdaniem autorki sedno problemu tkwi nie w braku środków finansowych, ale w gospodarowaniu tymi środkami. Dlatego tak ważne są plany długookresowe edukacji formalnej i pozaformalnej społeczności gminy, które pozwalają zaplanować odpowiednie wydatki i znaleźć źródła ich pokrycia.

Inną kwestią, która ogranicza rozwój edukacji i kapitału intelektualnego to ustalone priorytety władz w zarządzaniu gminą. W raporcie *Bilans Kadencji 2010-2014* zdecydowana większość badanych władz samorządowych (86,4%) za najważniejsze uznała inwestycje infrastrukturalne, które jednocześnie w ich opinii są wyznacznikiem

sukcesu gminy (71,3%). Podnoszenie jakości usług publicznych i komunalnych wskazało 31,3% badanych. Sprawy społeczne i integracja mieszkańców to priorytetowe działania dla 16,6% respondentów a aktywizacja społeczna obywateli interesowała 15,8% samorządowców. Zajęcia pozalekcyjne dla dzieci jako istotny sektor usług publicznych wskazało tylko 3,2% badanych³³⁵. Zdaniem autorki edukacja, jako priorytet nie jest wybierana, ponieważ jest trudna. Inwestycje w ten sektor wymagają czasu, aby wygenerować określone korzyści.

W latach 2010 – 2014 wszystkie gminy powiatu augustowskiego korzystały ze środków finansowych Unii Europejskiej. Podział tych środków na realizację poszczególnych zadań zależał od potrzeb, przyjętej strategii działania oraz wytycznych narzuconych ogólnie. Respondenci mieli za zadanie określić, czy środki finansowe pochodzące z dotacji unijnych przekazano na cele edukacyjne (tabela 17).

Tabela 17. Wydatki środków z funduszy unijnych na edukację w badanych gminach w latach 2010 - 2014

Rok	Ilość badanych gmin, które:	
	nie korzystały ze środków unijnych na edukację	korzystały ze środków unijnych na edukację
2010	4	4
2011	2	6
2012	4	5
2013	5	3
2014	5	3

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

W 2010 roku wszystkie badane gminy korzystały z finansowania unijnego. Nie wszystkie jednak wybrały edukację jako sektor wymagający wsparcia finansowego. W uzasadnieniu stwierdzono, że nie jest to grupa wydatków koniecznych i środki finansowe przeznaczono na rozwój infrastruktury technicznej. W 2011 roku środki unijne na edukację przekazane zostały do sześciu gminach i pokryły około 20% wydatków inwestycyjnych w tym sektorze. W roku 2012 pięć na osiem badanych gmin finansowało inwestycje edukacyjne środkami pochodzenia unijnego. Zmiany związane reformą edukacji, dotyczące obniżenia obowiązku wieku szkolnego, ogłoszoną w 2013 roku, wymogły na władzach samorządowych przekazanie części środków pieniężnych na uzupełnienie infrastruktury szkolnej. Nastąpił znaczący wzrost zapotrzebowania na środki finansowe. Z obserwacji autorki wynika, że pieniądze na ten cel nie pochodziły ze

³³⁵ *Bilans Kadencji 2010-2014* <http://www.frdl.org.pl/index.php/badania-analazy-publikacje.html> [dostęp: 12.09.2017].

środków unijnych, tylko trzy gminy w latach 2013-2014 korzystały z tego źródła finansowania.

Finansowanie zadań oświatowych jest jedną z głównych pozycji znajdujących się w budżecie jednostek samorządu terytorialnego. Obowiązek zapewnienia edukacji przenoszony jest przez rząd na samorządy, zdaniem autorki następuje bez zapewnienia odpowiednich środków pieniężnych ze strony budżetu centralnego. Obowiązujące prawo stanowi, iż subwencja oświatowa nie musi pokrywać stu procent wydatków ponoszonych przez gminy. Algorytm podziału środków, jego funkcja i efektywność to temat dyskusyjny, tak jak i cały system edukacji w Polsce. Niezależnie od stanowiska władzy centralnej jednostki samorządu terytorialnego muszą organizować własne działania, aby zapewnić wysoką jakość usług edukacyjnych swoim mieszkańcom. Dodatkowo finansowanie przez gminy zadań z zakresu edukacji pozaformalnej jest szczególnie trudne w tych gminach, gdzie wydatki na oświatę przekraczają czwartą część wydatków budżetowych.

Podkreślić należy, iż pomimo trudności finansowych, w powiecie augustowskim poziom edukacji jest na wysokim poziomie. Dowodzi to fakt, że powiat augustowski już po raz trzeci uzyskał certyfikat *Samorządowy Lider Edukacji* przyznawany samorządom, które w sposób szczególny dbają o szkolnictwo na swoim terenie, uważają, że rozwój nauki i edukacji to świadectwo nowoczesności i wysokich ambicji jednostek samorządu terytorialnego, wyróżniają się pod względem inwestycji w oświatę oraz są organami prowadzącymi szkoły o znaczących osiągnięciach dydaktycznych, społecznych, organizacyjnych i sportowych. Ponadto, w roku 2015 powiat augustowski otrzymał certyfikat PRIMUS 2015 za uzyskanie najwyższej liczby punktów rankingowych wśród wszystkich gmin, powiatów i samorządnych certyfikowanych województw.

4.4. Działania szkół ponadpodstawowych

Badany obiekt i identyfikacja podejmowanych działań

Zapewnienie dostępu do edukacji na poziomie podstawowym należy do zadań każdej gminy. W ostatnich latach pojawia się jednak na tym polu coraz częściej konkurencja między jednostkami samorządu terytorialnego, gdyż wysoka jakość edukacji i dostępność odpowiedniej infrastruktury jest coraz ważniejszym kryterium wyboru miejsca zamieszkania. Edukacja na poziomie średnim zależy do zadań samorządu powiatowego. Wysoka jakość edukacji na tym poziomie jest ważnym (być może głównym) ogniwem w procesie kształtowania kapitału intelektualnego powiatu.

Na terenie powiatu augustowskiego w 2015 roku znajdowało się 34 szkoły ponadpodstawowe, spośród których zbadano 27 szkół. Siedmiu dyrektorów szkół nie zgodziło się na uczestnictwo w badaniu (dwa licea ogólnokształcące, dwa technika, dwa gimnazja, jedna szkoła policealna). Badaniem objęto siedem liceów ogólnokształcących (w tym trzy profilowane i dwa dla dorosłych), dwa technika, dwanaście gimnazjów i sześć szkół policealnych. Nie objęto badaniem szkół podstawowych, ponieważ w ich podstawie programowej nie było zagadnień z zakresu przedsiębiorczości. Kwestionariusz ankiety, zawierający trzydzieści trzy pytania, skierowany był do dyrektorów szkół. Ankiety zostały poprawnie wypełnione. Braki w odpowiedziach na pytania wystąpiły sporadycznie.

Z uzyskanych odpowiedzi wynika, że: edukacja społeczeństwa jest ważnym czynnikiem rozwoju powiatu, jednakże nie najważniejszym; znaczenie edukacji w rozwoju regionu systematycznie wzrasta; system edukacji przygotowuje do życia w społeczeństwie informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy, aczkolwiek wymaga zmian; rozwój postaw przedsiębiorczych przez system edukacji budził kontrowersje respondentów (tabela 18).

Tabela 18. Edukacja jako czynnik rozwoju powiatu w opinii dyrektorów badanych szkół

Wyszczególnienie	Liczba odpowiedzi
Edukacja jako główny czynnik rozwoju lokalnego	
Znaczenie edukacji w rozwoju powiatu systematycznie wzrasta	6
Znaczenie edukacji w rozwoju powiatu jest ważne, ale nie najważniejsze	12
Edukacja nie ma wpływu na rozwój powiatu	1
Trudno powiedzieć	8
Edukacja i przygotowanie do życia w społeczeństwie informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy	
System edukacji w stopniu wystarczającym przygotowuje do życia w społeczeństwie informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy	3
System edukacji przygotowuje do życia w społeczeństwie informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy ale wymaga wprowadzenia zmian	15
System edukacji w ogóle nie przygotowuje do życia w społeczeństwie informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy	2
Trudno powiedzieć	7
System edukacji formalnej i postawy przedsiębiorcze uczniów	
System edukacji zdecydowanie rozwija postawy przedsiębiorcze uczniów	10
System edukacji rozwija postawy przedsiębiorcze uczniów	7
System edukacji raczej rozwija postawy przedsiębiorcze uczniów	8
System edukacji nie rozwija postaw przedsiębiorczych uczniów	1
System edukacji zdecydowanie nie rozwija postaw przedsiębiorczych uczniów	1

Zródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Ankietowani zostali poproszeni o argumentację swoich odpowiedzi odnośnie rozwoju postaw przedsiębiorczych uczniów i znaczenia przedmiotu przedsiębiorczość w edukacji. Specyfika postrzegania zjawiska zależy od szczebla szkoły. Inaczej postrzegano przedsiębiorczość w gimnazjum, a inaczej w szkole policealnej.

Bardzo poważnie do kształtowania postaw przedsiębiorczych podchodzi się w technikum i liceum ogólnokształcącym. Przedmiot jest priorytetowy w edukacji, zagadnienia z tego zakresu wykorzystywane są na innych zajęciach w całym toku nauki. Wytyczne programu nauczania i zalecenia Kuratorium Oświaty stały się punktami odniesienia jak kierować i ukierunkowywać uczniów, aby ich postawy przedsiębiorcze kreować i wzmacniać. Dyrektorów badanych szkół martwią postawy roszczeniowe i brak zaangażowania uczniów.

Z badań przeprowadzonych przez Mariolę Tracz w roku szkolnym 2012/2013 w wybranych 23 szkołach wynika, iż połowa uczniów (48,8%) liceów ogólnokształcących i ponad połowa z techników (63,3%) deklaruje zainteresowanie przedmiotem natomiast, co czwarty z uczniów nie wykazywał zainteresowania. Przeprowadzone wywiady z nauczycielami dowiodły, iż uczniowie nie interesowali się poruszonymi zagadnieniami z podstaw przedsiębiorczości. Z kolei uczniowie stwierdzili, iż podstawy przedsiębiorczości są przedmiotem przydatnym w życiu codziennym, pomocnym w przyszłości oraz praktycznym (21,4% uczniów liceum, 29,6% uczniów techników), aczkolwiek nieważnym w aspekcie uzyskiwanych ocen i przygotowania do matury. Zdaniem uczniów zagadnienia interesujące to między innymi poszukiwanie pracy, pisanie CV, zarządzanie pieniędzmi, rozliczenia podatkowe, zakładanie i prowadzenie własnej firmy, funkcjonowanie przedsiębiorstwa, komunikacja interpersonalna³³⁶.

Kształtowanie kapitału intelektualnego jest ściśle powiązane z przedsiębiorczością ponieważ kompetencje, takie jak budowanie zespołu, myślenie innowacyjne, komunikacja interpersonalna, podejmowanie decyzji czy umiejętność negocjacji są uznawane za niezbędne w dobie gospodarki opartej na wiedzy. Kształtowanie postaw przedsiębiorczych wymaga zastosowania aktywizujących metod nauczania, które zainteresują i wywołą inicjatywę ucznia. Zdaniem Laury Alvarez Marques i Cristiny Albuquerque edukacja w zakresie przedsiębiorczości ma na celu ukazanie przydatności i potencjału ukrytego w każdej osobie. Można to zrealizować przez nowe podejście do pedagogiki przedsiębiorczości łączącej różne formy kształcenia. Przedsiębiorca nie jest osobą

³³⁶ M. Tracz, *Przedmiot podstawy przedsiębiorczości w opinii uczniów i nauczycieli – studium porównawcze*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2015, nr 11, s. 395-396.

wyjątkową, posiadającą określone zdolności od urodzenia. Jest to osoba, u której potencjał był odpowiednio stymulowany³³⁷. Zdaniem autorki rozprawy edukacja na rzecz przedsiębiorczości powinna być traktowana jako nauka służąca wszystkim obywatelom, którym potrzebne są kompetencje przedsiębiorcze w życiu codziennym. W XXI wieku natura pracy i otoczenia społecznego się zmienia, dlatego aby pozytywnie postrzegać siebie w kontekstach życiowych ważne są kompetencje przedsiębiorcze. Zdaniem José L. Ferreira bycie przedsiębiorczym oznacza rozumienie zintegrowanych modeli społecznych, ekonomicznych oraz polega na podejmowaniu proaktywnych, świadomych praktyk i inicjatyw,³³⁸ dlatego edukacja w zakresie przedsiębiorczości powinna być prowadzona w wykorzystaniu metod aktywizujących, gdzie uczestnicy procesu uczą się od siebie nawzajem, poznają swoje mocne i słabe strony, dzielą się doświadczeniem i wiedzą.

W badaniu interesowano się pracą zespołową. Narzędziem, które umożliwia opanowanie tej umiejętności są projekty grupowe. Taka forma zajęć kształtuje następujące cechy: współdziałanie, wspólne dążenie do realizacji celu, współpraca i wzajemne pomaganie członkom zespołu, współpartnerstwo, zbiorowa odpowiedzialność za wykonanie zadania³³⁹. W pracy zespołowej występują interakcje międzyludzkie, które pośredniczą w wymianie wiedzy i informacji. Dla osiągnięcia wspólnych celów członkowie zespołu muszą pracować blisko siebie i razem. Oznacza to, że muszą korzystać ze swojej wiedzy i doświadczenia. Zdaniem Patrici K. Sheridan, Douga Reeve i Grega Evansa integracja umiejętności zespołowych i pracy zespołowej jest równie cenna jak zdolności i wykształcenie techniczne. W szczególności ważne jest wsparcie osób trenujących zespół, których zadaniem jest wypracowanie w członkach zespołu chęci do samorozwoju, uczenia się oraz efektywnego rozwiązania problemu³⁴⁰. Z odpowiedzi dyrektorów badanych szkół w powiecie augustowskim wynika, że zajęcia projektowe w większości szkół są realizowane sporadycznie (52% respondentów), tylko w kilku (22%) systematycznie a w pozostałych (26%) nie są stosowane. Przy pracy zespołowej w 48%

³³⁷ L. Alvarez Marques, C. Albuquerque, *Entrepreneurship education nad the development of young people life competencies and skills*, "ACRN Journal of Entrepreneurship Perspectives" 2012, t. 1, nr 2, s. 56.

³³⁸ J.L. Soares Ferreira, C.M Pinto Albuquerque, *A Holistic Model for the Development of Entrepreneurial Competencies of the Entrepreneur XXI. The Tree Model*, "Chinese Business Review" 2012, t. 11, nr. 3, s. 314.

³³⁹ P. Lencioni, *Pięć dysfunkcji pracy zespołowej*, Wydawnictwo MT Biznes, Warszawa 2016, s. 76.

³⁴⁰ P.K Sheridan, D. Reeve, G. Evans, *Understanding Teaching Assistans' Assessment of Individual Teamwork Performance*, ASEE Annual Conference and Exposition, "American Society for Engineering Education" 2014, s. 24.1293.2.

badanych szkół oceniana jest praca całego zespołu według kryteriów realizacji zadania oraz wkładu poszczególnych osób.

Ocena indywidualna pomimo wykonywania prac grupowych, występująca w niektórych badanych szkołach (11%) jest sprzeczna z ideą pracy zespołowej. To członkowie grupy dzielą się zadaniami między sobą i kontrolują czas na wykonanie określonych zadań. W szkołach obecnych na terenach gmin wiejskich dokonywano oceny indywidualnej uczestników prac zespołowych (14%). Praca całego zespołu łącznie z wkładem poszczególnych członków oceniana była w szkołach (68%) działających na terenie gmin miejskich powiatu augustowskiego.

Wiedza w systemie edukacji formalnej, jej posiadanie i przyswajanie oceniano w sposób różny (tabela 19). W zależności od koncepcji prowadzenia zajęć z danego przedmiotu proces weryfikacji zapamiętanych treści, rozumienia i możliwości wykorzystania wiedzy w praktyce odbywał się poprzez systematyczne sprawdziany, na podstawie których uczeń otrzymywał ocenę.

Tabela 19. Sposoby oceny wiedzy uczniów w opinii dyrektorów badanych szkół

Ocena wiedzy	Liczba odpowiedzi
Tylko na podstawie uzyskanych ocen ze sprawdzianów	12
Twórczego myślenia i uzyskanych ocen	10
Uzyskanych ocen i zachowania	5

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Ocena wiedzy uczniów na podstawie uzyskanych ocen i twórczego myślenia wystąpiła w 37% badanych szkół. Jest to zjawisko niezwykle pozytywne, twórcze myślenie buduje kapitał intelektualny. W 44% badanych szkół oceny ze sprawdzianów stanowią podstawę do weryfikacji przyswojonych treści materiału.

Uczeń zdolny w rozumieniu społecznym to osoba, która ma najwyższe stopnie i wzorowe zachowanie. Jest to rozumienie stereotypowe, którego konsekwencją są niedostosowane programy nauczania i lekceważenie uczniów zdolnych. System edukacji formalnej na poziomie podstawowym i ponadpodstawowym przygotowany jest na kształcenie ucznia przeciętnego. Brakuje wiedzy i szkoleń umożliwiających rozpoznanie uczniów zdolnych oraz organizacji pracy z takimi jednostkami. Ewa Czerniawska i Maria Ledzińska za krzywdzące stereotypy na temat uczniów zdolnych uważają, że:

- są to jednostki słabo przystosowane, oryginalne a nawet ekscentryczne;
- zachowują się dziwnie;
- to osoby trudne w kontaktach;

- stałe wycofanie i bezradność w podejmowaniu i rozwiązywaniu problemów życia codziennego³⁴¹.

Autorka rozprawy podziela pogląd Josepha Renzulli, iż zdolności mają złożony charakter i nie można ich określać na podstawie jednego wskaźnika³⁴².

Dyrektorów szkół powiatu augustowskiego poproszono o wskazanie cech ucznia zdolnego ustalając wagę poszczególnych odpowiedzi. Kafeteria pytania zawierała 6 następujących określeń:

- posiada odpowiednio wysoką średnią ocen i zachowanie wzorowe;
- wykazuje umiejętności twórcze takie jak kreatywne myślenie w rozwiązywaniu problemowych zadań;
- dobrze planuje i organizuje czas;
- jest asertywny i pewny siebie;
- jest skupiony tylko na osiągnięciu jak najwyższych stopni;
- żadna z powyższych odpowiedzi nie określa cech ucznia wybitnie zdolnego.

Jako pierwszy priorytet wskazano wysoką średnią ocen i zachowanie wzorowe (88%). Jako drugi priorytet wskazano umiejętności twórcze (66%). Jako trzeci priorytet wybrano dobrą organizację czasu pracy (40%).

Zdaniem Joanny Cieślikowskiej i Wiesławy Limont nauczyciele postrzegają ucznia zdolnego przez własne osądy, opinie i teorie biorąc pod uwagę osiągnięcia edukacyjne, które de facto nie są wyznacznikiem posiadanych uzdolnień³⁴³. W procesie kształtowania kapitału intelektualnego ważne są zdolności „miękkie” i szkoła powinna być miejscem, które sprzyja rozwojowi i doskonaleniu tych umiejętności. Zdaniem Wiesławy Limont szkoła często wpływa negatywnie na rozwój zdolności i postawy twórczej uczniów. Przekazywane treści w sposób schematyczny oraz nagradzanie uczniów posłusznych i grzecznych nie sprzyja rozwojowi myślenia twórczego. Szkoła może być miejscem sprzyjającym kreatywności jednakże wiąże się to z odpowiednimi programami i metodami kształcenia oraz motywacją³⁴⁴.

³⁴¹ E. Czerniawska, M. Lebedzińska, *Psychologia nauczania, Ujęcie poznawcze*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2011, s. 286.

³⁴² I. Murawska, *Współczesne tendencje w polskich badaniach nad zdolnościami*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2014, nr 19, s. 168.

³⁴³ J. Cieślikowska, W. Limont, *Obraz ucznia zdolnego w potocznych koncepcjach nauczycieli*, [w:] W. Limont, J. Cieślikowska, J. Dreszer (red.), *Osobowościowe i środowiskowe uwarunkowania rozwoju ucznia zdolnego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2010, s. 11-26.

³⁴⁴ W. Limont, *Wybrane problemy twórczości*, [w:] A.M. Kola, P. Koźurno, M. Śliwińska (red.), *Projekt edukacyjny w szkołach ponadgimnazjalnych. Podręcznik dobrych praktyk*, Międzynarodowe Centrum Zarządzania Informacją, Toruń 2016, s. 18.

Kolejne pytanie dotyczyło aktywizacji uczniów zdolnych. W kafeterii pytania zamieszczono siedem form, spośród których respondenci mogli wskazać te, które były stosowane w ich szkołach. Dyrektorzy wybrali: stypendia, dodatkowe zajęcia w szkole, olimpiady wiedzy, angażowanie w pomoc słabszym uczniom i organizację imprez szkolnych (tabela 20).

Tabela 20. Aktywizacja uczniów zdolnych stosowana w badanych szkołach

Sposoby aktywizacji ucznia zdolnego	Liczba odpowiedzi
Stypendium	19
Zajęcia dodatkowe w szkole	15
Olimpiady wiedzy	15
Pomoc słabszym uczniom	9
Organizacja imprez szkolnych	1
Angażują się w organizację imprez szkolnych	2
Uczniowie nie angażują się w życie szkoły	1

Zródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Autorka tej pracy uważa, że z punktu widzenia kształtowania kapitału intelektualnego niedoceniana jest pomoc w nauce uczniom słabszym, prowadzona przez uczniów zdolnych. Forma tej pomocy stosowana była tylko, w co trzeciej badanej szkole. Życzliwe koleżeństwo to forma specyficznych relacji między ludźmi, wywołująca pozytywne emocje, budująca poprawne stosunki społeczne. Zdaniem autorki praca z uczniem zdolnym wymaga wyszkolonego nauczyciela i dobrze przemyślanego planu nauczania.

Nauka z możliwością praktyki jest najefektywniejszym sposobem nabywania wiedzy i umiejętności. Nowoczesny sprzęt, doświadczenia na zajęciach, mają na celu urozmaicenie procesu dydaktycznego. Dyrektorów badanych szkół zapytano więc czy w ich szkołach angażowano uczniów w wykonywanie doświadczeń na zajęciach. W większości opinii dyrektorów (66%) uczniowie samodzielnie przeprowadzali doświadczenia z chemii, fizyki i biologii. Obserwację wykonywanych doświadczeń bez możliwości ich wykonania praktykowało 22% respondentów (tabela 21). Nieliczni stwierdzili, że w ich szkołach nie ma odpowiedniego sprzętu do przeprowadzania doświadczeń dlatego się ich nie wykonuje.

Tabela 21. Zaangażowanie uczniów w wykonywanie doświadczeń na zajęciach w opinii dyrektorów badanych szkół

Zaangażowanie uczniów w wykonywanie doświadczeń	Liczba odpowiedzi
Każdy uczeń wykonuje doświadczenia pod opieką nauczyciela	18
Uczniowie tylko obserwują	6
Doświadczeń nie wykonuje się	3

Zródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Wyjazdy i wycieczki pozaszkolne są częścią systemu edukacyjnego każdej szkoły. Przy wyborze i organizacji wyjazdu różne kryteria były brane pod uwagę. Respondenci mieli do wyboru 3 spośród 7 następujących odpowiedzi:

- odległość od szkoły i koszt całkowity na jednego ucznia;
- oferta edukacyjną i przyszłe korzyści związane z odbytym wyjazdem;
- forma realizacji zajęć edukacyjnych na wyjeździe;
- kwalifikacje osób realizujących zajęcia edukacyjne na wyjeździe;
- wyjazd wybierany jest pod podstawę programową np. inscenizacja lektur szkolnych;
- wybór dokonywany jest z ofert przysyłanych do szkoły;
- uczniowie w porozumieniu z nauczycielem i rodzicami samodzielnie wybierają formę wyjazdu edukacyjnego.

Dyrektorów badanych szkół poproszono o wskazanie najważniejszego kryterium, które jest brane pod uwagę w pierwszej, drugiej i trzeciej kolejności podczas opracowywania planu wycieczki wyjazdowej (tabela 22).

Tabela 22. Kryteria organizacji wycieczek szkolnych jako element procesu dydaktycznego

Kryteria wyboru przy organizacji wycieczek szkolnych	Liczba odpowiedzi
Priorytet pierwszy	
Odległość od szkoły i koszt całkowity na jednego ucznia	8
Oferta edukacyjna i przyszłe korzyści związane z odbytym wyjazdem	12
Forma realizacji zajęć edukacyjnych na wyjeździe	7
Priorytet drugi	
Oferta edukacyjna i przyszłe korzyści związane z odbytym wyjazdem	6
Forma realizacji zajęć edukacyjnych	7
Kwalifikacje osób realizujących zajęcia edukacyjne na wyjeździe	13
Wyjazd wybierany jest pod podstawę programową	1
Priorytet trzeci	
Forma realizacji zajęć edukacyjnych na wyjeździe	6
Kwalifikacje osób realizujących zajęcia edukacyjne na wyjeździe	6
Wyjazd wybierany jest pod podstawę programową	10
Wybór wykonywany jest z ofert przysyłanych do szkoły	3
Uczniowie w porozumieniu z nauczycielem i rodzicami samodzielnie wybierają formę wyjazdu	2

Zródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Z odpowiedzi respondentów wynika, że oferta edukacyjna i przyszłe korzyści związane z odbytym wyjazdem to wiodący priorytetem dla 44% respondentów a realizacja zajęć edukacyjnych jest ważna dla 26% respondentów. Odległość od szkoły i koszty

przypadające na jednego ucznia uwzględniło 30% badanych. Kwalifikacje zawodowe osób realizujących zajęcia edukacyjne na wyjeździe jako drugi priorytet wybrało 48% ankietowanych. Forma realizacji zajęć edukacyjnych jest ważna w drugiej kolejności dla 26% respondentów. Jako trzecie kryterium przy wyborze i organizacji działań mających na celu urozmaicenie procesu dydaktycznego wskazano zgodność wyjazdu z podstawą programową obowiązującą w szkole (37%). Dyrektorzy badanych szkół nie przywiązują istotnego znaczenia do takiego kryterium jakim jest propozycja uczniów w porozumieniu z nauczycielami i rodzicami odnośnie wyboru miejsca wyjazdu. Tylko dla 7% ankietowanych jest to kryterium trzeciorzędne.

Kształtowanie kapitału intelektualnego w procesie edukacji formalnej jest trudne i pracochłonne. Wymaga realizacji zagadnień związanych z kompetencjami kluczowymi dla społeczeństwa informacyjnego i gospodarki opartej na wiedzy. W procesie edukacji kształtują się określone cechy i postawy. W procesie kształtowania kapitału intelektualnego ważne są, między innymi: kreatywne myślenie, rozwinięte postawy obywatelskie i społeczne, umiejętność pracy w zespole, asertywność, umiejętność negocjowania i rozwiązywania problemów, pewność siebie, świadomość ekonomiczna. Respondentów poproszono o wskazanie, które spośród wymienionych przedmiotów nauczania mają wpływ na kształtowanie tychże cech i postaw. Określali oni rolę następujących przedmiotów: chemia, biologia, fizyka, wiedza o społeczeństwie, wychowanie do życia w rodzinie, matematyka, język polski, historia, geografia, przedsiębiorczość, wychowanie fizyczne, zajęcia artystyczne, informatyka, koła zainteresowań. Respondenci zaznaczali te umiejętności, które kształtuje dany przedmiot.

W opinii ankietowanych każdy przedmiot realizowany w szkole rozwija kreatywne myślenie. Chemia, biologia, matematyka, fizyka, przedsiębiorczość i zajęcia artystyczne zostały wskazane, jako te najbardziej pobudzające kreatywność. Zdaniem autorki do tego pytania dyrektorzy badanych szkół nie podeszli obiektywnie. Z odpowiedzi wnioskować można, iż każdy przedmiot rozwija proces umysłowy pociągający za sobą powstawanie nowych idei, koncepcji skojarzeń i powiązań. Gdyby tak było każdy uczeń byłby twórczy i zdolny. Wnioskując można stwierdzić, iż w systemie oceniania wiedzy oraz sposobu realizacji zagadnień przez ucznia są rozbieżności. Nawet wówczas, gdy uczeń twórczo rozwiązuje problem może spotkać się z negatywną opinią nauczyciela, w konsekwencji twórcze myślenie i kreatywne rozwiązania są ograniczane, wręcz wygaszane. Myślenie kreatywne to myślenie prowadzące do uzyskania oryginalnych i użytecznych rozwiązań. W zależności od motywacji do działania, otoczenia zewnętrznego, postrzegania okazji

ludzie mają różne poziomy i style kreatywności. Postawy obywatelskie i społeczne kształtuje wiedza o społeczeństwie, biologia, matematyka, historia, język polski. Asertywność i negocjacje ćwiczone są na wychowaniu fizycznym i zajęciach artystycznych. Umiejętność pracy w zespole, z wykorzystaniem prac grupowych i drobnych projektów praktykowana jest na geografii, historii, biologii. Matematyka, informatyka i wychowanie do życia w rodzinie wypracowuje umiejętność rozwiązywania problemów. Świadomość ekonomiczna i pewność siebie w programie formalnego nauczania wykształcane są znikomo. Nawet zajęcia z przedsiębiorczości w stopniu zadowalającym nie przybliżają wiedzy o prawach rynku ekonomicznego.

W szkołach organizuje się zajęcia dodatkowe, tak zwane pozalekcyjne takie, jak koła zainteresowań, koła przedmiotowe, nauka języków obcych oraz zajęcia sportowe. Zajęcia dodatkowe były organizowane systematycznie w ośmiu szkołach (trzech liceach ogólnokształcących, jednym technikum, trzech gimnazjach i w jednej szkole policealnej). Takich zajęć nie prowadziło siedem szkół (dwa gimnazja, i pięć szkół policealnych). Niestety zauważono tendencję spadkową korzystających z zajęć dodatkowych w trzech liceach, jednym technikum i sześciu gimnazjach. Według raportu IBE uczęszczanie na zajęcia pozalekcyjne silnie zależy od miejsca zamieszkania. Utrudniony dostęp do tego typu zajęć najbardziej dotyczy mieszkańców wsi i małych miast. Na wsi na zajęcia dodatkowe uczęszczało 46% gimnazjalistów i 36% uczniów szkół podstawowych. W miastach do 100 tysięcy mieszkańców odsetek ten jest wyższy i wynosi 50% dla gimnazjów i 48% dla szkół podstawowych³⁴⁵. W powiecie augustowskim proporcje te są podobne.

Koła zainteresowań (artystyczne, filmowe, fotograficzne, językowe, taneczne, teatralne, matematyczne, przyrodnicze) prowadzone były przez połowę badanych szkół (48%). Koła funkcjonowały w sześciu gimnazjach, jednym technikum i pięciu liceach. W liceach, w ramach potrzeby, organizowano koła przedmiotowe maturalne. W pozostałych szkołach koła przedmiotowe funkcjonowały i każdy uczeń mógł na takie zajęcia uczęszczać bezpłatnie. Zdaniem autorki koła zainteresowań powinny być w każdej szkole, dopasowane do potrzeb uczniów. Zrzeszają one grupę osób o podobnych zainteresowaniach, przez co stanowią doskonały sposób na włączenie się w życie szkoły i spędzenie wolnego czasu w sposób wartościowy. Koła zainteresowań pełnią rolę zajęć psychoedukacyjnych, ponieważ rozwijają zdolności społeczne, uczą budowania

³⁴⁵M. Rószkiewicz, K. Saczuk (red.), *Uwarunkowania decyzji edukacyjnych, Wynik drugiej rundy badania panelowego gospodarstw domowych*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2015, s. 287 – 293.

poprawnych relacji, asertywności, radzenia ze stresem, wyrażania emocji. Ponadto koła zainteresowań uczą organizacji czasu pracy, zmuszają do kreatywnego myślenia. Uczestnicy wykonują czynności, które sprawiają im radość bez zbędnego stresu związanego z ocenianiem.

Współpraca szkół z instytucjami świadczącymi edukację pozaformalną

Współpraca szkół z instytucjami zajmującymi się edukacją pozaformalną nie przedstawia się satysfakcjonująco. W zależności od proponowanej oferty 55% dyrektorów badanych szkół współpracuje z organizacjami systematycznie, 26% - niesystematycznie, 19% - sporadycznie. Współpraca w głównej mierze ogranicza się do organizacji imprez szkolnych, zajęć pozalekcyjnych oraz wyjazdów studyjnych uczniom. Tylko 7% dyrektorów wspólnie z organizacjami pozarządowymi aplikowało o środki unijne, a 7% uczestniczyło we wspólnych działaniach edukacyjnych skierowanych do lokalnych społeczności (tabela 23).

Tabela 23. Formy współpracy szkół z organizacjami świadczącymi pozaszkolne formy edukacji

Formy współpracy	Liczba odpowiedzi
Organizacja wyjazdów studyjnych uczniom	7
Organizacja imprez szkolnych i zajęć pozalekcyjnych	10
Organizacja szkoleń i seminariów dla kadry nauczycielskiej	3
Wspólne aplikowanie o środki unijne	2
Udział w organizacji imprez pozaszkolnych skierowanych do lokalnych społeczności	2
Współpraca w ramach zakupu materiałów edukacyjnych	3

*ankietowani wskazywali wszystkie realizowane formy współpracy

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań

Informacja jest jednym z podstawowych czynników rozwoju współpracy szkół z organizacjami pozarządowymi. Badani dyrektorzy szkół korzystali z różnych jej źródeł. Głównym kanałem informacji o ofercie była bezpośrednia informacja przysyłana do szkoły (60% wskazań), strony internetowe (18% wskazań), oraz informacje pochodzące z kuratorium oświaty (22% wskazań).

Współpraca szkoły z organizacjami świadczącymi różne formy edukacji pozaformalnej może przynieść wiele korzyści. W otoczeniu zewnętrznym każdej szkoły znajduje kilku partnerów, z którymi może ona współpracować. Włączanie partnerów zewnętrznych w życie szkoły zostało narzucone obligatoryjnie przez Ministra Edukacji

Narodowej³⁴⁶. W budowaniu relacji i dobrej współpracy kluczową staje się umiejętność świadomego wyboru partnera i konsekwencja realizacji założonych działań. Ankietowani zostali poproszeni o wskazanie korzyści i barier współpracy z organizacjami zajmującymi się edukacją pozaformalną. W kafeterii pytania wskazano cztery możliwe odpowiedzi do wyboru w każdej z tych dwu kategorii (tabela 24).

Tabela 24. Korzyści i bariery współpracy szkół z organizacjami świadczącymi edukację pozaformalną

Wyszczególnienie	Liczba odpowiedzi
Korzyści współpracy szkół z organizacjami świadczącymi edukację pozaformalną.	
Wzrost konkurencyjności i poprawa wizerunku szkoły	12
Możliwość rozwoju współpracy międzysektorowej	6
Poszerzenie wiedzy o nowe formy kształcenia	8
Możliwość pozyskania dodatkowych środków finansowych	1
Bariery w podjęciu współpracy szkół z organizacjami świadczącymi edukację pozaformalną	
Brak dialogu i wzajemnego informowania się o potrzebach	8
Niewystarczające środki finansowe	13
Brak zaufania między podmiotami	3
Brak przeświadczenia o korzyściach współpracy	1
Nie wskazano	2

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań

Największą korzyść respondenci dostrzegli we wzroście konkurencyjności i poprawy wizerunku szkoły (44%), poszerzeniu wiedzy o nowe formy kształcenia (30%) oraz możliwościach zawarcia współpracy międzysektorowej (22%). Korzyścią bardzo ważną z punktu widzenia kształtowania kapitału intelektualnego, jaką jest nabywanie umiejętności miękkich i kompetencji uczniów i nauczycieli wskazało 37% badanych dyrektorów szkół.

Bariery współpracy z organizacjami zajmującymi się edukacją pozaformalną to:

- niewystarczające środki finansowe – 48% badanych, sytuacja ta obejmuje gimnazja i licea ogólnokształcące;
- brak dialogu i wzajemnego informowania się o potrzebach – 30% badanych;
- brak zaufania między podmiotami – 11% badanych;
- brak chęci współpracy – 8% badanych;

³⁴⁶Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 sierpnia 2017 r, w sprawie nadzoru pedagogicznego, Dz. U. 2017, poz. 1658.

- brak przeświadczenia o korzyściach – 3% badanych.

Dodatkowo dwóch dyrektorów szkół (liceum i gimnazjum) zwróciło uwagę na trudności wynikające z przepisów prawnych. Zdaniem autorki szkoła musi mieć sojuszników, partnerów, z którymi mogłaby współpracować i nie może czekać, aż druga strona tą współpracę zainicjuje. Ustawodawca wskazuje bezpośrednio na możliwość włączenia organizacji pozarządowych w proces tworzenia programów edukacyjnych i wychowawczych³⁴⁷.

Poprawa jakości kształcenia może być efektem kooperacji pomiędzy instytucjami, jednakże zależy to od modelu podejmowanej współpracy. Często występujące zjawisko to podejmowanie decyzji nieprzemyślanych, bez rozpoznania potrzeb uczniów i konkretnego planu. Narzędzia działania muszą być wspólnie opracowane i przedyskutowane, tylko wtedy będą pomocne przy likwidacji problemów i zapewnieniu potrzeb uczniów. Niezależnie od motywacji do współpracy, wydaje się, iż jest ona w obecnych czasach konieczna. „Szkoła otwarta” na kontakty to „szkoła dobra”.

Współpraca z władzami samorządowymi wygląda podobnie. Z odpowiedzi ankietowanych dyrektorów wynika, że z samorządami na zasadach partnerstwa współpracuje 30% szkół, 44% sporadycznie, 22% na zasadzie zakazów i nakazów, 4% ogranicza współpracę do niezbędnego minimum.

Szkoły podlegają jednostkom samorządu terytorialnego i w stu procentach są przez nie finansowane, co więcej samorząd terytorialny powinien być traktowany jako główny partner szkoły. Zdaniem autorki relacje dyrekcji szkół z przedstawicielami władz charakteryzują się oficjalną i formalną strukturą. Trudno jest poddawać ocenie zwierzchnika zwłaszcza na szczeblu administracyjnym. To problematyzuje osiągnięcie pożądanej współpracy. Biorąc pod uwagę okres 2010-2014 dyrektorzy szkół uznali, iż współpraca ta nie zmieniła się (63%), uległa nieznacznej (19%) lub znacznej poprawie (14%), uległa pogorszeniu (4%). Instytucje, z którymi współpraca pomaga szkole i uczniom według ankietowanych to: kuratorium oświaty, władze powiatu, Okręgowa Komisja Egzaminacyjna, fundacje i stowarzyszenia.

Niektóre organizacje same podejmowały inicjatywę i nawiązywały współpracę ze szkołami. W dwóch przypadkach uczelnia wyższa skierowała ofertę do jednego liceum i jednej szkoły policealnej. Władze miasta/gminy objęły współpracą ponad połowę badanych szkół (51%), fundacje i stowarzyszenia tylko 11%. Niestety żadna szkoła nie

³⁴⁷ Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie, Dz. U. 2003, nr 96, poz. 873.

wskazała lokalnych przedsiębiorców, instytucji badawczo-rozwojowych, bibliotek i uczelni wyższych jako ich partnerów. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 sierpnia 2017 roku w sprawie wymagań wobec szkół i placówek wyraźnie określa, że szkoła ma być otwarta na współpracę z partnerami z otoczenia lokalnego³⁴⁸.

Ankietowanych poproszono o wskazanie kierunków rozwoju edukacji formalnej, rozwoju szkoły jako instytucji mającej na celu budowanie społeczeństwa wiedzy oraz o propozycję zmian, które należałoby wprowadzić. Były to pytania otwarte. Pomimo, iż niektóre z propozycji i sygnałów dotyczących wprowadzenia określonych zmian były powtarzane od kilku, a nawet kilkunastu lat w dalszym ciągu nie ma pomysłu, środków czy też koncepcji na ich realizację. Pierwszy i najczęściej akcentowany postulat to zbyt wielka ilość biurokracji i niepotrzebnych dokumentów. Zdarzają się szkoły, w których dyrekcja oczekuje od nauczycieli sprawozdań i raportów określających poziom klasy/ucznia i jego postępów. Z reguły są to analizy kwartalne lub semestralne. Kryteria oceniania uczniów również nie są jasne i według ankietowanych powinny zostać zmienione.

Środki finansowe przekazywane przez samorządy terytorialne, zdaniem połowy ankietowanych wystarczają, jednakże placówki te potrzebują remontu i zakupu nowego sprzętu (33%). Z finansami, bez problemu radzi sobie tylko 4% badanej grupy. W latach 2010-2014 z pozabudżetowych źródeł finansowania korzystały szkoły policealne. Uczniowie płacili za naukę. Jedno gimnazjum posiłkowało się wpłatami od rodziców.

Finansowanie to duży problem polskich szkół. Szkoły potrzebują modernizacji, nowego sprzętu, oprogramowania, nowych technologii. Bez nich nie mają szans na dalszy rozwój. Uproszczeń wymagają procedury rozliczeniowe środków finansowych. Planowane projekty szkolne, zwłaszcza te finansowane częściowo przez środki unijne, są wdrażane z dużym opóźnieniem. Późne wypłacanie środków finansowych, przesuwanie pieniędzy budżetowych gmin na inne cele stwarzają ograniczenia i wywołują niepotrzebne konflikty. Często pieniądze są udostępniane w „ostatniej chwili” i ich termin wykorzystania jest bardzo krótki. W takich sytuacjach występują nieprzemysłane i niepotrzebne wydatki.

Ankietowani dyrektorzy zwrócili uwagę na brak swobody edukacyjnej w szkole. Nauczyciel jest ograniczony w doborze metod i form nauczania – zwłaszcza wówczas, gdy nie ma dostępu do nowych technologii i szkoleń. Zmiany w systemie edukacji pojawiają się zbyt szybko i taki brak stabilności powoduje chaos i coroczny wzrost wydatków szkół. Szkoły znajdujące się w gminach wiejskich borykają się z problemami związanymi

³⁴⁸ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 sierpnia 2017 r. w sprawie wymagań wobec szkół i placówek, Dz. U. 2017. poz. 1214.

z fizycznym istnieniem szkoły. Zdarza się, iż z roku na rok plany likwidacji szkoły są przesuwane, a kadra pedagogiczna takiej jednostki do ostatniej chwili nie wie czy dana szkoła będzie istniała czy też nie.

Zmiany w programie edukacyjnym to kolejny problem zgłaszany wielokrotnie przez dyrektorów badanych szkół. Problemy z tym związane to przede wszystkim jego funkcjonalność i efektywność. Brak dopasowania do potrzeb uczniów i sposoby realizacji niektórych zagadnień uniemożliwiają efektywne przygotowanie ucznia z danego przedmiotu. W niektórych regionach powiatu nie jest realne prowadzenie zajęć informatycznych z wykorzystaniem nowego oprogramowania, ponieważ uczniowie praktycznie nie mają dostępu do sprzętu.

Reforma systemu oświaty jest konieczna. Zwłaszcza zintegrowanie kształcenia na wszystkich szczeblach. Ankietowani zwrócili uwagę, iż podział na poszczególne etapy w kształceniu bardzo często przyczynia się do rozluźnienia bądź też zerwania wypracowanych relacji i więzi społecznych pomiędzy uczniem, nauczycielem a szkołą. W szczególności dotyczy to procesu przejścia ze szkoły podstawowej do szkoły ponadpodstawowej. Tworząc nową grupę społeczną w postaci klasy gimnazjalnej składającej się z nowych osób, o różnym poziomie umiejętności ciężko było wypracować dobry i efektywny program nauczania danego przedmiotu. Poznanie ucznia, jego słabych i mocnych stron również wymaga czasu. Podobna sytuacja występuje w szkolnictwie wyższym, gdzie wprowadzono studia pierwszego i drugiego stopnia. Brakuje tam spójności i uzupełnienia zagadnień. W związku z różnorodnością osób korzystających z kształcenia drugiego stopnia trudno jest stworzyć plan odpowiadający wszystkim potrzebom i wymaganiom jakie stawia teraźniejszość. W związku z powyższymi rozważaniami hipoteza, iż organizacje pozarządowe działają elastycznie dopasowując ofertę edukacyjną do potrzeb społeczności lokalnych podejmując współpracę ze szkołami jak i z jednostkami samorządu terytorialnego została zweryfikowana pozytywnie.

Oferta kształcenia musi być dostosowana do rynku pracy. Współpraca szkół z organizacjami pozarządowymi, lokalnymi przedsiębiorcami i uczelniami wyższymi zintegruje edukację z lokalną polityką rozwoju co w efekcie może zagwarantować trwałą i systematyczny rozwój kapitału intelektualnego.

4.5. Uogólnienia i wnioski z przeprowadzonych badań własnych

Kształtowanie kapitału intelektualnego to proces wymagający nowego spojrzenia na problematykę upowszechnienia edukacji formalnej i pozaformalnej. Wymaga to wykonania obiektywnej i wiarygodnej diagnozy stanu i potrzeb edukacyjnych lokalnej społeczności. Uatrakcyjnienie zajęć edukacyjnych w szkołach i dostosowanie oferty do potrzeb społeczności lokalnej to tylko niektóre wspólne postulaty reprezentowane przez badaną grupę. Z przeprowadzonych badań wynika, że efektywność nabywania wiedzy w procesie edukacji formalnej nie jest zadowalająca. Jedną z przyczyn tego stanu wskazali dyrektorzy badanych szkół, którzy przyznali, iż forma przekazywanych treści podczas zajęć bywa nieciekawa. W dydaktyce większą uwagę należy zwracać na efekt zaskoczenia i zaciekawienia ucznia.

Organizacje pozarządowe, działające na terenie powiatu augustowskiego, realizują programy wychowawcze i edukacyjne skierowane do dzieci, młodzieży i dorosłych mieszkańców gminy oferując zajęcia pozalekcyjne, warsztaty praktyczne prowadzone w sposób interesujący z wykorzystaniem nowych form nauki. Niestety nie wykazują one ciągłości i długotrwałości swojej oferty, przeważa „wrywkowość” prowadzonych działań. Pozytywnie należy ocenić, że organizacje pozarządowe powiatu augustowskiego są aktorami lokalnych wydarzeń kulturowych, podtrzymują miejscową tradycję. Organizacje pozarządowe tworzą ofertę edukacyjną na podstawie zapotrzebowania samorządu i szkół oraz samodzielnego identyfikowania luki edukacyjnej na danym obszarze. Zdaniem autorki organizacje pozarządowe to bardzo ważny sektor, który nie powinien być marginalizowany w procesie kreowania kapitału intelektualnego na poziomie lokalnym. Organizacje te są elastyczne w swoich działaniach, mogą szybko reagować na potrzeby lokalnych społeczności. Wprowadzenie jasnych zasad finansowania działań edukacyjnych organizacji pozarządowych może mieć istotne znaczenie w kształtowaniu kapitału intelektualnego. Dotychczasowa rzeczywistość nie napawa optymizmem. Czterdzieści procent organizacji pozarządowych w województwie podlaskim w roku 2015 nie miało zagwarantowanych środków finansowych na kolejny rok³⁴⁹. Stwarza to niedogodności związane z planowaniem działań średnioterminowych (powyżej jednego roku do trzech lat). Co więcej, podlaskie organizacje pozarządowe zajmujące się edukacją i wychowaniem miały zagwarantowane istotnie mniejszą część budżetu niż pozostałe

³⁴⁹ *Potrzeby i możliwości organizacji pozarządowych województwa podlaskiego*, Wydawnictwo Klon Jawor, 2016, s. 47.; <http://www.nck.pl/media/attachments/318443> [dostęp: 17.05.2017].

organizacje. Czterdzieści trzy procent z nich nie posiada żadnego majątku³⁵⁰, a podstawowe środki finansowe to dotacje z budżetu jednostek samorządu terytorialnego, które zlecają działania edukacyjne.

Edukacyjne działania gmin mają charakter obligatoryjny. Podział środków finansowych pomiędzy poszczególne działy wydatków odbywa się w sposób pośredni i bezpośredni. W sposób pośredni za pomocą subwencji oświatowej przekazywanej przez budżet państwa, bezpośredni zaś przez konstrukcję budżetu danej gminy³⁵¹.

Przyznane gminom subwencje na oświatę zdaniem badanych przedstawicieli jednostek samorządu terytorialnego nie pokrywało bieżących potrzeb. Znaczna część wydatków oświatowych pokrywana była z dochodów własnych gmin. Wysokość wydatków edukacyjnych gmin w powiecie augustowskim w latach 2010-2015 systematycznie, chociaż powoli wzrastała (tabela 25).

Tabela 25. Wydatki oświatowe gmin powiatu augustowskiego w przeliczeniu na jednego mieszkańca

Gmina	Wydatki oświatowe na jednego mieszkańca [zł]					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Augustów	1200	1300	1300	1300	1300	1400
Nowinka	1000	1100	1100	1100	1200	1100
Płaska	1100	1100	1200	1100	1100	1100
Lipsk	1300	1100	1100	1100	1100	1100
Sztabin	978	1000	1100	1200	1400	1200
Bargłów Kościelny	937	987	1,000	1100	1000	1100

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zastanych.

W 2015 roku najwięcej środków finansowych na edukację przeznaczyła gmina Augustów (1400zł/mieszkańca) i gmina Sztabin (1200zł/mieszkańca). W pozostałych gminach wydatki na oświatę charakteryzowały się na podobnym poziomie (1100zł/mieszkańca). Warto podkreślić, że średnio w powiecie augustowskim wydatki edukacyjne gmin stanowią 40% rocznego budżetu.

Samorząd terytorialny w realizacji działań edukacyjnych może nawiązać współpracę z innymi organizacjami. Organizacje pozarządowe współpracujące z władzami powiatu augustowskiego otrzymały na ten cel wsparcie finansowe. W latach 2011-2014 kwota dofinansowania zawodów sportowych, imprez okolicznościowych, lokalnych

³⁵⁰ Ibidem, s. 50-51.

³⁵¹ J. Glumińska-Pawlic, K. Sawicka, *Budżet Jednostki Samorządu Terytorialnego*, Zachodnie Centrum Organizacji, Zielona Góra 2002, s. 93-94.

uroczystości wyniosła - 127049 zł. Za takie środki niewiele można zrobić. Dla porównania na pomoc społeczną i ochronę zdrowia wydatkowano 8708202,60 zł.

Zewnętrznym źródłem finansowania działań edukacyjnych są fundusze Unii Europejskiej. Organizacje pozarządowe, szkoły i jednostki samorządu terytorialnego aktywnie pozyskiwały dodatkowe środki pieniężne. W latach 2007-2013 w powiecie augustowskim z funduszy europejskich pozyskano 13500 tys. zł. Pozwoliło to na zrealizowanie 52 zadań na łączną kwotę 16247 tys. zł. Środki własne przeznaczone na realizację tych zadań wyniosły 2747 tys. zł, co stanowiło 16,9% ogółu nakładów. Zrealizowano 13 zadań z zakresu edukacji przedszkolnej (5508 tys. zł), 17 zadań w szkołach podstawowych (3683 tys. zł), 6 zadań w szkołach średnich (5305 tys. zł) oraz 16 innych działań (1750 tys. zł) między innymi takich, jak: „Biblioterapia - szansą rozwoju kwalifikacji”, „Edukacja komputerowa na poziomie ECDL”, „Edukacja gwarancja bezpieczeństwa”, „Liderzy inicjatyw lokalnych”, „Lokalne porozumienie na rzecz edukacji” (tabela 26). Średniorocznie w tym okresie na cele edukacyjne w powiecie augustowskim wydatkowano 2321 tys. zł, w tym 1936 tys. zł stanowiła dotacja z funduszy europejskich. Było to istotne wzmocnienie systemu powszechnej edukacji w powiecie augustowskim, służące lepszemu kształtowaniu kapitału intelektualnego.

Tabela 26. Nakłady na realizację zadań z zakresu szeroko rozumianej edukacji w powiecie augustowskim w latach 2007-2013 (w tys. zł).

Miejsce realizacji zadań (projektów) według poziomu edukacji (zbiorowi beneficjenci)	Ilość zadań	Nakłady ogółem na realizację projektu	Dofinansowanie ze środków UE
Przedszkole	13	5508	4679
Szkoły podstawowe	17	3683	3140
Szkoły średnie	6	5306	4225
Inne działania edukacyjne	16	1750	1542
Razem	52	16247	13550

Źródło: opracowanie własne na podstawie dokumentów Starostwa Powiatowego w Augustowie.

W perspektywie finansowej 2014-2020 kontynuowane są projekty edukacyjne takie, jak wyrównywanie szans edukacyjnych, warsztaty i wycieczki terenowe, doradztwo zawodowe, zajęcia z przedsiębiorczości.

Przemyślane działania na rzecz intelektualizacji procesu edukacji przeprowadzono w szkołach średnich i gimnazjach powiatu augustowskiego. Pierwsze Liceum Ogólnokształcące im. Grzegorza Piramowicza zdobyło tytuł honorowy *Srebrnej Szkoły 2017* zajmując ósme miejsce w województwie podlaskim. Dyrekcja szkoły podjęła współpracę z Państwową Wyższą Szkołą Zawodową w Suwałkach. Uczniowie z klasy biologiczno-chemicznej raz w tygodniu realizowali zajęcia w laboratoriach uczelni. Zajęcia dla maturzystów z matematyki prowadzili wykładowcy ze Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie. Bezpłatne, dodatkowe zajęcia zorganizowano wszystkim chętnym uczniom. Augustowskie Centrum Edukacyjne jako jedyna szkoła w powiecie od dwóch lat jest posiadaczem tytułu *Złotej Tarczy*. Technikum nr 1 im. 2 Korpusu Polskiego zdobyło tytuł *Złotej Szkoły*. W gimnazjum w gminie Nowinka zrealizowano cykliczny program „Uczeń z pasją”, mający na celu wyrównanie szans edukacyjnych. Oferta zajęć obejmowała: robotykę, warsztaty naukowe z dziedziny matematyki i przyrody, warsztaty artystyczne, wycieczki edukacyjno – poznawcze. Podobne działania wystąpiły w szkołach w gminach Sztabin, Płaska, Augustów, Bargłów Kościelny.

Gminne ośrodki kultury zachęcały do zespołowego uczestnictwa w kulturze przez wykorzystanie różnorodnych form edukacji, indywidualnej aktywności kulturalnej, imprez kulturalnych o różnorodnym zakresie programowym. Standard świadczonych usług edukacyjnych przez te ośrodki w każdym roku podwyższa się. Miejsca te pełnią rolę integracyjną, przy których skupiają się twórcy ludowi, kultywujący polskie tradycje, głównie lokalne, podczas spotkań, warsztatów i konkursów. Biblioteki publiczne powiatu augustowskiego tworzą sieć biblioteczną dostępną dla mieszkańców oraz innych użytkowników (turystów). Poprzez zaspokajanie potrzeb czytelniczych służą lokalnej społeczności przyczyniając się do upowszechniania wiedzy i rozwoju kultury.

Ocena jakości prowadzonych działań oświatowych wymusza diagnozę i analizę skuteczności prowadzonej polityki oświatowej na poziomie lokalnym. Efektywne zarządzanie budżetem samorządu często wymaga szukania oszczędności. Fakt, że wydatki na edukację stanowią około dwóch piątych budżetu gminy powoduje, że oszczędności szuka się właśnie w tym obszarze. Dochodzi do likwidacji małych szkół, łączenia klas, ograniczenia a nawet całkowitej likwidacji zajęć pozalekcyjnych. Zdaniem autorki brak synergii pomiędzy działaniami związanymi z zapewnieniem jakości oświaty a efektami kształcenia uwzględniającymi potrzeby różnych uczniów, pochodzących z różnych

środowisk, jest przyczyną niedostrzegania ich potencjału. Usprawnienie systemu finansowania edukacji na poziomie lokalnym i prowadzenie polityki oświatowej w sposób kompleksowy mogłoby zapewnić doskonalenie i utrzymanie kompetentnej kadry nauczycielskiej, zaopatrzyć szkoły w niezbędne pomoce naukowe, wyposażenie informatyczne. W pewnym zakresie od lokalnej polityki edukacyjnej zależy też system motywujący nauczycieli do dalszego rozwoju. Badania autorki rozprawy wykazały, że ważnym elementem ułatwiającym dostosowanie procesu edukacji mieszkańców gmin do wymogów gospodarki opartej na wiedzy jest zapewnienie współdziałania trzech aktorów tego procesu – władz gminy, szkół i organizacji społecznych. Wymaga to wyzbycia się przez samorządy (rady i urzędy gmin) nawyku administrowania i wdrożenia nowoczesnych form zarządzania wiedzą w gminie. Pracownicy oświaty i działacze organizacji społecznych osiągną wyznaczone cele jeżeli będą traktować swoją pracę jako misję społeczną, działając z uporem i pasją, dbając o swój rozwój osobisty. Zrealizowane badania ujawniły ogromny potencjał szkół, organizacji pozarządowych i jednostek samorządu terytorialnego, którego wykorzystanie ma kluczowe znaczenie, co potwierdza hipotezę, iż elementem warunkującym kreację kapitału intelektualnego w skali lokalnej jest połączenie działań edukacyjnych instytucji samorządu terytorialnego, szkół i organizacji pozarządowych.

ROZDZIAŁ 5. Ocena działań na rzecz kształtowania kapitału intelektualnego i koncepcja wsparcia jego rozwoju

5.1. Ocena działań na rzecz kształtowania kapitału intelektualnego

Najważniejszym segmentem związanym z kształtowaniem kapitału intelektualnego jest edukacja społeczności lokalnych nie tylko w systemie formalnym, ale i również pozaformalnym. Edukacja pozaformalna oddziałuje bowiem na wszystkie elementy kapitału intelektualnego (kapitał ludzki, strukturalny, społeczny, kulturowy, rozwoju).

Do przedstawienia zależności i korelacji pomiędzy zmiennymi wykorzystano współczynnik kontyngencji V–Cramera. Współczynnik ten stosowany jest przy zmiennych nominalnych, służy do pomiaru siły zależności pomiędzy zmiennymi jakościowymi mierzonymi na skalach nominalnych w tabelach o wielkości $r \times c$. Miara V-Cramera jest również miarą siły powiązania opartą na chi-kwadrat. W procedurze obliczania V-Cramera brana jest pod uwagę liczba kolumn lub wierszy (mniejsza z tych wartości) oraz liczba wszystkich analizowanych jednostek. Wartość współczynnika zawiera się pomiędzy 0 a 1. Współczynnik ten pozwala na interpretowanie wyników zarówno skrajnych, jak i pośrednich. Im wynik bliższy zera tym słabszy związek, a im bliższe jedności - tym związek pomiędzy badanymi cechami jest silniejszy. Współczynnik nie zależy od liczby kolumn i wierszy, jest więc bliższy wielkości korelacji liniowej.

Tabela 27. Wartość korelacji współczynnika V-Cramera

Wartość korelacji (wartość bezwzględna)	Interpretacja
< 0,3	Korelacja słaba
0,3 – 0,5	Korelacja umiarkowana
>0,5	Korelacja silna

Źródło: E. Gatnar, M. Walesiak (red.), *Analiza danych jakościowych i symbolicznych z wykorzystaniem programu R*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2011, s.102.

Miary istotności, które przyjęto to α (0,05; 0,1). Przy istotności wyższej niż 0,1 dane również były analizowane i prezentowane. Dane, które nie są istotne statystycznie mogą być istotne z punktu widzenia badanego zjawiska. Wynik nieistotny statystycznie nie oznacza, że jest nieważny. Brak dowodów nie jest dowodem braku związku³⁵². Przedstawione wyniki dotyczą tylko badanej grupy.

Rozwój edukacji w aspekcie kształtowania kapitału intelektualnego powinien zawierać rozwiązania wzajemnie się uzupełniające, długookresowe i kompleksowe uwzględniające rozwój przedsiębiorczości, która stanowi wyznacznik szeregu cech

³⁵² D. G Altman, M. Bland, *Absence of evidence is not evidence of absence*, "British Medical Journal" 1995, nr 7003, s. 485.

i kompetencji pożądaných we współczesnym świecie. W czterech z ośmiu badanych jednostek samorządu terytorialnego na przestrzeni lat 2010 - 2014 opracowano dokument określający kierunki rozwoju lokalnej przedsiębiorczości. Z kolei stan przedsiębiorczości analizowany był w siedmiu jednostkach samorządu terytorialnego. Dokument strategiczny określający długofalowe kierunki rozwoju lokalnej polityki edukacji opracowano w trzech z ośmiu badanych urzędów.

Tabela 28. Dokument strategiczny polityki edukacyjnej w badanych jednostkach samorządu terytorialnego

Dokument strategiczny określający długofalowe kierunki rozwoju lokalnej polityki edukacyjnej	Rodzaj gminy			
	miejska	wiejska	miejsko-wiejska	ogółem
Dokument został opracowany - liczba gmin	1	2	0	3
% rodzaju gminy	50%	40%	0%	37,5%
Dokument nie został opracowany - liczba gmin	1	2	1	4
% rodzaju gminy	50%	40%	100%	50%
Ogółem - liczba gmin	2	5	1	8
% rodzaju gminy	100%	100%	100%	100%
Wartość współczynnika V-Cramera $V=0,323$ $p=0,797$				

Źródło: opracowanie własne.

Zgodnie z danymi tabeli 28 korelacja występuje, ale jest słaba, a obszar działania samorządu terytorialnego nie miał istotnego znaczenia.

Na etapie realizacji metody desk research dokumentów zastanych, treści odnośnie edukacji nie były powiązane z przedsiębiorczością. Oba te działy były traktowane oddzielnie. Zakładane działania mające na celu poprawę stanu edukacji gmin to między innymi: projekty edukacyjne animujące społeczność lokalną, wymiana doświadczeń z innymi gminami, prowadzenie działań kulturalnych poza gminnymi ośrodkami kultury, warsztaty edukacyjne dla konkretnie określonych grup społecznych, utworzenie punktów informacyjnych, bezpłatny dostęp do Internetu na terenie szkół i bibliotek, poprawa dostępności obiektów sportowych i rekreacyjnych. Rozwój przedsiębiorczości w dokumentach strategicznych gmin to działania związane z poprawą infrastruktury technicznej, tworzeniem instytucji otoczenia biznesu, wsparciem finansowym nowo powstałych przedsiębiorstw i samozatrudnienia, wzrostem aktywności zawodowej i przedsiębiorczości mieszkańców. Tylko strategia miasta Augustów zawiera cel operacyjny wiążący dwa działy, jakim jest rozwój postaw przedsiębiorczych z edukacją. Działania ukierunkowane na osiągnięcie określonego celu to wdrożenie programów

rozwoju przedsiębiorczości i kreatywności w szkołach podstawowych, gimnazjach i szkołach ponadgimnazjalnych. Plan działań związanych z przedsiębiorczością zakłada również utworzenie inkubatora przedsiębiorczości³⁵³.

W latach 2010-2014 pięć gmin (cztery wiejskie i jedna miejsko-wiejska) podjęło samodzielne inicjatywy na rzecz rozwoju przedsiębiorczości lokalnej, trzy gminy (dwie miejskie i jedna miejsko-wiejska) nie podjęły żadnych działań i pozostały przy dotychczasowych instrumentach, jakimi są ulgi podatkowe.

Do pobudzania przedsiębiorczości samorządy wykorzystywały różne narzędzia. Pytanie dotyczące tego problemu było otwarte i miało na celu rozpoznanie występujących i stosowanych metod pobudzania przedsiębiorczości (tabela 29).

Tabela 29. Wspieranie przedsiębiorczości mieszkańców przez władze badanych jednostek samorządu terytorialnego

Forma działania	Liczba gmin stosujących określoną formę działania
Ulgi podatkowe	6
Dofinansowanie na rozpoczęcia działalności gospodarczej	5
Modernizacja infrastruktury technicznej	5
Pomoc w zakresie pozyskiwania środków unijnych	2
Stworzenie specjalnej strefy ekonomicznej	1
Udzielanie gwarancji i poręczeń kredytowych	2
Powołanie instytucji otoczenia biznesu	3
Systematyczne spotkania z przedsiębiorcami	1
Organizacja szkoleń i kursów z zakresu przedsiębiorczości	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Ulgi podatkowe stanowiły najczęściej wybraną formę pobudzania rozwoju przedsiębiorczości. Niepokojącym faktem jest brak kontaktów interpersonalnych z lokalnymi przedsiębiorcami. Tylko jedna gmina (wiejska) w powiecie augustowskim zorganizowała cykliczne spotkania z przedsiębiorcami i tylko jedna (miejska) szkolenia i kursy z zakresu przedsiębiorczości.

Systematyczne monitorowanie stanu przedsiębiorczości umożliwia podejmowanie określonych działań i w razie potrzeby wprowadzenie dodatkowych rozwiązań stymulujących rozwój przedsiębiorczości w regionie. Przedstawiciele badanych jednostek samorządu terytorialnego zaproponowali kilka rozwiązań, które w znacznym stopniu poprawiłyby rozwój przedsiębiorczości w regionie. Są to:

³⁵³ Analiza dokumentów zastanych (strategii rozwoju i planów strategicznych) w badanych gminach.

- usprawnienie polityki informacyjnej w zakresie prowadzenia działalności gospodarczej;
- dofinansowanie oddolnych inicjatyw społecznych;
- utworzenie inkubatora przedsiębiorczości;
- wzrost zaangażowania samorządów w działanie specjalnych stref ekonomicznych;
- zwiększenie dofinansowania na prowadzenie działalności gospodarczej;
- wspieranie nowo powstałych przedsiębiorstw, zwłaszcza samozatrudnienia;
- zwiększenie roli edukacji w strategiach rozwoju gmin;
- zwiększenie środków finansowych na rozwój przedsiębiorczości propagowany w placówkach edukacyjnych.

Faktem jest, że przedstawiciele badanych jednostek samorządu terytorialnego w ramach możliwości wspierają rozwój kapitału intelektualnego, zwłaszcza przez edukację, aczkolwiek działania te niestety nie są kompatybilne ze sobą. Brak planów strategicznych argumentowany jest ciągłymi zmianami polityki państwa, brakiem współpracy ze strony partnerów społecznych oraz ograniczonymi środkami finansowymi. Jeden wójt stwierdził, iż nie wie, że można podjąć współpracę z organizacjami pozarządowymi na rzecz rozwoju edukacji. Nie ma również żadnych informacji o potrzebach edukacyjnych mieszkańców. Włodarze dwóch gmin wiejskich i jednej gminy miejskiej stwierdzili, że wśród mieszkańców zainteresowanie edukacją nie występuje. Twierdzenie to nie zostało poparte żadną analizą i dokumentem, ponieważ takie nie zostały opracowane. Cele związane z lokalną polityką oświatową i kapitałem intelektualnym pojawiły się w strategicznych dokumentach rozwojowych gmin. Zdaniem autorki mankamentem tych dokumentów jest brak wyraźnych i spójnych założeń rozwojowych w skali długookresowej oraz brak propozycji koordynacji działań.

Odpowiedzialność za rozwój postaw przedsiębiorczych przekazano instytucjom świadczącym edukację formalną. Zadaniem szkół jest wykształcenie osób przedsiębiorczych, gotowych do założenia działalności gospodarczej, znających zasady biznesowe oraz doskonale przystosowujące się do nowych warunków. Siedmiu przedstawicieli jednostek samorządu uważa, iż system edukacji w stopniu zdecydowanym rozwija postawy przedsiębiorcze mieszkańców. Badania nie potwierdziły tego stwierdzenia.

Zdaniem autorki brakuje pomysłu na kompleksowe zarządzanie sektorem edukacji i przedsiębiorczości w badanych gminach. Analizując opracowane dokumenty strategiczne zadania edukacyjne precyzowane były ogólnie, w większości stanowiły plany modernizacji budynków oświatowych i infrastruktury towarzyszącej. Pojawiały się postulaty dotyczące poprawy dostępności do edukacji osobom dorosłym, możliwości przekwalifikowania, ukończenia kursów z zakresu przedsiębiorczości, aktywizacji osób aktywnych angażujących się w życie społeczne. W opracowanych dokumentach autorka nie odnalazła nowego rozwiązania, adekwatnego do sytuacji problemowych danego regionu. Zdaniem autorki opracowywane dokumenty charakteryzowały się działaniem odtwórczym takich dokumentów jak: Polska 2025 - Długookresowa Strategia Trwałego i Zrównoważonego Rozwoju, Narodowa Strategia Rozwoju Regionalnego, Koncepcja Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej, Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego, Strategia Rozwoju Powiaty Augustowskiego³⁵⁴. Wspólną ich cechą jest wysoki stopień uogólnienia. Dokumenty gminne jednak powinny zawierać konkrety.

Transferem wiedzy i pomnażaniem zasobów kapitału intelektualnego jest edukacja formalna i pozaformalna. Poziom edukacji w Polsce nie był zły, o czym świadczą wskaźniki takie, jak Education Index (Polska zajmuje 17 miejsce)³⁵⁵. W raporcie *The Learning Curve. Education and Skills for Life* opracowanego w 2014 roku Polska uplasowała się na miejscu 10, awansowała o dwa miejsca w stosunku do 2012 roku³⁵⁶. Wyniki badań wskazują, że wysoki wskaźnik edukacji nie jest zasługą polityki rozwojowej samorządów terytorialnych.

Organizacje pozarządowe mogą realizować zadania zlecone przez jednostki samorządu terytorialnego. Gminy mogą z własnej inicjatywy zlecać takie zadania edukacyjne organizacjom zajmującym się edukacją pozaformalną. Z przeprowadzonych badań wynika, że współpraca samorządu terytorialnego z organizacjami pozarządowymi opierała się na konkretnych ofertach, a nie na działaniach zleconych (tabela 30).

³⁵⁴ Na podstawie strategii rozwoju badanych gmin.

³⁵⁵ K. Malik (red.), *Human development Report 2013. The Rise of the South*, Human Progress in a Diverse World. New York, United Nations Development Programme, 2013, s. 144-148.

³⁵⁶ *The Learning Curve. Education and Skills for Life Report 2014*, Pearson 2014. <http://thelearningcurve.pearson.com/reports/the-learning-curve-report-2014> [dostęp: 27.09.2016].

Tabela 30. Współpraca jednostek samorządu terytorialnego z organizacjami świadczącymi pozaszkolne formy edukacji

Współpraca urzędu gminy z organizacjami świadczącymi pozaszkolne formy edukacji	Rodzaj gminy			
	miejska	wiejska	miejsko-wiejska	ogółem
Systematyczna - liczba gmin	0	0	1	1
% rodzaju gminy	0%	0%	100%	12,5%
Niesystematyczna - liczba gmin	0	1	0	1
% rodzaju gminy	0%	20%	0%	12,5%
W zależności od proponowanej oferty - liczba gmin	2	2	0	4
% rodzaju gminy	100%	40%	0%	50%
Sporadyczna - liczba gmin	0	2	0	2
% rodzaju gminy	0%	40%	0%	25%
Ogółem	2	5	1	8
% rodzaju gminy	100%	100%	100%	100%
Wartość współczynnika V-Cramera $V=0,806$ $p=0,10$				

Zródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Zdaniem dwóch przedstawicieli gmin miejskich i dwóch przedstawicieli jednostek samorządu terytorialnego gmin wiejskich współpraca z organizacjami świadczącymi edukację pozaformalną odbywała się w zależności od proponowanej oferty. Przedstawiciele tych czterech gmin nie kierowali zapytań ofertowych odnośnie możliwości realizacji specyficznych działań edukacyjnych. Korzystali z oferty już przygotowanej. Wartości współczynnika V-Cramera ($V=0,806$; $p=0,10$) świadczą o istotnym związku pomiędzy zmiennymi. Dwóch wójtów gmin wiejskich wskazało na sporadyczną współpracę z organizacjami pozarządowymi. Systematyczną współpracę podjął tylko samorząd jednej gminy miejsko-wiejskiej. Jeżeli forma współpracy wystąpiła, wówczas polegała na wspólnej organizacji przedsięwzięć edukacyjnych, ubieganiu się o środki unijne, tworzeniu wspólnych zespołów o charakterze doradczym, przekazywaniu informacji o planowanych kierunkach rozwoju edukacji oraz opracowywaniu planów edukacyjnych na rzecz lokalnych społeczności. Zdaniem autorki rozprawy powyższe formy współpracy są pozytywne i pożądane w procesie kształtowania kapitału intelektualnego.

Tworzenie oferty edukacyjnej przez organizacje pozarządowe zależy od zapotrzebowania na dany produkt edukacyjny. Kluczowym elementem jest rozpoznanie luki edukacyjnej na danym obszarze, przysparza to niejednokrotnie problemów i wymaga

dużego zaangażowania zarówno ze strony organizacji pozarządowych, jak i jednostek samorządu terytorialnego (tabela 31).

Tabela 31. Tworzenie oferty edukacyjnej przez organizacje pozarządowe

Czynniki brane pod uwagę przy tworzeniu oferty edukacyjnej	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Rozpoznanie rynku i luki edukacyjnej na danym obszarze	1	2	1	1	0	5
Zapotrzebowanie na określony produkt edukacyjny zgłaszany przez szkoły	3	1	1	0	0	5
Podążanie za trendem globalnym	1	0	0	0	1	2
Chęć współuczestniczenia w realizacji polityk edukacyjnych regionu	1	2	2	1	0	6
Wspólny cel działania i wspólne korzyści	3	1	0	1	0	5
Sytuacja ekonomiczna i wyposażenie techniczne regionu	0	1	0	0	0	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Interesującym wynikiem była chęć współuczestniczenia w realizacji polityk edukacyjnych powiatu augustowskiego. Organizacje pozarządowe posiadają potencjał, który samorządy terytorialne i organizacje zajmujące się edukacją formalną powinny wykorzystać.

Oferta podstawowych działań edukacyjnych proponowana przez organizacje edukacji pozaformalnej to kursy i szkolenia tematyczne, wyjazdy studyjne do instytucji naukowych, wycieczki terenowe, warsztaty praktyczne, seminaria i konferencje (tabela 32). Wartość współczynnika V-Cramera ($V=0,517$; $p=0,045$) świadczy o silnej zależności między terenem działania organizacji a proponowanymi działaniami edukacyjnymi. Organizacje angażujące się w rozwój edukacji działają na obszarze gminy i powiatu. Są to organizacje niewielkie, z niewysokimi przychodami, ale działające intensywnie.

Tabela 32. Podstawowa oferta edukacyjna proponowana przez badane organizacje zajmujące pozarządowe

Podstawowa oferta edukacyjna proponowana przez organizacje pozarządowe	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Kursy i szkolenia tematyczne - liczba organizacji	7	2	2	2	0	13
% z obszaru działania	70%	28,60%	50%	66,7%	0%	52%
Wyjazdy studyjne do instytucji naukowych -liczba organizacji	1	0	2	0	0	3
% z obszaru działania	10%	0%	50%	0%	0%	12%
Wycieczki terenowe -liczba organizacji	1	5	0	0	1	7
% z obszaru działania	10%	71,4%	0%	0%	100%	28%
Warsztaty praktyczne -liczba organizacji	1	0	0	0	0	1
% z obszaru działania	10%	0%	0%	0%	0%	4%
Seminaria i konferencje -liczba organizacji	0	0	0	1	0	1
% z obszaru działania	0%	0%	0%	33,3%	0%	4%
Ogółem - liczba organizacji	10	7	4	3	1	25
% z obszaru działania	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Wartość współczynnika V-Cramera $V=0,517$ $p=0,045$						

Zródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Podstawowa oferta edukacyjna organizacji pozarządowych zależała od terenu jej działania. Kursy i szkolenia tematyczne proponowało siedem z dziesięciu organizacji działających na terenie gminnym. Organizacje działając na terenie całego powiatu świadczyły usługi w zakresie realizacji wycieczek terenowych. Warsztaty praktyczne znajdowały się w podstawowej ofercie jednej organizacji działającej na terenie gminnym. Piętnaście badanych organizacji pozarządowych działających w rejonie gminy (pięć organizacji) powiatu (pięć organizacji), województwa (dwie organizacje), całego kraju (dwie organizacje) terenach wiejskich (jedna organizacja) zadeklarowało systematyczną współpracę z jednostkami samorządu terytorialnego w procesie realizacji zadań edukacyjnych na zasadzie partnerstwa. Inicjacja współpracy odbywała się przez wysłanie oferty lub bezpośrednio kierowano zapytanie do jednostki samorządu terytorialnego. Pięć organizacji pozarządowych współpracowało sporadycznie. Dziewięć organizacji brało

udział w konkursach ogłaszanych przez samorządy terytorialne. Dziesięć badanych organizacji pozarządowych aktywnie uczestniczyło w działaniach edukacyjnych w zakresie aktywizacji społeczności lokalnej.

Współpraca szkół z organizacjami pozarządowymi zależała od oferty działań edukacyjnych organizowanych przez organizacje pozarządowe. Związek pomiędzy siedzibą szkoły, a współpracą jest umiarkowany, o czym świadczy współczynnik V-Cramera ($V=0,388$; $p=0,087$). Piętnaście szkół współpracowało z organizacjami pozarządowymi w zależności od proponowanej oferty, w tym siedziba jedenastu szkół to tereny gmin miejskich. Współpraca niesystematyczna objęła siedem szkół. Sporadycznie współpracowało pięć szkół, w tym cztery szkoły z ośmiu mających siedzibę w gminach wiejskich.

Tabela 33. Współpraca szkół z organizacjami świadczącymi edukację pozaformalną

Współpraca szkół z organizacjami świadczącymi edukację pozaformalną	Siedziba szkoły			
	gmina wiejska	gmina miejsko-wiejska	gmina miejska	ogółem
Niesystematyczna - liczba szkół	2	1	4	7
% z siedziby szkoły	25%	33,3%	25%	25,9%
W zależności od proponowanej oferty - liczba szkół	2	2	11	15
% z siedziby szkoły	25%	66,7%	68,8%	55,6%
Sporadyczna - liczba szkół	4	0	1	5
% z siedziby szkoły	50%	0%	6,3%	18,5%
Ogółem - liczba szkół	8	3	16	27
% z siedziby szkoły	100%	100%	100%	100%
Wartość współczynnika V-Cramera $V= 0,388$ $p=0,087$				

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Organizacje pozarządowe były inicjatorem tej współpracy. W zależności od potencjalnej grupy zainteresowanych dobierały lub nawet tworzyły nową ofertę. Elastyczność w działaniach i szybka reakcja na sygnały płynące z rynku edukacyjnego jest ich dużą zaletą. Współpraca organizacji pozarządowych ze szkołami w stopniu umiarkowanym zależy od terenu działania danej organizacji. Współczynnik V-Cramera wynosi 0,479, a istotność mieści się w przyjętym przedziale $p=0,10$.

Tabela 34. Współpraca badanych organizacji pozarządowych ze szkołami

Współpraca organizacji pozarządowych z instytucjami świadczącymi edukację formalną.	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Organizacja wyjazdów studyjnych - liczba organizacji	4	0	3	2	1	10
% z obszaru działania	40%	0%	75%	66,7%	100%	40%
Organizacja imprez szkolnych i zajęć pozalekcyjnych - liczba organizacji	0	3	0	0	0	3
% z obszaru działania	0%	42,9%	0%	0%	0%	12%
Wspólne aplikowanie o środki unijne - liczba organizacji	3	0	0	0	0	3
% z obszaru działania	30%	0%	0%	0%	0%	12%
Udział w organizacjach imprez pozaszkolnych skierowanych do lokalnych społeczności -liczba organizacji	3	2	1	1	0	7
% z obszaru działania	30%	28,6%	25%	33,3%	0%	28%
Współpraca w ramach zakupu materiałów edukacyjnych - liczba organizacji	0	2	0	0	0	2
% z obszaru działania	0%	28,6%	0%	0%	0%	8%
Ogółem - ilość	10	7	4	3	1	25
% z obszaru działania	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Wartość współczynnika V-Cramera $V=0,479$ $p=0,10$						

Zródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Prezesi/założyciele dziesięciu organizacji działających na terenie gminnym podejmowali współpracę ze szkołami w ramach organizacji wyjazdów studyjnych, imprez pozaszkolnych skierowanych do lokalnych społeczności oraz wspólnym aplikowaniu o środki unijne. Siedem organizacji działających na terenie powiatu współpracowało w ramach zakupu materiałów edukacyjnych oraz w organizacji imprez pozaszkolnych skierowanych do lokalnych społeczności. Na zlecenie samorządu terytorialnego tylko jedna organizacja podjęła systematyczną współpracę ze szkołą.

Wiedza ma wpływ na wartość kapitału intelektualnego. Oznacza to, że wszystkie elementy składowe kapitału intelektualnego (umiejętności, kompetencje i zaangażowanie ludzi, wytwory ich myśli intelektualnej, procedury działań oraz relacje z obiektami otoczenia) istnieją dzięki jakiejś postaci wiedzy³⁵⁷. Instytucje edukacji formalnej posiadają

³⁵⁷ T. Bał-Woźniak, *Kapitał intelektualny fundamentalnym warunkiem powodzenia regionalnych strategii innowacji*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2005, nr 7, s. 156.

wypracowane formy przekazywania i egzekwowania wiedzy. Przedstawiciele organizacji pozarządowych zostali poproszeni o ocenę efektywności różnych sposobów nabywania wiedzy. Wyniki przedstawiono w tabeli 35.

Tabela 35. Efektywność sposobów nabywania wiedzy według opinii przedstawicieli organizacji świadczących edukację pozaformalną

Siła działania	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Samodzielna nauka z książek						
Słabo efektywne	1	0	0	1	1	3
Średnio efektywne	7	7	4	2	0	20
Mocno efektywne	2	0	0	0	0	2
Praca w grupach na zajęciach						
Słabo efektywne	0	0	0	0	0	0
Średnio efektywne	4	4	2	2	1	13
Mocno efektywne	6	3	2	1	0	12
Lekcje z wykorzystaniem multimedii						
Słabo efektywne	0	0	0	0	0	0
Średnio efektywne	6	2	2	3	1	14
Mocno efektywne	4	5	2	0	0	11
Tematyczne warsztaty praktyczne						
Słabo efektywne	0	0	0	0	0	0
Średnio efektywne	3	0	2	2	0	7
Mocno efektywne	7	7	2	1	1	18
Płatne kursy						
Słabo efektywne	0	3	2	0	0	5
Średnio efektywne	5	3	1	3	1	13
Mocno efektywne	5	1	1	0	0	7
E-learning						
Słabo efektywne	1	3	2	0	0	6
Średnio efektywne	8	4	2	3	1	18
Mocno efektywne	1	0	0	0	0	1
Połączenie zajęć teoretycznych z praktycznymi						
Słabo efektywne	0	0	0	1	0	1
Średnio efektywne	4	1	1	0	0	6
Mocno efektywne	6	6	3	2	1	18
Wyjazdy tematyczne						
Słabo efektywne	0	1	0	0	0	1
Średnio efektywne	6	4	3	1	0	14
Mocno efektywne	4	2	1	2	1	10
Systematyczne sprawdziany						
Słabo efektywne	0	1	0	1	0	2
Średnio	4	4	3	2	0	13

efektywne						
Mocno efektywne	6	2	1	0	1	10

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Samodzielna nauka z książek jest średnio efektywna w opinii dwudziestu przedstawicieli badanych organizacji pozarządowych. Siedem z nich realizuje swe działania na terenie gminy, siedem na terenie powiatu, cztery na terenie województwa, dwie na terenie całego kraju. Współczynnik V-Cramera ($V=0,519$; $p=0,096$) potwierdza zależność między zmiennymi. Efektywność sposobów nabywania wiedzy zależy od atrakcyjności określonej formy nauki. Warsztaty praktyczne, praca w grupach, wyjazdy tematyczne, lekcje z wykorzystaniem multimedialnych to połączenie edukacji formalnej z pozaformalną. Środowisko, które sprzyja uczeniu się powinno być atrakcyjne, zachęcające do pogłębiania wiedzy oraz dające możliwość rozwoju zainteresowań. Praca w grupach jest efektywna, ponieważ uczestnicy uczą się od siebie nawzajem, dochodzi do wymiany informacji, tworzą się nowe rozwiązania i nowe pomysły. Obszar działania organizacji nie miał wpływu na badane zmienne.

Kształtowanie kapitału intelektualnego zależy od efektywności sposobów nabywania wiedzy. Szkoła jest głównym jej źródłem i powinna propagować wiedzę twórczą i odtwórczą. Dyrektorzy badanych szkół na podstawie przedstawionej skali określili efektywność przyswajania wiedzy w poszczególnych formach nauki (tabela 36).

Tabela 36. Efektywność sposobów nabywania wiedzy w opinii dyrektorów badanych szkół

Siła działania	Rodzaj szkoły				
	Liceum Ogólnokształcące	Technikum	Gimnazjum	Szkoła policjalna	Ogółem
Samodzielna nauka z książek					
Słabo efektywne	3	0	7	1	11
Średnio efektywne	0	1	4	3	8
Mocno efektywne	4	1	1	2	8
Praca w grupach na zajęciach					
Słabo efektywne	2	1	8	3	14
Średnio efektywne	5	1	4	3	13
Mocno efektywne	0	0	0	0	0
Lekcje z wykorzystaniem multimedialnych					
Słabo efektywne	2	1	7	4	14
Średnio efektywne	5	1	4	2	12
Mocno efektywne	0	0	1	0	1
Tematyczne warsztaty praktyczne					
Słabo efektywne	1	0	0	0	1

Średnio efektywne	4	1	5	3	13
Mocno efektywne	2	1	7	3	13
Płatne kursy					
Słabo efektywne	3	2	7	4	16
Średnio efektywne	2	0	4	2	8
Mocno efektywne	2	0	1	0	3
E- learning					
Słabo efektywne	1	0	6	2	9
Średnio efektywne	4	1	6	1	12
Mocno efektywne	2	1	0	3	6
Połączenie zajęć teoretycznych z praktycznymi					
Słabo efektywne	1	0	1	0	2
Średnio efektywne	1	0	3	1	5
Mocno efektywne	5	2	8	5	20
Wyjazdy do instytucji naukowych					
Słabo efektywne	0	0	1	1	2
Średnio efektywne	4	2	3	3	12
Mocno efektywne	3	0	8	2	13
Systematyczne sprawdziany					
Słabo efektywne	0	0	0	1	1
Średnio efektywne	4	2	5	2	13
Mocno efektywne	3	0	7	3	13

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Postrzeżenie sposobów nabywania wiedzy i efektywności jej przyswajania jest podobne jak w badanych organizacjach pozarządowych. Warsztaty praktyczne, połączenie zajęć teoretycznych z praktycznymi, wyjazdy do instytucji naukowych są bardzo dobrą formą przyswajania wiedzy. Niestety nie doceniono pracy w grupach, której żaden dyrektor nie uznał za mocno efektywną formę przyswajania wiedzy. Według respondentów systematyczne sprawdziany mobilizują uczniów do nauki i nie pozwalają na tworzenie zaległości.

Siedziba szkoły miała wpływ na ocenę efektywności płatnych kursów. Sześciu dyrektorów szkół znajdujących się na terenach gmin wiejskich i dziesięciu dyrektorów szkół znajdujących się na terenach gmin miejskich oceniło efektywność takich zajęć, jako słabe. Kolejnych siedmiu dyrektorów (pięć szkół na terenie gmin miejskich i dwie na

terenie wiejskich) uznało płatne kursy za słabo efektywne. Współczynnik V-Cramera ($V=0,467$ $p=0,019$) w stopniu średnim potwierdza zależność pomiędzy siedzibą szkoły a opinią o efektywności płatnych kursów.

W przypadku e-learningu siedziba szkoły miała umiarkowany wpływ na ocenę efektywności danego działania. Dwunastu dyrektorów szkół, w tym ośmiu urzędujących w szkołach gmin miejskich, trzech w szkołach na terenie gmin wiejskich i jednej na terenie gminy miejsko-wiejskiej e-learning potraktowało jako średnio efektywny sposób nabywania wiedzy (V-Cramera $0,389$ $p=0,086$). Słabo efektywnie e-learning oceniło dziewięciu dyrektorów szkół (pięciu na terenie gmin wiejskich, czterech na terenie gmin miejskich).

Połączenie zajęć teoretycznych z praktycznymi – w tym przypadku współczynniki wskazują na korelację umiarkowaną (V-Cramera $0,403$; $p=0,067$). Czternastu dyrektorów szkół na terenie gmin miejskich uznało takie zajęcia za mocno efektywne, podobnie wskazało trzech dyrektorów szkół z terenów wiejskich i trzech z terenów miejsko-wiejskich. W pozostałych formach nauki siedziba szkoły nie miała wpływu na badane zmienne.

Ankietowani zostali poproszeni o rozwinięcie wypowiedzi na temat efektywności nabywania wiedzy. W liceum ogólnokształcącym materiał jest inny niż w gimnazjum. Licealiści czerpią wiedzę zazwyczaj z podręczników. Są to treści ścisłe i samodzielna nauka z książek jest niezbędna. Uczniowie gimnazjum niechętnie korzystają z podręczników. W tym przypadku sprawdzają się lekcje z realizacją projektów grupowych, na których nauczyciel staje się przewodnikiem, pomaga, ukierunkowuje i pokazuje możliwości rozwiązania danego problemu. Dyrektorzy szkół przyznali, że takie zajęcia odbywają się zbyt rzadko. Przyczyn takiego stanu nie potrafili określić aczkolwiek stwierdzili, iż zajęcia, których efektywność nauczania jest mocno zauważalna powinny być realizowane na lekcjach. Problem może wynikać z braku przeszkolenia nauczycieli do tworzenia scenariuszy lekcji z wykorzystaniem omawianych form realizacji zajęć edukacyjnych.

Nowoczesne formy kształcenia, którą oferują organizacje pozarządowe wpływają pozytywnie na kształtowanie kompetencji i umiejętności uczestników. Do najważniejszych kompetencji przedstawiciele badanych organizacji pozarządowych zaliczyli: dążenie do osiągnięcia celów, gotowość do uczenia się, odporność na stres, umiejętność budowania relacji z ludźmi, umiejętność pracy w zespole, wysoki poziom kultury osobistej, wykształcenie kierunkowe, znajomość języków obcych, umiejętność korzystania z nowych

technologii. Praca nad rozwijaniem wyszczególnionych kompetencji potrzebuje intelektualizacji procesu kształcenia poprzez wprowadzenie nowych form przekazywania wiedzy takich jak: warsztaty praktyczne, praca w grupach, projekt indywidualny, burza mózgów, analiza SWOT, inscenizacja wydarzeń, dyskusja problemowa, praca terenowa, gry edukacyjne, obserwacja, analiza dokumentów. Działania te rozwijają cechy i umiejętności służące rozwojowi kapitału intelektualnego takie, jak: pewność siebie, organizacja czasu pracy, kreatywność, przedsiębiorczość, umiejętność pracy w zespole, wykorzystanie wiedzy w praktyce. W wyniku przeprowadzonych badań wyszczególniono najważniejsze cechy i umiejętności rozwijane przez poszczególne formy zajęć (tabela 37).

Tabela 37. Umiejętności i cechy rozwijane przez poszczególne formy realizacji zajęć według opinii prezesów/założycieli badanych organizacji pozarządowych

Forma zajęć	Najważniejsze cechy/umiejętności
Warsztaty praktyczne	Pewność siebie, organizacja czasu pracy, asertywność, przedsiębiorczość, wykorzystanie wiedzy w praktyce
Praca w grupach	Pewność siebie, umiejętność pracy w zespole, przedsiębiorczość, organizacja czasu pracy, kreatywność, asertywność, umiejętność pracy w zespole
Projekt indywidualny	Pewność siebie, organizacja czasu pracy, kreatywność, przedsiębiorczość, analityczne myślenie, systematyczność
Burza mózgów	Kreatywność, asertywność, analityczne myślenie, pewność siebie
Wykorzystanie analizy SWOT	Organizacja czasu pracy, kreatywność, przedsiębiorczość, systematyczność, analityczne myślenie
Inscenizacja zdarzeń	Pewność siebie, organizacja czasu pracy, kreatywność, przedsiębiorczość, analityczne myślenie, asertywność
Dyskusja	Analityczne myślenie, pewność siebie, asertywność, kreatywność, organizacja czasu pracy
Praca terenowa	Organizacja czasu pracy, kreatywność, asertywność, analityczne myślenie, umiejętność pracy w zespole, wykorzystanie wiedzy w praktyce
Gra edukacyjna	Kreatywność, organizacja czasu pracy, przedsiębiorczość, analityczne myślenie, umiejętność pracy w zespole
Obserwacja	Organizacja czasu pracy, analityczne myślenie, kreatywność, wykorzystanie wiedzy w praktyce
Analiza dokumentów	Analityczne myślenie, organizacja czasu pracy, systematyczność, umiejętność pracy w zespole, kreatywność

*najistotniejsze cechy i umiejętności odpowiadające za kreowanie kapitału intelektualnego pogrubiono

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Badane organizacje pozarządowe realizowały formy zajęć, które można wykorzystać w procesie kształcenia formalnego (tabela 38). Zaprezentowana oferta zajęć edukacyjnych organizacji pozarządowych stanowi uzupełnienie luki edukacyjnej w systemie formalnym, w którym wymienione rodzaje zajęć występują rzadko.

Tabela 38. Główne formy zajęć realizowane przez badane organizacje pozarządowe

Formy zajęć	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Nie wskazano - liczba organizacji	0	0	0	0	1	1
% z obszaru działania	0%	0%	0%	0%	100%	4%
Warsztaty praktyczne - liczba organizacji	6	5	4	2	0	17
% z obszaru działania	60%	71,4%	100%	66,7%	0%	68%
Praca w grupach - liczba organizacji	2	1	0	0	0	3
% z obszaru działania	20%	14,3%	0%	0%	0%	12%
Projekty tematyczne -liczba organizacji	1	0	0	0	0	1
% z obszaru działania	10%	0%	0%	0%	0%	4%
Burza mózgow - liczba organizacji	1	0	0	0	0	1
% z obszaru działania	10%	0%	0%	0%	0%	4%
Dyskusje problemowe - liczba organizacji	1	0	0	1	0	2
% z obszaru działania	10%	0%	0%	33,3%	0%	8%
Ogółem - liczba organizacji	10	7	4	3	1	25
% z obszaru działania	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Współczynnik V-Cramera $V=0,587$; $p=0,024$						

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Warsztaty praktyczne realizowały organizacje działające na terenie sześciu gmin wiejskich, pięć organizacji o powiatowym zasięgu działania, cztery wojewódzkim, dwie całego kraju. Wartość współczynnik V-Cramera ($V=0,587$; $p=0,024$) informuje, iż istnieje istotny wpływ obszaru działania organizacji na formy realizowanych zajęć. Zależności związane z przychodami organizacji a realizacją wymienionych zajęć nie wystąpiły.

Przedmioty realizowane w szkołach w opinii badanych dyrektorów szkół również rozwijają pożądane umiejętności i cechy (tabela 39).

Tabela 39. Umiejętności i cechy rozwijane przez poszczególne przedmioty realizowane w systemie edukacji formalnej w opinii dyrektorów badanych szkół

Przedmiot	Najważniejsze cechy/umiejętności
Chemia	Kreatywne myślenie, postawy obywatelskie i społeczne, umiejętność pracy w zespole, umiejętność rozwiązywania problemów, świadomość ekonomiczna, pewność siebie
Biologia	Kreatywne myślenie, umiejętność pracy w zespole, umiejętność rozwiązywania problemów, postawy obywatelskie i społeczne
Fizyka	Kreatywne myślenie, umiejętność pracy w zespole, umiejętność rozwiązywania problemów, postawy obywatelskie i społeczne
Matematyka	Kreatywność, asertywność, analityczne myślenie, pewność siebie, świadomość ekonomiczna, umiejętność pracy w zespole,
Język polski	Kreatywne myślenie, postawy obywatelskie i społeczne, umiejętność pracy w zespole
Język obcy	Pewność siebie, postawy obywatelskie i społeczne, umiejętność pracy w zespole
Historia	Kreatywność, postawy obywatelskie, umiejętność pracy w zespole
Geografia	Kreatywność, postawy obywatelskie i społeczne asertywność, umiejętność pracy w zespole,
Przedsiębiorczość	Kreatywność, postawy obywatelskie i społeczne, świadomość ekonomiczna, kreatywne myślenie
Wychowanie fizyczne	Kreatywne myślenie, postawy obywatelskie i społeczne, asertywność, negocjacje
Informatyka	Kreatywne myślenie, umiejętność pracy w zespole, umiejętność rozwiązywania problemów
Zajęcia artystyczne	Kreatywne myślenie, postawy obywatelskie i społeczne, asertywność
Wiedza o społeczeństwie	Kreatywne myślenie, postawy obywatelskie i społeczne, umiejętność pracy w zespole
Wychowanie do życia w rodzinie	Kreatywne myślenie, postawy obywatelskie i społeczne, umiejętność rozwiązywania problemów
Koła zainteresowań	Kreatywne myślenie, postawy obywatelskie i społeczne, umiejętność rozwiązywania problemów

* najistotniejsze cechy i umiejętności odpowiadające za kreowanie kapitału intelektualnego pogrubiono
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Ankietowani stwierdzili, iż wszystkie prowadzone przedmioty wpływają na kreatywność, którą można rozwijać. Umiejętność ta, odpowiednio ćwiczona, wpływa na rozwój twórczego myślenia. Oprócz kreatywnego myślenia przedmioty ściśle takie, jak chemia, biologia, fizyka, matematyka rozwijają postawy obywatelskie i społeczne, umiejętność pracy w zespole, umiejętność rozwiązywania problemów. Historia również rozwija kreatywne myślenie, a asertywność i negocjacje to zasługa wychowania fizycznego. Świadomość ekonomiczna rozwijana jest przez przedsiębiorczość, matematykę, biologię.

Proces dydaktyczny wymaga urozmaiceń i organizacji atrakcji uczniom w postaci wyjazdów studyjnych, wycieczek fakultatywnych czy też zielonych szkół. Badane szkoły powiatu augustowskiego organizowały takie wyjazdy, zdarzało się, że były to wyjazdy sponsorowane. Dwie szkoły policealne nie organizowały takich działań z braku środków finansowych i zaocznego trybu zajęć (tabela 40).

Tabela 40. Urozmaicenia w procesie dydaktycznym organizowane przez badane szkoły

Organizacja wycieczek studyjnych, fakultatywnych, zielonych szkół	Rodzaj szkoły				
	Liceum Ogólnokształcące	Technikum	Gimnazjum	Szkoła policealna	Ogółem
Szkoła organizuje takie zajęcia w ramach kosztów funkcjonowania szkoły	2	1	3	1	7
Szkoła organizuje takie zajęcia, ale uczniowie pokrywają koszty	1	0	3	3	7
Szkoła organizuje takie zajęcia, są sytuacje sponsorowanych, darmowych wyjazdów	4	1	6	0	11
Szkoła nie organizuje takich zajęć	0	0	0	2	2

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Proces kształtowania kapitału intelektualnego wymaga realizacji zagadnień dość nietypowych. W systemie edukacji formalnej człowiek przebywa niemalże największą część swojego życia. Kształtuje charakter, rozwija umiejętności, ale czy szkoła potrafi dostosować tematykę zagadnień do zmieniających się warunków otoczenia? Dyrektorów badanych szkół zapytano o realizację następujących zagadnień, których świadomość samego istnienia jest w erze gospodarki opartej na wiedzy niezbędna. Zapytano o takie zagadnienia, jak: kontrolowanie emocji, zarządzanie własnymi finansami, komunikacja międzyludzka, sposoby rozwiązywania problemów, umiejętność radzenia ze stresem,

dbanie o zdrowie, planowanie przyszłości, motywacja, zarządzanie czasem. Dyrektorzy 12 szkół (3 licea ogólnokształcące, 9 gimnazjów) uznali, iż wszystkie wymienione zagadnienia są zbędne. Jest to zjawisko niepożądane w sytuacji pracy nad kapitałem intelektualnym. Zdaniem autorki takich zagadnień w programie nauczania nie można pomijać. Wnioskując, można stwierdzić, iż dyrekcja szkół nie jest świadoma potrzeb uczniów i nie posiada wiedzy o globalnych trendach edukacyjnych (tabela 41).

Tabela 41. Celowość realizacji poszczególnych zagadnień w opinii dyrektorów badanych szkół

Celowość realizacji zagadnienia	Rodzaj szkoły				
	Liceum Ogólnokształcące	Technikum	Gimnazjum	Szkoła policealna	Ogółem
Kontrolowanie emocji					
Zagadnienie jest zbędne	3	0	9	0	12
Zagadnienie jest realizowane	4	1	1	2	8
Zagadnienie nie jest realizowane	0	0	0	4	4
Planuje się realizację	0	1	2	0	3
Zarządzanie własnymi finansami					
Zagadnienie jest zbędne	3	0	9	0	12
Zagadnienie jest realizowane	4	1	0	1	6
Zagadnienie nie jest realizowane	0	0	0	4	4
Planuje się realizację	0	1	3	1	5
Komunikacja międzyludzka					
Zagadnienie jest zbędne	3	0	9	0	12
Zagadnienie jest realizowane	4	1	1	3	9
Zagadnienie nie jest realizowane	0	0	0	2	2
Planuje się realizację	0	1	2	1	4
Sposoby rozwiązywania problemów					
Zagadnienie jest zbędne	3	0	9	0	12
Zagadnienie jest realizowane	3	1	2	4	10
Zagadnienie nie jest realizowane	0	0	0	2	2
Planuje się realizację	1	1	1	0	3
Umiejętność radzenia ze stresem					
Zagadnienie jest zbędne	3	0	9	0	12
Zagadnienie jest	2	1	0	5	8

realizowane					
Zagadnienie nie jest realizowane	0	0	0	1	1
Planuje się realizację	2	1	3	0	6
Dbanie o zdrowie					
Zagadnienie jest zbędne	3	0	9	0	12
Zagadnienie jest realizowane	2	2	0	4	8
Zagadnienie nie jest realizowane	0	0	0	2	2
Planuje się realizację	2	0	3	0	5
Planowanie przyszłości					
Zagadnienie jest zbędne	3	0	9	0	12
Zagadnienie jest realizowane	2	1	1	3	7
Zagadnienie nie jest realizowane	0	0	0	2	2
Planuje się realizację	2	1	2	1	6
Motywacja					
Zagadnienie jest zbędne	3	0	9	0	12
Zagadnienie jest realizowane	2	1	1	5	9
Zagadnienie nie jest realizowane	0	0	0	1	1
Planuje się realizację	2	1	2	0	5
Zarządzanie czasem					
Zagadnienie jest zbędne	3	0	9	0	12
Zagadnienie jest realizowane	3	0	1	4	8
Zagadnienie nie jest realizowane	0	0	0	2	2
Planuje się realizację	1	2	2	0	5

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Rodzaj szkoły wpłynął istotnie na realizowane zagadnienia związane z kontrolowaniem emocji. Współczynnik V-Cramera wynoszący 0,593; $p=0,001$ potwierdza korelację pomiędzy zmiennymi. Realizacja zagadnień wystąpiła w czterech liceach ogólnokształcących jednym technikum, jednym gimnazjum oraz dwóch szkołach policealnych. Korelację umiarkowaną uzyskano przy zagadnieniach związanych z komunikacją międzyludzką, której realizacja wystąpiła w czterech liceach ogólnokształcących, jednym technikum, jednym gimnazjum i w trzech szkołach

policealnych. Współczynnik V-Cramera wynosi $V=0,469$; $p=0,018$. W trzech liceach ogólnokształcących, jednym technikum, dwóch gimnazjach i czterech szkołach policealnych zrealizowano zagadnienia o tematyce rozwiązywania problemów. Korelacja pomiędzy zmiennymi wystąpiła. Rodzaj szkoły miał istotny wpływ na realizowane zagadnienie, współczynnik V-Cramera ukształtował się na poziomie $V=0,491$; $p=0,021$. Tematy związane z umiejętnościami radzenia ze stresem a rodzajem szkoły, w której zagadnienie zostało zrealizowane wykazała dużą zależność statystyczną. Pięciu dyrektorów szkół policealnych, dwóch liceów i jednego technikum uznało zagadnienie za istotne. Współczynnik V-Cramera ukształtował się na poziomie $V=0,515$; $p=0,011$, co potwierdza korelację zmiennych. Planowanie przyszłości było zrealizowane w dwóch liceach, trzech szkołach policealnych jednym technikum i jednym gimnazjum. Planowana realizacja dotyczyła sześciu szkół, dwóch liceów, jednego technikum, dwóch gimnazjów i jednej szkoły policealnej. Współczynnik V-Cramera o wartości $V=0,469$; $p=0,043$ potwierdza korelację zmiennych w stopniu umiarkowanym. Zagadnienia związane z zarządzaniem czasem zrealizowano w trzech liceach, czterech szkołach policealnych i jednym gimnazjum. W pozostałych przypadkach zagadnienie to nie było istotne. Współczynnik V-Cramera $V=0,578$; $p=0,001$ potwierdził znaczenie rodzaju szkoły w realizacji tematu.

Wszystkie zagadnienia wymienione w tabeli 41 są zbędne w opinii dwunastu dyrektorów badanych szkół (trzech liceów i dziewięciu gimnazjów). Współczynnik V-Cramera o wartości $V=0,637$; $p=0,012$ świadczy o silnej zależności rodzaju szkoły na badane zmienne. Zdaniem autorki brak zainteresowania proponowanymi zagadnieniami jest niepokojący. Dyrekcja szkoły musi być świadoma kierunku zachodzących przemian. Ma tworzyć warunki do nauki tak, aby kształtować szerokie kompetencje społeczne, umożliwiając jednocześnie twórczą adaptację do rzeczywistości³⁵⁸. W dobie gospodarki opartej na wiedzy edukacja formalna musi być działalnością świadomą i celową, aby przygotowywać uczniów do uczenia się przez całe życie. Rozwijanie, odkrywanie i eksponowanie kreatywnego potencjału jednostki jest najważniejszym celem edukacji. Wymienione kwestie to tylko podstawowe z wielu, które powinny znaleźć się w świadomości uczniów. Umiejętne zarządzanie czasem stwarza warunki do efektywnej nauki a w przyszłości pracy. Kontrolowanie emocji to umiejętność rozpoznawania,

³⁵⁸ J. Rutkowski, *Edukacyjna świadomość nauczycieli: intelektualizacja pracy nauczycielskiej, jako wyzwanie czasu transmisji*, [w:] J. Rutkowiak (red.), *Odmiany myślenia o edukacji*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 1995, s. 299.

zapamiętywania zdarzeń wywołujących określony stan emocjonalny. Aspekt ten pomijany w edukacji przyczynia się do stopniowego gromadzenia i tłumienia niechcianej, negatywnej energii. Planowanie przyszłości umożliwia zobrazowanie rozwoju ścieżki edukacyjnej ucznia przez poznanie oferty edukacyjnej, wymogów rynku pracy, potrzebnych kompetencji i umiejętności. Od obecności świadomości wśród dyrekcji i nauczycieli o potrzebie dostosowania się do zmian oraz od podejmowanych przez nich działań zależeć będzie świadomość uczniów³⁵⁹. W okresie dojrzewania młodzież szuka własnego „ja”, odkrywa, analizuje, wybiera ideały, spontanicznie uczy się wszystkiego i jest to dobry moment na wprowadzenie zagadnień umożliwiających wszechstronny rozwój. Nauczyciel musi być świadomy problematycznego charakteru wiedzy, dostosowywać treści przekazu wiedzy do grupy odbiorców.

Zdaniem autorki zagadnienia związane z rozwojem osobistym, inteligencją emocjonalną powinny być realizowane od najmłodszych lat. Zdrowie emocjonalne jest ważniejsze od osiągniętych stopni w szkole. Singapur był pierwszym krajem, w którym zwrócono uwagę na potrzeby poznania emocji, osobowości i umiejętności społecznych. W Stanach Zjednoczonych, Malezji, Hong Kongu, Japonii, Korei szkoły wprowadzają programy nauczania, dzięki którym uczniowie poznają emocje, towarzyszące im zachowania i sytuacje oraz sposoby kontrolowania zaistniałych zdarzeń. W krajach Unii Europejskiej „nieśmiałe” kroki podjęto w Wielkiej Brytanii.

Proponowane tematy wzbudziły zainteresowanie i dyrektorzy badanych szkół zastanawiają się nad ich realizacją przyznali, iż sami nie wpadliby na taki pomysł. „Powiew świeżości” i „nowe spojrzenie” jak to określili, jest zawsze mile widziane.

W szkołach, gdzie przeprowadzono wymienione zajęcia, poproszono o wskazanie formy przekazywania wiedzy na dany temat (tabela 42). Respondenci mieli do wyboru: wykład nauczyciela, dyskusję w grupach, referat ucznia, konwersację z nauczycielem oraz inne własne propozycje.

Tabela 42. Sposoby realizacji zagadnień według dyrektorów badanych szkół

Realizacja zagadnień	Rodzaj szkoły				
	Liceum Ogólnokształcące	Technikum	Gimnazjum	Szkoła policjalna	ogółem
Kontrolowanie emocji					
Nie określono	3	0	7	3	13
Wykład nauczyciela	3	1	1	3	8
Dyskusja w grupach	1	0	3	0	4
Konwersacja z nauczycielem	0	1	1	0	2

³⁵⁹ Ibidem, s. 301.

Zarządzanie własnymi finansami					
Nie określono	3	0	7	3	13
Wykład nauczyciela	2	1	2	3	8
Dyskusja w grupach	1	1	2	0	4
Referat ucznia	1	0	0	0	1
Konwersacje z nauczycielem	0	0	1	0	1
Komunikacja międzyludzka					
Nie określono	3	0	7	2	12
Wykład nauczyciela	2	1	2	4	9
Dyskusja w grupach	2	0	1	0	3
Referat ucznia	0	0	1	0	1
Konwersacje z nauczycielem	0	1	1	0	2
Sposoby rozwiązywania problemów					
Nie określono	3	0	7	1	11
Wykład nauczyciela	1	1	1	4	7
Dyskusja w grupach	0	0	2	1	3
Referat ucznia	2	0	0	0	2
Konwersacje z nauczycielem	1	1	2	0	4
Umiejętność radzenia ze stresem					
Nie określono	3	0	7	2	12
Wykład nauczyciela	1	1	1	4	7
Dyskusja w grupach	1	1	3	0	5
Referat ucznia	1	0	1	0	2
Konwersacje z nauczycielem	1	0	1	0	2
Dbanie o zdrowie					
Nie określono	3	0	7	2	12
Wykład nauczyciela	2	1	2	4	9
Dyskusja w grupach	1	0	2	0	3
Referat ucznia	1	0	0	0	1
Konwersacje z nauczycielem	0	1	1	0	2
Planowanie przyszłości					
Nie określono	3	0	7	1	11
Wykład nauczyciela	3	1	1	4	9
Dyskusja w grupach	1	1	3	0	5
Konwersacje z nauczycielem	0	0	1	1	2
Motywacja					
Nie określono	3	0	7	2	12
Wykład nauczyciela	2	1	2	3	8
Dyskusja w grupach	1	1	1	0	3
Referat ucznia	1	0	1	1	2
Konwersacje z nauczycielem	0	0	1	1	2
Zarządzanie czasem					
Nie określono	3	0	7	4	14
Wykład nauczyciela	2	1	2	2	7
Dyskusja w grupach	0	1	2	0	3
Referat ucznia	1	0	0	0	1

Konwersacje z nauczycielem	1	0	1	0	2

Zródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Wykład nauczyciela stanowił najczęściej wybieraną formę przekazywania wiedzy. Dyskusje w grupach i konwersacje z nauczycielem pojawiały się, ale niezbyt często. Referat ucznia był najrzadziej wybieraną formą przekazywania wiedzy. Ankietowani przyznali, iż proponowane tematy nie są zbyt chętnie realizowane przez grono pedagogiczne. Powodem jest niedostateczna wiedza osób prowadzących zajęcia. Wykład nauczyciela w obszarze tematyki interpersonalnej nie jest efektywną formą przekazywania wiedzy. Brakuje dyskusji z uczniami, czynnego zaangażowania w dany temat, prezentacji, nauki przez gry i zabawy. Wnioskując, intelektualizacja procesu kształcenia powinna obejmować grono pedagogiczne, wprowadzając szkolenia z zakresu wykorzystania nowych technologii, efektywnego uczenia, rozwoju osobistego, nowych form prowadzenia zajęć, budowania kompetencji. Grono pedagogiczne powinno rozwijać swoje kompetencje, aby budować kapitał intelektualny, zarówno swój, jak i swoich uczniów. Wobec powyższych rozważań można stwierdzić, że nowe formy przekazywania wiedzy przez organizacje pozarządowe wypełniają lukę edukacyjną systemu formalnego w zakresie kształtowania kompetencji i umiejętności kapitału intelektualnego.

Efektywne współdziałanie instytucji publicznych w skali lokalnej może bezpośrednio wpływać na rozwój danego obszaru. Z punktu widzenia kształtowania kapitału intelektualnego kooperacja trzech badanych grup w sektorze edukacyjnym stanowi fundament, na którym opiera się kapitał intelektualny.

Na podstawie wyników badań korzyści ze współpracy niosą ogromne możliwości rozwoju edukacji w powiecie augustowskim. Prezesi/założyciele badanych organizacji pozarządowych za zalety kooperacji ze szkołami powiatu augustowskiego uznali:

- wzrost konkurencyjności;
- rozwój współpracy międzysektorowej;
- poszerzenie wiedzy o nowe formy kształcenia;
- możliwość pozyskania dodatkowych środków finansowych;
- uzupełnienie form kształcenia i nabywanie umiejętności i kompetencji miękkich uczniów i nauczycieli.

Tabela 43. Korzyści współpracy w opinii prezesów/założycieli badanych organizacji pozarządowych z instytucjami świadczącymi edukację formalną

Korzyści współpracy	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Wzrost konkurencyjności - liczba organizacji	4	0	4	2	1	11
% z obszaru działania	40%	0%	100%	66,7%	100%	44%
Rozwój współpracy międzysektorowej - liczba organizacji	3	1	0	1	0	5
% z obszaru działania	30%	14,3%	0%	33,3%	0%	20%
Poszerzenie wiedzy o nowe formy kształcenia - liczba organizacji	0	1	0	0	0	1
% z obszaru działania	0%	14,3%	0%	0%	0%	4%
Możliwość pozyskania dodatkowych środków finansowych - liczba organizacji	2	0	0	0	0	2
% z obszaru działania	20%	0%	0%	0%	0%	8%
Uzupełnienie form kształcenia, wzmacnianie nabywania umiejętności i kompetencji miękkich uczniów i nauczycieli - liczba organizacji	1	5	0	0	0	6
% z obszaru działania	10%	71,4%	0%	0%	0%	24%
Ogółem - liczba organizacji	10	7	4	3	1	25
% z obszaru działania	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Współczynnik V-Cramera $V=0,488$; $p=0,094$						

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Wzrost konkurencyjności został najwyżej ocenionym efektem współpracy przez jedenastu prezesów/założycieli badanych organizacji pozarządowych. Pięciu prezesów/założycieli organizacji pozarządowych, których obszar działania to teren powiatu wskazało na uzupełnienie form kształcenia, wzmacnianie nabywania umiejętności i kompetencji miękkich uczniów i nauczycieli. Rozwój współpracy międzysektorowej dostrzegło pięciu prezesów/założycieli organizacji pozarządowych w tym trzech działających na terenie gminy. Korelacja zmiennych ukształtowała się na poziomie umiarkowanym co potwierdza współczynnik V-Cramera ($V=0,488$; $p=0,094$). Pozyskanie dodatkowych środków finansowych to kolejny pozytywny aspekt współpracy wskazany przez dwóch prezesów/założycieli organizacji pozarządowych.

Organizacje pozarządowe traktują samorząd terytorialny jako swego partnera. Wprowadzenie ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie z dnia

24 kwietnia 2003 r. uporządkowało relacje i wprowadziło minimalny standard świadczonych usług.

Współpraca organizacji pozarządowych i jednostek samorządu terytorialnego wyznacza kryteria i oczekiwania każdej ze stron. Przedstawiciele organizacji pozarządowych oczekują od władz gminnych wsparcia finansowego (18 wskazań w tym siedem organizacji działających na terenie gminy, sześć organizacji działających na terenie powiatu, cztery organizacje działające na terenie województwa i jedna działająca na terenie całego kraju). Kryterium obszaru działania silnie wpływa na badane zmienne co potwierdza współczynnik V-Cramera ($V=0,513$; $p=0,072$). Kolejnym postulatem strony organizacji pozarządowych względem samorządu, jest zapewnienie wsparcia organizacyjnego (3 wskazania). W opinii jednej organizacji pozarządowej warunkiem bezkonfliktowej współpracy jest wręcz konieczność realizacji wspólnych projektów (tabela 44).

Tabela 44. Oczekiwania współpracy badanych organizacji pozarządowych z jednostkami samorządu terytorialnego

Oczekiwania	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Nie stwierdzono - liczba organizacji	2	0	0	1	0	3
% z obszaru działania	20%	0%	0%	33,3%	0%	12%
Wsparcie finansowe - liczba organizacji	7	6	4	1	0	18
% z obszaru działania	70%	85,7%	100%	33,3%	0%	72%
Wsparcie organizacyjne - liczba organizacji	1	1	0	0	1	3
% z obszaru działania	10%	14,3%	0%	0%	100%	12%
Realizacja wspólnych projektów - liczba organizacji	0	0	0	1	0	1
% z obszaru działania	0%	0%	0%	33,3%	0%	4%
Ogółem - liczba organizacji	10	7	4	3	1	25
% z obszaru działania	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Współczynnik V-Cramera $V=0,513$; $p=0,072$						

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Przedstawiciele organizacji pozarządowych dodatkowo zwrócili uwagę na problem rozliczania realizowanych projektów. Jednostki samorządu terytorialnego nie dostarczają wystarczających informacji odnośnie ich rozliczania. W związku z tym przedstawiciele badanych organizacji pozarządowych proponowali zorganizowanie im odpowiednich szkoleń z zakresu rozliczania projektów w siedzibie urzędów gmin.

W opinii przedstawicieli jednostek samorządu terytorialnego korzyści wynikające ze współpracy z organizacjami pozarządowymi to uzupełnienie form kształcenia przez nabywanie kompetencji i umiejętności miękkich, możliwość pozyskania dodatkowych środków finansowych oraz dodatkowo aktywizacja zawodowa mieszkańców gminy (tabela 45).

Tabela 45. Korzyści współpracy w opinii przedstawicieli badanych jednostek samorządu terytorialnego z organizacjami świadczącymi edukację pozaformalną

Korzyści współpracy	Rodzaj gminy			
	miejska	wiejska	miejsko-wiejska	ogółem
Uzupełnienie form kształcenia poprzez nabywanie umiejętności i kompetencji miękkich - liczba gmin	2	0	1	3
% rodzaju gminy	100%	0%	100%	37,5%
Możliwość pozyskania dodatkowych środków finansowych - liczba gmin	0	3	0	3
% rodzaju gminy	0%	60%	0%	37,5%
Aktywizacja zawodowa mieszkańców gminy - liczba gmin	0	2	0	2
% rodzaju gminy	0%	40%	0%	25%
Ogółem	2	5	1	8
% rodzaju gminy	100%	100%	100%	100%
Wartość współczynnika V-Cramera $V = 0,707$ $p = 0,092$				

Źródło: opracowanie własne

Współczynnik V-Cramera świadczy o istotnej zależności statystycznej pomiędzy zmiennymi. Uzupełnienie form kształcenia ważne było dla przedstawicieli dwóch urzędów gmin miejskich, jednego urzędu gminy miejsko-wiejskiej. Dodatkowe środki finansowe oraz aktywizacja zawodowa mieszkańców pozostały priorytetem w opinii przedstawicieli urzędów gmin wiejskich. Włodarze gmin zwrócili również uwagę, że współpraca z organizacjami pozarządowymi wpłynęła na poprawę konkurencyjności gminy oraz umocniła więzi społeczne.

Efektywność w kształtowaniu kapitału intelektualnego zależy od powiązań między samorządem terytorialnym, szkołami i organizacjami pozarządowymi. Z badań wynika, że organizacje pozarządowe i jednostki samorządu terytorialnego starają się podejmować działania mające na celu wzmacnianie tej współpracy. Instytucje świadczące edukację pozaformalną uczestniczą w procesie współorganizacji przedsięwzięć edukacyjnych, jako współwykonawcy oraz pełnią funkcję doradczą. Bardzo rzadko współpracują przy opracowywaniu programów edukacyjnych na rzecz społeczności lokalnych. Zdaniem autorki brak zaufania i przeświadczenia o możliwościach osiągnięcia wspólnych korzyści

między podmiotami wciąż nie pozwala na podjęcie skutecznych i długookresowych działań.

Szkoły powiatu augustowskiego to ostatnie ogniwo, stanowiące istotę współpracy, dzięki której kapitał intelektualny może się rozwijać. Dyrektorów badanych szkół poproszono o określenie innych instytucji niż organizacja pozarządowa i urząd gminy, które miały wpływ na rozwój szkoły i jej uczniów. Ankietowani wskazali kuratorium oświaty, władze powiatu i Okręgową Komisję Egzaminacyjną. Zdaniem dziewiętnastu dyrektorów współpraca z kuratorium przyniosła szkole i uczniom same korzyści. Rodzaj szkoły miał istotny wpływ na instytucje, z którymi dyrektorzy podejmowali współpracę. Współczynnik V-Cramera wyniósł $V=0,522$; $p=0,037$. Sześciu dyrektorów badanych szkół współpracę z władzami gminy/powiatu oceniło jako pozytywną, mimo to ich zdaniem dodatkowa współpraca z instytucjami takimi, jak uczelnie wyższe (dyrektor liceum i szkoły policealnej), instytucje badawczo-rozwojowe (dyrekcja dwóch liceów i szkoły policealnej), prywatne firmy (dyrekcja liceum) przyniosłaby szkole dodatkowe korzyści.

Sposób zawierania współpracy jest również istotny, ponieważ pokazuje, która ze stron procesu jest aktywna i zainteresowana problemem. W opinii czternastu dyrektorów badanych szkół powiatu augustowskiego to władze samorządu terytorialnego inicjują współpracę w zakresie organizacji różnego rodzaju przedsięwzięć. W ośmiu gimnazjach z dwunastu badanych władze gminy jako pierwsze rozpoczęły współpracę ze szkołą. Natomiast tylko trzy organizacje pozarządowe zaproponowały współpracę w jednym liceum, gimnazjum i szkole policealnej. Zależność statystyczną między zmiennymi potwierdza współczynnik V-Cramera $V=0,693$; $p=0,028$.

Zdaniem autorki współpraca szkół powiatu augustowskiego z organizacjami pozarządowymi wymaga poprawy dialogu między stronami. Nie istnieje wymiana informacji odnośnie potrzeb edukacyjnych uczniów. Niewystarczające środki finansowe to bariera zawarcia współpracy dla trzynastu dyrektorów badanych szkół. Brak zaufania pomiędzy podmiotami oraz przeświadczenia o wspólnych korzyściach zadeklarowało czterech dyrektorów. Dwóch stwierdziło, iż barier współpracy nie ma, brakuje chęci kooperacji ze strony organizacji świadczących pozaformalne formy edukacji. Biorąc pod uwagę kształtowanie kapitału intelektualnego współpraca szkół powiatu augustowskiego z organizacjami pozarządowymi i jednostkami samorządu terytorialnego powinna przebiegać sprawniej. Na podstawie przeprowadzonej oceny działań dokonano weryfikacji hipotezy szczegółowej, iż elementem warunkującym kreację kapitału intelektualnego w skali lokalnej jest połączenie działań edukacyjnych w obrębie instytucji samorządu

terytorialnego, szkół i organizacji pozarządowych działających na danym obszarze. Modyfikacje ścieżek kształcenia adekwatnych do potrzeb rynku pracy zajmują dość dużo czasu. Organizacje pozarządowe stają się w takim momencie ogniwem łączącym, umożliwiającym dostosowanie oferty edukacyjnej do aktualnych potrzeb regionu, na obszarze swojego działania.

Weryfikacja hipotez szczegółowych oznacza, że została pozytywnie zweryfikowana hipoteza główna: „Samorząd terytorialny i organizacje społeczne działające na terenie gminy wpływają na kształtowanie kapitału intelektualnego przez intelektualizację i upracticznienie procesu edukacji formalnej oraz pozaformalnej, dzieci, młodzieży i dorosłych mieszkańców gminy”.

Analiza wyników badań i literatury dowodzi, że tworzywem kapitału intelektualnego jest edukacja i wiedza (z weryfikacji hipotezy pierwszej). Kształtowanie kapitału intelektualnego wymaga opracowania długofalowych planów działań edukacyjnych, których niestety większość badanych jednostek samorządu terytorialnego nie posiada. Działania edukacyjne w większości badanych gmin prowadzone były bez ustalonych priorytetów i celów. Upracticznienia procesu edukacji formalnej można dokonać włączając w proces edukacji formalnej organizacje pozarządowe. Działają one elastycznie, dopasowując się do potrzeb edukacyjnych lokalnej społeczności (z weryfikacji hipotezy 2). Wykorzystywane metody przekazywania wiedzy, które stosowane są w organizacjach pozarządowych stanowią uzupełnienie procesu edukacji formalnej (z weryfikacji hipotezy 3). Odpowiednie kompetencje i umiejętności służące rozwojowi kapitału intelektualnego są elementem intelektualizacyjnym procesu edukacji. Współpraca jednostek samorządu terytorialnego, szkół i organizacji pozarządowych to element warunkujący kreację tego kapitału (z weryfikacji hipotezy 4). Współpraca trzech badanych grup służy kształtowaniu kapitału intelektualnego na poziomie lokalnym, jednocześnie przynosząc korzyści każdej z nich. Synteza otrzymanych wyników pozwoliła na identyfikację charakteru złożoności badanego zjawiska, którego dogłębne poznanie wymagałoby dalszych badań.

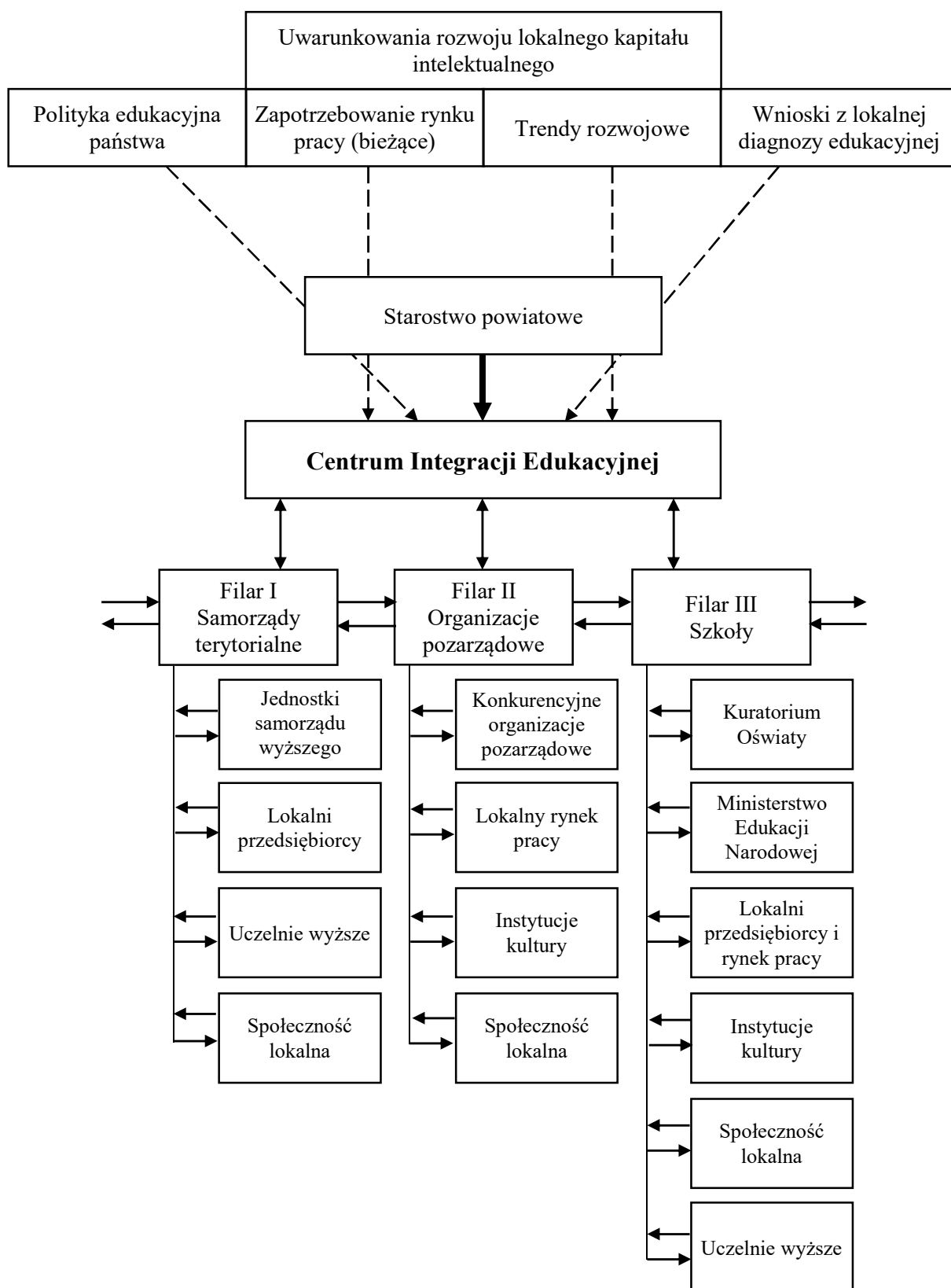
5.2. Koncepcja systemu wsparcia kapitału intelektualnego w powiecie augustowskim

Na podstawie zaprezentowanych informacji i wyników przeprowadzonych badań można stwierdzić, iż edukacja formalna i pozaformalna pełnią kluczową rolę w kształtowaniu kapitału intelektualnego, jednakże tylko wówczas, gdy organizatorzy działań edukacyjnych realizują je na zasadzie współpracy, jako element jednego systemu.

System jest rozumiany jako układ elementów mający określoną strukturę i stanowiący logicznie uporządkowaną całość.³⁶⁰ To celowo określony zbiór elementów i sprzężeń między nimi, które wspólnie określają cechy całości. Elementy systemu oddziałują na siebie, zmiana jednego z nich powoduje zmianę wszystkich pozostałych³⁶¹. Proponowany system wsparcia kapitału intelektualnego przedstawiono na rysunku 9.

³⁶⁰ Słownik języka polskiego <https://sjp.pwn.pl> [dostęp: 18.06.2017].

³⁶¹ L. Gilejko, J. Gardawski, J. Siewierski, R. Towalski, *Socjologia gospodarki*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2006, s. 40.

Rysunek 9. System wsparcia kapitału intelektualnego w powiecie augustowskim
 Źródło: opracowanie własne.

Z przeprowadzonych badań wynika, że uwarunkowania związane z kształtowaniem kapitału intelektualnego w dużym stopniu zależą od polityki edukacyjnej państwa, bieżącego zapotrzebowania rynku pracy, trendów rozwojowych oraz lokalnych możliwości rozwojowych regionu rozpoznanych na podstawie diagnozy edukacyjnej. W związku z tym autorka proponuje utworzenie przez Starostwo Powiatowe w Augustowie Centrum Integracji Edukacyjnej funkcjonujące na przykład jako stowarzyszenie lub fundacja. Organizacja ta, jako główny element systemu pełniłaby funkcję centralnego organizatora działań edukacyjnych na skalę powiatu, na rzecz kształtowania kapitału intelektualnego, w myśl idei *lifelong learning*. Autorka pracy proponuje koncepcję systemu opierającego się na współpracy pomiędzy trzema filarami: jednostkach samorządu terytorialnego, organizacjach pozarządowych i szkołach. Kształtowanie kapitału intelektualnego to proces społeczny, w którym dzięki współpracy i relacji określonych grup tworzy się, wzmacnia i rozwija poszczególne jego kapitały (ludzki, społeczny, strukturalny, relacji).

Każdy filar systemu jest ze sobą powiązany różnymi zależnościami i każdy z nich ma wpływ na kształtowanie kapitału intelektualnego, zwłaszcza przez podejmowanie działań związanych z szeroko pojętą edukacją. Jak twierdzi Marek Furmankiewicz układ przestrzenny zrzeszonych jednostek wpływa na siłę i charakter powiązań między organizacjami³⁶². Dlatego utworzenie organizacji, która skoncentrowałaby kierunki działalności edukacyjnej trzech proponowanych filarów, zdaniem autorki przyspieszyłby rozwój kapitału intelektualnego w powiecie.

Jednostki samorządu terytorialnego to filar pierwszy proponowanego systemu wsparcia kapitału intelektualnego. Władze samorządowe kształtują politykę edukacyjną gminy, odpowiadają za jakości infrastruktury edukacyjnej oraz za dostęp do edukacji. Narzędzia prawne i finansowe, które posiadają, wykorzystują do realizacji założonych celów. W Strategii Rozwoju Kraju do 2020 roku, jako cel główny postawiono podniesienie poziomu kompetencji oraz kwalifikacji obywateli. Dodatkowo opracowano dokument strategiczny odnoszący się do idei uczenia się przez całe życie. Z jednej strony odnotowuje się sukcesy w edukacji formalnej, zwłaszcza w liczbie osób uczących się, z drugiej strony kariera edukacyjna Polaków szybko się kończy. Schematyczne podejście do kształcenia oraz mała otwartość edukacji na uczenie się praktyczne, niskie upowszechnianie uczenia się przez całe życie to największe zagrożenia procesu tworzenia kapitału intelektualnego. Strategia Ministerstwa Edukacji wyznacza pewne kierunki rozwoju, jednakże realizacja

³⁶² M. Furmankiewicz, *Funkcjonalno-przestrzenne sieci współpracy samorządów lokalnych*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2002, nr 1(8), s. 20.

i podjęte działania zależą od podstawowych jednostek samorządowych, które w powiecie augustowskim nie radzą sobie między innymi z długoterminowym planowaniem działań edukacyjnych. Istniejące plany i strategie, rozwiązują kwestie edukacji w sposób schematyczny i ogólny. Zdaniem autorki współpraca jednostek samorządu terytorialnego z jego otoczeniem, przy jednoczesnym zaangażowaniu samorządu powiatowego i wojewódzkiego, lokalnych przedsiębiorców oraz społeczności lokalnej gwarantuje powodzenie w pracach nad rozwojem kapitału intelektualnego. Zdaniem autorki jest to niewykorzystane źródło możliwości realizowania i planowania przedsięwzięć edukacyjnych w powiecie. Działania wspierające kształtowanie kapitału intelektualnego wymagają podjęcia współpracy ze wszystkimi elementami otoczenia w celu pozyskiwania, przetwarzania i generowania szeregu informacji, podejmowania prawidłowych decyzji indywidualnych oraz planowania wspólnych działań. Realizacja wyłącznie zadań odgórnie nałożonych nie zapewni układom lokalnym optymalnego kierunku rozwoju. Potrzebne są inicjatywy własne, przemyślane, dobrze zorganizowane i długoterminowe.

Rozwój kapitału intelektualnego uwarunkowany jest między innymi jakością infrastruktury społecznej i edukacyjnej. Dostęp do nowoczesnej bazy edukacyjnej umożliwia wzrost poziomu wykształcenia mieszkańców, a tego społecznościom lokalnym brakuje. Gminy w powiecie, we własnym zakresie starały się organizować zajęcia edukacyjne mieszkańcom, jednakże były to działania raczej „okazjonalne”, obejmujące niewielką liczbę osób. Problem polega na tym, że władze samorządu terytorialnego bardzo często działają w cyklach, zbieżnych z terminem wyborów samorządowych. Przed wyborami następuje reaktywacja wszystkich możliwych sił i zasobów, a zdaniem autorki społeczność lokalna oczekuje systematyczności, stabilności i przewidywalności działania władzy. Uzyskanie społecznego poparcia jest znacznie łatwiejsze, gdy planowane zmiany tłumaczy się społeczeństwu poprzez konkretne rozwiązania w dłuższej perspektywie czasowej. Wówczas obywatel jest świadomy, iż przeobrażenia, które zachodzą nie są pomysłem jednorazowym, powstałym na skutek kończącej się kadencji władz, tylko dobrze zaplanowaną inwestycją mającą na celu poprawę warunków i jakości życia.

Zdaniem autorki Centrum Integracji Edukacyjnej pomogłoby w przeprowadzeniu skoordynowanych na poziomie powiatu, takich działań samorządów gminnych jak:

- diagnoza potrzeb edukacyjnych mieszkańców;
- opracowanie przynajmniej średniookresowych planów rozwoju edukacji;
- planowanie finansowe działań edukacyjnych;

- nawiązanie partnerskiej współpracy (nie tylko służbowej) ze szkołami;
- nawiązanie współpracy pomiędzy gminami i organizacjami pozarządowymi;
- wdrażanie nowych rozwiązań zarządzania gminą.

Filarem drugim proponowanego Centrum Integracji Edukacyjnej są organizacje pozarządowe posiadające w swojej ofercie usługi związane z edukacją. Autorka rozprawy podziela pogląd Małgorzaty Szewczyk, że organizacje pozarządowe powstają po to, aby rozwiązywać problemy społeczne i wspierać administrację publiczną w realizacji zadań publicznych³⁶³, zwłaszcza związanych z edukacją, która tworzy kapitał intelektualny. Współpraca organizacji pozarządowych z jednostkami samorządu terytorialnego i szkołami powinna być systematyczna i ciągła, jednak przeprowadzone badania nie potwierdziły tej sugestii. Zdaniem autorki organizacje pozarządowe są łącznikiem pomiędzy jednostką samorządu terytorialnego a lokalną społecznością i dzięki ich udziałowi możliwe są do rozwiązania trudne, społeczne problemy. Autorka proponuje, aby działania organizacji pozarządowych skupiły się na następujących obszarach:

- lokalnej społeczności – tworzenie przestrzeni działania inicjatywom obywatelskim, zaspokajanie potrzeb edukacyjnych lokalnej społeczności, wzmacnianie więzi społecznych;
- edukacji formalnej i pozaformalnej – wspólne, cykliczne działania z instytucjami prowadzącymi edukację formalną z wykorzystaniem narzędzi rozwijających kompetencje osobiste i społeczne, systematyczna kontrola zapotrzebowania na określone usługi edukacyjne w powiecie, rozszerzenie oferty o edukację dorosłych, współpraca między organizacjami pozarządowymi na terenie powiatu, ale także działającymi w województwie i kraju;
- publicznym – udział w pracach planistycznych na rzecz rozwoju edukacji mieszkańców powiatu augustowskiego, aktywne uczestnictwo w realizacji powierzonych zadań publicznych;
- gospodarczym – współdziałanie z sektorem rynkowym poprzez wymianę wiedzy, doświadczeń, kierowanie oferty edukacyjnej do przedsiębiorców.

Witold Toczyski w pracy organizacji pozarządowych upatruje odrodzenia społeczeństwa obywatelskiego. Twierdzi on, iż „budowanie powiązań prywatnych między

³⁶³ M. Szewczyk, (red.), *Profesjonalnie działać, skutecznie zmieniać – poradnik dla organizacji pozarządowych*, OPUS Centrum Promocji i Rozwoju Inicjatyw Obywatelskich, Łódź 2010, s. 6.

obywatelami dla wspólnej sprawy i wspólnych wartości takich jak przywiązanie do demokratycznych procedur, współdziałanie w skali lokalnej, budowanie kultury politycznej ludzi podobnie myślących – to wszystko skłania ludzi do wiary w działanie obywatelskie³⁶⁴.

W wyniku przeprowadzonych badań autorka stwierdziła, że w realizacji zadań edukacyjnych brakuje spójności i współpracy pomiędzy organizacjami pozarządowymi. Występowały sytuacje powielania tych samych propozycji organizacji działań edukacyjnych przez kilka organizacji jednocześnie. Przy porozumieniu i współpracy możliwości stworzenia dobrego i ciekawego rozwiązania byłyby większe. Zdaniem autorki organizacje pozarządowe powinny stanowić najważniejszy filar działania Centrum. Do mocnych stron organizacji pozarządowych działających na terenie powiatu augustowskiego, według autorki pracy, w oparciu o wyniki badań należą:

- dobrze rozbudowana sieć kontaktów z lokalnymi instytucjami otoczenia biznesu, edukacji, samorządu;
- elastyczność w konstruowaniu oferty edukacyjnej;
- szybkie reagowanie na zmiany w zapotrzebowaniu na usługi edukacyjne;
- stosowanie nowoczesnych metod kształcenia zachęcających do pogłębiania wiedzy.

Optymalnym rozwiązaniem byłaby wewnętrzna współpraca sektora organizacji pozarządowych w określeniu corocznych priorytetów działania.

Trzecim filarem proponowanego systemu wsparcia kapitału intelektualnego są organizacje świadczące edukację formalną czyli szkoły w powiecie augustowskim. Szkoły są specyficznym filarem, ponieważ ich istnienie zależy od prowadzących jednostek samorządu terytorialnego oraz Ministerstwa Edukacji Narodowej. Szkoła identyfikuje rzeczywiste potrzeby i możliwości środowiska wewnętrznego i zewnętrznego i, zdaniem autorki, w znacznym stopniu przyczynia się do powstawania kapitału intelektualnego. Uwidacznia się jednak problemem związany z niską atrakcyjnością prowadzonych zajęć. Odtwórcze uczenie nie kształtuje kompetencji intelektualnych, co więcej badania autorki potwierdziły, iż kwalifikacje, umiejętności nauczycieli w ramach organizacji zajęć wymagają doskonalenia i szkoleń. Doświadczenia prowadzone w szkołach pojawiają się, natomiast brakuje łączenia zajęć teoretycznych z praktycznymi. Badania autorki potwierdziły, że dyrektorzy nie przywiązują wagi do zagadnień edukacyjnych między

³⁶⁴ W. Toczyński, *Rola organizacji pozarządowych w odrodzeniu społeczeństwa obywatelskiego* [w:] M. Załuska (red.), *Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1998, str. 12.

innymi takimi jak zarządzanie czasem, rozwój osobisty, zarządzanie karierą zawodową, co jest sytuacją niepokojącą. Przez włączenie organizacji z otoczenia szkoły w proces dydaktyczny uczniowie i pedagodzy mieliby możliwość uczestniczenia w ciekawych projektach, warsztatach, szkoleniach i seminarium podnosząc w ten sposób kwalifikacje i doskonaląc umiejętności. Współpraca z interesariuszami pozwala realizować wymagania państwa wobec szkół zawarte w Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 sierpnia 2017 roku w sprawie wymagań wobec szkół i placówek³⁶⁵. Zobligowano szkoły do współpracy z szeroko pojętymi partnerami społecznymi. Każda szkoła i placówka oświatowa powinna być otwarta na otoczenie, zdobywając sojuszników i sprzymierzeńców w realizacji działań edukacyjnych. Powiązania wytworzone pomiędzy otoczeniem a szkołą działają na zasadzie sprzężenia zwrotnego, z jednej strony uczniowie rozwijają kompetencje i umiejętności, z drugiej strony szkoły poprzez udostępnianie bazy lokalowej i wyposażenia stymulują środowisko lokalne do ciągłego rozwoju. Niestety, szkoły powiatu augustowskiego nie udostępniają swoich zasobów.

Nawiązanie współpracy, zwłaszcza stałej, z otoczeniem działania szkoły mogłoby przynieść następujące korzyści:

- budowanie wizerunku szkoły otwartej na nowe inicjatywy i pomysły;
- wspólna realizacja projektów;
- wspólne występowanie o ośrodki unijne;
- rozwiązywanie problemów lokalnych;
- uzyskanie pomocy rzeczowej i finansowej,
- wsparcie merytoryczne;
- udostępnienie lub zakup sprzętu dla szkoły;
- uzyskanie pomocy przy organizacji imprez, akcji charytatywnych, proekologicznych, wyjazdów i wycieczek szkolnych oraz zajęć pozalekcyjnych, imprez środowiskowych;
- uzyskanie pomocy socjalnej dla uczniów;
- prowadzenie lub współprowadzenie lekcji;
- stypendia dla najlepszych uczniów³⁶⁶.

³⁶⁵ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 sierpnia 2017 roku w sprawie wymagań wobec szkół i placówek, Dz. U. 2017, poz 1611.

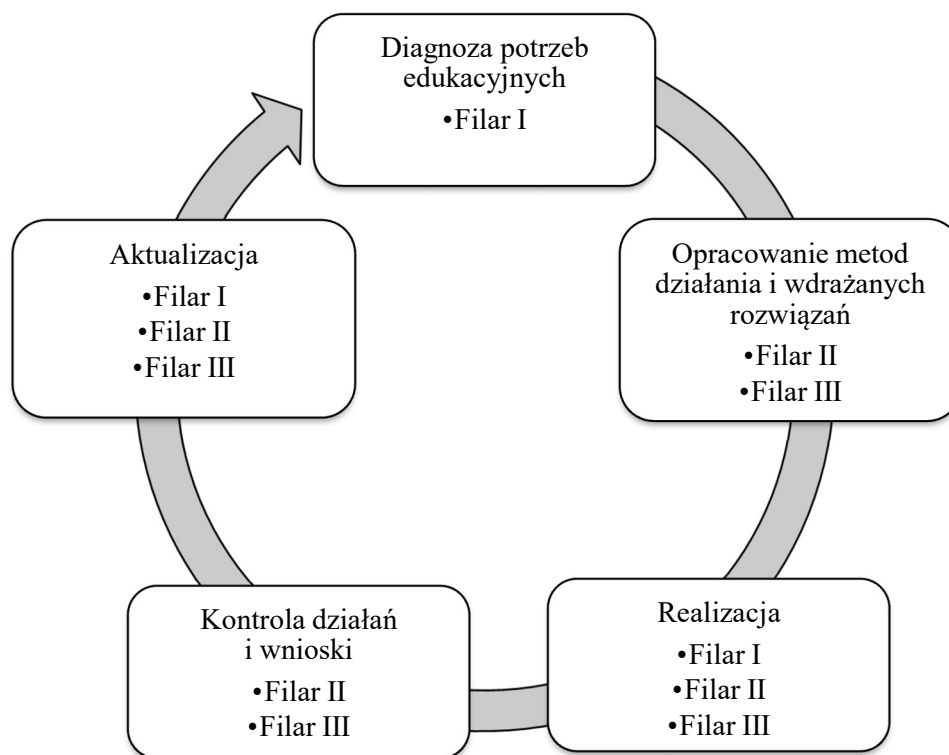
³⁶⁶ R. Lenart, *Optimalizacja organizacji systemu edukacji w jednostkach samorządu terytorialnego*, [w:] I. Kłóska, *Problemy i uwarunkowania samorządności terytorialnej*, Wydawnictwo WSEH, Bielsko Biała 2015 s. 81.

Zdaniem autorki, szkoły na potrzeby działania Centrum Integracji Edukacyjnej powinny skupić się na:

- diagnozie zapotrzebowania na doskonalenie kompetencji i umiejętności kadry pedagogicznej;
- przygotowaniu aktywizujących scenariuszy lekcji, dzięki którym wykorzystywana byłaby praca w grupach;
- uprzącyznieniu zajęć (doświadczenia);
- uzupełnieniu wiedzy o nowe, ciekawe zagadnienia stosowne do wieku uczniów.

Istotą działania Centrum Integracji Edukacyjnej byłaby współpraca pomiędzy trzema filarami w organizacji i realizacji działań edukacyjnych na rzecz kształtowania kapitału intelektualnego społeczności powiatu augustowskiego.

Wymienione trzy filary otaczają podobne organizacje. Nie byłoby więc potrzeby ciągłego analizowania, wystarczyłoby tylko systematycznie monitorować zmiany. Na potrzeby systemu wsparcia kapitału intelektualnego autorka opracowała cykl rozwiązań systemowych (rysunek 10).

Rysunek 10. Cykl rozwiązań systemowych kształtowania kapitału intelektualnego

Źródło: opracowanie własne.

Cykl proponowanych rozwiązań systemowych rozpoczyna diagnoza potrzeb edukacyjnych mieszkańców powiatu augustowskiego. Zadanie te należałoby do jednostek samorządu terytorialnego, ponieważ jako organy prowadzące szkoły oraz współpracujące z organizacjami pozarządowymi powinny być świadome potrzeb edukacyjnych mieszkańców. W chwili przeprowadzania badania połowa gmin powiatu augustowskiego nie posiadała takiego dokumentu. Zdaniem autorki zadanie to powinno być obligatoryjne, wpisane na stałe do zadań własnych samorządów terytorialnych. Diagnoza potrzeb edukacyjnych powinna być opracowana w każdej gminie, tylko wtedy możliwe będzie rozpoznanie i zaplanowanie niezbędnych działań, które należałoby podjąć w celu podniesienia jakości kształcenia, urozmaicenia lub uzupełnienia oferty edukacyjnej.

Zdaniem autorki władze samorządowe powinny skupić się na takich działaniach, jak:

- prace związane z diagnozą stanu u zapotrzebowania na usługi edukacyjne należałoby wykonać w każdej gminie; diagnoza powinna zawierać informacje o potrzebach rozwijania kompetencji i umiejętności interpersonalnych oraz społecznych; cele powinny być określone szczegółowo a ich realizacja rozpisana na poszczególne okresy czasowe;
- zwrócenie uwagi na edukację związaną z przedsiębiorczością dla wszystkich grup społecznych;
- analiza dostępności do edukacji (kształcenia) osobom dorosłym, zarówno pracującym jak i bezrobotnym;
- określenie form finansowania podstawowych jak i dodatkowych działań edukacyjnych;
- życzliwość i otwartość na współpracę we własnym sektorze jak i z otoczeniem zewnętrznym;
- obiektywizm i brak politycznych detali podczas pracy nad diagnozą.

Opracowanie metod i rozwiązań realizacji zadań wynikających z diagnozy powinno należeć do filaru drugiego i trzeciego, czyli do organizacji pozarządowych świadczących usługi edukacyjne oraz do szkół. Zdaniem autorki instytucje te posiadają doświadczenie w zakresie prowadzenia działań edukacyjnych, a ich potencjał nie jest wykorzystywany.

W realizacji zadań wynikających z diagnozy należałoby uwzględnić działania związane z:

- wykorzystaniem metod nauczania, dzięki którym kształtowane są kompetencje kluczowe dla kapitału intelektualnego;
- uwzględnieniem staży i praktyk zawodowych w przedsiębiorstwach na terenie powiatu augustowskiego lub/i województwa podlaskiego;
- stworzeniem oferty edukacyjnej każdej grupie społecznej: pracującym, bezrobotnym, uczącym się, seniorom, przedsiębiorcom;
- wykorzystaniem warsztatów, jako połączenia zajęć teoretycznych z praktycznymi;
- wykorzystaniem wewnętrznego otoczenia filarów takich jak wyposażenie i baza lokalowa;
- sporządzeniem kosztorysu planowanych działań;
- w ramach możliwości wspólnym aplikowaniu o pozabudżetowe środki finansowe;
- otwartością i życzliwością zwłaszcza ze strony szkół powiatu augustowskiego.

Realizacja opracowanych metod działania powinna należeć do trzech filarów, nie jest bowiem możliwe wykluczenie któregoś z nich, chociażby w procesie finansowania. Na tym etapie cyklu systemowego intensywnie tworzą się więzi i relacje pomiędzy filarami i ich otoczeniem. Od lat istnieje problem związany z finansowaniem oświaty, organizacją sieci szkół, zarządzaniem, jakością edukacji i realizacją założeń lokalnej polityki oświatowej. Niedoskonałości systemu, można pokonać realizując wspólnie działania edukacyjne, wspólnie aplikując o środki unijne, starając się o środki finansowe od samorządów wyższych szczebli, organizacji pozarządowych działających na terenie kraju, wsparcia ze strony biznesu.

Bazując na wynikach badań własnych zdaniem autorki instytucje uczestniczące w rozwoju i tworzeniu kapitału intelektualnego powinny:

- wspólnie aplikować o środki finansowe;
- dokonać certyfikacji zajęć realizowanych;
- traktować każdego partnera w taki sam sposób;
- dokonywać ewaluacji przeprowadzonych działań z uwzględnieniem liczby uczestników w realizowanych zagadnieniach.

Kontrola działań powinna być zrealizowana przez szkoły i organizacje pozarządowe, a wnioski i rekomendacje przekazywane do jednostek samorządu terytorialnego. Dzięki monitorowaniu przebiegu działań edukacyjnych nieścisłości i elementy wymagające dopracowania mogłyby być zauważone już na początku prowadzenia działań systemowych.

Kolejny etap to aktualizacja diagnozy. Zdaniem autorki dokumenty strategiczne powinny być na bieżąco uzupełniane. W strategii rozwoju powiatu augustowskiego do roku 2020 znajdowały się dane pochodzące z 2000 roku. Dodatkowo nie przeprowadzono ewaluacji działań już zrealizowanych. Posiadanie aktualnej wiedzy w danym temacie pozwoliłoby na weryfikację i aktualizację ustalonych wcześniej priorytetów działania.

Zdaniem autorki do powodzenia i realizacji założeń systemu konieczne jest aktywizowanie podmiotów społecznych środowiska lokalnego. Powstałe w ten sposób partnerstwo edukacyjne w odróżnieniu od partnerstwa administracyjnego umożliwia powstawanie oddolnych inicjatyw edukacyjnych, których nadrzędnym elementem powinno być dążenie do realizacji zagadnień edukacyjnych w sposób umożliwiający osiągnięcie przez uczącego się maksimum jego możliwości rozwojowych. Partnerstwo edukacyjne miałyby także na celu poszerzenie przestrzeni edukacyjnej poza obszarem szkoły. Wskazane byłoby organizowanie seminariów, warsztatów i konferencji na rzecz pozyskiwania zewnętrznych partnerów współpracy w obszarze edukacji.

Kontemplując, główny założony celem działania Centrum Integracji Edukacyjnej to wspieranie kapitału intelektualnego mieszkańców powiatu augustowskiego przez intelektualizację i upracticznienie działań edukacyjnych. Cele, które Centrum Integracji Edukacyjnej powinno w przyszłości zrealizować to:

- kształcenie mieszkańców powiatu augustowskiego na różnych poziomach zaawansowania edukacyjnego;
- tworzenie i rozwijanie standardów jakości usług edukacyjnych;
- uzupełnianie form kształcenia formalnego pozaformalnym;
- intensywne doskonalenie umiejętności kadry pedagogicznej;
- aktywizacja społeczności lokalnych w działania rozwojowe regionu;
- utworzenie sieci powiązań pomiędzy organizacjami pozarządowymi, samorządem terytorialnym i szkołami;
- działania w zakresie tworzenia spójnej polityki edukacyjnej regionu;

- opracowywanie programów nauczania ukierunkowanych na nowe formy kształcenia;
- angażowanie lokalnych przedsiębiorców w działania edukacyjne i innych organizacji zakładając specyfikę realizowanego przedsięwzięcia;
- wspieranie inicjatyw służących optymalnemu wykorzystaniu funduszy unijnych w zakresie działań edukacji i przedsiębiorczości.

Centrum Integracji Edukacyjnej, w szczególności sieć powiązań i interakcji wytworzona przez wspólnie działania poszczególnych filarów wraz z ich otoczeniem stanowiłoby wartość dodaną w rozwoju kapitału intelektualnego.

Kapitał intelektualny może być tworzony tylko wtedy, gdy społeczeństwo zdaje sobie sprawę z konieczności permanentnego odnawiania zasobów swojej wiedzy i umiejętności. System edukacji ustawicznej powinien funkcjonować w stałej konfrontacji z zasobami najbardziej aktualnej wiedzy, wiedzy XXI wieku. Jest to możliwe poprzez stałą współpracę z organizacjami pozarządowymi świadczącymi edukację pozaformalną. Badania autorki potwierdzają, że działania tych organizacji stanowią kluczowy element wspierający rozwój nowoczesnej edukacji, ukierunkowanej na kształcenie w gospodarce opartej na wiedzy. Zaufanie, które należy budować pomiędzy filarami systemu i ich otoczeniem jest warunkiem niezbędnym do osiągnięcia korzyści z funkcjonowania systemu wsparcia kapitału intelektualnego w powiecie augustowskim.

Zdaniem autorki dalsze badania powinny opierać się na poszukiwaniu rozwiązań, metod i narzędzi, które pozwoliłyby na pomiar wartości dodanej wdrożenia proponowanego systemu kapitału intelektualnego w powiecie augustowskim. Na podstawie przeprowadzonych badań, analizy, celów i motywu inwestowania w edukację formalną i pozaformalną w aspekcie tworzenia kapitału intelektualnego nasuwa się wniosek, iż działania publiczne nie są wystarczające. Potrzebny jest kompleksowy system wspierania kapitału intelektualnego, którego koncepcję zaproponowała autorka rozprawy.

Zakończenie

Poznanie naukowe oparte na analizie materiałów zastanych oraz wyniki badań własnych umożliwiają sformułowanie następujących uogólnień i wniosków:

1. Problem znaczenia wiedzy i kapitału intelektualnego w rozwoju społeczno-gospodarczym pojawił się już w rozważaniach klasyków ekonomii od Williama Petty'ego, Adama Smitha i Jeana B. Say'a do Josepha Schumpetera i Michała Kaleckiego. Współcześnie zajmuje się nim wielu ekonomistów, zarówno teoretyków, jak i praktyków, wśród których na szczególną uwagę zasługują prace Davida Teece, Karla-Erika Sveiby, Briana T. Stewarta, Michaela S. Malone'a, Leifa Edvinssona, Davida P. Nortona, Thomasa Davenporta i wielu innych. W pracy przytoczono definicje kapitału intelektualnego między innymi takich autorów, jak: William Hudson, Peter H. Sullivan, Marek Brzeziński, Daniel A. Andriessen, Thomas Davenport, Anna Pietruszka-Ortyl. Wszystkie definicje kapitału intelektualnego w mniejszym lub większym stopniu podkreślają znaczenie procesu edukacji, kształcenia teoretycznego i praktycznego przez całe życie.
2. Kapitał intelektualny jest swego rodzaju pochodną tych elementów składowych, które głównie tworzą kapitał ludzki i społeczny, ale także kapitał strukturalny i relacji. Tworzywem kapitału intelektualnego jest wiedza. Oznacza to, że wszystkie elementy kapitału intelektualnego, w tym: umiejętności, kompetencje, kreatywność, przedsiębiorczość są pochodną posiadanej wiedzy. Stąd wniosek, że jakość kapitału intelektualnego zależy od sposobu organizacji i realizacji procesu edukacji formalnej oraz zakresu merytorycznego i ilościowego edukacji pozaformalnej, w tym także wielkości i sposobu wydatkowania środków przeznaczonych na edukację społeczeństwa, od dostępu do informacji w każdym okresie życia i bez względu na zajmowaną pozycję społeczną człowieka.
3. Wiedza jest szczególnym elementem kapitału intelektualnego. Problemem definicji wiedzy zajmowało się wielu uczonych. W dysertacji przytoczono definicje Alana Chalmersa, Efraima Turbana, Jkujiro Nonaki i Hirotakego Takeuchi oraz polskich ekonomistów, w tym Bazylego Poskrobki. W rozprawie przyjęto pogląd, że zdobywanie nowej wiedzy opiera się na racjonalizmie i empiryzmie. Racjonalizm oznacza, że źródłem nowej wiedzy jest umysł

człowieka, empiryzm zaś, że w procesie kreowania nowej wiedzy wiodące znaczenie ma zdobyte wykształcenie i doświadczenie oraz umiejętność wzbudzania twórczej pracy własnego umysłu.

4. Wiedza, jako czwarty rodzaj kapitału (obok kapitału pracy, ziemi i finansowego) jest podstawą współczesnego rozwoju społeczeństwa i gospodarki. Społeczeństwo wiedzy to społeczeństwo charakteryzujące się otwartością, aktywnością, odwagą intelektualną oraz kreatywnością i przedsiębiorczością, które wykorzystuje nie tylko w procesach wytwórczych i usługowych, ale także między innymi do poprawy jakości życia i dobrobytu, racjonalnego podejmowania decyzji, promowania innowacji. Do podstawowych warunków kreowania społeczeństwa wiedzy zalicza się: powszechny dostęp do nauki, od przedszkola do studiów doktoranckich; powszechną umiejętność korzystania z urządzeń i programów informatyczno-telekomunikacyjnych; zespołowe działanie, oraz rozwinięty system ustawicznego kształcenia. Gospodarka oparta na wiedzy to taka gospodarka, w której wiodącą rolę odgrywa kapitał wiedzy (praktycznie kapitał intelektualny) przy pomocniczej roli pozostałych kapitałów, głównie finansowego.
5. Kapitał intelektualny może i powinien być podstawą rozwoju lokalnego. Istnieje wiele teorii rozwoju regionalnego i lokalnego, od teorii lokalizacji Alfreda Webera, Johanna H. von Thunena, Waltera Christallera, Waltera Isarda do koncepcji potrzeb podstawowych, niezależnego rozwoju regionalnego czy wykorzystania potencjału endogenicznego. Każda z nich w sposób bezpośredni lub pośredni uwzględnia problem kapitału ludzkiego. Rola wiedzy i postępu technicznego zostały wpisane do nowej teorii wzrostu, w tym także w ujęciu lokalnym. Richard Florida przedstawił koncepcję regionów uczących się, w której kluczowe znaczenie ma sprawność tworzenia specyficznych i strategicznych zasobów, jakimi są umiejętności i wiedza. Koncepcja ta zakłada, że regiony zapewnią wdrożenie instytucji oraz infrastrukturę techniczną i społeczną wspierającą przepływ pomysłów i wiedzy, a szczególnie zajmą się wdrożeniem systemu ustawicznego kształcenia, zorientowanego na kształtowanie umiejętności pracy w grupie.
6. Założenie, że kapitał intelektualny jest wiodącym czynnikiem rozwoju oznacza, że każda społeczność lokalna może się rozwijać endogenicznie. Największą

trudnością dla rozwoju tej koncepcji jest stereotypowe działanie współczesnego systemu rozwoju kapitału ludzkiego w ramach systemu kształcenia.

7. Kształcenie ustawiczne w tej rozprawie jest rozumiane jako wszelkie formy nauki podejmowane przez całe życie, mające na celu pogłębienie wiedzy, wzbogacenie doświadczenia, doskonalenie osobiste, nabycie nowych umiejętności i kompetencji z perspektywy indywidualnej, zawodowej i społecznej. Obejmuje ono kształcenie ogólnorozwojowe, metodologiczne, zawodowe, kulturalne i obywatelskie. Powinno być realizowane zarówno w systemie oświaty, studiów dyplomowych i podyplomowych, specjalistycznych kursów, poradnictwa, jak i w formie samokształcenia przy wykorzystaniu nowoczesnych technik informatyczno-telekomunikacyjnych.
8. Ważnym aspektem teoretycznym i praktycznym w kształtowaniu kapitału intelektualnego jest komplementarność edukacji formalnej i pozaformalnej. Trudność polega na tym, że system edukacji formalnej wciąż jest nastawiony na przygotowanie ludzi do wykonywania głównie pracy odtwórczej, a nie twórczej. We współczesnej gospodarce krajów rozwiniętych, już co drugi pracownik żyje ze sprzedaży swojej wiedzy, a nie z siły roboczej. W dużym stopniu braki w nabywaniu umiejętności pracy twórczej w procesie kształcenia formalnego, są uzupełniane przez: doświadczenie w zakładach pracy, co wiąże się z długim okresem niskiego wynagrodzenia; samokształcenie, które jest stosunkowo słabo skuteczne oraz w systemie edukacji pozaformalnej, która wciąż jest na etapie wstępnego rozwoju.
9. Budowanie kapitału intelektualnego społeczności lokalnej wymaga umiejętności strategicznego spojrzenia na rozwój i dynamicznego podejścia do kształtowania polityki regionalnej. Odpowiedzialność za tworzenie i realizację tej polityki, w głównej mierze, spoczywa na przedstawicielach władz regionalnych i lokalnych. Wykorzystując strategiczne instrumenty mogą stymulować zachowania aktorów regionalnych, wykorzystując posiadany potencjał oraz określać pożądane kierunki rozwoju. Podstawowym warunkiem intelektualizacji zadań regionalnych jest istnienie dobrze zorganizowanego środowiska kształtującego i odpowiadającego za rozwój edukacji. Środowiska te koordynują działania wszystkich aktorów i elementów zbioru tworzącego proponowany system. Przez wykorzystywanie relacji formalnych i nieformalnych, generują innowacyjne rozwiązania związane z budowaniem kapitału intelektualnego

w regionie. Władze jednostek samorządu terytorialnego powinny być otwarte i życzliwe zarówno w kwestii organizacji przedsięwzięć edukacyjnych, jak i inicjowania współpracy.

10. Badania własne, przeprowadzone na potrzeby niniejszej dysertacji wskazują, że w systemie edukacji na rzecz kształtowania kapitału intelektualnego istotne znaczenie odgrywają samorzady terytorialne. Przedmiotem zainteresowania w tej rozprawie był samorząd gminny i powiatowy. Przeprowadzona analiza dokumentów prawnych i opracowań naukowych dowodzi, że gminy mają realne możliwości działania na rzecz rozwoju lokalnego kapitału intelektualnego, szczególnie w obszarze inspiratorsko-organizacyjnym. Spośród możliwych działań można wymienić takie, jak: podejmowanie inicjatyw mających na celu lepsze kształcenie w zakresie kompetencji społecznych i gospodarczych uczniów i młodzieży, w ramach realizowanych programów nauczania i wychowania, między innymi przez odpowiednie doksztalcanie nauczycieli; inicjowanie organizowania przez szkoły wspólnie z zakładami pracy i/lub innymi organizacjami zajęć praktycznych i doświadczalnych; wspieranie organizacji zajmujących się realizacją różnych form kształcenia pozaformalnego; udzielanie pomocy szkołom i organizacjom społecznym w pozyskiwaniu funduszy ze źródeł pozabudżetowych.
11. Edukacja pozaformalna świadczona przez organizacje pozarządowe w sposób istotny podnosi poziom świadczonych usług edukacyjnych, a w połączeniu z edukacją formalną stanowi idealne narzędzie do kształtowania kapitału intelektualnego. Jednostki samorządu terytorialnego, jako główni aktorzy sceny planowania edukacyjnego, chcąc skorzystać z zaproponowanych układów, relacji społecznych i tkwiącego w nich potencjału muszą zgodzić się na współpracę i wspólne finansowanie.
12. System edukacji formalnej wymaga działań komplementarnych zarówno w aspekcie organizacyjnym jak i finansowym. Uzupełnienie form kształcenia o działania edukacyjne oferowane przez organizacje społeczne, oraz współpraca z lokalnymi przedsiębiorcami podnoszą wartość przekazywanej wiedzy, dopasowanej do potrzeb uczniów oraz przyczyniają się do poprawy wizerunku szkoły.
13. W procesie kształtowania kapitału intelektualnego ważnym elementem w ramach edukacji formalnej jest kształcenie i doskonalenie umiejętności

„miękkich” uczniów i nauczycieli odpowiadających za efektywne i twórcze rozwiązywanie problemów. Podnoszenie kompetencji kadry pedagogicznej uznano za priorytetowe.

14. Materiał badawczy pozwolił na identyfikację potrzeb lokalnej społeczności w zakresie edukacji. Zaproponowano system wsparcia kapitału intelektualnego, w którym należy zadbać o solidną i szczerą współpracę pomiędzy wskazanymi filarami a ich otoczeniem. Na podstawie analizy materiału badawczego autorka stwierdziła, iż brakuje spójności i wspólnych kierunków działań w zakresie przedsięwzięć edukacji formalnej i pozaformalnej dla kształtowania kapitału intelektualnego. Proponowany system wymaga dalszych prac nad organizacją i modelem finansowania proponowanych działań.
15. Zaproponowana koncepcja systemu wsparcia kapitału intelektualnego bazuje głównie na współpracy pomiędzy uczestnikami całego procesu. W niektórych urzędach gminnych istnieją specjalnie utworzone stanowiska do spraw kontaktów z organizacjami pozarządowymi. Osoby te są pośrednikiem pomiędzy władzami gminy a organizacjami pozarządowymi. Zdaniem autorki są to zmiany dobre, jednakże postępujące zbyt wolno. Dostępność instytucji, jaką jest urząd jednostki samorządowej i próba kontaktu interpersonalnego z władzami jest mocno ograniczona. Z racji tego proponowane Centrum Integracji Edukacyjnej stanowiłoby rozwiązanie tego problemu. Trzy filary jakimi są jednostki samorządu terytorialnego, organizacje pozarządowe oraz szkoły podejmowałyby współpracę na rzecz rozwoju edukacji między innymi w najłabszych jej obszarach takich jak upracticznienie zajęć, szkolenia kadry pedagogicznej, pozyskiwanie środków finansowych, kształcenie ustawiczne.

W dysertacji przedstawiono wyodrębniony aspekt szerokiego problemu, jakim jest kształtowanie kapitału intelektualnego. Autorka dostrzega szerszy kontekst analizowanego zagadnienia, ale całościowe rozpoznanie nie było możliwe bez dodatkowych środków finansowych, które niestety nie były dostępne. Autorka zamierza kontynuować badania tego problemu w sposób kompleksowy oraz podjąć działania na rzecz wdrożenia Centrum Integracji Edukacyjnej na warunkach eksperymentu w ramach grantu naukowego lub funduszy europejskich.

Postawiona hipoteza główna i hipotezy szczegółowe zostały zweryfikowane pozytywnie. Cele pracy zostały osiągnięte.

Streszczenie

Izabela Stalończyk

System wsparcia kapitału intelektualnego przez organizacje działające na terenie gminy

Intensywne przemiany gospodarcze o charakterze cywilizacyjnym, w których kluczowym czynnikiem rozwoju staje się wiedza, wymuszają w systemach kształcenia zmiany. Gospodarka industrialna opierała się na sile mechanicznej i ludzkiej. Zdolność rozumienia procesów wytwórczych, posiadania umiejętności wykonywania zadań na stanowisku pracy była wystarczająca. Obecnie rozwija się gospodarka oparta na wiedzy. Dostęp do informacji i jej znaczenie w postępie technicznym kształtuje nowy paradygmat rozwoju, opierający się na potencjale intelektualnym. Wiedzę postrzega się jako źródło bogactwa, które jest niewyczerpywalne, co więcej wiedza w połączeniu z informacją tworzą ogromny potencjał do produktywności³⁶⁷. Z badań przeprowadzonych przez Manuela Castellsa³⁶⁸ w sześciu najbardziej rozwiniętych krajach świata wynika, że już w ostatnich latach XX wieku pracownicy sprzedający swoją siłę roboczą stanowili około połowy ogółu zatrudnionych w gospodarce. Druga połowa to pracownicy ukierunkowani na sprzedaż swojej wiedzy. Pracownicy kreatywni, zdolni do rozwiązywania problemów poprzez wykorzystanie wiedzy, tworzący nowe koncepcje, modele i procesy tworzą kapitał intelektualny.

W Polsce proces edukacji wciąż jest ukierunkowany na myślenie odtwórcze a nie twórcze, na działania reaktywne a nie kreatywne. Zmiany w procesie edukacyjnym wymagają reform centralnych, których wdrożenie na ogół zajmuje co najmniej jeden proces dydaktyczny (około 12 lat) lub poprzez inspiracje oddolne. Możliwe jest także działanie mieszane.

Reforma terytorialna przeprowadzona w latach 90 tych XX wieku przywróciła instytucję samorządu terytorialnego, uznając gminę jako jego podstawowy podmiot, a w świetle Konstytucji stanowi najważniejszy typ wspólnoty samorządowej. Samorząd gminy przejął odpowiedzialność za ogół spraw związanych z zaspokajaniem potrzeb społeczności lokalnej i jako jednostka zarządzająca ma wpływ na kierunek, przebieg

³⁶⁷ E. Mączyńska, *Ustrój gospodarczy w Polsce. Pułapki modelowe*, [w:] *Spoleczna gospodarka rynkowa. Idee i możliwości praktycznego wykorzystania w Polsce*, E. Mączyńska, P. Pysz (red.), „*Ekonomia i świat współczesny*”, PTE, Warszawa 2003, s. 197–198.

³⁶⁸ M. Castells, *Spoleczeństwo sieci*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008

i tempo rozwoju gospodarczego obszaru, którym zarządza. Postęp gospodarczy wymusza na władzach gminy podejmowanie inicjatyw i działań mających na celu podniesienie atrakcyjności inwestycyjnej regionu, wzrostu konkurencyjności, innowacyjności i wielu innych służących rozwojowi przedsiębiorczości gminy. Rozwój lokalny nie jest możliwy bez inwestycji, nie tylko infrastrukturalnych. Potrzebne są inwestycje pobudzające proces kształtowania lokalnego kapitału intelektualnego, co w warunkach gospodarki opartej na wiedzy staje się już koniecznością.

Problemem naukowym rozprawy jest próba wypełnienia luki poznawczej w zakresie sposobów i narzędzi pobudzania przez organizacje działające na terenie gminy procesów kształtowania kapitału intelektualnego na potrzeby gospodarki opartej na wiedzy. Problem podjęty w rozprawie bezpośrednio związany jest ze zmianami, które dotyczą kierunku rozwoju społeczności lokalnych.

Celem rozprawy doktorskiej to opracowanie koncepcji systemu kreowania kapitału intelektualnego w ramach edukacji formalnej i pozaformalnej dzieci, młodzieży i dorosłych mieszkańców jednostki terytorialnej na przykładzie gmin powiatu augustowskiego. Wskazanie kierunków działań służących pobudzaniu, budowaniu czy też umacnianiu kapitału intelektualnego przez samorząd terytorialny pozwoli na kształtowanie polityki rozwojowej w sposób jeszcze bardziej efektywny.

Przyjęto następującą hipotezę główną: Samorząd terytorialny i organizacje społeczne działające na terenie gminy wpływają na kształtowanie kapitału intelektualnego przez intelektualizację i upracticznienie procesu edukacji formalnej oraz pozaformalnej dzieci, młodzieży i dorosłych mieszkańców gminy.

Postawiono następujące hipotezy pomocnicze:

- edukacja i wiedza stanowią kluczowe elementy tworzące kapitał intelektualny;
- organizacje pozarządowe działają elastycznie i dopasowują ofertę edukacyjną do potrzeb społeczności lokalnych;
- nowe formy przekazywania wiedzy przez organizacje pozarządowe wypełniają lukę edukacyjną systemu formalnego w zakresie kształtowania kompetencji i umiejętności kapitału intelektualnego;
- elementem warunkującym kreację kapitału intelektualnego w skali lokalnej jest połączenie działań edukacyjnych w obrębie instytucji samorządu

terytorialnego, szkół i organizacji pozarządowych działających na danym obszarze.

Weryfikację powyższych hipotez przeprowadzono na podstawie danych literaturowych oraz wyników badań własnych. W badaniach wykorzystano metodę monograficzną, badania dokumentów oraz sondażu diagnostycznego. Ankietę skierowano do celowej grupy badawczej obejmującej organizacje pozarządowe, szkoły ponadpodstawowe i urzędy gmin funkcjonujące na terenie powiatu augustowskiego.

W rozdziale pierwszym, o charakterze wprowadzającym, dokonano analizy literatury przedmiotu w celu zdefiniowania kapitału intelektualnego. Zaprezentowano historię tworzenia tego pojęcia oraz różne podejścia we współczesnych nurtach ekonomii. Przedstawiono uwarunkowania i mechanizmy kształtujące kapitał intelektualny.

W rozdziale drugim skupiono się na procesie kształtowania kapitału intelektualnego. Zwrócono uwagę na czynniki kształtujące kapitał intelektualny, do których zaliczono między innymi wiedzę i edukację. Przeanalizowano rolę kształcenia ustawicznego.

W rozdziale trzecim opisano znaczenie kapitału intelektualnego w rozwoju lokalnym. Zwrócono uwagę na instytucje organizujące działania edukacyjne na poziomie lokalnym.

W rozdziale czwartym przedstawiono metodologię oraz wyniki badań własnych, dokonano analizy wyników jednostek samorządu terytorialnego, szkół ponadpodstawowych oraz organizacji pozarządowych świadczących usługi edukacyjne.

W rozdziale piątym dokonano oceny działań edukacyjnych z wykorzystaniem współczynnika V-Cramera oraz zaproponowano koncepcję systemu wsparcia kapitału intelektualnego. System opiera się na trzech, ściśle ze sobą powiązanych, filarach jakimi są: organizacje pozarządowe, szkoły oraz władze jednostek samorządu terytorialnego. Do zaprezentowania danych wykorzystano tabele i rysunki.

W zakończeniu podsumowano wyniki badań w kontekście sformułowanych celów oraz hipotez badawczych i wskazano kierunki dalszych badań mających na celu rozwój proponowanego systemu kapitału intelektualnego.

Summary

The intellectual capital supporting system by organizations operating in the commune.

Intense economic changes of a civilizational character, in which knowledge becomes a key development factor, force changes in education systems. The industrial economy was based on mechanical and human strength. The ability to understand manufacturing processes, to have the ability to perform tasks at the workplace was sufficient. The knowledge-based economy is currently under development. Access to information and its importance in technical progress is shaped by a new paradigm of development, based on intellectual potential. Knowledge is perceived as a source of wealth that is inexhaustible, moreover, knowledge combined with information creates a huge potential for productivity³⁶⁹. According to studies conducted by Manuel Castell's³⁷⁰ in the six most developed countries in the world, in the last years of the 20th century, employees selling their workforce constituted about half of the total number of employees in the economy. The other half are employees targeted at selling their knowledge. Creative employees, capable of solving problems through the use of knowledge, creating new concepts, models and processes create intellectual capital.

In Poland, especially outside large cities, the educational process is still focused on reconstructive thinking rather than creative thinking, on reactive rather than creative activities. The reorientation of the educational process can be done through top-down reforms, the implementation of which generally takes at least one teaching process (about 12 years) or through bottom-up inspiration. Mixed operation is also possible, which can be the most effective and efficient.

The territorial reform carried out in the 90s of the twentieth century restored the institution of territorial self-government, recognizing the commune as its basic subject, and in the light of the Constitution is the most important type of self-government community. The commune self-government assumed responsibility for all matters related to satisfying the needs of the local community and as a management unit it influences the direction, course and pace of economic development of the area it manages. Economic progress forces the commune authorities to take initiatives and actions aimed at increasing the

³⁶⁹ E. Mączyńska, *Ustrój gospodarczy w Polsce. Pułapki modelowe*, [w:] *Spoleczna gospodarka rynkowa. Idee i możliwości praktycznego wykorzystania w Polsce*, E. Mączyńska, P. Pysz (red.), „*Ekonomia i świat współczesny*”, PTE, Warszawa 2003, s. 197–198

³⁷⁰ M. Castells, *Spoleczeństwo sieci*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008

investment attractiveness of the region, increasing competitiveness, innovation and many others serving the development of entrepreneurship in the commune. Local development is not possible without investments, not just infrastructure. Investments are needed to stimulate the process of shaping local intellectual capital, which is becoming a necessity in the conditions of a knowledge-based economy.

The scientific problem of the dissertation is to fill the cognitive gap in the ways and tools of stimulating processes of shaping intellectual capital for the needs of a knowledge-based economy by organizations operating in the commune. The problem raised in the dissertation is directly related to changes that concern the direction of development of local communities.

The aim of the dissertation is to develop the concept of intellectual capital supporting system within the formal and non-formal education of children, youth and adults subdivision on the example of communes of Augustow county. The indication of the directions of actions aimed at stimulating, building or strengthening intellectual capital by the territorial self-government will allow to shape development policy in an even more effective manner.

The following main hypothesis was adopted: Territorial self-government and social organizations operating in the municipality accelerate the shape of intellectual capital through intellectualization and making the formal and non-formal education process of children, youth and adult residents of the commune more accessible.

The following auxiliary hypotheses were formulated:

- education and knowledge are the key elements to create intellectual capital;
- non-governmental organizations operate flexibility and match the educational offer to the needs of local communities;
- new forms of knowledge transfer by non-governmental organizations fill the education gap of the formal system in shaping the competences and skills of intellectual capital;
- the element that determines the creation of intellectual capital on a local scale is the combination of educational activities within local government institutions, schools and non-governmental organizations operating in local area.

Verification of the above hypotheses was based on literature data and results of own research. A monographic method, documentary tests and a diagnostic survey were used. The questionnaire was directed to a targeted research group including non-governmental organizations, post-primary schools and municipal offices operating within the area of the Augustów county.

In the first chapter, written as an introduction, the literature of the subject was analyzed in order to define intellectual capital. The history of creating this concept and various approaches in contemporary trends of economics are presented. The conditions and mechanisms shaping intellectual capital are presented

The second chapter focuses on the process of shaping intellectual capital. Attention was paid to the factors shaping intellectual capital, including knowledge and education among others. The role of lifelong learning has been analyzed.

The third chapter describes the importance of intellectual capital in local development. Attention was paid to institutions organizing educational activities at the local level.

The fourth chapter presents the research methodology and results of own research, analyzes of the results of local government units, post-primary schools and non-governmental organizations providing educational services.

The fifth chapter evaluates educational activities using V-Cramer factor and propose the concept of the intellectual capital supporting system. The system is based on three closely related pillars, which are: non-governmental organizations, schools and local self-government authorities.

In conclusion, the results of the research are summarized in the context of formulated goals and research hypotheses and the directions of further research aimed at developing the proposed intellectual capital system were indicated.

Aneks

Spis załączników:

Załącznik 1 Ankieta skierowana do jednostek samorządu terytorialnego

Załącznik 2 Ankieta skierowana do szkół

Załącznik 3. Ankieta skierowana do organizacji pozarządowych

Załącznik 4. Tabelaryczne opracowanie wyników badań

Załącznik 1.

Ankieta skierowana do jednostek samorządu terytorialnego

Uniwersytet w Białymstoku
Wydział Ekonomii i Zarządzania

Ankieta
Edukacja a kształtowanie kapitału intelektualnego

Szanowna Pani, Szanowny Panie

Celem niniejszych badań jest określenie wpływu edukacji na proces kształtowania kapitału intelektualnego regionu.

Ankieta kierowana jest do władz samorządu terytorialnego. W razie nieobecności wójta/burmistrza/ankietę mogą wypełnić osoby upoważnione.

Badania realizowane są na potrzeby rozprawy doktorskiej pisanej na Wydziale Ekonomii i Zarządzania Uniwersytetu w Białymstoku. Cel badań ma charakter weryfikacyjny i diagnostyczny. Dotyczy identyfikacji form, zakresu i sposobu realizacji zadań edukacyjnych, pobudzania lokalnej przedsiębiorczości, określeniem zależności pomiędzy podmiotami realizującymi te procesy na terenie powiatu augustowskiego.

Bardzo proszę o wnikliwe przeczytanie zamieszczonych pytań i wybranie tych odpowiedzi, które Pani/Panu są najbliższe, z którymi Pani/Pan się zgadza. Jeżeli uzna Pan/Pani, że jakiś element został pominięty proszę o jego wpisanie w stosownym miejscu. Analiza wyników może być pełna, prawidłowa i porównywalna jedynie wtedy, jeżeli na każde pytanie zostanie udzielona odpowiedź, zgodnie z podaną instrukcją przy każdym z nich.

Oświadczamy, że ankieta jest anonimowa a uzyskane informacje zostaną wykorzystane do celów naukowych w formie danych zagregowanych. Nie ma żadnej możliwości identyfikacji osoby wypełniającej ankietę.

Jeżeli podczas wypełniania ankiety pojawią się pytania i wątpliwości proszę o kontakt: istalonczyk@gmail.com; telefon: 502024486

Dziękujemy za poświęcony czas na wypełnienie niniejszej ankiety

Promotor
Prof. dr hab. Bazyli Poskrobko

Doktorantka
mgr inż. Izabela Stalończyk

Wypełniając ankietę prawidłowe odpowiedzi należy zaznaczyć znakiem x wpisując go w odpowiedni kwadrat. W razie pomyłki źle zaznaczoną odpowiedź proszę zakreślić kółkiem.

Czy Pani/Pana zdaniem edukacja społeczeństwa jest ważnym czynnikiem rozwoju lokalnego?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Tak, znaczenie edukacji w rozwoju regionu systematycznie wzrasta
2. Tak, znaczenie edukacji w rozwoju regionu jest ważne ale nie najważniejsze
3. Nie, edukacja nie ma wpływu na rozwój regionu
4. Trudno powiedzieć

Czy Pani/Pana zdaniem obecny system edukacji przygotowuje do życia w społeczeństwie informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Tak, w zupełności wystarcza
2. Tak, ale wymaga wprowadzenia zmian
3. Nie, w ogóle nie przygotowuje do życia w społeczeństwie informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy
4. Trudno powiedzieć

Czy Pani/Pana zdaniem obecny system edukacji szkolnej rozwija postawy przedsiębiorcze mieszkańców?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Zdecydowanie tak, przedsiębiorczość jest w programie nauczania
2. Tak
3. Raczej nie
4. Nie
5. Zdecydowanie nie

Proszę uzasadnić wybraną odpowiedź

Czy według Pani/Pana samorząd gminy sprzyja rozwojowi przedsiębiorczości mieszkańców?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Zdecydowanie tak
2. Tak
3. Raczej nie
4. Nie
5. Zdecydowanie nie

Proszę uzasadnić wybraną odpowiedź.....

Jakie narzędzia wykorzystuje samorząd gminy w celu pobudzania przedsiębiorczość mieszkańców?

Proszę zaznaczyć wszystkie stosowane formy działań

1. Ulgi podatkowe
2. Dofinansowania na rozpoczęcie działalności gospodarczej
3. Systematyczna modernizacja infrastruktury technicznej gminy
4. Stworzenie strefy ekonomicznej
5. Udzielanie gwarancji i poręczeń kredytowych
6. Pomoc w zakresie pozyskiwania środków unijnych

7. Systematyczne spotkania z przedsiębiorcami
8. Powołanie instytucji otoczenia biznesu
9. Organizacja szkoleń i kursów z zakresu przedsiębiorczości
10. Inne *jakie?*.....

Czy gmina w latach 2010-2014 podjęła inicjatywy na rzecz rozwoju lokalnej przedsiębiorczości?

1. Tak, *proszę wymienić*
 - 2010.....
 - 2011.....
 - 2012.....
 - 2013.....
 - 2014.....
2. Nie

Czy w latach 2010-2014 opracowano dokument strategiczny określający długofalowe kierunki rozwoju lokalnej przedsiębiorczości?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Tak
2. Nie
Jeżeli tak to proszę określić główne założenia.....

Czy w latach 2010-2014 analizowano stan przedsiębiorczości na terenie gminy?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Tak
2. Nie

Czy w latach 2010-2014 opracowano dokument strategiczny określający długofalowe kierunki rozwoju lokalnej polityki edukacyjnej?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Tak
2. Nie
Jeżeli tak to proszę określić główne założenia.....

Jakie są główne bariery w planowaniu strategicznym działań związanych z edukacją w gminie?

Proszę zaznaczyć trzy najważniejsze odpowiedzi

1. Zmieniająca się polityka państwa
2. Brak współpracy ze strony partnerów społecznych
3. Ograniczone środki finansowe uniemożliwiają planowanie długoterminowych inwestycji edukacyjnych
4. Brak dostatecznych informacji o możliwościach podjęcia współpracy z organizacjami świadczącymi różne formy edukacji
5. Brak lub niedostateczna komunikacja z organami nadrzędnymi
6. Brak informacji o potrzebach edukacyjnych mieszkańców

Co Pani/Pana zdaniem ogranicza rozwój edukacji społeczności lokalnej?

Proszę zaznaczyć trzy najistotniejsze odpowiedzi

1. Brak zainteresowania edukacją

- 2. Niedostateczna ilość środków finansowych przeznaczanych na edukację
- 3. Niewystarczająca ilość placówek świadczących usługi edukacyjne
- 4. Niedoinformowanie społeczności lokalnej o możliwościach poszerzania wiedzy
- 5. Oferta edukacyjna nie jest adekwatna w stosunku do potrzeb rynku pracy
- 6. Inne *jakie?*.....

Czy w latach 2010-2014 analizowano stan edukacji i zapotrzebowanie na usługi edukacyjne mieszkańców gminy?

Proszę wybrać jedną odpowiedź

- 1. Tak
- 2. Nie

Czy urząd gminy w latach 2010-2014 podjął inicjatywy na rzecz rozwoju edukacji i kapitału ludzkiego?

- 1. Tak, *proszę podać jakie*
 - 2010.....
 - 2011.....
 - 2012.....
 - 2013.....
 - 2014.....
- 2. Nie

Jakiego rodzaju działania podejmuje urząd gminy w celu rozpowszechnienia informacji o ofercie edukacyjnej skierowanej do mieszkańców?

Proszę zaznaczyć wszystkie stosowane formy

- 1. Rozpowszechnianie informacji poprzez ulotki i plakaty
- 2. Urząd posiada punkt informacyjny, w którym można zapoznać się z aktualnymi ofertami poszerzania wiedzy i podnoszenia kwalifikacji
- 3. Organizowanie spotkań i konsultacji społecznych
- 4. Informacje w lokalnej prasie i telewizji
- 5. Zamieszczenie informacji na stronie internetowej urzędu
- 6. Inne *jakie?*.....

Czy urząd gminy we własnym zakresie organizuje zajęcia edukacyjne mieszkańcom?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

- 1. Tak
- 2. Nie *jeżeli odpowiedziano nie proszę kolejne pytanie pominąć*

Jakie zajęcia edukacyjne organizowane są przez urząd gminy?

Proszę wybrać te, które są realizowane

- 1. Kursy i szkolenia podnoszące kwalifikacje zawodowe
- 2. Zajęcia artystyczne
- 3. Zajęcia wyrównawcze dla dzieci i młodzieży
- 4. Warsztaty praktyczne (kulinarne, techniczne)
- 5. Zajęcia z obsługi komputera

6. Inne *jakie?*.....

Czy władze urzędu gminy współpracują z dyrekcją szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych, znajdujących się na terenie gminy?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Tak, utrzymujemy stały kontakt
2. Tak, ale sporadycznie
3. Współpraca istnieje na zasadzie nakazów i zakazów
4. Współpraca oparta jest o niezbędne minimum
5. Nie *jeżeli zaznaczono ta odpowiedź kolejne pytanie należy pominąć*

Jak ocenia Pani/Pan współpracę z dyrekcją szkół gimnazjalnych, i ponadgimnazjalnych znajdujących się na terenie gminy w latach 2010-2014?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Na przestrzeni lat nie zmieniła się
2. W nieznacznym stopniu uległa poprawie
3. W znacznym stopniu uległa poprawie
4. Uległa pogorszeniu

Proszę krótko opisać co się zmieniło.....

W jaki sposób urząd gminy wspiera zdolnych uczniów?

Proszę zaznaczyć wszystkie realizowane formy

1. Uczniowie otrzymują stypendium
2. Uczniowie otrzymują upominki w postaci pomocy naukowych (książki, artykuły szkolne,)
3. Uczniowie otrzymują wyróżnienia i dyplomy na zakończenie roku szkolnego
4. Uczniom organizowane są zajęcia pozalekcyjne finansowane przez gminę
5. Inne (*jakie?*).....
6. Urząd gminy nie prowadzi działań wspierających uczniów zdolnych

Czy urząd gminy współpracuje z organizacjami świadczącymi pozaszkolne formy edukacji (fundacje, stowarzyszenia) ?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Tak
2. W chwili obecnej nie
3. Nie, ale urząd gminy jest zainteresowany
4. Nie i nie planuje współpracy *jeżeli wybrano ta odpowiedź3 kolejne pytania należy pominąć*

Jak często urząd gminy współpracuje z organizacjami świadczącymi pozaszkolne formy edukacji?

Proszę wybrać jedną prawidłową odpowiedź

1. Jest to systematyczna współpraca
2. Współpracujemy niesystematycznie
3. W zależności od proponowanej oferty
4. Sporadycznie, są to działania jednorazowe

Jakie są formy współpracy pomiędzy urzędem gminy a organizacjami świadczącymi edukację pozaszkolną?

Proszę zaznaczyć wszystkie realizowane formy współpracy

1. Informowanie się o planowanych kierunkach działań edukacyjnych
2. Tworzenie wspólnych zespołów o charakterze doradczym
3. Współorganizacja przedsięwzięć edukacyjnych
4. Współpraca przy opracowywaniu programów edukacyjnych na rzecz mieszkańców gminy
5. Wspólne ubieganie się o środki unijne
6. Zlecenia organizacjom realizacji zadań edukacyjnych
7. Inne *jakie?*.....

Jakie projekty edukacyjne realizowane były w gminie w latach 2010-2014 przez organizację pożytku publicznego w porozumieniu z urzędem gminy? Proszę wymienić

2010.....
 2011.....
 2012.....
 2013.....
 2014.....

Co według Pani/Pana może zyskać gmina przy współpracy z organizacjami świadczącymi pozaszkolne formy edukacji? Proszę zaznaczyć trzy najistotniejsze

1. Wzrost konkurencyjności i poprawę wizerunku gminy
2. Uzupelnienie form kształcenia, nabywanie miękkich umiejętności i kompetencji przez mieszkańców gminy
3. Możliwość pozyskania dodatkowych środków finansowych
4. Aktywizacja zawodowa mieszkańców gminy
5. Poprawa jakości kształcenia
6. Umacnianie więzi społecznych

Jeżeli według Pani/Pana występują bariery współpracy jednostek samorządu terytorialnego z organizacjami pożytku publicznego to są to: Proszę zaznaczyć trzy najistotniejsze

1. Brak dialogu i wzajemnego informowania się o potrzebach
2. Niewystarczające środki finansowe
3. Brak zaufania pomiędzy podmiotami
4. Brak przeświadczenia o korzyściach współpracy
5. Trudności wynikające z przepisów prawnych
6. Nie ma barier, brakuje chęci komunikacji ze strony organizacji pożytku publicznego
7. Bariery nie występują

Jaki procent wydatków inwestycyjnych ogółem ponoszonych w latach 2010-2014 został przeznaczony na:

Proszę określić udział procentowy w stosunku do wydatków inwestycyjnych ogółem

Lata	Ogółem	Infrastruktura edukacyjna	Infrastruktura komunikacyjna	Infrastruktura komunalna	Infrastruktura zdrowotna	Infrastruktura techniczna	Infrastruktura sportowa i kultury	Infrastruktura pozostała
2010	100%							
2011	100%							
2012	100%							

2013	100%							
2014	100%							

Czy gmina w latach 2010-2014 korzystała ze środków unijnych ?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Tak
2. Nie

Na co zostały przeznaczone środki unijne w latach 2010- 2014?

Proszę w odpowiednich wierszach, stosownie do roku postawić znak x

	2010	2011	2012	2013	2014
1. Edukacja mieszkańców gminy					
2. Kultura i sztuka					
3. Sport, turystyka, rekreacja					
4. Infrastruktura techniczna					
5. Integracja społeczna					
6. Badania naukowe i innowacje					
7. Drogi i transport publiczny					
8. Aktywizacja zawodowa mieszkańców					
9. Promocja regionu i jego potencjału gospodarczego					
10. Rozwój przedsiębiorczości					
11. Ochrona środowiska					
12. Inne <i>jakie?</i>					

Co według Pani/Pana należy poprawić w finansowaniu i organizowaniu działań edukacyjnych skierowanych do społeczności lokalnej? Proszę wziąć pod uwagę możliwości urzędu gminy.

.....

.....

.....

.....

Co według Pani/Pana należy zrobić w celu pobudzenia przedsiębiorczości na terenie gminy?

Proszę wziąć pod uwagę możliwości urzędu gminy.

.....

Metryczka

Rodzaj gminy

1. Miejska
2. Wiejska
3. Miejsko-wiejska

Siedziba urzędu gminy

Załącznik 2.

Ankieta skierowana do szkół

Uniwersytet w Białymstoku
Wydział Ekonomii i Zarządzania

Ankieta

Edukacja a kształtowanie kapitału intelektualnego

Szanowna Pani, Szanowny Panie

Celem niniejszych badań jest określenie wpływu edukacji świadczonej w systemie formalnym i pozaformalnym w procesie kształtowania kapitału intelektualnego.

Ankieta kierowana jest do dyrektorów szkół gimnazjalnych, średnich i policealnych znajdujących się na terenie powiatu augustowskiego. W razie nieobecności dyrektora szkoły ankietę może wypełnić jego zastępca lub osoba do tego upoważniona.

Badania realizowane są na potrzeby rozprawy doktorskiej pisanej na Wydziale Ekonomii i Zarządzania Uniwersytetu w Białymstoku. Cel badań ma charakter weryfikacyjny i diagnostyczny. Dotyczy identyfikacji form, zakresu i sposobu realizacji zadań edukacyjnych w procesie formalnym i pozaformalnym, określeniem zależności pomiędzy podmiotami realizującymi formy edukacji.

Bardzo proszę o wnikliwe przeczytanie zamieszczonych pytań i wybranie tych odpowiedzi, które Pani/Panu są najbliższe, z którymi Pani/Pan się zgadza. Jeżeli uzna Pan/Pani, że jakiś element został pominięty proszę o jego wpisanie w stosownym miejscu. Analiza wyników może być pełna, prawidłowa i porównywalna jedynie wtedy, jeżeli na każde pytanie zostanie udzielona odpowiedź, zgodnie z podaną instrukcją przy każdym z nich.

Oświadczamy, że ankieta jest anonimowa a uzyskane informacje zostaną wykorzystane do celów naukowych w formie danych zagregowanych. Nie ma żadnej możliwości identyfikacji osoby wypełniającej ankietę.

Jeżeli podczas wypełniania ankiety pojawią się pytania i wątpliwości proszę o kontakt: istalonczyk@gmail.com, telefon: 502024486

Dziękujemy za poświęcony czas na wypełnienie niniejszej ankiety

Promotor

Prof. dr hab. Bazyli Poskrobko

Doktorantka

mgr inż. Izabela Stalończyk

Wypełniając ankietę prawidłowe odpowiedzi należy zaznaczyć znakiem x wpisując go w odpowiedni kwadrat. W razie pomyłki źle zaznaczoną odpowiedź proszę zakreślić kółkiem.

Czy Pani/Pana zdaniem edukacja społeczeństwa jest głównym czynnikiem rozwoju lokalnego?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Tak, znaczenie edukacji w rozwoju powiatu systematycznie wzrasta
2. Tak, znaczenie edukacji w rozwoju powiatu jest ważne ale nie najważniejsze
3. Nie, edukacja nie ma wpływu na rozwój powiatu
4. Trudno powiedzieć

Czy obecny system edukacji przygotowuje do życia w społeczeństwie informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Tak, przygotowuje w stopniu wystarczającym
2. Tak, ale wymaga wprowadzenia zmian
3. Nie, w ogóle nie przygotowuje do życia w społeczeństwie wiedzy
4. Trudno powiedzieć

Czy obecny system edukacji rozwija postawy przedsiębiorcze uczniów?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Zdecydowanie tak, przedsiębiorczość jest w programie nauczania
2. Tak
3. Raczej nie
4. Nie
5. Zdecydowanie nie

Proszę uzasadnić wybraną odpowiedź.....

.....

Czy w ramach zajęć z przedsiębiorczości realizowane są projekty grupowe?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Tak realizowane są systematycznie
2. Tak ale sporadycznie, główną bazą jest obowiązujący podręcznik
3. Na zajęciach wykorzystywany jest tylko podręcznik
4. Uczniowie samodzielnie wykonują zadania problemowe

Przy pracy zespołowej ocenie podlegają:

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Oceniana jest praca całego zespołu według kryteriów realizacji zadania
2. Oceniana jest praca całego zespołu według kryteriów realizacji zadania i wkładu poszczególnych osób
3. Pomimo pracy zespołowej każdy oceniany jest indywidualnie
4. Prace zespołowe nie podlegają ocenie

W jaki sposób ocenia się wiedzę uczniów z danego przedmiotu?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Tylko na podstawie uzyskanych ocen ze sprawdzianów
2. Twórczego myślenia i uzyskanych ocen
3. Uzyskanych ocen i zachowania
4. Inne (jakie?).....

Według Pani/Pana uczeń wybitnie zdolny to taki który:

Proszę zaznaczyć 3 odpowiedzi

1. Posiada odpowiednio wysoką średnią ocen i zachowanie wzorowe
2. Wykazuje umiejętności twórcze takie jak kreatywne myślenie w rozwiązywaniu problemowych zadań
3. Dobrze planuje i organizuje czas
4. Jest asertywny i pewny siebie
5. Jest skupiony tylko na osiągnięciu jak najwyższych stopni
6. Żadna z powyższych odpowiedzi nie określa cech ucznia wybitnie zdolnego

W jaki sposób w Pani/Pana szkole aktywizuje się uczniów zdolnych?

Proszę zaznaczyć stosowane formy

1. Otrzymują stypendium
2. Uczęszczają na zajęcia dodatkowe w szkole
3. Biorą udział w olimpiadach wiedzy
4. Pomagają słabszym uczniom
5. Angażują się w organizację imprez szkolnych
6. Uczniowie zdolni nie angażują się w życie szkoły

Proszę ocenić według własnego uznania efektywność sposobów nabywania wiedzy

Proszę ocenić każdą podaną formę nauki zaznaczając x w odpowiednim miejscu

Forma nauki	Mocno efektywne	Średnio efektywne	Słabo efektywne
1. Samodzielna nauka z książek			
2. Praca w grupach na zajęciach			
3. Lekcje z wykorzystaniem multimediów			
4. Tematyczne warsztaty praktyczne			
5. Płatne kursy			
6. E-learning			
7. Połączenie zajęć teoretycznych z praktycznymi			
8. Wyjazdy tematyczne do instytucji naukowych np. Centrum Nauki Kopernik, zielone szkoły			
9. Systematyczne sprawdziany			
10. Inne (jakie)?			

Czy szkoła wykorzystuje nowoczesne oprogramowanie w celach dydaktycznych?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Tak, szkoła posiada nowoczesny sprzęt i wystarczającą ilość materiałów dydaktycznych (projektor, tablica interaktywna, mikroskopy, atlasy, gry edukacyjne)
2. Tak, ale sporadycznie
3. Nie, szkoła nie posiada sprzętu

Jeżeli wybrano odpowiedzi 1 lub 2 proszę o rozwinięcie odpowiedzi.....

Czy uczniowie mają możliwość przeprowadzenia doświadczeń samodzielnie na zajęciach chemii, fizyki, biologii?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Tak, każdy uczeń wykonuje doświadczenia pod opieką nauczyciela
2. Nie, uczniowie tylko obserwują gdyż szkoła nie posiada wystarczającej liczby potrzebnego sprzętu
3. Nie doświadczeń nie wykonuje się

Czy szkoła organizuje wycieczki studyjne, fakultatywne, zielone szkoły?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Tak w ramach kosztów funkcjonowania szkoły
2. Tak, ale uczniowie pokrywają koszty
3. Tak i zdarzają się sytuacje sponsorowanych, darmowych wyjazdów
4. Nie *proszę*

uzasadnić

Jeżeli wybrano odpowiedź 4 pytanie kolejne należy pominąć.

Przy wyborze i organizacji wycieczki studyjnej, zielonej szkoły, wyjazdu w celach edukacyjnych czym Pan/Pani się kieruje?

Proszę wybrać trzy najistotniejsze odpowiedzi

1. Odległością od szkoły i kosztem całkowitym na jednego ucznia
2. Ofertą edukacyjną i przyszłymi korzyściami związanymi z odbytym wyjazdem
3. Formą realizacji zajęć edukacyjnych na wyjeździe
4. Kwalifikacjami osób realizujących zajęcia edukacyjne na wyjeździe
5. Wyjazd wybierany jest pod podstawę programową np. inscenizacja lektur szkolnych
6. Wybór dokonywany jest z ofert przysyłanych do szkoły
7. Uczniowie w porozumieniu z nauczycielem i rodzicami samodzielnie wybierają formę wyjazdu edukacyjnego

Czy w toku nauki uczniów w Pani/Pana szkole realizowane są lub będą zagadnienia z:

Proszę odnieść się do wszystkich wymienionych zagadnień stawiając znak x w odpowiednich kolumnach

Zagadnienie	Tak jest realizowane	Nie jest realizowane	Planuje się realizację
1. Kontrolowanie emocji			
2. Zarządzanie własnymi finansami			
3. Komunikacja międzyludzka			
4. Sposoby rozwiązywania problemów			
5. Umiejętność radzenia ze stresem			
6. Dbanie o zdrowie			
7. Planowanie przyszłości			
8. Motywacja			
9. Zarządzanie czasem			
10. Uważam, że wszystkie			

zagadnienia są zbędne	

Jeżeli w pytaniu zaznaczono odpowiedź 10 proszę kolejne pytanie pominąć

Jeżeli zagadnienia przedstawione w poprzednim pytaniu są lub będą realizowane proszę określić formę realizacji

Proszę postawić znak x w wybranej kolumnie.

Zagadnienie	wykład nauczyciela	dyskusja w grupach	referat ucznia	konwersacja z nauczycielem	inne jakie
1.Kontrolowanie emocji					
2. Zarządzanie własnymi finansami					
3. Budowanie relacji z otoczeniem					
4. Komunikacja międzyludzka					
5. Sposoby rozwiązywania problemów					
6.Umiejętności radzenia ze stresem					
7.Dbanie o zdrowie					
8.Planowanie przyszłości					
9. Motywacja					
10.Zarządzanie czasem					

Proszę wskazać, które z wymienionych przedmiotów odpowiadają za kształtowanie określonych cech i postaw.

Proszę postawić znak „+” jeżeli dany przedmiot ma wpływ na określoną cechę oraz znak „-” jeżeli dany przedmiot nie ma wpływu.

Przedmiot	Umiejętności i postawy							
	Kreatywne myślenie	Postawy obywatelskie i społeczne	Umiejętność pracy w zespole	Asertywność	Negocjacje	Umiejętność rozwiązywania problemów	Pewność siebie	Świadomość ekonomiczna
1. Chemia								
2. Biologia								
3. Fizyka								
4. Matematyka								
5. Język polski								
6. Język obcy								
7. Historia								
8. Geografia								
9.Przedsiębiorczość								
10.Wychowanie fizyczne								
11. Informatyka								
12.Zajęcia artystyczne								

13. Wiedza o społeczeństwie								
14. Wychowanie do życia w rodzinie								
15. Koła zainteresowań								

Czy szkoła organizuje zajęcia pozalekcyjne?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Tak, uczniowie systematycznie korzystają z zajęć dodatkowych
2. Tak, uczniowie korzystają z zajęć dodatkowych i w przeciągu ostatnich trzech lat odsetek osób uczęszczających zmniejszył się
3. Tak, uczniowie korzystają z zajęć dodatkowych i w przeciągu ostatnich trzech lat odsetek osób uczęszczających zwiększył się
4. Nie, szkoła nie organizuje zajęć dodatkowych

Jeżeli wybrano odpowiedź 4 proszę kolejne pytanie pominąć

Jakie zajęcia pozalekcyjne organizuje szkoła?

Proszę zaznaczyć wszystkie realizowane formy

1. Koła zainteresowań *proszę wymienić*.....
2. Koła przedmiotowe *proszę wymienić*.....
3. Nauczanie języków obcych
4. Zajęcia sportowe
5. Harcerstwo
6. Wolontariat
7. Inne *jakie?*.....

Czy szkoła organizuje we własnym zakresie formy edukacji osobom spoza szkoły?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Tak
2. Nie *jeżeli wybrano tą odpowiedź proszę dwa kolejne pytania pominąć*
3. Rozważamy taką możliwość
4. Wynajmujemy tylko pomieszczenia

Jakie formy edukacji organizowane są osobom spoza szkoły?

Proszę zaznaczyć wszystkie realizowane formy

1. Zajęcia sportowe
2. Kursy i szkolenia tematyczne *proszę wymienić*.....
3. Warsztaty praktyczne *proszę wymienić*.....
4. Kształcenie dorosłych *proszę wymienić*.....
5. Koła zainteresowań *proszę wymienić*.....
6. Wolontariat
7. Harcerstwo

Czy szkoła współpracuje z organizacjami świadczącymi pozaszkolne formy edukacji?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Tak
2. W chwili obecnej nie
3. Nie, ale jest zainteresowana
4. Nie i nie planuje współpracy *jeżeli wybrano tą odpowiedź proszę trzy kolejne pytania pominąć*

Jak często szkoła współpracuje z organizacjami świadczącymi edukację pozaszkolną?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Jest to systematyczna i wieloletnia współpraca
2. Współpracujemy niesystematycznie
3. W zależności od proponowanej oferty
4. Sporadycznie, są to działania jednorazowe

Jaka jest forma tej współpracy?

Proszę zaznaczyć 3 najczęściej realizowane formy

1. Organizacja wyjazdów studyjnych uczniom
2. Organizacja imprez szkolnych i zajęć pozalekcyjnych
3. Organizacja szkoleń i seminariów dla kadry nauczycielskiej
4. Wspólne aplikowanie o środki unijne
5. Udział w organizacji imprez pozaszkolnych skierowanych do lokalnych społeczności
6. Współpraca w ramach zakupu materiałów edukacyjnych

W jaki sposób szkoła/ instytucja dowiaduje się o możliwości współpracy z organizacjami świadczącymi edukację pozaszkolną?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Ze stron internetowych tych organizacji
2. Z oferty przysłanej bezpośrednio do szkoły
3. Z informacji udostępnionej przez Kuratorium Oświaty
4. Inne (*jakie?*).....

Co według Pani/Pana szkoła może zyskać w wyniku współpracy z organizacjami świadczącymi pozaszkolne formy edukacji?

Proszę zaznaczyć trzy najistotniejsze odpowiedzi

1. Wzrost konkurencyjności i poprawę wizerunku szkoły
2. Możliwość rozwoju współpracy międzysektorowej
3. Poszerzenie wiedzy o nowe formy kształcenia
4. Możliwość pozyskania dodatkowych środków finansowych
5. Uzupełnienie form kształcenia, nabywanie miękkich umiejętności i kompetencji uczniów i nauczycieli

Jeżeli według Pani/Pana występują bariery współpracy z organizacjami świadczącymi pozaszkolne formy edukacji to będą to: *proszę wskazać trzy najistotniejsze odpowiedzi*

1. Brak dialogu i wzajemnego informowania się o potrzebach
2. Niewystarczające środki finansowe
3. Brak zaufania pomiędzy podmiotami
4. Brak przeświadczenia o korzyściach współpracy
5. Trudności wynikające z przepisów prawnych
6. Nie ma barier brakuje tylko chęci komunikacji ze strony organizacji świadczących edukację pozaformalną
7. Bariery nie występują

Czy szkoła współpracuje z władzami samorządowymi?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Tak systematycznie na zasadzie partnerstwa
2. Tak, ale sporadycznie
3. Współpraca istnieje na zasadzie nakazów i zakazów
4. Współpraca oparta jest tylko o niezbędne minimum
5. Nie

Jak ocenia Pan/Pani tą współpracę z władzami samorządowymi na przestrzeni 2010-2014?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Na przestrzeni lat nie zmieniła się
2. W nieznacznym stopniu uległa poprawie
3. W znacznym stopniu uległa poprawie
4. Uległa pogorszeniu *proszę krótko opisać co się zmieniło.....*

Czy środki finansowe przekazywane z budżetu samorządu są wystarczające?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Tak, w pełni pokrywają potrzeby szkoły
2. Raczej tak
3. Raczej nie, szkoła wymaga remontu i zakupu nowego sprzętu
4. Zdecydowanie nie, brakuje środków na bieżące wydatki

Czy szkoła korzysta z pozabudżetowych źródeł finansowania w latach 2010-2014?

1. Tak (proszę podać jakie?)
2010.....
2011.....
2012.....
2013.....
2014.....
2. Nie

Z którymi z niżej wymienionych instytucji współpraca według Pani/Pana pomaga szkole i uczniom najbardziej?

Proszę zaznaczyć trzy odpowiedzi

1. Kuratorium Oświaty
2. Władze powiatu/gminy
3. Okręgowa Komisja Egzaminacyjna
4. Fundacje i stowarzyszenia
5. Uczelnie wyższe
6. Instytucje badawczo-rozwojowe
7. Prywatne firmy
8. Inne (*jakie?*).....

Która z organizacji zaznaczonych w powyższym pytaniu zainicjowała współpracę?

Co w edukacji formalnej według Pani/Pana należy poprawić?

Mertyczka

Rodzaj szkoły

1. Liceum ogólnokształcące
2. Technikum
3. Gimnazjum
4. Szkoła policealna

Siedziba szkoły

1. Gmina wiejska
2. Gmina miejsko-wiejska
3. Gmina miejska

Odpłatność za naukę

1. Czesne
2. Brak opłat

Załącznik 3.

Ankieta skierowana do organizacji pozarządowych

Uniwersytet w Białymstoku
Wydział Ekonomii i Zarządzania

Ankieta

Edukacja a kształtowanie kapitału intelektualnego

Szanowna Pani, Szanowny Panie

Celem niniejszych badań jest określenie wpływu edukacji świadczonej w systemie pozaformalnym na kształtowanie kapitału intelektualnego.

Ankieta kierowana jest do osób prowadzących organizacje pozarządowe, których działania ukierunkowane są na rzecz szerzenia wiedzy i edukacji na terenie powiatu augustowskiego. W razie nieobecności prezesa organizacji ankietę może wypełnić jego zastępca lub osoba do tego upoważniona.

Badania realizowane są na potrzeby rozprawy doktorskiej pisanej na Wydziale Ekonomii i Zarządzania Uniwersytetu w Białymstoku. Cel badań ma charakter weryfikacyjny i diagnostyczny. Dotyczy identyfikacji form, zakresu i sposobu realizacji zadań edukacyjnych w procesie formalnym i pozaformalnym, określeniem zależności pomiędzy podmiotami realizującymi formy edukacji.

Bardzo proszę o wnikliwe przeczytanie zamieszczonych pytań i wybranie tych odpowiedzi, które Pani/Panu są najbliższe, z którymi Pani/Pan się zgadza. Jeżeli uzna Pan/Pani, że jakiś element został pominięty proszę o jego wpisanie w stosownym miejscu. Analiza wyników może być pełna, prawidłowa i porównywalna jedynie wtedy, jeżeli na każde pytanie zostanie udzielona odpowiedź, zgodnie z podaną instrukcją przy każdym z nich

Oświadczamy, że ankieta jest anonimowa a uzyskane informacje zostaną wykorzystane do celów naukowych w formie danych zagregowanych. Nie ma żadnej możliwości identyfikacji osoby wypełniającej ankietę.

Jeżeli podczas wypełniania ankiety pojawią się pytania i wątpliwości proszę o kontakt:

istalonczyk@gmail.com, telefon: 502024486

Dziękujemy za poświęcony czas na wypełnienie niniejszej ankiety

Promotor

Prof. dr hab. Bazyli Poskrobko

Doktorantka

mgr inż. Izabela Stalończyk

Wypełniając ankietę prawidłowe odpowiedzi należy zaznaczyć znakiem x wpisując go w odpowiedni kwadrat. W razie pomyłki źle zaznaczoną odpowiedź proszę zakreślić kółkiem.

Czy Pani/Pana zdaniem edukacja społeczeństwa jest głównym czynnikiem rozwoju lokalnego?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Tak, znaczenie edukacji w rozwoju powiatu systematycznie wzrasta
2. Tak, znaczenie edukacji w rozwoju powiatu jest ważne ale nie najważniejsze

- 3. Nie, edukacja nie ma wpływu na rozwój powiatu
- 4. Trudno powiedzieć

Czy obecny system edukacji przygotowuje do życia w społeczeństwie informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

- 1. Tak, w pełni wystarczy
- 2. Tak, ale wymaga wprowadzenia zmian
- 3. Nie, w ogóle nie przygotowuje do życia w społeczeństwie wiedzy
- 4. Trudno powiedzieć

Czy obecny system edukacji rozwija postawy przedsiębiorcze uczniów?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

- 1. Zdecydowanie tak, przedsiębiorczość jest w programie nauczania
- 2. Tak
- 3. Raczej nie
- 4. Nie
- 5. Zdecydowanie nie

Proszę uzasadnić wybraną odpowiedź.....

Jaki jest cel działania Pani/Pana organizacji?

Proszę zaznaczyć te odpowiedzi, które charakteryzują cele działania Pana/Pani organizacji

- 1. Upowszechnianie wartości narodowych i edukacji obywatelskiej
- 2. Zaspokajanie edukacyjnych potrzeb społecznych
- 3. Wyrównywanie szans rozwojowych społeczności lokalnych
- 4. Aktywizacja zawodowa i walka z bezrobociem
- 5. Upowszechnianie wiedzy i wdrażanie idei uczenia się przez całe życie
- 6. Inne (*jakie?*).....

Do jakich instytucji kierują Państwo swoją ofertę?

Proszę zaznaczyć te, do których kierują Państwo ofertę

- 1. Do szkół
- 2. Do przedsiębiorstw
- 3. Do samorządów terytorialnych
- 4. W zależności od zgłaszanego zapotrzebowania i dostępnych środków finansowych

Do jakiej/ jakich grupy/grup społecznej/społecznych kierowana jest Państwa oferta?

Proszę zaznaczyć te, do których Państwo kierują ofertę

- 1. Dzieci i młodzież
- 2. Dorośli
- 3. Osoby starsze
- 4. Bezrobotni

5. Kobiety
6. Osoby aktywne zawodowo chcące podnieść swoje kwalifikacje
7. Wszyscy zainteresowani edukacją
8. Tylko wewnętrzna grupa członków

Proszę ocenić według własnego uznania efektywność sposobów nabywania wiedzy

Proszę ocenić każdą podaną formę nauki zaznaczając x w odpowiednim miejscu.

Forma nauki	Mocno efektywne	Średnio efektywne	Słabo efektywne
1. Samodzielna nauka z książek			
2. Praca w grupach na zajęciach			
3. Lekcje z wykorzystaniem multimediów			
4. Tematyczne warsztaty praktyczne			
5. Płatne kursy			
6. E-learning			
7. Połączenie zajęć teoretycznych z praktycznymi			
8. Wyjazdy tematyczne do instytucji naukowych np. Centrum Nauki Kopernik, zielone szkoły			
9. Systematyczne sprawdziany			
10. Inne (<i>jakie</i>)?			

Czy organizacja wykorzystuje nowoczesne oprogramowanie w celach dydaktycznych?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Tak, posiadamy nowoczesny sprzęt i wystarczającą ilość materiałów dydaktycznych (projektor, tablica interaktywna, gry edukacyjne)
2. Tak, ale sporadycznie *jeżeli wybrano tą odpowiedź proszę wyjaśnić.....*
3. Nie, nie posiadamy sprzętu

Jakie zajęcia edukacyjne są organizowane przez Pani/Pana organizację?

Proszę wskazać wszystkie realizowane formy

1. Kursy i szkolenia tematyczne
2. Wyjazdy studyjne do instytucji naukowych, przedsiębiorstw, instytucji kulturowych
3. Wycieczki terenowe
4. Zielone szkoły
5. Kursy językowe
6. Warsztaty praktyczne
7. Zajęcia wyrównawcze
8. Koła zainteresowań
9. E-learning
10. Seminaria i konferencje

Czy współpracują Państwo z instytucjami świadczącymi edukację formalną (szkoły)?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Tak *jeżeli zaznaczono tą odpowiedź proszę określić czas współpracy*
 - 1.1 poniżej 3 lat
 - 1.2 od 3 do 5 lat

- 1.3 powyżej 5 lat
2. W chwili obecnej nie
3. Nie, ale jesteście zainteresowani
4. Nie i nie planujemy współpracy *jeżeli zaznaczono tą odpowiedź proszę 5 kolejnych pytań pominąć*

Jak często organizacja współpracuje z instytucjami świadczącymi usługi w zakresie edukacji formalnej?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Jest to współpraca systematyczna z wieloma instytucjami
2. Jest to współpraca systematyczna z tymi samymi instytucjami
3. Od czasu do czasu
4. W zależności od zapotrzebowania i zainteresowania ofertą
5. Sporadycznie, są to działania jednorazowe „od projektu do projektu”

W jaki sposób nawiązują Państwo współpracę?

Proszę zaznaczyć wszystkie realizowane formy

1. Bezpośrednio przez wysłanie oferty do szkoły
2. Na zlecenie samorządu terytorialnego
3. Poprzez Kuratorium Oświaty
4. Szkoła kieruje zapytanie bezpośrednio do organizacji
5. Inne (*jakie?*).....

Na czym polega współpraca z instytucjami świadczącymi edukację formalną?

Proszę zaznaczyć trzy najczęściej stosowane formy współpracy

1. Organizacja wyjazdów studyjnych uczniom
2. Organizacja imprez szkolnych i zajęć pozalekcyjnych
3. Organizacja szkoleń i seminariów dla kadry nauczycielskiej
4. Wspólne aplikowanie o środki unijne
5. Udział w organizacji imprez pozaszkolnych skierowanych do lokalnych społeczności
6. Współpraca w ramach zakupu materiałów edukacyjnych

Jakie korzyści według Pani/ Pana płyną ze współpracy organizacji z instytucjami świadczącymi edukację formalną?

Proszę wybrać według własnego uznania trzy najistotniejsze odpowiedzi

1. Wzrost konkurencyjności i poprawa wizerunku organizacji
2. Rozwój współpracy międzysektorowej
3. Poszerzenie wiedzy o nowe formy kształcenia
4. Możliwość pozyskania dodatkowych środków finansowych
5. Uzupełnienie form kształcenia, wzmocnienie nabywania umiejętności i kompetencji miękkich uczniów i nauczycieli

Jeżeli według Pani/Pana występują bariery współpracy z instytucjami świadczącymi edukację formalną to są to: *Proszę wybrać według własnego uznania trzy najistotniejsze odpowiedzi*

1. Brak dialogu i wzajemnego informowania się o potrzebach edukacyjnych społeczności lokalnej
2. Niewystarczające środki finansowe
3. Brak zaufania pomiędzy podmiotami
4. Brak przeświadczenia o korzyściach współpracy
5. Trudności wynikające z przepisów prawnych
6. Nie ma barier, brakuje tylko chęci komunikacji ze strony instytucji oferujących edukację formalną
7. Bariery nie występują

Czy Pani/ Pana organizacja współpracuje z samorządem terytorialnym?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Tak, systematycznie na zasadzie partnerstwa
2. Tak, ale sporadycznie
3. Współpraca istnieje na zasadzie nakazów i zakazów
4. Współpraca oparta jest tylko o niezbędne minimum
5. Nie, jeżeli zaznaczono tą odpowiedź proszę trzy kolejne pytania pominąć

Na czym polega współpraca z samorządem terytorialnym?

Proszę zaznaczyć wszystkie realizowane formy współpracy

1. Bierzemy udział w konkursach ogłaszanych przez samorząd terytorialny
2. Włączamy się w działania na rzecz aktywizacji społeczności lokalnych
3. Bierzemy udział w organizacji imprez okolicznościowych
4. Wykonujemy działania zlecone w zakresie edukacji mieszkańców
5. Inne *jakie?*.....

W jakim stopniu angażują się Państwo we współpracę z samorządem terytorialnym?

Proszę zaznaczyć jedną prawidłową odpowiedź

1. Dużym
2. Średnim
3. Niskim

Czego oczekują Państwo ze współpracy z samorządem terytorialnym?

Proszę wskazać trzy najważniejsze dla Pani/Pana odpowiedzi

1. Wsparcia finansowego
2. Szkoleń i doradztwa
3. Wsparcia organizacyjnego
4. Dostarczania aktualnych informacji na temat konkursów i projektów
5. Realizacji wspólnych projektów
6. Pomocy w zakresie rozliczania projektów
7. Inne *jakie?*.....

Jeżeli organizacja przystąpiła do realizacji konkursów/projektów ogłoszonych przez samorząd terytorialny w latach 2010, 2011, 2012, 2013 i 2014 proszę wymienić jakie to były konkursy/projekty

Rok 2010.....
Rok 2011.....
Rok 2012.....
Rok 2013.....
Rok 2014.....

Co jest podstawą przy tworzeniu oferty edukacyjnej Pani/Pana organizacji?

Proszę zaznaczyć maksymalnie 3 odpowiedzi

1. Rozpoznanie rynku i luki edukacyjnej na danym obszarze
2. Zapotrzebowanie na określony „produkt” edukacyjny zgłaszany przez szkoły lub samorządy
3. Podążanie za trendem globalnym w ramach propagowania gospodarki opartej na wiedzy i społeczeństwa informacyjnego
4. Chęć współuczestniczenia w realizacji polityk edukacyjnych regionu
5. Aktualna dostępność środków finansowych
6. Dostępność informacji o zmieniającej się sytuacji społeczno-gospodarczej regionu

Które z wymienionych form według Pani/Pana skutecznie pobudzają aktywność przedsiębiorczą społeczności lokalnych?

Proszę wybrać 3 najistotniejsze

1. Szkolenia z zakresu prowadzenia działalności gospodarczej
2. Doradztwo finansowe
3. Wypłacanie dofinansowania na podjęcie działalności gospodarczej
4. Refundacja kosztów w pierwszych latach prowadzenia działalności
5. Wspólny cel działania i wspólne korzyści
6. Sytuacja ekonomiczna i wyposażenie techniczne regionu

Jakie kompetencje według Pani/Pana są niezbędne do funkcjonowania we współczesnym świecie ?

Proszę wybrać po 3 w każdej grupie jako kluczowe

A. Kompetencje osobiste związane z indywidualną realizacją zadań:

1 ☐ Dążenie do osiągnięcia celów	5 ☐ Organizacja pracy własnej
2 ☐ Gotowość do uczenia się	6 ☐ Samodzielność i otwartość na zmiany
3 ☐ Kreatywność	7 ☐ Odporność na stres
4 ☐ Myślenie analityczne	8 ☐ Szybkość podejmowania decyzji

B. Kompetencje społeczne – wpływające na jakość wykonywanych zadań:

1 ☐ Autoprezentacja	5 ☐ Dzielenie się wiedzą i doświadczeniem
2 ☐ Umiejętność budowania poprawnych relacji z innymi ludźmi	
3 ☐ Wysoki poziom kultury osobistej	
4 ☐ Komunikatywność	6 ☐ Umiejętność pracy w zespole

C. Kompetencje twarde specjalistyczno-techniczne

1 ☐ Wykształcenie kierunkowe technologii	4 ☐ Umiejętność korzystania z nowych technologii
2 ☐ Znajomość języków obcych	5 ☐ Doświadczenie zawodowe
3 ☐ Specjalistyczna wiedza zawodowa	6 ☐ Umiejętności zawodowe

Biorąc pod uwagę Pani/Pana doświadczenie jakie umiejętności i cechy rozwijane są przy następujących formach zajęć?

Proszę postawić znak x jeżeli określona forma zajęć wpływa na daną umiejętność lub cechę

Formy zajęć/ cechy i umiejętności	pewność siebie	organizacja czasu pracy	kreatywność	przedsiębiorczość	asertywność	Analityczne myślenie	umiejętność pracy w zespole	wykorzystanie wiedzy w praktyce	systematyczność
1. Warsztaty praktyczne									
2. Praca w grupach									
3. Projekt indywidualny									
4. Burza mózgów									
5. Analiza SWOT									
6. Inscenizacja wydarzeń									
7. Dyskusja problemowa									
8. Wywiady									
9. Praca terenowa									
10. Gry edukacyjne									
11. Obserwacja									
12. Analiza dokumentów									

Które z wymienionych form zajęć realizowane są w Pana/Pani organizacji?

Proszę zaznaczyć wszystkie realizowane formy

1. warsztaty praktyczne
2. praca w grupach
3. projekty tematyczne
4. burza mózgów
5. inscenizacja wydarzeń
6. dyskusje problemowe
7. prace terenowe
8. gry edukacyjne
9. obserwacja
10. case study

Czy Pani/Pana organizacja prowadzi działania cykliczne?

1. Tak
2. Nie

Proszę uzasadnić wybraną odpowiedź.....

Czy na przestrzeni lat 2010-2014 charakter oferowanych zajęć uległ zmianie?

1. Tak forma zajęć zmieniła się
2. Nie forma zajęć pozostała bez zmian

Jeżeli wybrano odpowiedź Tak, proszę krótko opisać co się zmieniło.....

Czy tematyka oferowanych zajęć przez Pani/Pana organizację na przestrzeni lat 2010-2014 uległa zmianie?

1. Tak, tematyka zmieniła się
2. Nie

Jeżeli wybrano odpowiedź Tak, proszę krótko opisać co się zmieniło.....

Czy organizacja współpracuje z innymi instytucjami oprócz szkół i samorządów?

1. Tak *Proszę zaznaczyć wszystkie organizacje z którymi Pani/Pana fundacja współpracuje*

1.1 lokalni/regionalni przedsiębiorcy

1.2 instytucje kultury i sztuki

1.3 ośrodki badawczo-naukowe

1.4 uczelnie wyższe

1.5 parki technologiczne

1.6 kluby sportowe

1.7 lokalne organizacje obywatelskie

2. Nie, *proszę wyjaśnić dlaczego?.....*

Czy Pani/Pana zdaniem zacieśnienie współpracy pomiędzy instytucjami mającymi wpływ na edukację lokalną jest:

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź

1. Bardzo potrzebne
2. Potrzebne
3. Raczej niepotrzebne
4. W ogóle niepotrzebne

Czy Pani/Pana zdaniem certyfikacja zajęć pozaformalnych jest potrzebna?

1. Tak
2. Nie

Proszę uzasadnić wybraną odpowiedź

.....

Proszę ocenić elementy związane z działalnością Pani/Pana organizacji według podanej skali

Proszę ustosunkować swoją wypowiedź, wiedząc że 5 oznacza bardzo dobrze a 1 bardzo źle

	5	4	3	2	1
1. Aktywność organizacji					
2. Zaangażowanie członków/pracowników					
3. Zaangażowanie wolontariuszy					
4. Sytuacja finansowa					
5. Stan i poziom wyposażenia					
6. Pozyskiwanie					

funduszy					
7. Pozycja konkurencyjna					

Jakie problemy napotyka Pani/Pana organizacja w codziennej działalności?

Proszę zaznaczyć 3 najistotniejsze

1. Trudności w zdobywaniu funduszy i sprzętu
2. Skomplikowane formalności związane z korzystaniem ze środków sponsorów, programów UE
3. Nadmierna biurokracja administracji publicznej
4. Brak dostępu do odpowiedniej bazy informacji
5. Konkurencja ze strony innych organizacji
6. Brak współpracy ze strony innych organizacji
7. Brak promocji działań
8. Inne *jakie?*.....

Jakie są mocne i słabe strony Pani/Pana organizacji?

Proszę wymienić pięć najistotniejszych

Mocne strony	Słabe strony
1.	1.
2.	2.
3.	3.
4.	4.
5.	5.

Metryczka

Obszar działania organizacji:

1. Gmina
2. Powiat
3. Województwo
4. Cały kraj
5. Głównie tereny wiejskie

Główne źródło przychodów

1. składki członkowskie
2. dotacje gminy/powiatu
3. dotacje i granty z innych źródeł
4. fundusze unijne
5. sponsorzy

Przychody organizacji średniorocznie za trzy ostatnie lata

1. poniżej 1000 zł
2. > 1100 – 10000 zł
3. >10100 – 50000zł
4. >50100 – 100000zł
5. > 100100 zł

Załącznik 4. Tabelaryczne opracowanie wyników badań

Tabela 1. Cele i zasięg terytorialny działania badanych organizacji pozarządowych w powiecie augustowskim

Cel działania	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Upowszechnianie wartości narodowych i edukacji obywatelskiej	6	4	1	1	0	12
Zaspokajanie edukacyjnych potrzeb społecznych	3	1	0	1	0	5
Wyrównywanie szans rozwojowych społeczności lokalnych	1	2	2	1	0	6
Aktywizacja zawodowa i walka z bezrobociem	1	1	0	0	0	2
Upowszechnianie wiedzy i wdrażanie idei uczenia się przez całe życie	0	0	1	0	0	1

Zródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 2. Adresaci oferty edukacyjnej organizacji pozarządowych

Instytucje, do których kierowana jest oferta edukacyjna	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Szkoły	5	6	0	1	0	12
Przedsiębiorcy	0	1	0	1	0	2
Jednostki samorządu terytorialnego	0	0	0	0	1	1
W zależności od zapotrzebowania	5	0	4	1	0	10

Zródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań

Tabela 3. Grupy społeczne, do których organizacje pozarządowe kierują swoją ofertę

Grupy społeczne	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Dzieci i młodzież	8	6	1	1	0	16
Dorośli	1	0	1	1	1	4
Osoby aktywne zawodowo chcące podnosić swoje kwalifikacje	0	1	0	1	0	2
Wszyscy zainteresowani edukacją	1	0	2	0	0	3
Roczne przychody organizacji osiągnięte przez trzy ostatnie lata						
Grupy społeczne	poniżej 1000 zł	1100-10000	10100-50000	50100-1000000	ogółem	
Dzieci i młodzież	7	7	2	0	16	
Dorośli	2	0	2	0	4	
Osoby aktywne zawodowo chcące podnosić swoje kwalifikacje	0	1	0	1	2	
Wszyscy zainteresowani edukacją	3	0	0	0	3	

Tabela 4. Znaczenie edukacji w rozwoju regionu w opinii przedstawicieli badanych organizacji pozarządowych

Wyszczególnienie	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Edukacja jako główny czynnik rozwoju lokalnego						
Znaczenie edukacji w rozwoju powiatu systematycznie wzrasta	6	7	2	2	1	15
Znaczenie edukacji w rozwoju powiatu jest ważne ale nie najważniejsze	3	2	2	1	0	8
Trudno powiedzieć	1	1	0	0	2	4
Przystosowanie systemu edukacji do życia w społeczeństwie informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy						
System edukacji w zupełności wystarcza	0	3	1	0	0	4
System wymaga wprowadzenia zmian	7	2	3	3	0	16
W ogóle nie przygotowuje do życia w społeczeństwie wiedzy	1	2	0	0	1	4
Trudno powiedzieć	1	0	0	0	0	1
System edukacji a rozwój postaw przedsiębiorczych uczniów						
Zdecydowanie rozwija postawy przedsiębiorcze	1	0	0	0	0	1
Rozwija postawy przedsiębiorcze	6	4	2	2	0	14
Raczej rozwija	2	3	1	1	1	8
Nie wpływa na rozwój	1	0	1	0	0	2

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 5. Współpraca badanych organizacji pozarządowych ze szkołami

Współpraca	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Współpraca istnieje	5	6	0	1	0	12
W chwili obecnej nie współpracuje	1	0	0	1	1	3
Nie, ale jest zainteresowanie współpracą	0	1	2	0	0	3
Nie i nie planuje się współpracy	4	0	3	0	0	7
Roczne przychody organizacji osiągnięte przez ostatnie trzy lata						
Współpraca	Poniżej 1000 zł	1100-10000	10100-50000	50100-100000		ogółem
Współpraca istnieje	3	7	2	1		13
W chwili obecnej nie współpracuje	2	0	1	0		3
Nie, ale jest zainteresowanie współpracą	1	1	0	0		2
Nie i nie planuje się współpracy	6	0	1	0		7

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 6. Czas trwania współpracy badanych organizacji pozarządowych ze szkołami z uwzględnieniem obszaru działania organizacji i rocznych przychodów

Czas trwania współpracy	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Do 3 lat	2	1	2	2	1	8
Od 3 do 5 lat	0	2	0	0	0	2
Powyżej 5 lat	4	3	0	1	0	8
Osiągnięte przychody roczne za ostatnie trzy lata						
Czas	Poniżej 1000 zł	1100-10000	10100-50000	50100-100000	ogółem	
Do 3 lat	5	1	2	1	9	
Od 3 do 5 lat	0	2	0	0	2	
Powyżej 5 lat	3	2	2	0	7	

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 7. Formy organizowanych działań przez organizacje pozarządowe

Formy działań	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Organizacja wyjazdów studyjnych	4	0	3	2	1	10
Organizacja imprez szkolnych i zajęć pozalekcyjnych	0	3	0	0	0	3
Wspólne aplikowanie o środki unijne	3	0	0	0	0	3
Udział w organizacji imprez pozaszkolnych skierowanych do lokalnych społeczności	3	2	1	1	0	7
Współpraca w ramach zakupu materiałów edukacyjnych	0	2	0	0	0	2
Roczne przychody osiągnięte przez trzy ostatnie lata						
Formy działań	Poniżej 1 000 zł	1100-10000	10100-50000	50100-100000	ogółem	
Organizacja wyjazdów studyjnych	7	0	2	1	10	
Organizacja imprez szkolnych i zajęć pozalekcyjnych	1	2	0	0	3	
Wspólne aplikowanie o środki unijne	1	1	1	0	3	
Udział w organizacji imprez pozaszkolnych skierowanych do lokalnych społeczności	3	4	0	0	7	
Współpraca w ramach zakupu materiałów edukacyjnych	0	1	1	0	2	

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 8. Korzyści i bariery współpracy organizacji pozarządowych z instytucjami świadczącymi edukację formalną

Korzyści ze współpracy	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Uzupełnienie form kształcenia, wzmacnianie nabywania umiejętności miękkich, kompetencji uczniów i nauczycieli	4	0	3	1	1	9
Wzrost konkurencyjności i poprawa wizerunku organizacji	4	2	1	1	0	8
Rozwój współpracy międzysektorowej	1	1	0	0	0	2
Poszerzenie wiedzy o nowe formy kształcenia	1	3	0	1	0	5
Możliwość pozyskania dodatkowych środków finansowych	0	1	0	0	0	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 9. Bariery współpracy z instytucjami świadczącymi edukację formalną w opinii prezesów/założycieli badanych organizacji samorządowych

Bariery współpracy	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Brak chęci komunikacji	4	0	3	1	0	8
Brak dialogu i wzajemnego informowania się o potrzebach edukacyjnych społeczności lokalnej	2	2	0	2	0	6
Niewystarczające środki finansowe	1	5	1	0	1	8
Brak zaufania pomiędzy podmiotami	1	0	0	0	0	1
Trudności wynikające w przepisów prawnych	1	0	0	0	0	1
Bariery nie występują	1	0	0	0	0	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 10. Współpraca badanych organizacji pozarządowych z jednostkami samorządu terytorialnego

Rodzaj współpracy	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Systematyczna na zasadzie partnerstwa	5	5	2	2	1	15
Sporadyczna	3	1	1	0	0	5
Oparta o niezbędne minimum	0	0	1	0	0	1
Brak współpracy	3	0	0	1	0	4

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 11. Formy współpracy badanych organizacji pozarządowych z jednostkami samorządu terytorialnego

Formy współpracy	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Udział w konkursach ogłaszanych przez samorząd terytorialny	4	3	1	1	0	9
Działania na rzecz aktywizacji społeczności lokalnych	3	3	2	1	1	10
Organizacja imprez okolicznościowych	1	0	0	0	0	1
Zadania zlecone w zakresie edukacji mieszkańców	0	0	1	0	0	1

*dotyczy tylko organizacji, które współpracują z samorządem; źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 12. Oczekiwania dotyczące współpracy organizacji pozarządowych z samorządem terytorialnym

Oczekiwania dotyczące współpracy	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Wsparcie finansowe	7	6	4	1	0	18
Wsparcie organizacyjne	1	1	0	0	1	3
Realizacja wspólnych projektów	0	0	0	1	0	1
Dodatkowo zwrócono uwagę na następujące działania						
Szkolenia i doradztwo	2	3	0	1	0	6
Dostarczanie aktualnych informacji na temat konkursów i projektów	2	1	3	0	0	6
Pomoc w zakresie rozliczania projektów	0	1	0	0	0	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 13. Zaangażowanie organizacji pozarządowych we współpracę z jednostkami samorządu terytorialnego

Stopień zaangażowania	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Duży	2	1	2	1	1	7
Średni	5	4	2	1	0	12
Niski	1	1	0	0	0	2
Trudno określić	2	1	0	1	0	4

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 14. Działania pobudzające aktywność przedsiębiorczą społeczności lokalnych w opinii prezesów/założycieli badanych organizacji pozarządowych

Rodzaj działania	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Szkolenia z zakresu prowadzenia działalności gospodarczej	5	1	4	2	0	12
Doradztwo finansowe	1	3	0	0	0	4
Wypłacanie dofinansowania na podjęcie działalności gospodarczej	1	2	0	0	0	3
Refundacja kosztów w pierwszych latach działalności	2	0	0	0	0	2
Wspólny cel działania i wspólne	1	1	0	0	0	2

korzyści						
Sytuacja ekonomiczna i wyposażenie techniczne regionu	0	0	0	0	1	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 15. Kompetencje osobiste niezbędne do funkcjonowania we współczesnym świecie w opinii prezesów/założycieli badanych organizacji pozarządowych

Wyszczególnienie	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Dążenie do osiągnięcia celów	3	3	2	3	1	12
Gotowość do uczenia się	3	3	1	0	0	7
Kreatywność	1	1	0	0	0	2
Organizacja pracy własnej	2	0	1	0	0	3
Samodzielność i otwartość na zmiany	1	0	0	0	0	1
Myślenie analityczne	0	1	0	0	0	1
Szybkość podejmowania decyzji	0	0	0	1	0	1
Odporność na stres	4	1	2	2	1	10

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 16. Kompetencje społeczne wpływające na jakość wykonywanych zadań w opinii przedstawicieli badanych organizacji pozarządowych

Wyszczególnienie	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Autoprezentacja	1	0	1	1	0	3
Umiejętność budowania poprawnych relacji z ludźmi	7	7	2	2	1	19
Komunikatywność	2	0	0	0	0	2
Dzielenie się wiedzą i doświadczeniem	0	0	1	0	0	1
Wysoki poziom kultury osobistej	2	0	2	0	0	4
Umiejętność pracy w zespole	4	2	4	1	1	12

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 17. Kompetencje twarde, niezbędne do funkcjonowania we współczesnym świecie w opinii przedstawicieli badanych organizacji pozarządowych

Wyszczególnienie	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Wykształcenie kierunkowe	7	1	2	0	1	11
Znajomość języków obcych	1	5	0	3	0	9
Specjalistyczna wiedza zawodowa	0	0	1	0	0	1
Umiejętność korzystania z nowych technologii	1	1	1	0	0	3
Doświadczenie zawodowe	1	0	0	0	0	1
Umiejętności zawodowe	1	0	0	0	0	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 18. Główne formy zajęć realizowane przez badane organizacje pozarządowe

Formy zajęć	Obszar działania organizacji					ogółem
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	
warsztaty praktyczne	6	5	4	2	0	17
praca w grupach	2	1	0	0	0	3
projekty tematyczne	1	0	0	0	0	1
burza mózgów	1	0	0	0	0	1
dyskusje problemowe	1	0	0	1	0	2
prace terenowe	1	0	0	0	0	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 19. Współpraca badanych organizacji pozarządowych z innymi instytucjami

Wyszczególnienie	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Tak, współpraca istnieje	9	7	4	3	1	24
Nie, współpracy nie ma	1	0	0	0	0	1
Instytucje, z którymi organizacje współpracują	Obszar działania organizacji					
Lokalni/regionalni przedsiębiorcy	3	2	0	2	1	8
Instytucje kultury i sztuki	6	4	3	1	0	14
Ośrodki badawczo - naukowe	0	0	1	0	0	1
Kluby sportowe	0	1	0	0	0	1
Uczelnie wyższe	0	0	1	1	0	2
Lokalne organizacje obywatelskie	1	1	1	2	0	5
Parki technologiczne	0	0	1	0	0	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 20. Problemy w działalności badanych organizacji pozarządowych

Wyszczególnienie	Obszar działania organizacji					
	gmina	powiat	województwo	cały kraj	głównie tereny wiejskie	ogółem
Trudności w zdobywaniu funduszy i sprzętu	10	4	0	0	1	15
Skomplikowane formalności związane z korzystaniem ze środków sponsorów, programów UE	0	2	1	1	0	4
Nadmierna biurokracja administracji publicznej	0	0	1	2	0	3
Brak dostępu do odpowiedniej bazy informacji	0	1	0	1	0	2
Konkurencja ze strony innych organizacji	0	0	0	1	0	1
Brak współpracy ze strony innych organizacji	1	1	0	2	0	4
Brak promocji działań	1	0	0	0	0	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 21. Edukacja w opinii przedstawicieli badanych jednostek samorządu terytorialnego

Współczesny system edukacji przygotowuje do życia w społeczeństwie informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy:	Rodzaj gminy			
	miejska	wiejska	miejsko-wiejska	ogółem
w stopniu wystarczającym	1	3	1	4
przygotowuje ale wymaga wprowadzenia zmian	1	1	0	2
nie przygotowuje	0	1	0	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 22. Czynniki ograniczające rozwój edukacji społeczności lokalnej w opinii przedstawicieli badanych jednostek samorządu terytorialnego.

Wyszczególnienie	Rodzaj i liczba gmin określających dany czynnik			
	miejska	wiejska	miejsko-wiejska	ogółem
Niedostateczne środki finansowe	1	2	1	4
Brak zainteresowania edukacją	1	2	0	3
Niewystarczająca ilość placówek świadczących usługi edukacyjne	0	1	0	1
Niedoinformowanie społeczności lokalnej o możliwościach poszerzania wiedzy	1	1	0	2
Oferta edukacyjna nie jest adekwatna w stosunku do potrzeb rynku pracy	1	0	0	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 23. Rodzaje zajęć edukacyjnych organizowanych przez jednostki samorządu terytorialnego

Zajęcia edukacyjne	Rodzaj i liczba gmin			
	miejska	wiejska	miejsko-wiejska	ogółem
Kursy i szkolenia	0	3	1	4
Zajęcia artystyczne	2	1	0	3
Zajęcia wyrównawcze dla dzieci i młodzieży	1	1	0	2
Warsztaty praktyczne	1	1	1	3
Zajęcia z obsługi komputera	0	1	1	2

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 24. Sposoby rozpowszechniania informacji o ofercie edukacyjnej skierowanej od mieszkańców

Wykorzystywane narzędzia promocyjne	Rodzaj i liczba gmin wykorzystujących określone narzędzie			
	miejska	wiejska	miejsko-wiejska	ogółem
Ulotki i plakaty	1	3	1	5
Punkt informacyjny w urzędzie gminy	0	2	1	3
Spotkania i konsultacje społeczne	1	2	1	4
Informacje w lokalnej prasie i telewizji	2	5	1	8
Informacje na stronie internetowej urzędu	1	2	1	4

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 25. Współpraca badanych jednostek samorządu terytorialnego z organizacjami świadczącymi usługi edukacyjne

Wyszczególnienie	Rodzaj i liczba gmin realizujących określone formy działań			
	miejska	wiejska	miejsko-wiejska	ogółem
Współpraca z organizacjami istnieje	2	4	1	7
Współpraca nie istnieje, ale jest zainteresowanie	0	1	0	1
Systematyczność współpracy				
Systematycznie	0	0	1	1
Niesystematycznie	0	1	0	1
W zależności od przedstawionej oferty	2	2	0	4
Sporadycznie	0	2	0	2
Formy współpracy				
Informowanie o planowanych kierunkach rozwoju edukacji	1	3	1	5
Tworzenie wspólnych zespołów o charakterze doradczym	1	2	1	4
Wspólne ubieganie się o środki unijne	1	1	1	3
Współorganizacja przedsięwzięć edukacyjnych	1	2	1	4
Współpraca przy opracowywaniu programów edukacyjnych na rzecz mieszkańców gminy	1	2	1	4
Zlecenia organizacjom realizacji zadań edukacyjnych	1	1	1	3

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 26. Edukacja jako czynnik rozwoju powiatu w opinii dyrektorów badanych szkół

Wyszczególnienie	Rodzaj szkoły				Ogółem
	Liceum Ogólnokształcące	Technikum	Gimnazjum	Szkoła policealna	
Edukacja jako główny czynnik rozwoju lokalnego					
Znaczenie edukacji w rozwoju powiatu systematycznie wzrasta	2	1	1	2	6
Znaczenie edukacji w rozwoju powiatu jest ważne ale nie najważniejsze	3	0	7	2	12
Edukacja nie ma wpływu na rozwój powiatu	0	0	1	0	1
Trudno powiedzieć	2	1	3	2	8
Edukacja i przygotowanie do życia w społeczeństwie informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy					
System edukacji w stopniu wystarczającym przygotowuje do życia w społeczeństwie informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy	1	0	1	1	3
System edukacji przygotowuje do życia w społeczeństwie informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy ale wymaga wprowadzenia zmian	5	1	7	2	15
System edukacji w ogóle nie przygotowuje do życia w społeczeństwie	0	0	1	1	2

informacyjnym i gospodarce opartej na wiedzy					
Trudno powiedzieć	1	1	3	2	7
System edukacji formalnej i postawy przedsiębiorcze uczniów					
Obecny system edukacji zdecydowanie rozwija postawy przedsiębiorcze uczniów	4	0	4	2	10
Obecny system edukacji rozwija postawy przedsiębiorcze uczniów	1	1	4	1	7
Obecny system edukacji raczej rozwija postawy przedsiębiorcze uczniów	2	0	4	2	8
Obecny system edukacji nie rozwija postaw przedsiębiorczych uczniów	0	0	0	1	1
Obecny system edukacji zdecydowanie nie rozwija postaw przedsiębiorczych uczniów	0	1	0	0	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 27. Realizacja pracy zespołowej na zajęciach z przedsiębiorczości w opinii dyrektorów badanych szkół

Praca zespołowa/projekty grupowe	Rodzaj szkoły				
	Liceum Ogólnokształcące	Technikum	Gimnazjum	Szkoła policealna	Ogółem
Projekty realizowane są systematycznie	2	1	3	0	6
Projekty realizowane są sporadycznie	5	1	5	3	14
Na zajęciach wykorzystywany jest tylko podręcznik	0	0	2	0	2
Uczniowie samodzielnie wykonują zadania programowe	0	0	2	3	5

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 28. Sposoby oceniania pracy zespołowej w opinii dyrektorów badanych szkół

Ocena pracy zespołowej	Rodzaj szkoły				
	Liceum Ogólnokształcące	Technikum	Gimnazjum	Szkoła policealna	Ogółem
Oceniana jest praca całego zespołu według kryteriów realizacji zadania	1	0	2	1	4
Oceniana jest praca całego zespołu według kryteriów realizacji zadania i wkładu poszczególnych osób	4	1	4	4	13
Pomimo pracy zespołowej każdy oceniany jest indywidualnie	2	1	1	0	3

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 29 Postrzeganie ucznia zdolnego w opinii dyrektorów badanych szkół z uwzględnieniem rodzaju szkoły.

Priorytet pierwszy	Rodzaj szkoły				
	Liceum Ogólnokształcące	Technikum	Gimnazjum	Szkoła policjalna	ogółem
Posiada odpowiednio wysoką średnią ocen i zachowanie wzorowe	7	2	12	3	24
Wykazuje umiejętności twórcze	0	0	0	3	3
Priorytet drugi					
Nie określono	1	1	2	0	4
Wykazuje umiejętności twórcze	5	1	10	2	18
Dobrze planuje i organizuje czas	1	0	0	3	4
Jest asertywny i pewny siebie	0	0	0	1	1
Priorytet trzeci					
Nie określono	2	1	4	0	7
Dobrze planuje i organizuje czas	4	1	6	0	11
Jest asertywny i pewny siebie	1	0	2	5	8
Jest skupiony tylko na osiągnięciu jak najwyższych stopni	0	0	0	1	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 30. Aktywizacja uczniów zdolnych stosowana w badanych szkołach

Sposoby aktywizacji ucznia zdolnego	Rodzaj szkoły i liczba odpowiedzi				
	Liceum Ogólnokształcące	Technikum	Gimnazjum	Szkoła policjalna	liczba odpowiedzi
Stypendium	7	2	9	1	19
Zajęcia dodatkowe w szkole	6	2	6	1	15
Olimpiady wiedzy	6	2	6	1	15
Pomoc słabszym uczniom	3	1	4	1	9
Organizacja imprez szkolnych	0	0	0	1	1
Angażują się w organizację imprez szkolnych	0	0	1	1	2
Uczniowie nie angażują się w życie szkoły	0	0	0	1	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 31. Zaangażowanie uczniów w wykonywanie doświadczeń na zajęciach w opinii dyrektorów badanych szkół z uwzględnieniem rodzaju szkoły

Zaangażowanie uczniów w wykonywanie doświadczeń	Rodzaj szkoły				
	Liceum Ogólnokształcące	Technikum	Gimnazjum	Szkoła policjalna	ogółem
Każdy uczeń wykonuje doświadczenia pod opieką nauczyciela	7	2	6	3	18

Uczniowie tylko obserwują	0	0	5	1	6
Doświadczeń nie wykonuje się	0	0	1	2	3

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 32. Urozmaicenia w procesie dydaktycznym – kryteria wyboru priorytet pierwszy

Organizacja wycieczek studyjnych, fakultatywnych, zielonych szkół - kryteria wyboru	Rodzaj szkoły				
	Liceum Ogólnokształcące	Technikum	Gimnazjum	Szkoła policealna	ogółem
Priorytet pierwszy	0	0	0		
Odległość od szkoły i koszt całkowity na jednego ucznia	4	1	2	1	8
Oferta edukacyjna i przyszłe korzyści związane z odbytym wyjazdem	2	1	5	2	10
Forma realizacji zajęć edukacyjnych na wyjeździe	1	0	5	1	7
Priorytet drugi					
Oferta edukacyjna i przyszłe korzyści związane z odbytym wyjazdem	4	0	0	1	6
Forma realizacji zajęć edukacyjnych na wyjeździe	0	1	5	1	7
Kwalifikacje osób realizujących zajęcia edukacyjne na wyjeździe	2	1	6	1	10
Wyjazd wybierany jest pod podstawę programową	1	0	0	0	1
Priorytet trzeci					
Forma realizacji zajęć edukacyjnych na wyjeździe	4	0	1	1	6
Kwalifikacje osób realizujących zajęcia edukacyjne na wyjeździe	2	0	4	0	6
Wyjazd wybierany jest pod podstawę programową	2	1	6	1	10
Wybór wykonywany jest z ofert przysyłanych do szkoły	2	0	1	0	3
Uczniowie w porozumieniu z nauczycielem i rodzicami samodzielnie wybierają formę wyjazdu	1	1	0	0	2

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 33. Przedmioty realizowane w badanych szkołach i ich wpływ na rozwijane umiejętności w opinii dyrektorów badanych szkół powiatu augustowskiego

Przedmiot /rozwijane umiejętności	Rodzaj szkoły				
	Liceum Ogólnokształcące	Technikum	Gimnazjum	Szkoła policealna	ogółem
Chemia					
Kreatywne myślenie	7	2	12	6	27
Postawy obywatelskie i społeczne	1	2	2	1	6
Umiejętność pracy	1	0	4	2	7

w zespole					
Asertywność	0	0	0	1	1
Negocjacje	1	0	0	0	1
Umiejętność rozwiązywania problemów	2	0	1	2	5
Pewność siebie	0	0	0	2	2
Świadomość ekonomiczna	0	0	0	1	1
Biologia					
Kreatywne myślenie	7	2	12	6	27
Postawy obywatelskie i społeczne	1	2	2	1	6
Umiejętność pracy w zespole	2	0	6	2	10
Asertywność	0	0	2	1	3
Umiejętność rozwiązywania problemów	3	0	0	2	5
Pewność siebie	0	0	1	0	1
Świadomość ekonomiczna	0	0	1	0	1
Fizyka					
Kreatywne myślenie	7	2	11	6	26
Asertywność	0	0	2	0	2
Postawy obywatelskie i społeczne	2	2	4	2	10
Umiejętność pracy w zespole	3	0	0	1	4
Umiejętność rozwiązywania problemów	3	0	0	1	4
Pewność siebie	0	0	1	0	1
Świadomość ekonomiczna	0	0	1	0	1
Matematyka					
Kreatywne myślenie	7	2	11	5	25
Postawy obywatelskie i społeczne	2	2	6	2	12
Umiejętność pracy w zespole	1	0	4	2	7
Umiejętność rozwiązywania problemów	3	0	1	2	6
Asertywność	1	0	4	1	6
Negocjacje	1	0	3	0	4
Pewność siebie	0	0	1	2	3
Świadomość ekonomiczna	0	0	0	2	2
Język polski					
Kreatywne myślenie	7	1	12	6	26
Postawy	1	1	5	3	10

obywatelskie i społeczne					
Umiejętność pracy w zespole	1	0	5	1	7
Asertywność	1	0	0	1	2
Negocjacje	0	1	2	0	3
Umiejętność rozwiązywania problemów	2	0	0	1	3
Pewność siebie	0	0	2	0	2
Świadomość ekonomiczna	1	1	1	0	3
Język obcy					
Kreatywne myślenie	6	2	12	3	23
Postawy obywatelskie i społeczne	2	1	4	2	9
Asertywność	0	0	2	0	2
Negocjacje	0	0	0	1	1
Umiejętność pracy w zespole	1	1	6	0	8
Świadomość ekonomiczna	1	0	0	0	1
Pewność siebie	1	0	0	1	2
Historia					
Kreatywne myślenie	6	2	12	5	25
Postawy obywatelskie i społeczne	2	1	4	4	11
Asertywność	1	0	4	1	6
Negocjacje	1	0	0	0	1
Umiejętność pracy w zespole	3	0	7	2	12
Umiejętność rozwiązywania problemów	2	0	0	0	2
Świadomość ekonomiczna	1	0	0	0	1
Pewność siebie	0	0	0	1	1
Geografia					
Kreatywne myślenie	7	2	12	4	25
Postawy obywatelskie i społeczne	1	1	6	1	9
Asertywność	0	0	1	0	1
Negocjacje	1	0	1	0	2
Umiejętność pracy w zespole	1	1	4	4	10
Umiejętność rozwiązywania problemów	3	0	0	0	3
Świadomość ekonomiczna	1	0	1	0	2
Pewność siebie	1	0	1	0	2
Przedsiębiorczość					
Kreatywne	6	1	12	6	25

myślenie					
Postawy obywatelskie i społeczne	2	1	6	3	8
Asertywność	0	0	0	1	1
Negocjacje	0	1	1	0	2
Umiejętność pracy w zespole	2	0	4	2	8
Umiejętność rozwiązywania problemów	1	0	0	0	1
Świadomość ekonomiczna	2	0	1	0	3
Pewność siebie	1	1	1	1	4
Wychowanie fizyczne					
Kreatywne myślenie	7	2	12	3	24
Postawy obywatelskie i społeczne	3	1	6	1	11
Asertywność	0	1	5	2	8
Negocjacje	2	0	3	0	5
Umiejętność pracy w zespole	4	1	4	3	12
Umiejętność rozwiązywania problemów	1	0	1	1	3
Pewność siebie	0	0	2	0	2
Informatyka					
Kreatywne myślenie	6	1	12	6	25
Postawy obywatelskie i społeczne	1	1	4	2	8
Asertywność	0	0	2	2	4
Negocjacje	0	0	1	0	1
Umiejętność pracy w zespole	4	1	6	3	14
Umiejętność rozwiązywania problemów	3	1	3	0	7
Pewność siebie	1	0	1	0	2
Zajęcia artystyczne					
Kreatywne myślenie	7	2	12	6	27
Postawy obywatelskie i społeczne	1	2	7	1	11
Asertywność	0	0	5	1	6
Negocjacje	2	0	2	0	4
Umiejętność pracy w zespole	1	2	2	1	6
Umiejętność rozwiązywania problemów	0	0	0	1	1
Pewność siebie	1	0	2	0	3
Świadomość ekonomiczna	1	0	0	0	1
Wiedza o społeczeństwie					

Kreatywne myślenie	7	2	12	3	24
Postawy obywatelskie i społeczne	7	2	11	3	23
Asertywność	1	0	2	0	3
Negocjacje	1	0	0	1	2
Umiejętność pracy w zespole	2	2	7	1	12
Umiejętność rozwiązywania problemów	2	0	0	2	4
Pewność siebie	0	0	0	1	1
Świadomość ekonomiczna	1	0	0	0	1
Wychowanie do życia w rodzinie					
Kreatywne myślenie	5	2	12	3	22
Postawy obywatelskie i społeczne	2	1	5	1	9
Asertywność	1	0	2	0	3
Negocjacje	0	0	1	0	1
Umiejętność pracy w zespole	2	1	1	1	5
Umiejętność rozwiązywania problemów	2	1	2	2	7
Pewność siebie	0	0	1	0	1
Świadomość ekonomiczna	0	0	1	0	1
Koła zainteresowań					
Kreatywne myślenie	7	1	11	3	22
Postawy obywatelskie i społeczne	2	1	4	1	8
Asertywność	1	0	1	0	2
Negocjacje	2	0	1	1	4
Umiejętność pracy w zespole	0	0	0	1	1
Umiejętność rozwiązywania problemów	0	0	1	3	4
Pewność siebie	0	0	1	0	1
Świadomość ekonomiczna	0	0	0	1	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 34. Formy współpracy szkół z organizacjami świadczącymi pozaszkolne formy edukacji

Formy współpracy	Rodzaj szkoły				
	Liceum Ogólnokształcące	Technikum	Gimnazjum	Szkoła policealna	ogółem
Organizacja wyjazdów studyjnych uczniom	3	1	2	1	7
Organizacja imprez szkolnych i zajęć pozalekcyjnych	2	0	6	2	10
Organizacja szkoleń i seminariów dla kadry	1	1	1	0	3

nauczycielskiej					
Wspólne aplikowanie o środki unijne	0	0	1	1	2
Udział w organizacji imprez pozaszkolnych skierowanych do lokalnych społeczności	1	0	0	1	2
Współpraca w ramach zakupu materiałów edukacyjnych	0	0	2	1	3

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań

Tabela 35. Korzyści ze współpracy szkół z organizacjami świadczącymi pozaszkolne formy edukacji.

Rodzaje korzyści współpracy szkół z organizacjami świadczącymi pozaszkolne formy edukacji.	Rodzaj szkoły				
	Liceum Ogólnokształcące	Technikum	Gimnazjum	Szkoła policealna	ogółem
Wzrost konkurencyjności i poprawa wizerunku szkoły	4	1	3	4	12
Możliwość rozwoju współpracy międzysektorowej	2	1	3	0	6
Poszerzenie wiedzy o nowe formy kształcenia	1	0	5	2	8
Możliwość pozyskania dodatkowych środków finansowych	0	0	1	0	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań

Tabela 36. Bariery współpracy w opinii dyrektorów badanych szkół z organizacjami świadczącymi pozaszkolne formy edukacji

Bariery współpracy	Rodzaj szkoły				
	Liceum Ogólnokształcące	Technikum	Gimnazjum	Szkoła policealna	ogółem
Brak dialogu i wzajemnego informowania się o potrzebach	2	1	2	3	8
Niewystarczające środki finansowe	4	1	6	2	13
Brak zaufania między podmiotami	1	0	2	0	3
Brak przeświadczenia o korzyściach współpracy	0	0	0	1	1
Nie ma barier brakuje tylko chęci komunikacji ze strony organizacji świadczących edukację pozaformalną	0	0	2	0	2

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 37. Częstotliwość współpracy w opinii dyrektorów badanych szkół z jednostkami samorządu terytorialnego

Częstotliwość współpracy	Rodzaj szkoły				
	Liceum Ogólnokształcące	Technikum	Gimnazjum	Szkoła policealna	ogółem
Systematycznie na zasadzie partnerstwa	3	2	2	1	8
Sporadycznie	3	0	7	2	12
Na zasadzie nakazów i zakazów	1	0	3	2	6
Oparta tylko o niezbędne minimum	0	0	0	1	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 38. Instytucje, z którymi współpraca przynosi szkole i uczniom największą korzyść

Instytucja	Rodzaj szkoły				ogółem
	Liceum Ogólnokształcące	Technikum	Gimnazjum	Szkoła policealna	
Kuratorium Oświaty	6	2	11	0	19
Władze powiatu/gminy	0	0	1	5	6
Okręgowa Komisja Egzaminacyjna	1	0	0	0	1
Fundacje i stowarzyszenia	0	0	0	1	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tabela 39. Wspieranie przedsiębiorczości mieszkańców przez władze badanych jednostek samorządu terytorialnego

Forma działania	Rodzaj i liczba gmin stosujących określoną formę działania		
	miejska	wiejska	miejsko-wiejska
Ulgi podatkowe	1	4	1
Dofinansowanie na rozpoczęcia działalności gospodarczej	1	4	-
Modernizacja infrastruktury technicznej	1	3	1
Pomoc w zakresie pozyskiwania środków unijnych	1	1	-
Stworzenie specjalnej strefy ekonomicznej	-	-	1
Udzielanie gwarancji i poręczeń kredytowych	-	2	-
Powołanie instytucji otoczenia biznesu	2	1	-
Systematyczne spotkania z przedsiębiorcami	-	1	-
Organizacja szkoleń i kursów z zakresu przedsiębiorczości	1	-	-

Tabela 40. Działania edukacyjne zrealizowane w powiecie augustowskim w latach 2007-2013

Tytuł projektu	Nazwa beneficjenta	Wartość projektu [zł]	Dofinansowa- nie z Unii Europejskiej [zł]
Dziś uczeń - jutro pracownik	Powiat Augustowski	1766190.00	1501261.50
As z Technikum	Powiat Augustowski / Technikum nr 1 w Augustowskim Centrum Edukacyjnym	1427998.05	1213798.34
Mój zawód - moja	Powiat Augustowski/Zespół Szkół	1022044.00	868737.40

przyszłość	Technicznych im. Gen. I. Prądzyńskiego		
Równać szanse	Gmina Miasto Augustów	812592.00	690703.20
Akademia przedszkolaka	Gmina Nowinka	729862.00	620382.70
Wyposażenie oddziałów przedszkolnych w Gminie Augustów	Gmina Augustów	609634.00	518188.90
Branżowe Centrum Kształcenia Zawodowego w Zespole Szkół Technicznych w Augustowie - remont i doposażenie bazy edukacyjnej szkoły	Powiat Augustowski	942137.68	516129.53
Dać szansę przedszkolakom w Gminie Augustów	Gmina Augustów	530460.52	450891.44
Kształcenie - Atrakcyjność - Zawód	Powiat Augustowski	500000.00	425000.00
Przedszkola jutra w Gminie Sztabin	Gmina Sztabin	434326.00	369177.10
Wysoka jakość w oddziałach przedszkolnych	Gmina Bargłów Kościelny	403187.00	342708.95
Radosne przedszkolaki w Gminie Augustów	Gmina Augustów	399110.20	339243.67
Małuchy na start	Gmina Miasto Augustów	382000.00	324700.00
Równy start	Gmina Augustów	343276.20	291784.77
Bargielki	Gmina Bargłów Kościelny/Zespół Szkół w Bargłowie Kościelnym	342205.00	290874.25
Punkt Przedszkolny w Tajnie Starym	Gmina Bargłów Kościelny	310990.00	264341.50
Spełniamy marzenia	Gmina Augustów	300000.00	255000.00
Uczeń z pasją	Gmina Nowinka	300000.00	255000.00
Mała szkoła na miarę XXI wieku	Samodzielne Koło Terenowe Nr 14 Społecznego Towarzystwa Oświatowego w Augustowie	299960.00	254966.00
Równe szanse edukacyjne dla wszystkich	Gmina Augustów	286358.00	243404.30
Kuźnia talentów	Gmina Miasto Augustów - Szkoła Podstawowa nr 4 im. Marii Konopnickiej w Augustowie	281980.00	239683.00
Nowoczesna Szkoła	Gmina Bargłów Kościelny/Zespół Szkół w Bargłowie Kościelnym	279283.00	237390.55
Równy start dla Netty	Gmina Augustów	249947.55	212455.42

Edukacja nowych szans w Gminie Płaska	Związek Gmin Wiejskich Województwa Podlaskiego	241600.00	205360.00
Wiem, umiem, potrafię	Gmina Augustów	237250.00	201662.50
Indywidualizacja procesu nauczania i wychowania uczniów klas I-III w Gminie Augustów	Gmina Augustów	210000.00	178500.00
Edukacja z pasją	Gmina Bargłów Kościelny/ Szkoła Podstawowa w Kroszewie	206860.00	175831.00
Szkoła równych szans	Gmina Augustów	199991.90	169993.12
Edukacja na miarę możliwości	Gmina Bargłów Kościelny	195420.00	166107.00
Moje przedszkole	Gmina Nowinka	190645.00	162048.25
ABC Przedszkolaka	Towarzystwo Przyjaciół Dzieci Oddział Okręgowy	193505.00	161189.75
Biblioterapia-szansą rozwoju kwalifikacji zawodowych nauczycieli województwa lubuskiego	Wojewódzki Ośrodek Metodyczny	150492.22	127918.39
Indywidualizacja nauczania w Gminie Bargłów Kościelny	Gmina Bargłów Kościelny	127857.00	108678.45
Sukces i rozwój z indywidualizacją	Gmina Lipsk	97115.00	82547.75
Indywidualizacja procesu nauczania i wychowania uczniów klas I-III szkół podstawowych w Gminie Nowinka	Gmina Nowinka	90000.00	76500.00
Bawimy się, uczymy, rozwijamy	Gmina Sztabin	89977.10	76480.54
"Wesołe Przedszkole" w Gruszkach	Gmina Płaska	87381.00	74273.85
Przygotowanie oddziałów przedszkolnych w szkole podstawowej w Gminie Płaska do świadczenia wysokiej jakości usług na rzecz dzieci w wieku przedszkolnym	Gmina Płaska	82270.05	69929.54
Przedsiębiorczy uczniowie z SP Tajno Stare	Gmina Bargłów Kościelny	54820.00	46597.00
Nowinka w Turystyce- Turystyka w Nowince	Gminny Ośrodek Kultury w Nowince	50000.00	42500.00
Edukacja komputerowa	Stowarzyszenie na rzecz Integracji	50000.00	42500.00

na poziomie- ECDL w gminie Nowinka	Społeczności Wiejskiej Wspólnota Puszczy		
Akademia wysokich lotów	Forum Rozwoju Regionalnego Polska Wschodnia	50000.00	42500.00
Gimnazjum XXII wieku	Forum Rozwoju Regionalnego Polska Wschodnia	50000.00	42500.00
Edukacja gwarancją bezpieczeństwa mieszkańców Gminy Nowinka	Europartner Akademicki Klub Integracji Europejskiej	49994.00	42494.90
Pro-edukacja - pilotażowy program edukacyjny.	Fundacja Prometeusz	49873.00	42392.05
Komputeryzacja Gminy Sztabin	Fundacja Biznes i Prawo	49813.00	42341.05
Turystyka wiejska szansą na lepsze jutro.	Gminna Biblioteka Publiczna w Płaskiej	49664.00	42214.40
Liderzy Inicjatyw Lokalnych	Fundacja Pomocy Matematykom i Informatykom Niepełnym Ruchowo	49330.00	41930.50
Szkolenie Liderów Lokalnych	Gmina Bargłów Kościelny	49290.00	41896.50
Lokalne Porozumienie na rzecz Edukacji	Stowarzyszenie „Lokalna Grupa Działania - Kanał Augustowski i Rospuda”	48090.80	40877.18
Augustowski Klaster Edukacji	Stowarzyszenie „Lokalna Grupa Działania - Kanał Augustowski i Rospuda”	48090.80	40877.18
Biuro Aktywności Lokalnej	Gmina Bargłów Kościelny	47645.00	40498.25
Bądź liderem i animatorem w środowisku wiejskim	Gmina Augustów/Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Augustowie	45050.00	38292.50
Zdobądź nowe umiejętności w Centrum Kultury Gminy Augustów	Gminny Ośrodek Kultury w Augustowie z/s w Żarnowie	43910.00	37323.50
Indywidualizacja nauczania dzieci klas I-III w Szkole Podstawowej w Gminie Płaska.	Gmina Płaska	31731.00	26971.35
Krok naprzód	Samodzielne Koło Terenowe Nr 14 Społecznego Towarzystwa Oświatowego w Augustowie	30000.00	25500.00
Mówię, tworzę, wiem i umiem	Powiat Augustowski	30000.00	25500.00

Warsztaty z Liderami Lokalnymi	Gmina Bargłów Kościelny	17570.00	14934.50

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Starostwa Powiatowego w Augustowie.

Bibliografia

Akty prawne

1. Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r, - Prawo oświatowe, Dz. U. 2017, poz.59.
2. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. – o działalności pożytku publicznego i wolontariacie, Dz. U. 2003, nr 96, poz. 873, z późn. zm.
3. Ustawa z dnia 27 maja 2005 r. – o szkolnictwie wyższym, Dz. U. 2016, poz. 1842 z późn. zm.
4. Ustawa z dnia 22 grudnia 2015 r. – o Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji, Dz. U. 2016, poz.64, z późn. zm.
5. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. – o samorządzie gminnym, Dz. U. 2017, poz. 1857.
6. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14. lutego 2017 r, w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej Dz. U. 2017, poz. 356.
7. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 sierpnia 2017 r. w sprawie kształcenia ustawicznego w formach pozaszkolnych, Dz. U. 2017, poz. 1632.
8. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 sierpnia 2017 r. w sprawie wymagań wobec szkół i placówek, Dz. U. 2017, poz. 1611.

Dokumenty

1. Europejska Karta Samorządu Terytorialnego, Strasburg 15 październik 1985, Dz. U. 1994, nr 124, poz. 607.
2. *Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, Komunikat Komisji, Bruksela, 3.3.2010, KOM(2010) 2020 wersja ostateczna.

Wydawnictwa zwarte

1. Adamiak P., Charycka B., Gumkowska M., *Kondycja sektora organizacji pozarządowych w Polsce 2015. Raport z badań*, Stowarzyszenie Klon/Jawor Warszawa 2016.
2. Adamski M., Goś-Wójcicka K., Jaszczyk-El Guerouani K., Knapp A., Nałęcz S., *Trzeci sektor w Polsce. Stowarzyszenia, fundacje, społeczne podmioty wyznaniowe*,

- organizacje samorządu zawodowego, gospodarczego i pracodawców w 2012 r.*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2014.
3. Albrow M., *Globalization*, [w:] McGrew A., Lewis P.G. (red.), *The Blackwell Dictionary of Twentieth Century Social Thought*, Wiley-Blackwell, Oxford, 1994.
 4. Anioł W., *Paradoksy globalizacji*, Wydawnictwo Instytutu Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 2002.
 5. Apanowicz J., *Metodologiczne elementy poznania naukowego w teorii organizacji i zarządzania*, Wydawnictwo BERNARDINUM, Pelplin 2000.
 6. Apanowicz J., *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej, prace doktorskie, prace habilitacyjne*, Difin, Warszawa 2005.
 7. Arendt Ł., *Raport z badań w projekcie Uczelnia Przyjazna Pracodawcom*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2010.
 8. Banach Cz., *Edukacja i szkoła – dziś i w perspektywie*, [w:] Ratajka Z. (red.), *Szkoła w perspektywie XXI wieku, Teraźniejszość – Przyszłość*, cz. 1, *Problemy podstawowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, Kielce 2009.
 9. Bał-Domańska B., *Ekonometryczna analiza zależności poziomu rozwoju regionalnego i kapitału ludzkiego*, [w:] Broł R. (red.), *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Wrocław 2009.
 10. Beck U., *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002.
 11. Bednarska-Wnuk I., *Zarządzanie szkołą XXI wieku*, Wydawnictwo Wolters Kluwer business, Warszawa 2010.
 12. Bell D., *The Coming of Post – Industrial Society*, Basic Books, New York 1973.
 13. Berridge J., *How employable are business school graduates?*, [w:] Borkowski T., Marcinkowski A., Oherow-Urbaniec A. (red.), *Dylematy kształcenia menedżerów u progu XXI wieku*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2001.
 14. Bogdanienko J., *W pogoni za nowoczesnością. Wybrane aspekty tworzenia i wprowadzania zmian*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Toruń 2008.
 15. Borcz Z., *Infrastruktura terenów wiejskich*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej, Wrocław, 2000.

16. Bourdieu P., Wacquant L.J.D., *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2001.
17. Brander P., Gomes R., Ken E., *Edukacja o prawach człowieka z młodzieżą*, Wydawnictwo CODN, Warszawa 2005.
18. Brdulak J., *Problemy rozwoju regionalnego*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2001.
19. Breda M.F., Hendriksen E.S., *Accounting Theory*, Burr Ridge, Irvin 1992.
20. Burowiecki A., *Sekrety kreatywnego myślenia*, Internetowe Wydawnictwo Złote Myśli, Gliwice 2007.
21. Bukowitz W.R., Williams R.L., *The Knowledge Management Field book*, Financial Time, Prentice Hall, London 2000.
22. Castells M., *Spółeczeństwo sieci*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2008.
23. CEDEFOP, *Terminology of European education and training policy*, Luksemburg 2014.
24. Chalmers A., *Czym jest to, co zwiemy nauką?*, Wydawnictwo Siedmiogród, Wrocław 1993.
25. Chandy Ch., *Głód ducha*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 1999.
26. Chojnicki Z., Czyż T., *Aspekty regionalne gospodarki opartej na wiedzy w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe Bogucki, Poznań 2006.
27. Chojnicki Z., Czyż T., *Polska na ścieżce rozwoju gospodarki opartej na wiedzy. Podejście regionalne*, [w:] Kukliński A. (red.), *Gospodarka oparta na wiedzy. Perspektywy Banku Światowego*, Wydawnictwo KBN, Warszawa 2003.
28. Chrostowska B., *Edukacja nieformalna jako katalizator inkluzji społecznej*, [w:] Białobrzeska K., Kawula S. (red.), *Wykluczenie i marginalizacja społeczna. Wokół problemów diagnostycznych i reintegracji psychospołecznej*, Wydawnictwo Edukacyjne AKAPIT, Toruń 2006.
29. Cichy K., *Kapitał ludzki i postęp techniczny jako determinanty wzrostu gospodarczego*, Instytut Wiedzy i Innowacji, Warszawa 2008.
30. Cieślukowska J., Limont W., *Obraz ucznia zdolnego w potocznych koncepcjach nauczycieli*, [w:] Limont W., Cieślukowska J., Dreszer J. (red.), *Osobowościowe i środowiskowe uwarunkowania rozwoju ucznia zdolnego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2010.
31. Coleman J., *Foundations of Social Theory*, Harvard University Press, Cambridge 1990.

32. Cynarski W.J., *Globalizacja a spotkanie kultur*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2003.
33. Czajka Z., *Gospodarowanie kapitałem ludzkim*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2011.
34. Czerepaniak-Walczak M., *Pedagogika emancypacyjna*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.
35. Czerniachowicz B, Marek S., *Wybrane elementy teorii kapitału ludzkiego*, Rozprawy i Studia Tom DCXXI, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2004.
36. Czerniawska E., Lebedzińska M., *Psychologia nauczania, Ujęcie poznawcze*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2011.
37. Czubaszek B., *Ustrój administracji publicznej: zbiór najnowszych przepisów: stan prawny na dzień 1 stycznia 1999*, Wydawnictwo INFOR, Warszawa 1999.
38. Czupryński K., Grajewska A., Moczulska J., Parfieniuk A., Parzonko R., Siemieniuk A.M., Zabielska M., *Ocena aktywności przedsiębiorczej mieszkańców Augustowa*, [w:] Sadowski A., Wyszkowski A. (red.), *Innowacyjność i przedsiębiorczość w rozwoju społeczno-gospodarczym*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2013.
39. Dach Z. (red.), *Polska wobec procesów globalizacji. Aspekty społeczno-ekonomiczne*, Wydawnictwo PTE, Kraków 2010.
40. Danielak W., *Kształtowanie kapitału relacyjnego w małym i średnim przedsiębiorstwie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Wrocław 2012.
41. Descartes R., *Zasady filozofii*, Wydawnictwo Antyk, Kęty 2001.
42. Dobija D., *Podręcznik do rachunkowości zarządczej*, Wydawnictwo WSPiZ im. Leona Koźmińskiego, Warszawa 1998.
43. Dobija D., *Pomiar i sprawozdawczość kapitału intelektualnego przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania, Warszawa 2003.
44. Dolata R., *Najważniejsze wyzwania stojące przed polską oświatą*, „Analizy i Opinie” nr 45, Instytut Spraw Publicznych, bmw 2005.
45. Dolnicki B., *Samorząd terytorialny- zagadnienia ustrojowe*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 1999.
46. Domański S.R., *Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1993.

47. Drozd I., Miczyńska-Kowalska M., *Kapitał Ludzki w społeczeństwie informacyjnym*, [w:] Haber L.H. (red.), *Społeczeństwo informacyjne – wizja czy rzeczywistość*, Wydawnictwo AGH, Kraków 2003.
48. Drucker P., *Post-Capitalist Society*, Harper Business, New York 1993.
49. Drucker P., *Zarządzanie XXI wieku - wyzwania*, Wydawnictwo New Media, Warszawa 2010.
50. Dziuba D.T., *Gospodarki nasycone informacją i wiedzą. Podstawy ekonomiki sektora informacyjnego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2000.
51. Edvinsson L., Malone M.S., *Intellectual Capital*, Harper Business Press, New York 1997.
52. Edvinsson L., Malone M.S., *Kapitał intelektualny*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2001.
53. Elsner D., *Doskonalenie kierowania placówką oświatową. Wokół nowych pojęć i znaczeń*, Wydawnictwo Mentor, Chorzów 1999.
54. Engelhardt J., Brojak-Trzaskowska M. (red.), *W kierunku uniwersalnego modelu zarządzania*, Fundacja na rzecz Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin-Międzyzdroje 2004.
55. Fazlagić J., *Edukacja na rzecz gospodarki opartej na wiedzy w Polsce – diagnoza i kierunki działań*, [w:] Poskrobko B. (red.), *Gospodarka oparta na wiedzy, Materiały do studiowania*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok 2011.
56. Fazlagić J., *Know-how w działaniu, Jak zdobyć przewagę konkurencyjną dzięki zarządzaniu wiedzą*, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2010.
57. Fend H., *Die Neue Theorie der Schule. Einführung in das Verstehen von Bildungssystemen*, VS für Sozialwissenschaften, Wiesbadens 2008.
58. Feiwel G.R., *The Intellectual Capital of Michał Kalecki. A Study in Economic Theory and Policy*, University of Tennessee Press, 1975.
59. Flick U., *Jakość w badaniach jakościowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa 2011.
60. Fouenier F., *Social Capital Formation in Poverty Reduction: Which Role for Civil Society and the State?*, [w:] *Social Capital and Poverty Reduction. Which role for the civil society organizations and the state?* Published by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO 2002.

61. Frączak P., Skrzypiec R., *Analiza aktualnych warunków współpracy administracji publicznej z sektorem pozarządowym*, [w:] Rymśza M. (red.), *Standardy współpracy administracji publicznej z sektorem pozarządowym*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2006.
62. Frączak Z., *Oświata polska wobec perspektyw globalizacji oświatowej*, [w:] Śniegulska A. (red.), *Reforma oświatowa wobec wiedzy pedagogicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2004.
63. Friedman T.L., *Lexus i drzewo oliwne. Zrozumieć globalizację*, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2001.
64. Frydman R., Goldberg M., *Ekonomia wiedzy niedoskonałej*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2009.
65. Fukuyama F., *Wielki Wstrząs. Natura ludzka a odbudowa porządku społecznego*, Wydawnictwo Politeya, Warszawa 2000.
66. Gaczek W.M., *Potencjał naukowo-badawczy regionów a ich innowacyjność w aspekcie realizowania celów Strategii Lizbońskiej*, Ekspertyza MGPiPS, Poznań 2004.
67. Galar R., *Gospodarka oparta na wiedzy- sześć wątpliwości*, [w:] Kukliński A. (red.), *Gospodarka oparta na wiedzy. Perspektywy Banku Światowego w Polsce*, Wydawnictwo KBN, Warszawa 2003.
68. Gierszewska G., *Kompetencje strategiczne na poziomie organizacji*, [w:] Masłyk-Musiał E. (red.), *Zarządzanie kompetencjami w organizacji, badania*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Menedżerskiej WSW, Warszawa 2005.
69. Gilejko L., Gardawski J., Siewierski J., Towalski R., *Socjologia gospodarki*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2006.
70. Glumińska-Pawlic J., Sawicka K., *Budżet Jednostki Samorządu Terytorialnego*, Zachodnie Centrum Organizacji, Zielona Góra 2002.
71. Gładys-Jakóbk J., Strobińska K., *Kultura organizacyjna w organizacji uczącej się – efekt uboczny czy źródło zmian?*, [w:] Wawrzyniak B. (red.), *Zarządzanie wiedzą w przedsiębiorstwie*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania, Warszawa 2003.
72. Goban-Klas T., Sienkiewicz P., *Spoleczeństwo informacyjne: szanse, zagrożenia, wyzwania*, Wydawnictwo Fundacji Postępu Telekomunikacji, Kraków 1999.

73. Gołębiowski G., Korolewksa M. (red.), *Wspieranie rozwoju przedsiębiorczości przez jednostki samorządu terytorialnego w Polsce. Raport z badań*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013.
74. Gomółka Z., *Doskonalenie funkcjonowania organizacji*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2009.
75. Griliches Z., *R&D and Productivity, Econometric Results and Measurement Issues*, [w:] Stoneman P. (red.), *Handbook of the Economics of Innovation and Technological Change*, Oxford UK, Blackwell 1995.
76. Grudzewski W.M, Hejduk I.K., *E-learning w systemie gospodarki opartej na wiedzy w Polsce*, [w:] Dąbrowski M., Zając M. (red.), *E-learning w kształceniu akademickim*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2006.
77. Grzędzińska A., Majdzińska K., Sulowska A., *Ubóstwo i wykluczenie. Wymiar społeczny i ekonomiczny*, Bramasole, Warszawa 2010.
78. Haber L.H., *Poznawcze aspekty badań nad społecznością informacyjną*, [w:] Haber L.H. (red.), *Mikrosoczeńność informacyjna na przykładzie miasteczka internetowego*, Wydawnictwo AGH, Kraków 2001.
79. Hajduk Ł., *Edukacyjne uwarunkowania rozwoju regionalnego, W świetle badań wsi Związku Gmin Jeziora Rożnowskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013.
80. Harbinson F.H., *Human Resources as the Wealth of Nations*, Oxford University Press, London, England 1973.
81. Herbst H. (red.), *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007.
82. Herbst M., Herczyński J., Levitas A., *Finansowanie oświaty w Polsce - diagnoza, dylematy, możliwości*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.
83. Hudson J.W., *Intellectual Capital. How to Build It, Enhance It, Use It*, Wiley & Sons, New York 1993.
84. Jaki A., *Kapitał intelektualny jako składnik kapitału przedsiębiorstwa*, [w:] Borowiecki R. (red.), *Zarządzanie wiedzą a procesy restrukturyzacji i rozwoju przedsiębiorstw*, Wydawnictwo AE -TNOiK, Kraków 2000.
85. Janasz K., Wiśniewska J., *Innowacje i jakość w zarządzaniu organizacjami*, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa 2013.

86. Jarecki W., *Koncepcja kapitału ludzkiego*, [w:] Kopycińska D. (red.), *Kapitał ludzki w gospodarce*, Wydawnictwo PWE, Szczecin 2003.
87. Jarugowa A., Fijałkowska J., *Rachunkowość i zarządzanie kapitałem intelektualnym, koncepcje i praktyka*, ODDK, Gdańsk, 2002.
88. Jedlewska B., *Animatorzy kultury wobec wyzwań edukacyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1999.
89. Jewtuchowicz A., *Terytorium i współczesne dylematy jego rozwoju*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2005.
90. Jeżowski A., *Zadania dyrektora szkoły i placówki oświatowej*, IBO, Wrocław 2009.
91. Kalecki M., *Zarys teorii wzrostu gospodarki socjalistycznej*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1963.
92. Karciarz M., *Informacja w internecie*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2010.
93. Kasiewicz S., Kicińska M., Rogowski W., *Kapitał intelektualny. Spojrzenie z perspektywy interesariuszy*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2006.
94. Kiersztyn A., *Kapitał społeczny – ideologiczne konteksty pojęcia*, [w:] Januszek H. (red.), *Kapitał społeczny we wspólnotach*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 2005.
95. Kisielnicki J., *Zarządzanie wiedzą we współczesnych organizacjach*, [w:] Abramowicz W., Nowicki A., Owoc M. (red.), *Zarządzanie wiedzą w systemach informacyjnych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Wrocław 2004.
96. Klasik A., Kuźnik F., *Planowanie strategiczne rozwoju lokalnego i regionalnego*, [w:] Dolata S. (red.), *Funkcjonowanie samorządu terytorialnego. Doświadczenia i perspektywy*, t. 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1998.
97. Kłak M., *Zarządzanie wiedzą we współczesnym przedsiębiorstwie*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomii i Prawa, Kielce 2010.
98. Kogut-Jaworowska M., *Instrumenty interwencjonizmu lokalnego w stymulowaniu rozwoju gospodarczego*, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa 2008.
99. Kopalński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa 1989.
100. Marks K., *Kapitał*, t. 1, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1970.
101. Marshall A., *Zasady Ekonomiki*, t. 2, Wydawnictwo M. Arcta, Warszawa 1928.
102. Matusiak K.B., *Budowa powiązań nauki z biznesem w gospodarce opartej na wiedzy: rola i miejsce uniwersytetu w procesach innowacyjnych*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2010.

103. Matysiak A., *Źródła kapitału społecznego*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Wrocław 1999.
104. Mayor F., *Przyszłość świata*, Fundacja Studiów i Badań Edukacyjnych, Warszawa 2001.
105. Mączyńska E., Pysz P. (red.), *Ekonomia i świat współczesny*, Wydawnictwo PTE, Warszawa 2003.
106. McConnell C.R., Brue S., *Contemporary Labor Economics*, McGraw- Hill Book Company 1986.
107. Mendryk I., *Kapitał relacyjny w identyfikowaniu luki kompetencyjnej przedsiębiorstwa*, [w:] Sitko-Lutek A. (red.), *Polskie firmy wobec globalizacji. Luka kompetencyjna*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2007.
108. Mendys W., *Mienie i finanse szkół wyższych*, [w:] Waltoś S., Rozmus A. (red.), *Szkolnictwo wyższe w Polsce. Ustrój – prawo – organizacja*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania, Rzeszów 2009.
109. Niklewicz – Pijaczyńska M., *Od koncepcji gospodarki opartej na wiedzy do nowej strategii rozwoju UE 2020*, [w:] Kundera J. (red.), *Globalizacja, europejska integracja a kryzys gospodarczy*, Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wrocław 2011.
110. Korzeniowska A. (red.), *ABC samorządu terytorialnego*, Oficyna Wydawnicza Branta, Warszawa, 2004.
111. Kowalczyk A., Nogalski A., *Zarządzanie wiedzą, koncepcje i narzędzia*, Wydawnictwo Difin, Warszawa. 2007.
112. Kozarkiewicz A., *Modele współpracy międzyorganizacyjnej* [w:] Łada M. (red.), *Międzyorganizacyjna rachunkowość zarządcza: zastosowania metod rachunkowości w zarządzaniu sieciami biznesowymi*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2014.
113. Koźmiński A.K., *Jak zbudować gospodarkę opartą na wiedzy?* [w:] Kołodko G.W., (red.), *Rozwój polskiej gospodarki - perspektywy i uwarunkowania*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania, Warszawa 2002.
114. Koźuch B., *Specyficzne cechy organizacji publicznej*, [w:] Koźuch B., Markowski T. (red.), *Z teorii i praktyki zarządzania publicznego*, Fundacja Współczesne Zarządzanie, Białystok 2005.
115. Kożusznik B., *Kapitał ludzki w dobie integracji i globalizacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005.

116. Kukliński A., *Konkurencyjne społeczeństwo permanentnej edukacji jako twórca gospodarki opartej na wiedzy*, [w:] Kukliński A., (red.), *Gospodarka oparta na wiedzy. Wyzwanie dla Polski XXI wieku*, Wydawnictwo KBN, Warszawa 2001.
117. Kukliński A., *Ku kreatywnej Europie XXI wieku*, [w:] Okoń-Horodyńska E., Piech K. (red.), *Unia Europejska w kontekście strategii lizbońskiej oraz gospodarki i społeczeństwa wiedzy w Polsce*, Wydawnictwo Instytutu Wiedzy i Innowacji, Warszawa 2006.
118. Kulawczuk P., *Inwestycje w kapitał ludzki jako czynnik przyśpieszenia rozwoju*, Instytut Badań nad Demokracją i Przedsiębiorstwem Prywatnym, Warszawa 2010.
119. Kwiatkowski S., *Przedsiębiorczość intelektualna*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2000.
120. Kwiatkowski S., *Spółeczeństwo innowacyjne*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1990.
121. Landreth H., Collander D., *Historia myśli ekonomicznej*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1998.
122. Lenart R., *Optymalizacja organizacji systemu edukacji w jednostkach samorządu terytorialnego*, [w:] Kłóska I., *Problemy i uwarunkowania samorządności terytorialnej*, Wydawnictwo WSEH, Bielsko Biała 2015.
123. Lencioni P., *Pięć dysfunkcji pracy zespołowej*, Wydawnictwo MT Biznes, Warszawa 2016.
124. Leonard-Barton D., *Wellsprings of Knowledge. Building and Sustaining the Sources of Innovation*, Harvard Business School Press, Boston 1995.
125. Leoński Z., *Samorząd terytorialny w RP*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2002.
126. Lewowicki T., *Przemiany oświaty – szkice o ideach i praktyce edukacyjnej*, Wydawnictwo Żak, Warszawa 1994.
127. Leydesdorff L., *The Knowledge-based Economy: Modeled, Measured, Stimulated*, Universal Publishers, Florida 2006.
128. Liberska B. (red.), *Globalizacja. Mechanizmy i wyzwania*, Wydawnictwo PWE, Warszawa, 2002.
129. Limont W., *Uczeń zdolny. Jak go rozpoznać i jak z nim pracować?*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2012.

130. Limont W., *Wybrane problemy twórczości*, [w:] Kola A.M., Koźurno P., Śliwińska M. (red.), *Projekt edukacyjny w szkołach ponadgimnazjalnych. Podręcznik dobrych praktyk*, Międzynarodowe Centrum Zarządzania Informacją, Toruń 2016.
131. List F., *The National System of Political Economy*, Longmans Green and Co, London 1909.
132. Łódzki Z., Kozakiewicz-Chlebowska A., Brenk D., *Nowoczesne metody zarządzania w górnictwie naftowym i gazownictwie. Zarys teorii i przykłady*, Wydawnictwo AGH, Kraków 2005.
133. MacGillivray A., Walker P., *Local Social Capital: Making it Work on the Ground*, [w:] Schuller T. (red.), *Social Capital: Critical Perspectives*, Oxford University Press 2000.
134. Majewska-Opiełka I., *Lepsza edukacja to sprawa naszego pokolenia*, [w:] Szomburg J. (red.), *Priorytety edukacji Polaków w XXI wieku*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2009.
135. Małecki M., *Od nauczania do uczenia się. O paradygmatycznej zmianie w andragogice*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2010.
136. Malik K. (red.), *Human development Report 2013. The Rise of the South*, Human Progress in a Diverse World, United Nations Development Programme, New York 2013.
137. Malizia E., Feser E., *Understanding Local Economic Development*, Center for Urban Policy Research, Rutgers, New York 1999.
138. Marcus G., *Prowizorka w mózgu*, Wydawnictwo Smak Słowa, Sopot 2009.
139. Markowska M., *Zróżnicowanie europejskiej przestrzeni regionalnej w świetle koncepcji gospodarki opartej na wiedzy* [w:] Strahl D. (red.), *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, Wrocław 2007.
140. Makulska D., *Kluczowe czynniki rozwoju w gospodarce opartej na wiedzy*, [w:] Stacewicz J. (red.), *Pomiędzy polityką stabilizacyjną i polityką rozwoju*, Prace i Materiały Instytutu Rozwoju Gospodarczego SGH, Warszawa 2012.
141. Miemiec W., Sawicka K., Miemiec M., *Prawo finansów publicznych sektora samorządowego*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2013.
142. Mikosik S., *Teoria rozwoju gospodarczego Josepha A. Schumpetera*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1993.

143. Mikuła B., *Organizacje oparte na wiedzy*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Kraków 2006.
144. Mill J.S., *Zasady ekonomji politycznej z niektórymi zastosowaniami ekonomji społecznej*, t. 2, Perersburg 1860.
145. Miś W., *Kapitał ludzki w gospodarce rynkowej*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Prawa, Warszawa 2007.
146. Moraczewska A., *Korporacje transnarodowe w procesach globalizacji*, [w:] Pietras M. (red.), *Oblicza procesów globalizacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2002.
147. Mortensen J., Eustace C., Lannoo K., *Intangibles in the European Economy*, Centre for European Policy Studies, Working Paper, January 1997.
148. Mroziewski M., *Kapitał intelektualny współczesnego przedsiębiorstwa. Koncepcje, metody wartościowania i warunki jego rozwoju*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2008.
149. Mroziewski M., *Styl zarządzania jako instytucjonalny czynnik kreowania kapitału przedsiębiorczości organizacyjnej. Koncepcja ewolucyjno-normatywna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2010.
150. Mróz B., *Spoleczne aspekty wpływu globalizacji na kształtowanie się nowych kompetencji transgranicznych*, [w:] Zbierchowska A. (red.), *Kształcenie ustawiczne w warunkach globalizacji i rozwoju społeczeństwa informacyjnego*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Insytut Wiedzy, Warszawa 2002.
151. Muraszkiewicz M., *Spoleczeństwo informacyjne i praca*, [w:] Sosińska-Kalata B., Materska K., Gliński W. (red.), *Spoleczeństwo informacyjne i jego technologie*, Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 2004.
152. Myrdal G., *Znaczenie i wartość ekonomii instytucjonalnej* [w:] Dopfer K. (red.), *Ekonomia w przyszłości*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1982.
153. Nakamura L., *Economics and the New Economy: The Invisible Hand Meets Creative Destruction*, Business Review, Federal Reserve Bank of Philadelphia 2000.
154. Naonaka J., Takeuchi H., *Kreowanie wiedzy w organizacji. Jak spółki japońskie dynamizują procesy innowacyjne*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2000.
155. Nęcki Z., *Komunikacja i negocjacje a współdziałanie interpersonalne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.
156. Nonaka I., Takeuchi H., *Kreowanie wiedzy w organizacji*, Wydawnictwo Poltex, Warszawa 2000.

157. Nowakowska A., Przygodzki Z., Sokołowicz M.E., *Region w gospodarce opartej na wiedzy*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2011.
158. Ochendowski E., *Prawo administracyjne, część ogólna*, Wydawnictwo TNOiK, Toruń 2002.
159. OECD, *Best Practices in Local Development*, 2001.
160. OECD, *Starting strong. Early childhood education and care*, Paris 2001
161. OECD, *Technology and the economy. The key relationship*, The Technology Economy Program, Paris 1995.
162. Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Żak, Warszawa 2001.
163. Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1989.
164. Pająk K., *Rola samorządu terytorialnego w kształtowaniu rozwoju lokalnego*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 2005.
165. Parysek J., *Podstawy gospodarki lokalnej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 2001.
166. Pedler M.J., Burgoyne J.G., Boydell T.H., *The learning Company: A strategy for Sustainable Development*, McGraw-Hill, Maidenhead, London 1997.
167. Penc J., *Encyklopedia zarządzania: podstawowe kategorie i terminy*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Studiów Międzynarodowych, Łódź 2008.
168. Pietruszka-Ortyl A., *Kapitał intelektualny organizacji*, [w:] Mikoła B., Pietruszka –Ortyl A., Potocki A. (red.) *Podstawy zarządzania przedsiębiorstwami w gospodarce opartej na wiedzy*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2007.
169. Pietrzyk I., *Paradygmat rozwoju regionalnego*, [w:] Kosiedowski W. (red.), *Gospodarka przestrzenna i regionalna w trakcie przemian*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1995.
170. Pilch T., *Zasady badań pedagogicznych*, Wydanie Akademickie Żak, Warszawa 1998.
171. Płowiec U., *Kierunki działań przyjęte w Strategii Lizbońskiej* [w:] Okoń – Horodyńska E., Piechna K. (red.), *Strategia Lizbońska a możliwości budowania gospodarki opartej na wiedzy w Polsce – wnioski i rekomendacje*, Wydawnictwo PTE, Warszawa 2005.
172. Pochtowski A., *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Strategie-procesy-metody*, Wydawnictwo PWE, Warszawa 2008.
173. Poskrobko B., *Gospodarka oparta na wiedzy. Materiały do studiowania*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok 2011.

174. Poskrobko B., *Nauka o kreowaniu wiedzy, Podręcznik kreatywnego naukowca i menedżera*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2017.
175. Poskrobko B., *Wiedza i gospodarka oparta na wiedzy*, [w:] Poskrobko B. (red.), *Gospodarka oparta na wiedzy. Materiały do studiowania*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok 2011.
176. Powichrowska B. (red.), *Organizacja oparta na wiedzy, Materiały do studiowania*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok 2011.
177. Pretty J., *O zrównoważonym rozwoju gospodarki lokalnej*, Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa 1999.
178. Przybylska E. (red.), *Andragogiczne wątki, poszukiwania, fascynacje*, Wydawnictwo Naukowe Mikołaja Kopernika, Toruń 2001.
179. Przybysz J., Sauś J., *Kapitał społeczny: szkice socjologiczno-ekonomiczne*, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań 2004.
180. Przymierzeński A., *Kapitał społeczny a społeczeństwo*, [w:] Januszek H. (red.), *Kapitał społeczny we wspólnotach*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 2005.
181. Putnam R., *Bowling Alone: The collapse and revival of American community*, Simon and Schuster, New York 2000.
182. Putnam R., *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1995.
183. Rajkiewicz A., Supińska J., Księżopolski M., *Polityka społeczna. Materiały do studiowania*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1998.
184. *Raport o kapitale intelektualnym Polski*, Warszawa 2008.
185. Ricardo D., *Zasady ekonomii politycznej i opodatkowania*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1957.
186. Roos J.G., Roos N.C., Dragonetti N.C., Edvinsson L., *Intellectual Capital: Navigating the New Business Landscape*, Macnillan Press, London 1999.
187. Rószkiewicz M., Saczuk K. (red.), *Uwarunkowania decyzji edukacyjnych, Wynik drugiej rundy badania panelowego gospodarstw domowych*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2015.
188. Rutkowski J., *Edukacyjna świadomość nauczycieli: intelektualizacja pracy nauczycielskiej, jako wyzwanie czasu transmisji*, [w:] Rutkowiak J. (red.), *Odmiany myślenia o edukacji*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1995.

189. Sahlberg P., *Finnish lessons. What can the world learn from?*, Teachers College Press, New York 2011.
190. Salomon M., Bamossy G., Askegaard S., *Consumer Behaviour, European Perspective*. Prentice Hall, New York 1999.
191. Sargeant A., *Marketing w organizacjach non-profit*, Oficyna Ekonomiczna, Oddział Polskich Wydawnictw Profesjonalnych, Kraków 2004.
192. Say J.B., *Traktat o ekonomii politycznej*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1960.
193. Schultz T.W., *Investing in People: The Economics of Population Quality*, University of California Press, London 1981.
194. Schumpeter J.A., *Teoria rozwoju gospodarczego*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1960.
195. Seidman S., *Contested Knowledge, Social Theory Today*, Wiley Blackwell Publishing, Chichester West Sussex 2017.
196. Shapiro C., Varian H., *Information Rules*, Harvard Business School Press, Boston, Massachusetts 1999.
197. Sheridan P.K., Reeve D., Evans G., *Understanding Teaching Assistants Assessment of Individual Teamwork Performance*, ASEE Annual Conference and Exposition, American Society for Engineering Education, Indianapolis 2014.
198. Silverman D., *Interpretacja danych jakościowych – Metody analizy rozmowy, tekstu i interakcji*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2007.
199. Smith A., *Bogactwo narodów*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2007.
200. Sobotka A., *Strategie oświatowe polskich samorządów*, [w:] Herczyński J. (red.), *Strategie oświatowe*, Wydawnictwo ICM, Warszawa 2012.
201. Stabryła A., *Doskonalenie struktur organizacyjnych przedsiębiorstw w gospodarce opartej na wiedzy*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2009.
202. Stankiewicz W., *Historia myśli ekonomicznej*, Wydawnictwo PWE, Warszawa 1987.
203. Stefanowicz B., *Informacja*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2004.
204. Strzelecki Z. (red.), *Gospodarka regionalna i lokalna w Polsce, Czynniki i bariery rozwojowe*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2011.
205. Sveiby K.E., *The New Organizational Wealth. Managing & Measuring Knowledge – Based Assets*, Berrett-Koehler Publishers, San Francisco 1997.

206. Swadźba U., *Kapitał społeczno-kulturowy Śląska jako czynnik rozwoju regionu*, [w:] Partycki S. (red.), *Strategia rozwoju społecznej gospodarki rynkowej w Polsce*, t. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2002.
207. Szafraniec K., *Młodzi 2011*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2011.
208. Szewczyk M. (red.), *Profesjonalnie działać, skutecznie zmieniać – poradnik dla organizacji pozarządowych*, OPUS Centrum Promocji i Rozwoju Inicjatyw Obywatelskich, Łódź 2010.
209. Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1979.
210. Tapscott D., *Gospodarka cyfrowa. Nadzieje i niepokoje Ery Świadomości Systemowej*, Wydawnictwo Business Press, Warszawa 1998.
211. Tarka R., Tarka Z., *Rola edukacji formalnej i nieformalnej w nauczaniu przedmiotów matematyczno-przyrodniczych na przykładzie współpracy Uniwersytetu Wrocławskiego ze szkołami*, prezentacja konferencyjna, Kraków 2011.
212. Taylor E., Zaleski S. (red.), *Merkantylizm i początki szkoły klasycznej. Wybór pism ekonomicznych*, Wydawnictwo PWN, Wrocław 1958.
213. Toczyński W., *Rola organizacji pozarządowych w odrodzeniu społeczeństwa obywatelskiego* [w:] Załuska M. (red.), *Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1998.
214. Toffler A., *Szok przyszłości*, Wydawnictwo KURPISZ, Warszawa 2007.
215. Toffler A., *Trzecia fala*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1997.
216. Trutowski C., Mandes S., *Kapitał społeczny w małych miastach*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005.
217. Tuijnman A.C., *Intrnational Encyclopedia of Adult Education and Training*. London, New York, Tokyo 1996.
218. Turban E., *Expert Systems and Applied Artificial Intelligence*, Prentice Hall College, Macmillan, New York 1992.
219. Ujwary-Gil A., *Kapitał intelektualny a wartość rynkowa przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2009.
220. Urbanowska-Sojkin E., Banaszyk P., Witczak H., *Zarządzanie strategiczne przedsiębiorstwem*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007.
221. Voseelman W., *Intangible Investment*, Paper presented at the OECD, Workshop on the measurement of intangible investments, Paris 1992.

222. Walesiak M. (red.), *Analiza danych jakościowych i symbolicznych z wykorzystaniem programu R*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2011.
223. Walukiewicz S., *Kapitał ludzki i kapitał społeczny jako nowe przedmioty akademickie*, Wydawnictwo IBS PAN, Warszawa 2010.
224. Welfe W. (red.), *Gospodarka oparta na wiedzy*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007.
225. Wernik A., *Finanse publiczne*, Wydawnictwo PWE, Warszawa 2007.
226. Węziak-Białowolska D., *Model kapitału intelektualnego regionu. Koncepcja pomiaru i jej zastosowanie*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2010.
227. Więclawska D., Tarnawa A., Nieć M., Zbierowski P., *Global Entrepreneurship Monitor Polska 2014*, GEM, Warszawa 2015.
228. Więśław S., *Sytuacja i status zawodowy dyrektorów szkół i placówek oświatowych*, ORE, Warszawa 2012.
229. Wlazło S., *Polityka oświatowa w gminie*, [w:] *Zarządzanie oświatą. Poradnik dla gmin, cz.1, Eseje*, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych School of Education (University of Birmingham) Brytyjski Fundusz Know-How, Warszawa 1999.
230. Wojnar I., Kubina J., *Edukacja wobec wyzwań XXI wieku*, Komitet Prognoz Polska w XXI wieku przy Prezydium PAN, ELIPSA, Warszawa 1996.
231. Wojnowski J., (red.), *Encyklopedia PWN*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2002.
232. Wojtyna A., *Czy tradycyjna ekonomia pozwala zrozumieć „nową gospodarkę”?*, [w:] Kołodko G. W. (red.), *Nowa gospodarka i jej implikacje dla długookresowego wzrostu w krajach posocjalistycznych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania, Warszawa 2001.
233. Woleński J., *Epistemologia, Zarys historyczny i problemy metateoretyczne*, t.1, Wydawnictwo Aureus, Kraków 2000.
234. Woźniak M. G., *Wzrost gospodarczy. Podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Kraków 2004.
235. Wójtowicz W. (red.), *Zarys finansów publicznych i prawa finansowego*, Wydawnictwo LEX a Wolters Kulwer Business, Warszawa 2011.
236. Wygnański J., *Terminologia*, [w:] Gałązka A. (red.), *Elementarz III sektora*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa 2005.

237. *Wykonanie wybranych zadań oświatowych przez jednostki samorządu terytorialnego. Informacja o wynikach kontroli*, Departament Nauki Oświaty i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa 2015.
238. Zacher L., *Nowa gospodarka jako interakcja techniki, gospodarki i społeczeństwa?*, [w:] Kołodko G.W. (red.), *Nowa gospodarka i jej implikacje dla długookresowego wzrostu w krajach posocjalistycznych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania, Warszawa 2001.
239. Załęski P.S., *Neoliberalizm i społeczeństwo obywatelskie*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012.
240. Załuska M., *Prawne i organizacyjne ramy działania organizacji pozarządowych*, [w:] Załuska M., Boczoń J. (red.), *Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1998.
241. Zawłocki I., Niewiadomski K., *Optymalne ścieżki kształcenia prowadzące do uzyskania pełnych kompetencji zawodowych*, Edukacja-Technika-Informatyka, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2016.
242. Zienkowski L. (red.), *Wiedza a wzrost gospodarczy*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2003.
243. Zorska A., *Ku globalizacji? Przemiany w korporacjach transnarodowych i gospodarce światowej*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2002.

Wydawnictwa ciągle

1. Abramowitz M., *Resources and Output Trends in the United States since 1870*, "American Economic Review Papers and Proceedings" 1956, t. 46, nr 2.
2. Alchian A., Demsetz H., *Production, Information Costs and Economic Organization*, "American Economic Review" 1972, t. 62, nr 5.
3. Altman D.G., Bland M., *Absence of evidence is not evidence of absence*, "British Medical Journal" 1995, nr 7003.
4. Alvarez Marques L., Albuquerque C., *Entrepreneurship education nad the development of young people life competencies and skills*, ACRN "Journal of Entrepreneurship Perspectives" 2012, cz.1, nr 2.
5. Bał-Woźniak T., *Kapitał intelektualny fundamentalnym warunkiem powodzenia regionalnych strategii innowacji*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2010, nr 7.
6. Becker G.S., *Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis with special Reference to Education*, "The Journal of Political Economy" 1964, t. 70, nr 5.

7. Becker G.S., *Rodzina jest podstawową jednostką społeczną*, „Polska Rodzina” 1995, nr 1.
8. Boix C., Posner D.N., *Social Capital: Explaining Its Origins and Effects on Government Performance*, “British Journal of Political Science” 1998, t. 28, nr 04.
9. Bombiak E., *Diagnoza kapitału intelektualnego w ujęciu makroekonomicznym – przegląd koncepcji teoretycznych i podejść badawczych*, „Marketing i Rynek” 2015, nr 10.
10. Bontis N., *National Intellectual Capital Index. A United Nations initiative for the Arab region*, “Journal of Intellectual Capital” 2004, t. 5, nr 1.
11. Brdulak J., *Czynniki rozwoju lokalnego*, „Kwartalnik Celny” 2011, nr 1.
12. Burchell S., Clubb C., Hopwood A., *Accounting and Its Social Context: Towards a History of Value Added in the United Kingdom*, “Accounting, Organizations and Society”, 1985, t. 10.
13. Chmiel J., *Małe i średnie przedsiębiorstwa a rozwój regionów*, „Studia i Prace” GUS 1997, nr 243.
14. Coase R.H., *Nature of the firm*, “Economica” 1937, nr 4.
15. Farr J., *Social Capital- A Conceptual History*, “Political Theory” 2004, t. 32, nr 1.
16. Fazłagić J., *Kapitał intelektualny powiatu jako zbiorowa inteligencja*, „Kwartalnik Naukowy Akademii Finansów i Biznesu Vistula” Warszawa 2015, nr 3.
17. Flamhotz E.G., *Assessing the Validity of Theory of Human Resources Value, A Field Study, Empirical Research in Accounting*, “Journal of Accounting Research” 1972, t. 10.
18. Florida R., *Where the brains are*, “The Atlantic Monthly” 2006, nr 298(3).
19. Furmankiewicz M., *Funkcjonalno-przestrzenne sieci współpracy samorządów lokalnych*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2002, nr 1(8).
20. Galunic C., Rodan S., *Resource recombinations in the firm. Knowledge structures and the potential for Schumpeterian innovation*, “Strategic Management Journal” 1998, nr 19 (12).
21. Granovetter M.S., *The strength of weak ties*, “American Journal of Sociology” 1973, nr 6, [w:] S.E. Seibert, M.L. Kraimer, R.C. Liden (red.), *A Social Capital Theory of Career Success*, “The Academy of Management Journal” 2001, tom 44, nr 2.
22. Grossman G., Helpman E., *Endogenous Innovation in the Theory of Growth*, “Journal of Economic Perspectives” 1994, nr 8(1).

23. Guilhot N., Schmitter Ph.C., *Od transformacji do konsolidacji. Retrospektywny przegląd studiów przypadków demokratyzacji* [w:] III RP-dwadzieścia lat doświadczeń, „Dialogi Polityczne” 2009, nr 11.
24. Heinze K.L., Soderstorm S., Heinze J.E., *Translating Institutional Change to Local Communities, The Role of Linking Organizations*, “Organization Studies” 2016, t. 37, nr 8.
25. Herman A., *Kapitał intelektualny i jego liczenie*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie” 2008, nr 3.
26. Kaczmarek B., *Kapitał intelektualny (wiedza) a kreowanie wizji przedsiębiorstwa*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2005, nr 7.
27. Kendrick J.W., *Productivity Trends: Capital and Labor*, “Review of Economics and Statistics” 1956, nr 38(3).
28. Kessler A.S., Lülfesmann CH., *The theory of human capital revisited: on the interaction of general and specific investments*, “The Economic Journal” 2006, nr 116.
29. Kianto A., Ritala P., Spender J., Vanhala M., *The interaction of intellectual capital assets and knowledge management practices in organizational value creation*. “Journal of Intellectual Capital” 2014, nr 15(3).
30. Kolehmainen J., Irvine J., Stewart L., *Quadruple Helix, Innovation and the Knowledge-Based Development: Lessons from Remote, Rural and Less-Favoured Regions*, “Journal of the Knowledge Economy” 2016, t. 7, nr 1.
31. Korzan D., *W poszukiwaniu istoty edukacji permanentnej*, „E-mentor” 2005, nr 2.
32. Kozyr-Kowalski S., *Socjologia, społeczeństwo obywatelskie i państwo*, „Seria Socjologiczna” 2000, nr 29.
33. Kwieciński Z., *Edukacja jako wartość odzyskiwana wspólnie (Głos w dyskusji o uspołecznieniu szkoły)*, „Edukacja” 1991, nr 1.
34. Lin N., *Building a network theory of social capital*, “Connections” 1999, nr 22 (1), [w:] S.E. Seibert, M.L. Kraimer, R.C. Liden, *A Social Capital Theory of Career Success*, “The Academy of Management Journal” 2001, t. 44, nr 2.
35. Livingstone D.W., *Adults informal learning. Definitions, fundings, gaps and future research*, “Nall Working Papers” 2001, nr 21.
36. Lundval B.A., Johnson B., *The learning economy*, “Journal of Industry Studies” 1994, t. 1, nr 2.
37. Łażniewska E., Czyżewska D., *Wybrane czynniki określające konkurencyjność regionów uczących się we Francji*, “Samorząd Terytorialny” 2011, nr 3.

38. Maillat D., *Globalizacja, terytorialne systemy produkcyjne i środowiska innowacyjne*, „Wywiady Rektorskie” 2002, nr 52.
39. Majewski M., *Teoretyczne problemy edukacji dorosłych i polityki oświatowej*, „Edukacja Dorosłych” 1996, nr 2.
40. Murawska I., *Współczesne tendencje w polskich badaniach nad zdolnościami*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2014, nr 19.
41. Nahapiet J., Ghoshal S., *Social Capital, Intellectual Capital, and the Organizational Advantage*, “Academy of Management Review” 1998, nr 23(2).
42. Nowakowska A., *Regionalne strategie innowacji w Polsce – pierwsze doświadczenia i oceny*, [w:] Niedzielski P., Stawasz E., Poznańska K. (red.), *Innowacje, przedsiębiorczość i gospodarka oparta na wiedzy*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2007, nr 453.
43. Olejniczak-Szałowska E., *Konsultacje we wspólnocie samorządowej*, „Wspólnota” 1997, nr 1-2.
44. Olesiński Z., Predygier A., Leśniewski M.A., Sabat A., *Kształtowanie konkurencyjności gmin regionu świętokrzyskiego – wyniki badań*, *Studia i Materiały. „Miscellanea Oeconomicae”* 2009, nr 1.
45. Pawłowska E., *Organizacje pozarządowe a kapitał społeczny*, „Organizacja i Zarządzanie” 2015, nr 77.
46. Pawłowski K., *W stronę społeczeństwa wiedzy*, „Forum Akademickie” 2004, nr 12.
47. Piech K., *Wiedza na czas*, „Computerworld Polska” 2001, nr 2.
48. Rajman J., *Miejsce infrastruktury społecznej w badaniach geograficznych*, „Folia Geographica” 1978, nr 11.
49. Romer R.P., *Endogenous Technological Change*, “The Journal of Political Economy” 1990, nr 98(5).
50. Schneider U., *The Austrian National Knowledge Report*. “Journal of Knowledge Management” 2007, t. 11, nr 5.
51. Schultz T.W., *Investment in Human Capital*, “American Economic Review” 1961, nr 51(1).
52. Seibert S.E, Kraimer M.L., Liden R.C., *A Social Capital Theory of Career Success*, “The Academy of Management Journal”, t. 44, nr 2.
53. Shkolik O., Chirkova L., Chirkova P., *The analysis of the influence of the intellectual capital on the results of the commercial activity of financial institutions*, “Journal of Physics: Conference Series” 2016, nr 738.

54. Shu-Cheng Lee, Shao-Nung Chang, Chang-Yung Liu, Jie Yang, *Effect of Knowledge Protection, Knowledge Ambiguity, and Relational Capital on Alliance Performance*, "Knowledge and Process Management" 2007, t. 14, nr 1.
55. Skrzypek E., *Gospodarka oparta na wiedzy i jej wyznaczniki*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2011, nr 23.
56. Snell S., *Control Theory in Strategic Human Resources Management: The Mediating Effect of Administrative Information*, "Academy of Management Journal" 1992, nr 35(2).
57. Snider K.F, Nissen M.E., *Beyond the Body of Knowledge, A Knowledge-Flow Approach to Project Management Theory and Practice*, "Project Management Journal" 2003, t. 34, nr 2.
58. Soares Ferreira J.L., Pinto Albuquerque C.M., *A Holistic Model for the Development of Entrepreneurial Competencies of the Entrepreneur XXI. The Tree Model*, "Chinese Business Review" 2012, t. 11, nr. 3.
59. Solow R.M., *Technical Change and the Aggregate Production Function*, "Review of Economics and Statistics" 1957, nr 39(3).
60. Świerzbowska-Kowalik E., *Wykształcenie środowisk rodzinnych i miejsce zamieszkania jako wyznaczniki szans na podjęcie studiów*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 2000, nr 2/16.
61. Tan H.P., Plowman D., Hancock P., *Intellectual capital and financial returns of companies*, "Journal of Intellectual Capital" 2007, t. 8, nr 1.
62. Teece D.J., *Profiting from technological innovation: Implications for integration, collaboration, licensing and public policy*. "Research Policy" 1986, nr 15.
63. Tracz M., *Przedmiot podstawy przedsiębiorczości w opinii uczniów i nauczycieli – studium porównawcze*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 2015, nr 11.
64. Ujwary-Gil A., *Kapitał intelektualny- problem interpretacji kluczowych terminów*. „Organizacja i Kierowanie” 2010, nr 2.
65. Walsh J.R., *Capital Concept Applied to Man*, "The Quarterly Journal of Economics" 1935, February.

Netografia

1. Cichy K., *Kapitał ludzki w modelach i teorii wzrostu gospodarczego*, http://old.ue.poznan.pl/att/DZIEK_EKON/1_k.cichy_z23.pdf; [dostęp: 08.03.2015].
2. www.spj.pwn.pl [dostęp: 28.07.2014].

3. www.oecd.org/publications/education-policy-outlook-2015 [dostęp: 10.06.2017].
4. Eurostat, *Clasification of learning activities-Manual*, Luksemburg 2006
<http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/7659750/KS-GQ-15-011-EN-N.pdf/978de2eb-5fc9-4447-84d6-d0b5f7bee723> [dostęp: 29.10.2016].
5. Making a European Area of lifelong learning reality, Communication from the Commission, European Commission, 2001.
<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2001:0678:FIN:EN:PDF> [dostęp: 26.11.2016].
6. Thorhauge J., *Rosnące znaczenie biblioteki jako instytucji obywatelskiej*. Biuletyn EBIB 2/2004/53. www.open.ebib.pl [dostęp: 24.08.2016].
7. http://www.nck.pl/media/attachments/318004/Raport_Klon_Kondycja_2015.pdf [dostęp: 14.03.2017.]
8. *Potrzeby i możliwości organizacji pozarządowych województwa podlaskiego*, Wydawnictwo Klon Jawor, 2016, <http://www.nck.pl/media/attachments/318443> [dostęp: 17.05.2017].
9. *Polska 2030 Trzecia fala nowoczesności*, Długookresowa strategia rozwoju kraju, Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, Warszawa 2013, <https://mac.gov.pl/files/wp-content/uploads/2013/02/Strategia-DSRK-PL2030-RM.pdf> [dostęp: 08.04.2016].
10. *Bilans Kadencji 2010-2014*, <http://www.frdl.org.pl/index.php/badania-analizy-publicacje.html> [dostęp: 12.09.2017].
11. *Potrzeby i możliwości organizacji pozarządowych województwa podlaskiego*, Wydawnictwo Klon Jawor, 2016, <http://www.nck.pl/media/attachments/318443> [dostęp: 17.05.2017].
12. *The Learning Curve. Education and Skills for Life Report 2014*, Pearson 2014, [dokument elektroniczny: <http://thelearningcurve.pearson.com/reports/the-learning-curve-report-2014>; dostęp: 27.09.2016].
13. Frączak P., Matejczyk D., *Modelowanie modelu współpracy, Przewodnik dla tych, którzy chcą zmieniać swoje otoczenie*
http://ofop.eu/sites/ofop.eu/files/bibliotekapliki/piotr_fraczak_i_dorota_matejczyk_-_modelowanie_modelu_wspolpracy.pdf; [dostęp: 28.09.2017].
14. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> [dostęp: 26.04.2016].
15. http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune_archive/1991/06/03/75096/index.htm
16. *Słownik języka polskiego*, <https://sjp.pwn.pl>; [dostęp: 18.06.2017].

17. www.funduszeuropejskie.gov.pl [dostęp: 10.08.2014].
18. www.stat.gov.pl [dostęp: 29.03.2016].
19. www.stat.gov.pl; Bank danych lokalnych [dostęp: 10.07.2017].

Spis tabel

Tabela 1. Elementy kapitału intelektualnego	s. 16.
Tabela 2. Pożądane cechy osobowości człowieka w epoce globalizacji	s. 33.
Tabela 3. Czynniki kształtujące kapitał intelektualny.....	s. 42.
Tabela 4. Różnice pomiędzy wiedzą jawną a ukrytą	s. 59.
Tabela 5. Cele działania badanych organizacji pozarządowych w powiecie augustowskim	s.117.
Tabela 6. Znaczenie edukacji w rozwoju regionu w opinii przedstawicieli badanych organizacji pozarządowych	s. 117.
Tabela 7. Formy zajęć edukacyjnych zrealizowanych przez badane organizacje pozarządowe w 2015 roku	s. 119.
Tabela 8. Intensywność i sposoby realizacji współpracy badanych organizacji pozarządowych ze szkołami.....	s. 120.
Tabela 9. Korzyści i bariery współpracy organizacji pozarządowych z instytucjami świadczącymi edukację formalną	s. 121.
Tabela 10. Przedsięwzięcia realizowane przez organizacje pozarządowe w powiecie augustowskim na zlecenie samorządów terytorialnych	s.123.
Tabela 11. Działania pobudzające aktywność przedsiębiorczą społeczności lokalnych w opinii prezesów/założycieli badanych organizacji pozarządowych	s. 124.
Tabela 12. Kompetencje niezbędne do funkcjonowania we współczesnym świecie w opinii prezesów/założycieli badanych organizacji pozarządowych.....	s. 125.
Tabela 13. Umiejętności i cechy rozwijane poprzez wyszczególnione działania edukacyjne w opinii założycieli/prezesów badanych organizacji pozarządowych.....	s. 127.
Tabela 14. Ocena kompetencji według absolwentów i pracodawców.....	s. 131.
Tabela 15. Inicjatywy podjęte na rzecz rozwoju edukacji i kapitału ludzkiego przez badane jednostki samorządu terytorialnego w latach 2010-2014	s. 142.
Tabela 16. Korzyści i bariery współpracy pomiędzy badanymi jednostkami samorządu terytorialnego a organizacjami świadczącymi pozaszkolne formy edukacji	s. 143.
Tabela 17. Wydatki na edukację w badanych jednostkach samorządu terytorialnego w latach 2010 - 2014 pochodzące ze środków unijnych	s. 145.
Tabela 18. Edukacja jako czynnik rozwoju powiatu w opinii dyrektorów badanych szkół..	s. 147.
Tabela 19. Sposoby oceny wiedzy uczniów w opinii dyrektorów badanych szkół	s. 150.
Tabela 20. Aktywizacja uczniów zdolnych stosowana w badanych szkołach	s. 152.

Tabela 21. Zaangażowanie uczniów w wykonywanie doświadczeń na zajęciach w opinii dyrektorów badanych szkół	s. 152.
Tabela 22. Urozmaicenia w procesie dydaktycznym, kryteria wyboru według priorytetów	s.153.
Tabela 23. Formy współpracy szkół z organizacjami świadczącymi pozaszkolne formy edukacji	s. 156.
Tabela 24. Korzyści ze współpracy szkół z organizacjami świadczącymi edukację pozaformalną	s. 157.
Tabela 25. Wydatki oświatowe gmin powiatu augustowskiego w przeliczeniu na jednego mieszkańca w złotych	s. 162.
Tabela 26. Nakłady na realizację zadań z zakresu szeroko rozumianej edukacji w powiecie augustowskim w latach 2007- 2013.....	s. 163.
Tabela 27. Wartość korelacji współczynnika V-Cramera.....	s. 166.
Tabela 28. Dokument strategiczny polityki edukacyjnej w badanych jednostkach samorządu terytorialnego	s. 167.
Tabela 29. Wspieranie przedsiębiorczości mieszkańców przez władze badanych jednostek samorządu terytorialnego	s. 168.
Tabela 30. Współpraca jednostek samorządu terytorialnego z organizacjami świadczącymi pozaszkolne formy edukacji	s. 171.
Tabela 31. Tworzenie oferty edukacyjnej przez organizacje pozarządowe	s. 172.
Tabela 32. Podstawowa oferta edukacyjna proponowana przez badane organizacje zajmujące się edukacją pozaszkolną.....	s. 173.
Tabela 33. Współpraca szkół z organizacjami świadczącymi pozaszkolne formy edukacji	s. 174.
Tabela 34. Współpraca badanych organizacji pozarządowych ze szkołami	s. 175.
Tabela 35. Efektywność sposobów nabywania wiedzy w opinii przedstawicieli organizacji świadczących edukację pozaformalną	s. 176.
Tabela 36. Efektywność sposobów nabywania wiedzy w opinii dyrektorów.....	s. 177.
Tabela 37. Umiejętności i cechy rozwijane przez poszczególne formy realizacji zajęć według opinii prezesów/założycieli badanych organizacji pozarządowych	s. 180.
Tabela 38. Główne formy zajęć realizowane przez badane organizacje pozarządowe	s. 181.
Tabela 39. Umiejętności i cechy rozwijane przez poszczególne przedmioty realizowane w systemie edukacji formalnej w opinii dyrektorów badanych szkół	s. 182.
Tabela 40. Urozmaicenia w procesie dydaktycznym organizowane przez badane szkoły...s.	183.
Tabela 41. Realizacja zagadnień w opinii dyrektorów badanych szkół	s. 184.
Tabela 42. Sposoby realizacji zagadnień w opinii dyrektorów badanych szkół.....	s. 187.
Tabela 43. Korzyści współpracy w opinii prezesów/założycieli badanych organizacji pozarządowych z instytucjami świadczącymi edukację formalną.....	s. 190.

Tabela 44. Oczekiwania współpracy badanych organizacji pozarządowych z jednostkami samorządu terytorialnego	s. 191.
Tabela 45. Korzyści współpracy w opinii przedstawicieli badanych jednostek samorządu terytorialnego z organizacjami świadczącymi pozaszkolne formy edukacji	s. 192.

Spis rysunków

Rysunek 1. Model wartości rynkowej Skandii	s. 18.
Rysunek 2. Elementy składowe kapitału intelektualnego w przedsiębiorstwie	s. 19.
Rysunek 3. Czynniki oddziałujące na wartość jednostki w organizacji	s. 21.
Rysunek 4. Model kształtowania się stóp zwrotu.....	s. 29.
Rysunek 5. Kapitał społeczny w kreowaniu kapitału intelektualnego.....	s. 50.
Rysunek 6. Hierarchia wiedzy	s. 57.
Rysunek 7. Model SECI	s. 61.
Rysunek 8. Kluczowe umiejętności i powiązania między nimi według D. Leonard-Barton	s. 62.
Rysunek 9. System wsparcia kapitału intelektualnego w powiecie augustowskim.....	s. 196
Rysunek 10. Cykl rozwiązań systemowych kształtowania kapitału intelektualnego.....	s. 202.